

J. LINTROP
MVIISTE



JAAN LINTROP / MUISTE

JAAN LINTROP

M U I S T E

24247



EESTI KIRJASTUSE KOOPERATIIV
TARTUS

2



160181

A-10260

Trükitud G. Roht'i trükikojas
Tartus, 1936.



Esimene peatükk.

HÄMARIK.

Seal ta nüüd on:

Jahe ja niiske õhustik üle vahelduva maastiku nagu liua rohelise salatiga, värske ja mahlase, millesse ohtrasti segatud oliivõli ja munarebu, on kaetud klaaskupliga, mille servast ergab sulakulla kuma. Kristalli kumeruses kimab alpakast taotud kuuveerand, helgib liigvees, mis nagu sulatina täidab ääreni jõgede ja järvede rohuseid vaagnaid, häilahtleb piki haljaid roopaid, sirguvaid läbi sünkja okasmetsa, põikavaid nurmenõlvakute ja aasade vahele, üle mätliku paimu ja surnud soo.

Kuuskede tumedad kogud, tõsised ja vaikivad, taanduvad malbelt, kõivud ja pedajad annavad aupaklikult teed. Noored kased, karsked ja värsked otsekui leeritüdrukud, tippavad kerge jalu ähkivale rongile vastu ja lehvitavad talle järele, kes aga neid ei näe, vaid valgeid sambaid ja terepeid, millest möödu-des ta huigatab või tasandab käiku.

Ilm on tuulvaikne. Veduri korsten puhvib suitsupuhanguid, mis ramma pilvena venivad piki vagunite

rodu, puistavad tuhka ja sujuvad mustjashalli joana taeva alla. Härra hallis ülikonnas, kes viimase vaguni platvormil nautis valevat kevadeööd, äigab üle silmnäo. See ei ole enam kivisöenõene tahm, vaid kuiv tolm, mis matab hinge. Siin maal köetakse vedureid õlikiviga.

Vastamik pingil, kuhu ta asetub, noor daam, peidab oma näo pildiajakirja taha. Ta südametunnistus ei ole puhas. Võõra härra äraolekut ta kasutas oma naiseliku uudishimu vaigistamiseks. See paksmagu pinginurgas suikus ja ei seganud teda. Nüüd on umbes teada, kes see härra on. Tema reisipauna käepideme küljes kõlgub nimekaart: Ilmar Lemming, all midagi võõras keeles, niipalju kui ta ennetas nägema.

Need andmed kinnitasid muljet, mis sugenes esialgsest sõnavahetusest. Muidu mitte sõnaaher, vaid kalduv mõttevahetusele, see härra tegi meelevdi üldmärkusi, puudutas mõnd reisinähtust. Muide, selgus, et neil on ühine sihtjaam. Oli aga äärmiselt kinnine oma isiku suhtes. Nüüd on seegi nõnda öelda tehtud kindlaks. Lisateateid võib hankida vestlusest, kui seda kavakindlalt arendada.

Daam kõnetles teda ise. Sõlmis jutulõnga ses kohas, kus ta ennist katkes. „On ikka hea, kui saab end vahest tuulutada. Ja veel nii huvitavalt reisida nagu teie!“

Algus ei töotanud küll palju. Ainult kolmesilbiline:

„Arvate?“

Härra näis rammestuvat reisiväsimumusest ja peale-

tikkuvast unest. Ent daam oli visa. See vahemärkus võimaldas endaga siduda täiendavat mõtteavaldust.

„Ma arvan. Aga lõppeks küllastub ju inimene kõigest.“

See järeldus, väljendatud alaneva lauserõhuga, osatas nähtavasti võõrast härrat. Ergutas teda ensepingutusele. Jääkirme tema keelepaelul sulas.

„Ka alatisest vaheldusest. Iga päev uus ümbrus, uued muljed, arvate, et see ei tüüta? Lõppeks on see siiski üks ja seesama. Tsivilisatsioon, see on simulatsioon. Mina aga tahan jälle olla mina ise, ürgses looduses, mida inimene võimalikult vähe rikkunud, humaniseerinud, nagu teaduslikult öeldakse. Leida end üksilduses, koguda, kosuda. Ei midagi muud kui magada, süüa ja lugeda.“

„Nii et te ei olegi väga pettunud?“

„Pettunud? Millest?“

„Meie maast. Tulles võõrsilt, kus nii palju ilusat ja huvitavat...“

Lemming vangutas pead. Siis möönis:

„Muidugi, see pole Tirol. See pole Šveits. See pole Itaalia. Aga see on maa, mida ma vaimus nägin kõikjal, kus silm otsis ja imetles ülevat ja võluvat.“

„Aa!“ kostis vaguninurgast üllatuskahin, mis sedamaid siirdus kohisevaks imestuseks: „Oo!“

Paks härra oli vajunud kupee nurka nagu liha-kuhi ja noratas. Silmad kinni, suu ammuli, ta nagu püüdis sõnu, mis pudenesid kaasreisijate suust, ja neelas neid aplalt. Huuled pahvatasid avali nagu A, mille kaudu ta ahmis õhku, mis voolas kahinal: aa. Mõhukas magu paisus ja vestiõmblus naksus. Vallu-

tanud suutäie, mokad ahendusid avauseks nagu O, küllastunud kõhulõõts alanes ja töödeldud noos hoo-vas kohisevalt: oo...

Härra ja daam vahetasid pilke, naeratasid mõist-valt. Siis sõnas härra:

„Me käime ühte teed nagu vanad tuttavad. Oleme aga võhivõõrad. Minu nimi on Lemming.“

Daam naeratas kavalasti.

„Ilmar Lemming, ma tean.“ Siis lühidalt: „Puguani.“

„Kust te seda teate?“

Daam tegi salapärase näo.

„See on minu saladus.“

„Teil on minu suhtes edemus. Kuidas me nõnda vestlust jatkame? Mina ei tea teist midagi.“

Aga daam ei olnud tõrges end lähemalt tutvus-tama. Agnes Puguani. Abielus. Seda võis juba järeldada laulatussõrmusest. Teenib linnas. Mees elab maal. Asunik. Õieti mitte asunik, aga teenete eest Vabadussõjas ta saanud normaaltalu, jätnud selle isa kasutada, ise läinud maailma „õnne otsima.“ Kola-nud ümber ja katsetanud kõiki ameteid. Nüüd tagasi, ilma õnneta muidugi. Aga ta oleks võinud juba arst olla, õpingud jätnud unarule, harrastanud taideid. Ei tea, mis ta nüüd maal teeb, sõidab vaatama.

Naine jutustas seda asjalikult ja avameelselt. Lemming kuulas hajameelselt, temal kipitas üks küsi-mus keelel. Parajal silmapilgul ta esitas selle.

„Kas te tunnete ühte preili Puguani? Salme vis-tisti oli ta ristinimi.“

„Salme Puguani on minu nadu.“

„Ah nii!“ tuli Lemmingult üllatuses.

„Teie tunnete teda?“

„Ei,“ tegi Lemming kimbatuses, „see tähendab... teatud viisil...“

„Kuidas — teatud viisil?“ võõristas proua Puguani.

„Me olime kirjavahetuses, ilma et me teineteist oleks tunnud. Sellepärast ma teilt küsisingi...“

Proua muigas pilkavalt.

„Nii siis — ajalehekuulutus.“

„Ei mitte,“ tõrjus Lemming. Siis heitis käega. „Aga see on ükstakõik.“

„Ei ole ükstakõik, mina olen oma perekonnaliigest huvitatud. Teie teete selle asja väga salapäraseks. Mina pihtisin teile puhtast südamest.“

Lemming oivles, et otsekoheus on siin siiski kõige parem. Tuli paljastada neiu saladus, mille hoidjaks ta tulnud mingi saatuse tuju tõttu. Ta tunnistas üles:

„Tema oli kirjutanud ühele meie aukonsulile, kelle nime oli lugenud ajalehest. Kiri toimetati mulle edasi. Sellele härrale nimelt meeldis „see vaim, milles kiri kirjutatud“, nagu ta ise ütles, ja soovis, et mina ta nimel vastaksin.“

„Vanem härra?“

„Vanem härra, temal ei olnud seikluslusti. Aga minul oli, sest, tõtt öelda, see kiri äratas ka minus huvi, nimelt ka oma vaimuldasa. Ta kirjutas nii ilusasti: Olen väga üksildaselt kasvanud suurtes rüütlimõisades, mida minu isa valitses, ja praegugi on minu seltsilisteks ainult kohisevad puud.“

Agnes Puguani ei andunud selle luulelise passuse mõjutusele, vaid päris aru:

„Mis ta tahtis?“

„Suurt jumalikku maailma tundma õppida“. Pariis, plastika, näitleja või tantsitar.“

„Muidugi filmis?“

„Seda ma ei tea. Sellest polnud juttu. Kust võiski ta filmihaigusest nakatuda, kuna elas üksikult maal, nagu kirjutas?“

„Ja siis?“

„Ma kirjutasin talle, mis elu Pariisis umbes maksab ja kuidas on lugu plastikaga. Ta tänas väga ilusasti ja seks korra kirjavahetus katkeski.“

„Kirjutas ta hiljem uuesti?“

„Tänavu kevadel... aga see on juba koguni teine asi...“

„Nüüd peate kõik jutustama. See puutub minu perekonda. Mina jutustasin teile ise oma mehest. Hans on samasugune tuulepea. Tänavu kevadel —?“

„Ekspress toob mulle ühel heal päeval kirja. Vaatan — nagu tuttav käekiri, aga ei mäleta kelle. Avan — Salme Puguani. Nii ja naa. Asi on tõsine. Ta on pidanud kodunt lahkuma. Peab sõitma välismaale. Otsigu mina ta üles. Kui mina ta palvet ei võta kuulda, siis ei ole teda homme enam elavate kirjas...“

Proua Puguani näppis närviliselt pärleid oma kaelakees.

Lemming jatkas nüüd juba sundimatult.

„Ma otsisin ta üles. Olin teda kujutlenud teis-sugusena. Istub nurgas nagu hirmunud linnupoeg,

silmad nutetud. Juuksed punakad või oli see helk punetavast näost; kehvasti riides, kohmetu ja saamatu maatüdruk. Kust võttis ta selle plastika? Aga sellest ei olnudki enam juttu. Kuidas saab Stokholmi? Mida sinna Stokholmi? Tema peab sõitma Stokholmi. Kui isa seda saab teada, siis ei kesta ta seda häbi. Ema olevat talle niikuinii valmistanud palju südamevalu.“

Agnes Puguani nippis ja näppis kaelakeed, keerutas seda ümber sõrmede.

„Oli tal raha?“

„Ma küsisin seda temalt — ei. Aga kas siis selleks olevat palju raha tarvis? Ma seletasin. Tema arvanud, et elu seal on odavam kui meil. Tallinnasse ta ei võivat jääda mingil tingimusel. Isa saaks siis ikkagi teada. Ema olevat surnud, isa hoidvat teda nagu oma silmatera. Kui nüüd see häbi tuleb avalikuks, siis murrab see ta südame...“

„Mis häbist ta rääkis?“ tuli Agnes Puguani läbi kokkupigistatud huulte. See kõnelus tundus talle kummalisena. Pärida oma nao kohta teateid võhivõõralt mehelt, kellega juhuslikult vagunis tutvunud. Aga inimlikult ta seisis kuidagi lähedal ja tema sõnu pidi usaldama.

„Ta tunnistas, ta vaikinud oma endistes kirjades sellest romaanist, mis tal olnud Tartus ühe ohvitseriga. Ohvitser olnud kergemeelne, raisanud kroonu raha ja põgenenud. Teda otsitavat taga.“

Oo! tuli nurgast. Aa!

„Kartis ta seda häbi?“

„Ei, kust mina tean... Ma sain ta igatahes nii

kaugele, et nõustus sõitma Soome. Ta ütles endal olevat sugulasigi või tuttavaid Helsingis. Ja see on kõik. Kas ta sinna sõitis või mis ta seal teeb, seda ma ei tea.“

Agnes Puguani vaikis, pea norus.

„Ma tunnen Salmet nii vähe, õieti ei tunne teda sugugi. Aga ma olen kuulnud, et ta käsi käinud üsna hästi. Praegu on ta Ivastes, isa juures.“

„Ivastes? Elab ta isa Ivastes?“

„No-jah, tema peabki minu mehe asundustalu.“

„Kui väike on ometi see maailm! Aga siis on ju kõik jälle hea. Mulle näis ka, et see tütarlaps näeb rohkem viirastusi kui tõeolusid.“

Konduktor küsis pileteid ja äratas paksu härra. Järgmises jaamas ta pidi istuma ümber, hakkas aegsasti kohmima. Proua Puguani nõjatus nurka ja tõmbas mantli näo ette. Lemmingule vabanes terve pink, ta heitis pikali. Väljas hakkas koitma, elekter kahvatas, laud tikkusid kinni. Oli tarve suikuda. Ent rong otsekui kiirustas tempot, sööstis suurema hooga; uni ajas teda taga, aga ei saavutanud. Maastikud vilksatasid läbi mälu, mäenõlvakud mustava metsaladvastikuga nagu kummutatud peahari. Siis org, põhjas kärestik, milles mühab ja vahutab rohekas vesi. Teerada vingerdab piki jõekallast, tõuseb märke, mille tipul valub mingi loss või klooster, laskub alangule, kus sirge kirikutorn kerkib keset küla. All haljendab kevade, ülal sätendab sõmerlumi. Kaljumürakad matavad vaate, tunnel kõmiseb. Kõmin areneb sõidukite, inimeste ja eeslite rökkamiseks linna uulil. Galleriide kihin, kohvikute sumin. Monte Pincio jalal lamab

Igavene Linn oma seitsmel kingul. Auto kihutab Via Appial. Siis juba San Marco, tuvid lendlevad ja las-
kuvad õlule. Film jookseb edasi. Piazza d'Erbe kõi-
ges omas lõunamaises maalilikkuse kirevuses. Midagi
nagu väävlihaisu hakkab ninna, Napoli tuled säravad
üle lahe. Ah ei! See on Ivaste jaam, nüüd peab tegema
ruttu.

Daam ongi juba võtnud oma käsikohvri ja seisab
platvormil. Rong ei ole veel täiesti pidurdanud, kui
ta maha kalpsab. Nikutab vaevalt naeratades ja kaob
jaamahoone taha, kust varsti kostab vankri mürin.
Keegi ruttab rongile. Lemming laadib kohvreid ja
nõutab pagaasi.

Punamüts tõstab signaaliketta; lühike vile, pigi-
must suitsujuga, sünge lohe ajab sõormeist sädemeid,
haigutab, ringutab, venitab ragisevaid konte, ja pikk
rodu veereb minema; elektrituled hõõguvad nagu vos-
voriseeruvad täpped hiiglasiu jäsemete jamades.

Siis on ta üksi oma pakkide virna juures. Ei ole
siin kandurit ega ilmu keegi talle vastu. Jaamaülem
tunnistab teda ja tema koli, millele kleebitud lipikud:
Genève, Roma, Wien. Unine pööranguseadja mõõdab
teda pahase pilguga.

„Ma pean vististi oma asjad hoiule andma,“ tähendab
Lemming. „Nähtavasti ei ole mul hobust vastas.
Või käib siin omnibus?“

„Omnibus praegu ei käi, aga üks härra tuli Aru-
last autoga; Juhan, vaata, kas ta on veel siin.“

Pööranguseadja on juba lahkem ja teatab:

„Üks hobusemees käis siin nädalapäevad rongi
vastas, täna teda pole näha. Kas soovite autot?“

Sohver oli veel seal. Oli masinakerelt kergitanud katte ja nokitses mootori kallal.

„Jõude?“ küsis Lemming.

„Kaugele härrad sõidavad?“

„Salukülla.“

„Sinna on paha tee. Ivaste sild on vigane ja trummid vaevased.“

„Ükstakõik. Sõidame nii kaugele, kui saab.“

Räpane ja repetanud taksiloks müdiseb ja võibseb, uks ei sulgu, aga viimaks on sõit sees. Ford hüpleb üle munakivide, ronib ettevaatlikult läbi roobaste.

Kuldne viir tähistab idakaart, kägu kukub harvu suutäisi, kui Ilmar Lemming üüriautos Ivaste jaamast sõidab Saluküla poole.



Teine peatükk.

KOIT.

Kuldne viir idataevas venis laiemaks ja pikemaks. Hämarus hajus, ümbrus ja esemed selgusid. Linnud ärkasid ja hakkasid häälitsema. Küla magas alles koidu-und, avali lauda- ja talliväravaist kandus vänget ammoniaagihaisu.

Kõrgest puuladvast tõusis vares pahinal lendu ja vehkis hääletult metsa poole.

Endise Ivaste mõisa, nüüd asunduse, kohal maantee tõusis mäkke, elupõlised kased astusid kraavi kaldal auvahtideks. Üle silla, äsja lipitud ja lapitud, müksles auto sügavas poris, hoidudes aupaklikus kauguses härrastemajast, mille front valus üle variseva pargimüüri, kõrgete ja võrakate puude vahelt.

Ivaste mõis, see oli Ilmari esimene mulje välismaailmast. Kirikusõit emaga suvise pühapäeva hommikul meelestus kustumata elamusena. Härbereri kõrged kaaraknad kallasid külapoisi kartlikku hinge salapärast nukrust, mida osaliselt leevendas poolviilus murtud roheline kivikatus ja madalad, laiad korstnad. Iidsed puud talli ees vaikisid targu; vilkjad jalgteed

lõikasid hoolsasti kasitud muru risti ja kaareti läbi, haardudes jõe, mille üle visatud jalgsild. Seal oli nüüd vaid kõdunev känd lodus raeremmelgast, mille oksad rippusid vette. Jõel ei olnud endist läiget, vesi lamas hallilt ja raskelt nagu sulatina; põõsastikul polnud seda lopsakust, nagu siis, kui ebedad preilid laiades õlgkübarais siin paadiga sõudsid ja veepiisad aerudel sätendasid. Paviljon kõrgete paplite all jõe-
saarekesel oli ammu laostunud, paadisild sisse langedunud. Tol pühapäeval istus valgmal üks härra valgeis riideis daamiga, kes pea kohal hoidis roosat päeva-
varju.

Esimene mulje välismaailmast oli Ilmarile ka esimeseks õppetunniks looduseloos. Ent ema teatmed piirdusid puudega, mida ta kohanud metsas või kodus rohuias. Võõramaa puid liigitati kuidagi sarnlevate tunnuste järgi ja viidi ühise nimetaja alla: Saksamaa. Õigeid nimetusi tuli hiljem omal hankida. Puud põlvnesid Kesk- ja Põhja-Euroopast, mõned Siberist; pihlenelad, pistekuused, seederännid ja poopuud, mida loodusest võõrdunud linnainimene hari-
likult ei tunnegi.

On möödas laenumeeste hiilgeajad, barokk ja rokokoo. Parunite ja krahvide õilsad nimed sammalduvad hauakividel, kõdunevate puude vilus. Kultuuri-
taim on aristokraatia kasvuhoonest, kus ta eksootiliselt lokkas, massiliselt paljundatuna istutatud demo-
kraatia lavadesse; seal viljeldakse teda turukaubana. Ilmastikule ja uuele olukorrale kohanenud kasvud ei
õitse ega lõhna enam endises uimas.

Park on jäetud hooletusse, alleed rohtuvad. Puies-

tik hõreneb, kannustik võtab maad. Puidupinud sigivad mõisa õuele, härrastemajal mitmed aknad laudadega löödud kinni. Küllap siin mõni ringkonnaavalitseja ajab asunike asju. Tuli käis siit üle, paar aastakümnet tagasi. Siis põles viinaköök, nüüd on ka karjalaudad varemeis.

Rahvas rääkis, see olnud Ivaste Huene, kelle nimi Ilmarile tähendas sedasama, mis hüääne, kes juhtinud karistussalku, keerutanud kantsikut ja kärkinud valla-rahvale: Müts maha! Ma teile, kuraditele, näitan vabadust! Aga see on rahvajutt, mida ei tea uskuda. Järgnevat surveaega igatahes Egon von Huene kasutas täiel määral, pätsis ja savitas oma pragunevat rüütlikantsi, mille nüüd sõda ja revolutsioon tegid maatasa. See oli üürike finaal, see hertsogriigi ehitamine, mil maad ja rahvad jaotati saksa printside vahel. Landesvääri rünnak murdus lõunapool Ivaste mõisat ja parun Huene ei pääsnud enam siia maile, kust ta lahkus segilöödud feldgrau varjul. Mõis võeti üle, tükeldati ja jagati sõdureile, moonakaile ja popsidele.

Pargi tagant avaneb endine mõisaväli, nüüd kükitavad seal asunike hädavajalised ehitised: elamukoomits, karjalaut, mõnel mõlemad ühe katuse all. Kelle krundis endine mõisa viljaküün, see on kivi-müüridesse raiunud akna- ning ukseaugud, püstitanud korstna ja ei vaja esiotsa muid hooneid. Ent asunduse välisele tegumoele see annab ebahütlase ilme, nagu see rahvaklass isegi, koostuv erilistest kihtidest. Sõdades ja revolutsioones segipaisatud inimesed on murdnud vanad traditsioonid talundite järjestuses ja

ehitusviisis; igaüks on sellesse pannud seda, mis ta oma rännakuil näinud ja omandanud.

„Siin tärkab uus elu, uus kultuur,“ Lemming mõtiskles. „Mitte enam barokk ega rokokoo. See nüüdne põlv siin mõisaväljal on kaine ja praktiline rahvas. Nende hoonedki leevad laadakaubapoodidena“.

Aravere vana kõrts ja pood, üle tee vallamaja. Kõrtsi põline paekiviehitus näib hüljatuna, lossutab kingul nagu hauduv kana, tiib lossakili, kuid teekäija ei poe enam tema ulualla. Ei keegi seo hobust lasin-gisse. Sealt tuleb varane talumees laugu märaga, varss ees, lahmib kõrtsi ees hobust piitsaga ja sõidab mööda. Aga ehk see tuleb mulle vastu, tuleb Lemmin-gule meelde. Ta vaatab tagasi, kuid mees ja hobune on mõlemad tundmata.

Küla kohal maantee vajub jälle laiali. Talumajad tikuvad otse maanteeveerele, uudishimulikud nagu nende elanikudki teekäijaid vahtima. Mõni küll teesk-leb ükskõiksust, pöörab selja vastu teed, ent aknapilud piiluvad möödaminejaid salamahiti. Teine on karja-lauda lükanud ette, seda parem kambri otsast piielda.

Tol kirikusõidul oli see külagi huvitav nagu pildiraamat. Ema seletas ja näitas: see on Siimu ja see on Madise. Siin Mardi ja seal Tooma. Miku ja Matsi olid oma tagumikud käänanud vastamisi, nagu ei tahaks nad teineteisest midagi teada, näaklesid aga alatasa. Siimu oli kuulus, seal oli juba vanasti kivi-karjalaudad, Mardi aga andis esimese üliõpilase Ara-vere vallas, võib olla isegi Arula kihelkonnas.

Aga igav, isegi õudne tundub selline ahelküla. Nagu alev. Muudkui veel räpasem ja tühisem. Ini-

mesed on üksteisele jalus, loomad ja kanad alatiseks pahanduseks. Seda muistset pärandust külakondlikust majapidamisest ei ole likvideeritud talude päriksmüümiselgi. Küla püsib koos ja vajutab oma pitseri inimeste tundeelule ja mõtteviisile. Isikupärasus ei arene. Kodukultuur on visa siginema. Ei ilupuid ega aedu. Mõni pihl, pappel või remmelgas õues, vististi jäänused endistest pühadest puudest. Harukorral jalakaid, vahtraid, saari.

Õueväravast paistab muru, paar igerikku õuna- puud kambri otsas, mõni rohtunud marjapõõsas. Akende all käokingad, murtudsüdamed, magunad, päevakübarad. Hilisemal ajal jorjenid tikuvad kõik muud lilled suruma välja.

Tagakambrid neis majus näivad puhtad, kardinad akendel, linad laudadel. Trükiteoseidki leidub laual, enamasti jutluse- või lauluraamat, mustal kaanel kuldne rist või karikas palmioksaga. Selle kõrval prillitoos, joogikann, harvemini lillevaas või piltpostkaardialbum.

Halbade aastate kiuste talumees pingutab jõudu, harib heinamaad, parandab karja, väetab põldu, toodab piimasaadusi. Aga milline võim korraldaks tema krundi ümber ja järjestaks külad uuesti? Milline rätsep pidi olema see maamõõtja, kes kord need maad ajas krunti!

Ristteel must nool valgel sambal sihhib Saluküla poole.

Siit algavad Saluküla maad, madalamad ja savisemad. Aga talud asetsevad omaette, neil on igal midagi omapärast ja isiklikku. Juba asendites ja nimesed.

Ivastes neid kutsutakse mõisa endiste ametmeeste või peremeeste nimede järele: Kubja ja Kangru, Mardi ja Matsi. Salukülas talu nimi tähistab ta asupaika ja iseloomu: Ale, Jupi, Laane, Mustamatsi, Raisma, Sepa, Vainu ja Vanaõue. Eraldi Ojalepa ja Savilepa, juba algupäralt vististi kuulunud mõjukamaile meestele.

Sealt paistabki Savilepa varikutukk. Tumeroheliselt, peaaegu sinakalt, vahivad õueaiast saared, sanglepad, vahtrad, jalakad, pärnad. Nende taga haavasalu, kase ja kuuse segamets. Rohuaeda ja parki piirab sirelipuhmastik, sarapuupõõsad.

Alt soost tõuseb udu. Külas laulab kukk.

Kodutalu hoonestu keset sinirohelist lopsakust paistab roosakas koidupunas nagu kuldsel tagapõhjal.

Vinjett uue peatükki algul perepoja eluloos, kes pärast pikki aastaid pöördub koju tagasi, elukogenenu ja tasakaalukana.



Kolmas peatükk.

HOMMIK.

Päike tõusis suurelt, punaselt, ümmarguselt. Uue päeva loode sujus kevadehommikusel vidus nagu toores munarebu rammuleemes. Öövarjud põgenesid pikil sammel vainult metsa alla.

Auto käändus külateelt saare-alleele, vuhises õue ja röögatas. Talus ärkas elu. Elamus inimesed hakkasid liigutama. Laudas kolistasid loomad. Kuld-nokad vilistasid kongide ümber, lõokesed lirstasid väljal. Heinamaalt kostis tetrede kudru, vuttide vudin ja kiivitaja räige kisa. Salu sädises, vidises ja helas linnustiku rõõmulaulust päikesetõusul.

Lemming tõusis autos püsti. Ta pilk haaras kogu ümbruse kodususe: maja, aed, õu ja kaev. Siis paotus palkoniuks, pruun iiri setter lipsas saba liputades talle vastu. „Tasso!“ sai Lemming hüüda ja koera kaelustada, siis vilgatas must pearätt ja ema seisis palkonil, sinikirja põll ees. „Tere hommikust!“ kostis nagu võiduhõisk ja Lemming ruttas talle vastu, käed õieli. „Juba päikesetõusust jalul nagu ikka.“

Suudles neid kortsus põski, lõkendavaid rõõmu-

ärevusest. Ema pale oli pehme ja soe. „Ema, armas emake...“ meelestusid laulusõnad ja silmad valgusid vett täis. Aga ema on silmnähtavalt vananenud. Kurrud on sügavamad ja meeletakohad päris hallid.

„Mis siin päikesetõusust või loodest...“ räägib ema, rõõmuhelk niiskeis silmis, ja tema muidu murelik hääl kuuldu elavana. „Tea, kuidas ma jäingi nii kauaks magama. Ootasin, ikka ootasin, õhtul sai kaua oldud ülal, ja nüüd ei kuulnudki, kui sa õue sõitsid.“ Aga siis häbenedes oma meeleliigutust, naeratab süüdlaselt ja sõnab vahvamalt: „Aga kuhu siis Tuia jäi? Ta käis sul igapäev jaamas vastas. Kas ta vastu ei tulnud?“

Ilmar seletab, aga see pole oluline. Peamine asi — oodatu on nüüd siin ja see tõsiasi paneb uusi kohustusi peale. „Ei ole veel kohvgi valmis, pole sulle midagi pakkuda.“

„Ära seepärast muretse, ema. Kohvi saab mujalgi kui Savilepal. Küll mitte nii lõhnavat, ega pole sellist koort. Ma heidan enne veel vähekeseks pikali, pärast joome hea mutikese sooja kohvi.“

Ilmar surus ta veel kord tugevasti oma rinnale. Seejuures tundus kergeid tõmblusi, kuulus nuuksatusi, aga need lakkasid sedamaid ja ema käsutas: „Lähme tupp. Tüdrukud, võtke, viige asjad sisse ja minge siis lehma lüpsma. Joo ometi sooja piimagi,“ pöördus siis jälle poja poole, „sul reisis kõht muidugi tühi.“

„Sooja piima, see on teine asi,“ möönis Ilmar. „Nii saavad kõik maa-elu mõnusused kohe esimesel päeval maitstud. Päikesetõus ja lüpsipiim, need on suvitaja suurimaid rõõme maal.“

Kusagil tundus toomeõite nərbunud lõhna. Vana klaver, mis toretses jõude elutoas, koormus lillevaasidega, millesse asetatud siniseid mahlakannikesi ja kollaseid käokaatsaid. Seinal ripnes suurendatud päevapilt lipnikust, kes toetas kätt mõõgapärale. Ema kadus peretuppa ja tuli kohe jälle tagasi. Rõõmlevalt ja kelmikalt:

„Pääsukesed tulid juba ammu. Aga minu poeg ei taha lõunamaalt enam kuidagi lahkuda.“ Siis usutavalt: „Kas tulid siis ainult suvitama? Sa pole mu kirja ikka veel õieti vastanud?“

„Andesta, ema. Sain su kirja just sel päeval, kui meie delegatsioon sõitis välja. Genfis mul polnud isiklikeks asjaks silmapilkugi aega. Pärast konverentsi tegin väikese reisi. Reisil puudus õige tuju selliste küsimuste otsustamiseks. Liiatigi kavatsesin puhkeaega niikuinii enamasti siin veeta.“

„Oled siis nüüd järele mõtelnud? — Vabanda, et ma kohe selle asjaga su silmile jooksen, sa pole veel saanud istudagi. Pane palitu sinna varna.“

Nüüd alles märkas Ilmar varna, mida ta seni oli hajameelselt otsinud. „Mitte veel. Aga ma tulin siia mõtlema. Seda on kohal kõige parem teha. Ja mul on nüüd aega.“

„Üks kord on sul ka aega. Muidu käisid siit nagu tuld viimas. Kuidas sa siis nüüd aega said?“

„Sa tead, et nüüd on igal alal suured koondamised. Enese suhtes jätsin neile tegevusevabaduse. Nii et sügiseks võin sulle anda vastuse. Kas tahad minuga nii kaua kannatada, ema?“

„Ema silmitses poega umbusklikult. „Sina oled siis ka koondatud?“

„Ja miks siis mitte mina?“ küsis Ilmar järsult vastu.

„Ema ei hakanud enam juurdlema. „Mis mul siis muud jääb üle?“ vihjas ta poja küsimusele. „Sina oled ju mu viimane...“

Siin oli see kardetav koht, millest Ilmar tahtis hoiduda. Silmavesi uhtus paisu, mille taga südamevalu pakitses.

„Jaak oli peremees,“ luksus ema, „aga ei võtnud naist, jahtis selle Pillapalla Mallega... Tulid punased, läks vabatahtlikult sõtta... Ma küll keelasin, et sinul suur majapidamine ja ühe poja ma olen juba kaotanud, aga tema, et kes siis peab minema, kui tema ei lähe?... Tema pidi olema see esimene... Kutsusin teda kevadel, et tule ometi aita seemegi külida maha. Ei temast saanud tulijat...“

Sain siis selle va Tuia abiks, aga mis põlluharijat temastki nüüd vanas eas; eluaja mõisat teeninud, kutsar ja kärner ja toapoiss, mis ta kõik seal olnud... Ootasin pikisilmi, et ehk ometi Henn ilmub kusa-gilt... Igakord kui läksin õue, silm vedas värava poole... aga sealt toodi Jaak kirstus...“

See oli kõige kardetavam koht, kui sellest veel saab üle. Ema nuttis ja ägas valju häälega, Ilmar las-kis seda takistamata toimuda. Kriisipunktist oldi juba üle, tunnetevahk mõõnas tagasi ja lahenes kat-kendlikus kaebuses.

„Henn, see ei olnud veel saanudki muud teha, kui käis koolis... sai just agronoomiks, kui see möll

algas... Sina liigud neis ministeeriumes ja käid kõik maailmad läbi, kas sa ei saa siis kuulata järele, ehk leidub ometi kusagilt mingit jälge... Kui teaks, kus ta haudki on, südaöösel tõuseks omalt asemelt ja läheks kaevaks üles...“

„Kõik on tehtud, ema, ilma tagajärjeta. Ministeeriumid siin ei avita. Ega Henn pole ainuke, kes maailmasõjas jäljetult kadus. Kui palju on neid tundmatu sõduri haudu!.. Oleks ta veel elus või vangis olnud, selle aja kestel ta ikka oleks endast andnud elumärki.“

Ema pühkis silmi ja vaatas usaldavalt oma noorema ja nüüd veel ainukese poja otsa. „Ma nutan enese pimedaks,“ ta kurtis. „Sa hea laps, et sinagi ei läinud tuleliinile... Nüüd oled ometi sinagi veel mu vanaduse toeks ja meelerõõmuks... Kui sind ka enam poleks olnud, mis ma siis oleksin hakanud peale?...“

„Ema, see pole minu teene ega süü,“ protestis Ilmar. „Mina olin sõdur ja läksin, kuhu kästi. Aga imelik on see küll, ma olen isegi vahest mõtelnud... Mõlemad sõjad möödusid minust, ilma et ma oleksin frondile saanud... Ikka staapides, kuhu ma ise sugugi ei tikkunud. Adjutant ja käsutusohvitser...“

„Aga kuidas see Jaak siis soomusrongile sattus? Ta läks ju oma hobusega...“

„Eskadronis olnud mehi rohkem kui hobuseid. Jaak loovutanud oma hobu õppinud mehele ja siirdunud ise soomusrongile.“

Nii oli seda arutatud ja seletatud igakord, kui ema Ilmarile oma häda kaebas. Ikka veel hõõgus lootus-säde Henu suhtes. Ikka unus asjalugu, mis Jaagu

viis nende uljamate ridadesse. Ja siis ei jäänud lõp-
peks muud kui kiindumine nooremasse ja ainukesse
pojasse.

Vana Juula, pruunis seelikus, palja sääri, punase-
kirja rätik nurgeti lõua alla seotud, tuli piimakannuga.
Tema kõrval volksatas noor hunt, süütu nimega
„lambakoer“, silmas Ilmarit ja urises.

„Urjeh, hunt!“ hämmastus Lemming. Koera sale
keha, terav koon ja kikkis kõrvad osatasid temas
midagi, mis tundus seda valulisem, et koer temasse
vaenlikult suhtus.

Ema astus vahele: „Esko, toast välja!“ ta põru-
tas jalga.

„Las ta olla,“ keelas Ilmar. „Tule siia, Esko,
esitle end ka minule.“

Aga Esko tuli alles pärast kauast kutsumist ja
suurt sundimist. Nuusutas Ilmari põlvi, vahtis talle
võõriti otsa, laskis end silitada, aga tõmbus kohe
pärast seda ametlikku visiiti jahedalt tagasi.

Ema ulatas piimaklaasi. Lemming jõi. Soe elu-
ja jõutunne käis tast läbi või sisendas ta ise selle
endale. Klaasiseinad kattusid rõõsakoorekirmega
nagu lubjasademest.

„Kui alati saaks sellist piima!“ ohkas Ilmar.

Ema silmis vilgatas rõõmuhelk.

„Lehmad said noorele rohumaale, eks nüüd ole
piimgi rammusam. Heida nüüd puhkama, küll me
pärast räägime. Voodi tegime sulle alla ja panime su
asjad siia, õhtuks saad ülalt oma toa kätte.“

Ilmar sai kuue ült visata, kui ema hõikas, talle
olevat kiri. Tuia on praegu jaamast jõudnud tagasi

ja toonud vallamajast posti. Ema näitas naerusui kaarti, mille Ilmar talle saatnud Viinist. Selles oli lõplikult tähendatud päev, millal ta arvas saabuvat. Ilmari enese kiri oli emalt. See oli teda jälginud kogu matka. Postitempleid ja märkmeid täis nagu viisasid tema välispassil.

„Näed nüüd,“ rõõmutses Ilmar. „Pääsukesed tulid enne mind, ent kirjad pärast.“

Kiri näpu vahel, heitis voodisse, hellitamata end lootustega une suhtes. Kummaline. Hotelli voodites tundus hubasem kui oma noorepõlve sängis, milles kunagi ei saanud magada nii kaua, kui oleks tahtnud. Aga see kevadehommik isamajas, ema jälleenägemine ning vendade mälestamine, kõik see oli teda erutanud ja viinud une. Ja need kirjad. Üks neist oli enam kui kuuaega pakitsenud ta põues. Teise avas alles voodis. Aga enne kui seda lugeda, ta soendas mälus eelmise sisu.

Oleks veel, et sinustki saaks põllumees, kurtis ema, muidu see koht läheb võõraste kätte. Aga sa oled neis riigiasjus nii kinni, et ei tule meid mitte vaata-magi. Okupatsiooni aegu meeldis sulle kodus nii, et lubasid enesele Harakasaare ehitada sauna. Nüüd ei pruugi sa enam hakata popsiks, nüüd tule ja ole pere-mees.

Ema kirjutas tõtt, seda mõtet ta oli siis küll aval-danud, poolnaljana, pooltõena. Haritlasena, kel puu-dus usaldus, ta pidi end saksa sõjaväevõimude eest varjama ja kavatses pageda Arhangelisse, kus mit-med leppimatud jätkasid võitlust liitlaste juhatusel, kuid sai korralduse jääda kohale ja oodata asjade

arengut. Salajastel organiseerimissõitudel ta sattuski vanemate koju ja veetis siin paar nädalat. Siis tuligi mõte, et milleks rännata võõrsile, kui eesti haritlasele siitpeale enam ei anta asu; parem ma elan popsina venna kõrval. Lage aru karjamaal sisendas talle selle mõtte. Seda kohta külastab kohe, kui toibub reisiväsimusest.

Imelikku teed käib Lemmingute suguvõsa, mõtiskles Ilmar. Isa surigi vististi neisse vintsutustesse, mis järgnesid viiendale aastale sel sajandil. Jaak põgenes ühel tuisusel talveõhtul rahustajate eest ja otsis varju neis mais, millised olid vabamad kui kohtunud Balti kubermangud: Soomes, Šveitsis, Ameerikas. Tema vastu ei olnud konkreetset süüdistust, paari aasta pärast ta pöördus rahulikult tagasi. Napilt kümmeaastat sai siin rähelda, siis suri selle maa eest, mida ta oma maapaokirjades nii kibedasti taga kurtis. Noorema velle elutööst on säilinud vaid mõned kirjutised põllutöö-ajakirjas, millele lootusrikkalt alla kirjutatud cand. agr. Henn Lemming. Siis mobiliseeriti ta ja varsti ei kuulnud tast enam.

Need olid suured uuenduste ja kohenduste ajad Savilepal enne sõda. Ilmar astus ülikooli, aga katkestas varsti õpingud, et kodukohta mitte liiaks koorjata; katsetas üht ja teist elukutset ning harrastas mitut huviala, kuni ühel päeval pisteti sõdurisinelisse. Revolutsioonis laostunud sõjaväest tuli leitnandina rahvuslikku väeossa, milles käsutusohvitserina täitis erilisi ülesandeid staabis ja välismail. Ülendati majoriks ja lasti erru, mille järele ta aega viitmata astus tsiviilvõimude käsutusse. Sel alal tekkis erakondade

vahel intriige ja nääklemisi, Lemming oli neil kõigil jalus ja haudus juba lahkumisemõtteid, kui see komandeering tuli. Ja nüüd kutsub ema teda koju.

Lemming süvenes teise kirja, mille sisu oli veel täiesti uudne. Ema arendas selles sama mõtet. Ega sul siis, ta kirjutas, võorast isandat, olgugi see kroonu, pole parem teenida kui olla oma peremees. Kui sa aga hoopiski ei taha, siis ei jää mul muud üle kui Ilsega rääkida. Ma ei tea, mis temagi nõder naisterahvas oskab nõuks võtta, ega Jüri pole ka õieti põllumees. Jandab nende mootorite ja traktoritega. Aga võoraste kätte ei tahaks lasta talu, mis kolmandat põlve Lemmingute päralt. Sina oled nüüd see viimane Lemming, kelle poole ma ses asjas pöördun.

Ilmar heitis vaiba pealt ja kargas voodist. Käis kärsitult üle toa. Vana peegel punasest puust raamis, isa poissmehepõline ost Arula pastorilese oksjonilt, jälgis teda tinedal ilmel. Ta kuulus perekonda, oli juba nii kaua rippunud Savilepa elutoa seinal, oli jaganud selle maja rõõmusid ja muresid, näinud, kuidas nad üksteise järele sündisid ja kasvasid, Jaak, Henn, Ilse ja Ilmar ning Lilli suri. Aga juba enne oli ta elanud päevi häid ja kurje ning matnud ühe perekonna lootused. Muredest ja silmaveest tuhmunud ja tõntsiks muutunud, ta suhtus nüüd sügavatelegi meeleliigutustele juhmilt ja ükskõikselt.

Ilmari pilk peeglise kiindunud, see tunnistas teda kaua ja tuletas meele, kus ta seda nägu enne näinud. Selles oli jooni, mida ta tundis lapsepõlvest, aga ka neid, mida ta enne polnud märganud. Sügavad silmad kõrge lauba all vaatlesid suurelt ja tungivalt, neis oli

midagi kurvameelset ja mõtlikku. Kumeralt otsmikult olid kord tihedad juuksed hõrenenud ja taandunud, mõttetule põletatutena; oimud lõikasid nagu lahesopid kaldajoont, püगतud juukseharjas kõlkus liivajoomedel nagu jõhvhein või kõrkjas kiilastunud jääl. Õhuke nahakirme oli askeetlikult pinevalt pilbutatud kontidele, huuled tõrksalt pigistatud kinni; suunurgad loobuvalt laskunud, pikendades vagusid, mis vedasid kaari sirge nina sõõrmete kohalt alla.

„Nii kaua ei ole me enam vaadanud teineteise silma, nii kaua...“ mõtles Ilmar ja peegel kinnitas seda diskreetse peanoogutusega.

Albumis pidi leiduma üks ülesvõte Ilmari esimeselt üliõpilasaastalt, ta otsis selle üles ja laskis peegelt seda praeguse algupärandiga võrrelda. Peegel väris-tas pead. Oli ta neil aastail nii vananenud? Või ole-nes see ebasoodsast valgustusest, reisiväsimusest, peegli tuhmusest? Ta sulges albumi ja asus kohvreid tühjendama. Võttis neist riideid ja asetaskappi. Silmitses ostusid, millega oma garderoobi oli reisiril täien-danud, sedapuhku oli see korras. Ent nüüd riputa need smokingid ja frakid siin varna koitama, tsilinder ja chapeau claques kapi otsa tolmuma. Võib olla, saab kunagi mõni sõber riigivanemaks, tuletab sind vaba-riigi aastapäeval meele ja kutsub 24. veebruaril rau-dile...

See on nagu mõnes romaanis, ainult rumalam. Oled õppinud ja studeerinud keeli, loodusteadust, aja-lugu, filosoofiat, kulutanud oma energiat ja rahvus-kapitali. Oled nüüd nii kaugel, et see kapital võiks hakata protsente kandma, tuleb su ema, su lapsepõlv,

vennad ja õed, isa ja isa-isa ning nõuavad: jäta kõik sinna paika ja tule tagasi, kust alustasid karjapoisina. Selle üle võiks naerda ja kaine mõistus naerabki, aga ma tunnen, et neil on selleks õigust. Mis mõte on sellel? Miks pidi Henn Lemming minema siit enne, kui sai kätt panna külge? On sel mingi mõte, vaadatuduna sub specie aeternitatis? Perekondlikult ja rahvuslikult vaatekohalt küll mitte.

Lemming seisatas akna all, kuhu paistis nurk rukkiorast.

Ja kas kõlban ma seks üldse enam? Küllap põlvulgi on oma tujud ja tahtmised, mida peab tundma ja rahuldama, kui tahad teda rakendada oma huvide teenistusse. Lehmamullikal ja seapõrsal on ka omad nõuded ja tarvidused, mida rahuldamata ei avita põllu torkimine ja sorkimine. Aga tohin ma vilistada oma isa ja isa-isa elutööle ja minna oma teed, arvestamata seda, et see oli Savilepa, kellele ma kõik võlgnen. Ema asetab küsimuse õigesti: Kas olla oma ette üksus, alg-
rakuke riiklikus organismis, või selle riigi proovi-
reisija, kes rändab ümber teda tutvustama ja esindama rahvusvahelistel konverentsel, kus sa end tunnend nagu ühe aktsia omanik suure kontserni peakoosolekul, mil-
lest sul õigus võtta osa ja rääkida kaasa, aga otsustama ja hääletama oled liiga kerge... Salga end ja vägista riiklikkudes huvides, vennasta ollusega, keda muidu ei laseks enese lähedale.

Käsikohver, attachee case, oli täidetud mälestus-
esemete ja materjaliga, millega konverentsiliikmeid
propaganda otstarbel tavaliselt ujutatakse üle. Seal
leidis reisijuhte, maakaarte, sõiduplaane, vaatealbu-

meid. Alpiroos ja eedelweiss olid hoolikalt mähitud siidpehmesse paberisse. Nad olid nərbunud, ent nende noppimine maksis suurt vaeva ja riisikot. Kohvri põhjas lebas sinine ümbrik, kinni kleebitud, pealiskirjaga: Une affaire de coeur. Punane kriips all. Lemming haaras sinise pliiatsi ja kirjutas üle nurga: ad acta. Siis viskas ta lausahtli. Laotas kätte puutuva maakaardi põlvedele ja jälgis silmega teekonda, mida käidud, kohti, kus oldud. Reljeefne kaart loomulikes värves andis plastiliselt edasi mäeahelikke, gletšerivälju. Sõmerlumigi sätendas päikeses mäeharjal, sinakad varjud langesid jääliustikele orgudes.

Silm peatus ühel punktil. Finsteraarhorn, luges Lemming. Finsteraarhorn, kordas ta, Finsteraarhorn. Juba see nimi oli omane sisendama seda salapärast ja sünget, karget ja ürgset, suurt ja vägevat mäestikuilu.

Aga nüüd Lemming silmitses seda nagu kusagilt kaugelt ja kõrgelt, millest ollakse eemal ja üle.



Neljas peatükk.

VAIKELU.

Uks avanes tasahiljukeksi ja ema ilmus lävele.

„Ma arvasin, et sa magad, aga sa uurid kaarti. Ega sa siis ometi jälle mõtle kuhugi reisida?”

„Ei, ema,“ Lemming murdis kaardi kokku. „Aitab seks korraks. Lugesin su kirja ja see peletas mu une. Hakkasin kohvleid tühjendama.“

„Ära siis nüüd nii ülepeakaela. Puhka enne reisiväsimusest. Ega ma sind väevõimuga sunni. Kui sa arvad, et ei või, eks siis pööra linna tagasi. Nüüd tule võta vähe einet, siis korralda jälle oma asju. Mis asi see on?”

„Seda nimetatakse Alpenhütte. Mäestiku osmik, kus turistid puhkavad ja einetavad. Näe, siin on kõik tarvilik olemas: tulease nurgas, pada koogu otsas, kibud ja kehikud laual, anumad riuleil, isegi veenõu ja puidukast ning kirves. Eks ole kodune ja mugav?”

„Ema võttis šveitsi nikerdise ettevaatlikult kätte. „Ja mis pilt see on?”

Ilmar naeratas. „See on iseendast harilik postkaart aknasse asetatud. Aga siin ta tähendab vaadet

mägedele. See valge on sõmerlumi. See on Jungfrau mäetipp. Mina käisin, näe, nii kõrgel...“

Ema vaatas ja imestas. Ilmar muheles ja seletas. Kirjeldas oma teekonda sinna, kus alatine talv. Ema osavõtlik süda matkas kaasa ja jagas poja muljeid tõsisest hardumuses.

„Tule nüüd kohvi jooma,“ kutsus siis poja tõelikkusse.

Pikk söögilaud oli kaetud ruudulise vahariidega. Ülemisse otsa laotatud puhas lina, millele asetatud toidunõud. Villane kana haudus kohvikannu, see oli kas mõisast või kiriklast siia eksinud. Seinakella kapiuksed prahvatasid valla, kägu lükati esile, ütles oma „kukku“ ja taandus, nõnda üheksa korda.

„Kes sulle linnas kohvi teeb?“ küsis ema. „Kas sa naist ei hakka vahest võtma? Ära sa viivita nagu Jaak. Henn ehk oleks ennemini võtnud, temal jäi pruutki maha. Nüüd see ei sure ega ela... Ära sa käi tütarlastega halvasti ümber, mõtle, et neil on ka emad ja neist endist saavad kord emad...“

Ilmar kõksas muna pooleks. „Ma ei tea kellelegi olevat ülekohut teinud. Ma ei usu, et ükski oleks minu süü läbi kõlbliselt langenud. Pigemini oletan vastu pidist: nende maitse on arenenud. Igatahes ma pole kedagi petnud.“

„Aga eks sa's kosi kedagi.“

„Valik läheb üha raskemaks. Seni pole kohanud kedagi, kes oleks minule sobinud. Nüüd peaksin leidma siis sellise, kes kõlbaks ka Savilepale...“

„Sa oled liig nõudlik. Ega keegi inimene pole ingel. Sa pead arvestama —“

Aga ema ei saanud ütelda, mida poeg peab naimal arvestama. Ukse vahele ilmus Tasso ja temale järgnes tumeda salguga madalakasvuline neiu. Rusked, laine-tavad juuksed ja sametpehmed silmad, oli Ilmari esimene mulje. Armas ja meeldiv, mitte ilus harilikus mõttes. Lemming kerkis tahtmata toolilt.

„Ma ei tea, kas sa Hildat mäletad?.. Hirrelaane metsavahi tütar...“

Ilmar kahetses, ei mäleta.

„Luik,“ esitles neiu ise. „Aravere piimamamsel, nagu küla mind kutsub.“

„Savilepa peremamsel,“ õiendas ema. „Hilda on küll ameti poolest kontrollassistend, aga tegelikult töötab enamasti meil.“

„Nüüd on igalpool tegevus soigus,“ vabandas neiu ja punastas pisut.

Ilmar vaatas talle usutavalt otsa. Neiu Luigel oli väike nibunina ja kumerad kulmud nagu ambuivibu. Et midagi öelda, Ilmar küsis:

„Te elategi siin?“

„Proua Lemming oli nii lahke mind ulualla võtma. Ja mina olin nii häbemata teie poissmehetuppa asuma. Alles nüüd pukseeriti mind sealt alla.“

„Ei ole keegi pukseerinud,“ protestis ema. „Ma pakkusin sulle elutuba, aga sa ise tikkusid aita.“

„Avaldan teile oma tõsist kahetsust,“ käändus Lemming neiu poole. „Esiteks, et teid minu pärast korterist välja tõsteti, ja teiseks, — aga see on õie kadestus —, et te aida oma alla võtsite. Ma oleksin ise läinud meeeldi aita. Kui soovite, saate oma toa tagasi.“

Lemming imestas iseend. See oli midagi Ilmarist kahekümnendate aastate algul. Käesoleval juhul tundus selline kavalerlikkus vähe kerglasena. Aga neiust hoovas loomulikku headust ja kodusust, temaga oli hea lobiseda. Ainult oma välimusele, riietusele, ta ei näinud küllalt rõhku panevat. Lemming istus kohvilauas, kuni neiu eine lõpetas.

„Aitüma, ema!“ kargas siis püsti. „Nüüd lähen ja vaatan natukene väljas ümber.“

„Kui sa lubad, ma tulen kaasa,“ tähendas ema.

Ilmar võttis kaabu. „Kui see sind ei väsita, ema. Muidu ma ei tea, kas oskangi vaadata, mida tarvis näha.“

Nad läksid läbi peretoa, kust uksepaotamisel kostis tüdruku kiljatus, ümberkukkunud piimakannu kolin, kuna teisest uksest välgatasid õuelippava poisi sääred. Tüdruk asetab piimanõu häbelikult püsti ja tõttas mahavoolanud piima pühkima.

„Mis te ometi mürate,“ pahandas ema. „Nüüd ajasite piima kõik maha, mis ma's sigadele annan?“

„See on Aleks'i süü!“ vabandus tüdruk, „tema alati muudkui hullama...“

„Või Aleks'i süü!“ kuuldus väljast poisihääl. „Ise hakkasid enne hullama. Uha nüüd vuhvat!“

Poiss oli juba vankri kallal, mille hobune nihutanud kaevu juure, ja kiskus ohje rataste alt, kui ema Ilmariga õue astus. Ta sööstis hobu nuhtlema, kes toobrist rahulikult jõi, ja virutas talle ohjajaruga pähe.

„Aleks, kas ma sulle pole ütelnud, sa ei tohi hobust pähe lüüa!“ tõreles ema poisiga, kes midagi oma-

ette urises. Ta jäigi sinna kiruma ja käratas veel korra kerkivas vihahoos:

„Kuradi miniister!“

Ilmar oli üllatatud nii moodsast sõimusõnast. Ainult ei olnud selge, keda sellega mõeldi: teda, ema või hobust? Sündmuspaigast eemaldunud, ta küsis emalt:

„Kesse „miniister“ on?“

„Ah Aleks või?“

„See poisinolk, Aleks või mis ta nimi on...“

„See meie sulane, viis täna piima; muidu käib Tuia meiereis.“

„Mis ta nimi on?“

„On üks Seervandi nimeline.“

„Mõni linnavurle?“

„Ei ole, siitsamast, Illustverest. Ühe sohinaise poeg. Aga maias tüdrukute peale...“

„Kas ta Hildat ka julgeb puutada?“ oli Ilmar huvitatud.

„Hilda nüüd niisugusest logardist hoolib...“

Karjalauda pikk sale korpus hoidus kõrgete puude varju. Paplid ja saared sirutasid oma tõhusad harud nagu õnnistavad käed üle katuse. Laut oli uuem ehitis, mille Jaak rajas varsti pärast kojutulekut. Ammulu väravaist haigutas tühjus, loomad olid karjamaal, sõnnik välja veetud. Ainult mustad nimelauad isiklike teadetega kriitkirjas iga lehma kohta kõlkuksid sõimede kohal traadi küljes.

„Kari käib metsas,“ seletas ema. „Ei meie jõua teda nõnda hoida, nagu Henn nõudis. Jaak harjas ise

lehmi ja pesi, aga tema ei pidanud ka puhtast laudast. Sõnnikulaut on ikka soem.“

„Aga muidu toidate ja kasite neid nagu enne?“

„Hilda siin rahmeldab ja rassib tüdrukutega, aga ta käib tihti ära, teiste karju kontrollimas. Ei mina enam viitsigi neid talitada...“

„Kelle hooleks nad siis on?“

„Vana Juula ja Tilda, seesama, kes seal Aleksiga lõhverdas...“

Sigalasse heitis Lemming üle läve pilgu, tõrku- des järgnemast emale, kes talle tahtis näidata kaht suurt suguemist, ühel põrsakari järel, teisel oodata. Tallis hobused hirnatasid ja ohutasid, kui kuulsid pere- naise häält. Pööritasid silmavalgeid ja krõmpsutasid ristikeina.

„Seal taga on üks noor,“ märkas Ilmar. „Kui vana see on?“

„Kevadel sai kolmeaastaseks.“

„Miks ta nii hooletusse jäetud: lahja, karvane, pural? Muidu terase vaatega loom. Kas teda on juba õpetatud?“

„Pole veel range kaelagi saanud. Ei ole kedagi, kes õpetaks. Tuia, vana inimene, ei taha ka enam jan- nata, omal ajal oli küll Saluküla sakstel kutsariks olnud.“

Tuia askeldas tõllakuuris hobuseriistade kallal. Naha, tókati ja vankrimääre lõhnad andsid sellele ruu- mile erilise hõngu. Vaadati sõidukeid. Sõiduvankril oli vedru katki, ainult porine pikklaud oli tarvitus- kõlvuline.

„Mis seal küünis on? küsis Ilmar möödaminnes.

„Põllutööriistad ja masinad. Tahad näha? Ma ei tea, kas mul võti on kaasas... Ega olegi...“

„Las olla, eks pärast näe. Lähme nüüd aita.“

Ait oli iidne koomits, madal ja upakili, katuseks paks samblakord mullaks määndunud õlekõntsal. Esi- külg haljendas ja kollendas, taimkatteks rukkikõrssi, maltsu, isegi mõni kääbuspihl ja kuusk kiratsesid katusel.

Ilmar kobas vilus hämaruses viljasalvi ja ei seletanud seal muud kui tühjust. Rukkisalve nurgas oli hunnik teri, odrasalve põhi oli pühitud puhtaks. Kaerasalves õhuke lade segast müdi. Linaseemnesalvel, milline vanast ajast oli ka olemas, olid lauadki kõrvaldatud. Rida täidetud kotte, mõned kinni- õmmeldud, mõned seotud, mõned lahtikääritud suud- metega, kükitasid seina ääres. Tundus imalat lehka, soolaliha ja heeringate lõhna. Kanade ja tuvide par- ved segisid trepil, kaelad õieli.

„Ait on päris tühi,“ konstateeris Ilmar.

„Siin kottides on veel meie vilja- ja jahutaga- vara,“ tähendas ema.

„Mis, see pole midagi,“ arvas Ilmar. „Kus isa-ajal oli vilja! Aastane voos oli ikka varuks. Ühel keva- del, kui ma olin jõmpsikas, mäletan, müüdi 20 setverti otri linnasteks. Põllutöö aegu iga hobune sai oma karnits kaeru.“

„Ega siis loomadele antud nii palju jahu ega ristikheina,“ väitis ema. „Nüüd lehmad saavad puha normi järele.“

„Ristikuid ehk on nüüd rohkem,“ möönis Ilmar.

„Aga vili! Kas meie majapidamine on läinud nii tagurpidi?“

„Ega siis nüüd pole enam seda lõikust, mis vanasti. Enne sõda põllud kandsid veel korralikumalt, aga ei nüüd enam. See natuke, mille saad, läheb loomade nahka ja tööliste palkadeks. Teiseks aastaks ei jatku kunagi.“

„Aga peaks jätkuma,“ jonnis Ilmar, „isa-ajal jätkus.“

Ta oli pettunud. Täis viljasalved olid talu rikkus, selline vaade oli tal isast. Ja see oli vana Savilepa uhkus, et aastane voos enne uudset ei lõppenud. Suvel või talvel, kes tuli Savilepale vilja tahtma, sellele mõõdeti salvest tema jagu kätte ja endastmõistetavalt oli Jakob Lemming see mees, kes kaalus seda vilja, mida sügisel toodi küla magasiaita või sealt kevadel viidi. Aga nüüd olid omagi salved tühjad... Ema kurdab raskeid aegu... Aastad on kehvad, maksud rängad, teenijad saavad suurt palka, aga ei taha teenida. Võlad pangas kasvavad. Ilmar kuulas noruspäi seda halinat, kuna ta haistmismeelt ärritas kopitanud lõhn, mida hõngasid karusnahad kirstudes, villad vakas, seebi-kangid kapi otsas, koirohukimbud ja hiirtevihk lae all. See oli kõik nagu ikka olnud, nii kaua kui Ilmar mäletas ja vististi veel palju kauemini. Mistarvis kuhjati nii palju kangaid kokku, villaseid, linaseid ja takulabaseid, mida ema ladus kappidest ja kirstudest temale näha, need kõdunevad ja koitavad, seep kaotab seistes oma väärtuse.

Sest norutavast seisakust äratas teda ema viibevendade üliriietele, mis rippusid varnas. Jaagu kasu-

kas ja tolmukuub, Henu vihmamantel ja koolimüts, uuejärgi ja hästihoitud. Kui ema neid härdalt silitas, astus ta kärsitumalt trepile.

Elamu seisis seal tuimalt ja ükskõikselt, süvenenud endasse nagu kõik talumajad külas, kelle teatmed näivad piirduvat enesetundega: meie oleme ja peale meie ei ole kedagi. Või kui on, siis ei puutu see meisse. See oli kolme sugupõlve teos. Madala suitsutare otsa olid ehitatud uued kambrid, seinad tahutud palkidest, vooderdamata, pilpakatus kahe telliskivist korstnaga. Ses juure-ehitises oli midagi tõusiklikku, midagi, mis oma ärklitoaga tuletas meele suurtalu hoonestut, mis Ilmarisse alati oli mõjunud masendavalt. Omal ajal kavatsetud suuremoelisena — nii kõrgeid aknaid ei olnud siis mujal — nüüd harilik ja igapäevane. Suvel olid toad hämarad ja ebamugavad, elupõlised puud varjasid päikese, nende võrad tulid maha kärpida. Rõdu sini-punane ruudustik näitas talle lapsena maailma kummalises valguses, ärritas ja segas koolipõlves, kui ta ilmavaade oli kujunemas ja ta kõikus poliitilise meelsuse erisuundade vahel.

Ilmaril oli tunne, et siin enam kunagi ei kodune. Asjata oli siia tuldudki. Ema lõikas aidas silmavees seepi ja tema võõristas oma isamaja... Astus trepilt toa poole, sulgumaks oma tuppa, kui Esko kargas õues talle raginal vastu. Ema pidi aidast hurjutama, tüdrukud jooksid toast keelama. Koer küüditati peretuppa. Meeletusas heitis pikali. Uinus sedamaid. Magades settisid tema sisemised vastolud ja ta ärkas üsna teises meeleolus.

Pääsukestel oli alanud ajujaht. Nagu teravad

nõelad õmblevad õhus pikki silmatäisi. Lemming vaatles ja mõtiskles:

Jaa. Pääsukene on aristokraat. Gentleman. Puhas valge rinnaesi, frakk üll, tiirutab nagu Derby-päeval. Mõõdukas, taktiline, enesedistsipliin äärmuseni arenenud. Isekeskis kõnelevad inglise keelt ja laulavad šoti rahvalaule.

Would you'nt see, could you'nt see,
I do not like you, sir.

Talvetulekul reisivad soojale maale, Vahemere ääre, Lõuna-Aafrikasse.

Jasmiinipõõsast vursatab varblane, keksib läbematult, endal silm käib viuh ja viuh häbematult sinna ja tänna. Demokraat.

Kuidas käsi käib, seltsimees? Vahid ümber, kuhu oma nina toppida. Kas tunavused kuldnokkade kongid juba üle võetud?.. Ah, jäta see igavene tsäutsumine, — kõrvvad paneb lukku! Seal leedripõõsas on teie parlament, kus need asjad kõik arutatakse ja otsustatakse. Kasi sinna, löö seal lamenti, aga ära tule minu nina alla omas hallis vatis! Selles sa istud hommikul sõnnikuhunniku otsas, õhtul ilmud söömingule à la fourchette... Kõss!

Pilvevari jooksis üle õue.

Lemming jäi aineti oma ette vahtima.

Terasena ja kebjaltraavib linavästriku üle muru. Kiiab nokaga ühele poole ja teisele poole nagu poolomängija ratsu seljas, hall-cutaway, nagu tuleks Ascotist. Diplomaat. Olgu vainu või parkett, tema liigub ikka ühesuguse graatsia ja elegantsiga, iga tuttava

jaoks oma naeratus ja väike reveranss, ei mingit kära ega kiidulaulu, aga sihikindlalt läheneb eesmärgile...

Tuvid ja kanad segisid aida ümber, kus vahel tekkis mõni väike arusaamatus. See näis ainult nii, nagu sõidaksid pääsukesed lusti, tõepoolest oli neil pesade remont või uute ehitus käsil. Voorid saabusid vilkasti ulualla. Seejuures oli see nii hädaohtlik, et igakord kui läksid kandamit kohale asetama, pidid oma elu panema kaalule. Siis kostis ehmatuse- ja hädahüüdeid.

Lemming astus lähemale pääsukeste ärevust selgitama ja nägi räästa alt käppa kabamas. Lemming noppis maast kivikese ja viskas. Kivi pröksatas vastu aida seina, punasevöödiline kass pontsatas alla, kanad kargasid kohkudes laiali, silmapilkselt oli Esko kohal ja nüüd läks hirmsaks ajuks ja kaagutamiseks. Kukk ei saanud ehmatusest muud, kui lendas aiaroikale ja kogeles suures ärrituses: Kak-kak-kak-kak, gaspadá! Ja haopinu tagant lõugutas kana: Mis see tähendab? Mis see tähendab?

Hilda tuli lõunaselt lüpsilt, piimaanumad õlben-dega õlal. Silmas Ilmari aida ees, vits peos, ja kana-karja suures ärevuses, ta küsis naerusui: „Mis nüüd lahti?“

„Teie pudulohused rikuvad avalikku rahu ja korda,“ seletas Lemming.

„Kes nimelt, et ma teaks vastutusele võtta?“

Lemming kõhkles silmapilgu, siis hakkas ta jutustama:

„Tuvi perekonnas oli väike kodune nägelus, seda juhtub isegi tuvide keskel. Emane aeles liivahunnikus, soputas hüsteerikas tiibu ja hädaldas:

„Ma surren... ma surren...“

Isane istus aidakelbal, põrnitses eide tembutusi ja torises: „Surre, kurrat... surre, kurrat...“

Seda nägi kanalõkats, kes parajasti tuli munemast, uhke ja suureline enda voorustest, ta sai täis kõlblist viha ligimeste halva elu üle ja pistis kaagutama:

„Kuule, kuule, mis'n'd te-ed seal, mis'n'd te-ed seal?!“

See anekdoot, või mis ta oli, turgatas talle sel silmapilgul pähe ja ta jutustas seda nii tõepäraselt, et neiu Luik sündmust otsekui silmaga nägi. Lüpsikud õlbendega langesid ta õlult, ta vajus keskelt kokku, kogu ta keha vabises naerust. Seda oli nii avatlev näha, et Lemming ise südamest naeris kaasa. Ta meeleolu oli lõplikult paranenud. Iga päevaga läheb paremini ja paremini.

Tuli sabin sooja vihma. Kanad, kes end jälle kogunud, jätsid siblimise ja põgenesid ulualla. Pääsukesed lakkasid traageldamast. Mullatolm ja kuiv puund imesid januselt suuri vihmapiisku. Sademed langesid vaikselt õuesõmerale, ainult pilpakatus krabises mõnutundes.

Taevas selgus jälle, mets lõi helama. Lõod lõõritasid otsekui ekstaasis, kuldnoke rõõm oli piirita. Nad aietasid vallatumalt ja vilistasid ülemeelselt: vhiuu!.. Sitikad lendlesid pimesilmi ja porisesid rämedalt.

Maa ja mets paiskasid õhu täis lõhnadeleili, mille varjundeid inimmeel vaevalt suudab eritella. Üle kõige aga ses hõngude sinfoonias kõlas kaasiku leitmotiiv, kõivu mahlase lehestiku uimastav lehk.



Viies peatükk.

SIURU.

E pericoloso aprire la porta primo che il treno sia ferma, läbistas Ilmar Lemmingu säsi, kui ta hommikul ärkas. Uks käis tasakesti, piimakann oli tekkinud lauale. Kell näitas seitse, oli suvistepüha hommik. Süda pakitses mingist seletamata rõõmutundest. Hinge valdas kevade, vaim tundus vabana sügisõhtute ududest ja hallaöödest. Talvine härmatis oli südamelt haihtunud. Kehaline väsimus taandunud noorpõlve voodis kosutavas unes. Erksalt Lemming kargas jalule ja avas akna. Kevade tungis tuppa.

Aed helas ja sumises. Sabin sooja vihma oli teinud imet. Päike oli astunud lillepeenrale, vestles piibeletede, mahlakannikeste, käoorvikutega ja naeratas. Lilled nikutasid päid, rõõmupisarad silmis. Päike kummardas ja suudles nende õilmesilmi, pühkis neist kastepisarad.

Ilmar Lemming nõjatus aknale. E pericoloso sporgersi, kuulis ta sama hääle. Ta naeratas ka. Mis ajast saati ta mõtles itaalia keeles? Aga need olid vaid jää-

nused manitsustest ja hoiatustest, mis teda reisil alata olid jälginud.

Jalgvärv lükati lahti ja Hilda astus aeda. Paljapäi, valges pluusis, mustas seelikus. Süle täis lilletaimi, lähenes rehitsetud peenrale ja tippis taimed lavasse. Ise siurutas laulda:

Sa teretasid lauluga
Mind suvehommikul
Ja laulsid armsa aasala
Kõik mured metsa mul.

Lemming tuksatas. Kus oli ta seda laulu enne kuulnud?

Ma ootan iga hommiku,
Mil heliseb su hüüd.
Kuid — oh, ma vaene õnnetu! —
Sind pole enam nüüd.

Ah, jaa. Ilse taotses seda laulda. Need salmikuõid ilmusid ajalehelislas, kus neid Ilmargi luges, nad jäid talle meele. Sealtsamast ammandas nad Ilse, kohandas neile viisi ja leelutas õhtul ning hommikul, metsas ja vainul. Kust sai ta Hilda? Oli see muutunud rahvalauluks?

Sametised silmad vaatavad tasaselt ja mahedalt, ise rõhutab refrääni tundekalt ja sügavasti.

Lemming raputas endast nukrusmeeleolu ja Hilda astudes üle peenra, ta hüüdis vallatult:

„E severamente prohibito a traversare i benari!“

Hilda vaatas hämmastuses üles. Lemming seisis aknal, vöödilises pidžaamas, rind nõõritud risti nagu husari dolman. Ta arvas mõistvat, et jutt on lillepeenardest, ei taibanud aga millises seotises.

Lemmingule valmistas neiu arusaamatus nalja.
Tegi kerge kummarduse ja hõikas:

„Buon giorno, signorina!“

Hilda ajas sirgu ja küsis:

„Mis te ütlesite?“

„Tere hommikut! Vabandage, ma ei taibanud kohe, kus ma olen. Arvasin veel viibivat Capril. Kuidas käib teie soosikute käsi?“

Neiu osutas lillepeenrale.

„Teie mõtlete neid siin?“

„Neidsamu piparkooke ja torte.“

„Piparkooke ja torte?“

„Või arabeske. Vaadake seda ümmargust, kas see pole nagu tort sünnipäevalapse laual? Ja need piklikud nagu präänikud kondiitri aknal... Riputa või jõulupuu otsa.“

Hilda naeris. „Teie mõtlete aga kohe maiustuste peale. Kas teie ei tahaks neid vaadelda lähemalt? Soovige ka minu lemmikutele head hommikut.“

„Si, si,“ tegi Lemming, võttis kimono ja tõttas trepist alla.

Jalg lävel, kangastus tema silme ette korraga hoopis teine ümbrus.

Suvine pühapäeva hommik kusagil vene kirikukülas või suvituskohas. Härrased, kes toona saabunud päikese kuumendatud aredest õhust Vahemere kallastelt, plataanide ja oraanžipuie alt, baarin valges kitlis ja õlgkübaras, baarinja sahisevas siidis, roosa päevavari pea kohal, lähenevad heledas valguses üle kingu, läbi valgetüvelise kase-allee õigeusu kirikusse või kabelisse, millel fuugitud kivimüür, roheline plekk-

katus, kullatud sibulkuplid. Kuldristid säravad tornikestel, ukсед pärani; neist voolab sisse ja välja talunaisi sitsiriietes ja erepunastes pearättides, mehi laius buksiinpükstes, võõtatud sinine parhsärk ripakili üle värvli. Paljajalu või kolksuvais vikssäärikus põlvitatakse pühakute ette, puudutatakse laubaga külma kivipõrandat, ristendatakse. Ikoona ees ripneb lampaad ja selles vilgub õlituli...

Lemming seisatas nagu võlutud. Kust tuli see nägemus? Tempas see nähtust või kujunes loetust? Või sündis samal hetkel tema peas? Mingi vaanelik nukrus valdas ta.

Juba teadlikult ta manas oma kogemustest esile sellise võrdluse:

Balti aadel, veetnud suvepäevi ja õhtuid Saksamaa sünkjais gooti võlvialustes, Reini veinitubades ja Baieri õllekeldreis, on tagasi oma mõisades, viinavabriku ja karjalaudaga kartulivälja ja turnipsipõllu ääres, rammus friisi kari vikil köietumas.

Suvistepüha pärastlõunal, kui maameeste vankrid veerevad kirikumäelt alla, helisevad kellad teiskordselt. Läikivad tõllad, kalessid, landood ja jahivankrid vuravad ülesmäge, paruneil ja krahvidel paabusulg kaabu küljes või sokuhabe mütsi ääres; vanad krahvinnad kupees mustis tanudes ja loorides, noored parunessid heledais viltkübarais, valged loorid näo ees.

Valitõsiselt ja kainelt seisab seal protestantlik maakirik. Pastor, pikas mustas talaaris, valged lõkad lõua all, tõuseb kantslisse ja üritab neid veenda, paruneid ja krahve, Jumala Sanaga nende kuuluvuses sinna pärismaale, kuhu me kõik läheme, saksad ja sandid,

üks varem, teine hiljem, kiitma ja tänama Kõigevägevamat, Kes kõik hästi teinud ja Kelle palge ees kuningas ei maksa enam kui kerjus. Aga inimsüda on paatunud, ripub viinaköögi, karja ja turnipsipõllu küljes; nende mõtted on kurjad lapsepõlvest saati, nad hindavad kartuleid, praaka, nuumhärgi enam kui oma hingeõnnistust...

Lemming klõpsas kaamera, milline projetseeris neid vaatepilte, ja astus aeda. Neiu vaatas talle vastu, kerge irooniline naeratus suunurgis.

„Kas niiviisi tahate teie Savilepa koha üle võtta? Teie olete ennemini mõne paša kui taluperemehe moodi.“

„Esiotsa ei võeta midagi üle. Ja mispärast peaksin ma sarnlema taluperemehele? Aga kui teie siiski oleksite nõnda lahke mind tutvustama selle alaga, mis usaldatud teie asjatundlikesse ja osavaisse kättesse, ma võlgneksin teile palju tänu.“

Tüdruk sähvas lõõpi:

„Teie olete jäänud hiljaks, mu härra! Hommikune lüps on juba läbi.“

Lemming tõrjus selle piste. „Aitäh, minu tänane portsjon on juba käes. Liiatigi suurtel pühadel ja pühapäeviti ma joon vahelduseks meeeldi kohvi. — Ma mõtlen teie ala siin aias.“

„Aias ei ole minu kätte usaldatud mingit kindlat ala,“ vastas neiu tõsiselt. „See on rohkem Tuia asi, tema on muide olnud ka aednik Saluküla mõisas. Mina olen siin vaid lillepeenraid vähe kohendanud. Tuia tõi siia mõne koorma liiva, selle ajasime jalgteedele laiali.“

Keeduvili on enamasti majaproua enese hoolet. Vabarnaid ja masikaid avitasin sügisel istutada.“

„Mis sorti need vabarnad on?“

„Marlborough. Praktilised, tugevate vartega ja kohased keedisteks.“

„All right. Ja maasikad?“

„Kuninganna Luise. Annavad palju välja.“

„Seda võib arvata. Ei ole selle dünastia austaja, aga et just Luise — siis olgu minugi pärast. Eelistasin muidu Victoriat või Laxton Noble'it.“

„Mis poolest need on paremad?“

Lemming ei teinud kuulvaks, astus edasi. „Mis siin siis on: peedid, porgandid, redis, salat. Head asjad, aga igapäevased.“

„Mis teie tahaksite?“

„Minule meeldiks enam: topinambuur, mangold, endiivia, salvei, estragon, majoraan ja nõnda edasi. Ka latukasalat ja rabarber ei ole pahad.“

„Mis nende kõigega teha?“

„Teha? Mis nendega ikka teha...“

„Aga milleks neid siis külvata?“

„Et aed oleks eksootiline nagu võõrsõnade leksikon.“

Hilda naeris.

„Teate üldse, mis asjad need on?“

„Mitte täpsalt.“

„Aga kust te teate nende nimesid?“

„Sõnaraamatust. Ma tunnen kõik nimed, mis üldse olemas. Iga sõna on minu peas registreeritud. — Aga kuidas on lugu puuviljaga? Kas õunu tänavu saab?“

„Õunapuud ei ole veel õitsnud. Aga õiepungi on näha.“

„Siin oleks olnud tarvis nuga ja saagi,“ arvustas Lemming. „Puud tikuvad sammalduma. Ega nad pole vististi sõnnikut ega lupjagi saanud?“

„Kahjuks ei või ma teile selle kohta midagi ütelda. Sügisel sai sellest räägitud. Tuia pidi ikka tooma ja tegema, aga ega temagi, vana inimene, enam jõua ega hooli...“

Lemming läks edasi. „Aga mis ma siin aias ei näe — roose. Kas roose ei olegi?“

„Ainult kibuvitsu...“ viiksatas Hilda.

„Pean teie elukombeid natukene kärpima. Kahju! Pidin teile panema hea numbri.“

„Kas teie armastate roose?“

„Kas teie ei armasta?“

„Armastan küll, aga...“

„Oleks mul aed ja aiamaaja, ma kasvataksin aeva roose. Olen omal ajal tegelenud botaanikaga, koolipoisipõlves ja hiljem üliõpilasena. Kas teie olete täheldanud, et Põhja-Eestis kõik lilled on „roosid“? Ma leian, see on meie talurahvast kaunis tunduv nüri-meelsus. Eestlane on ju lüüriline inimene. Tal on terav kõrv looduse kuulutamiseks. Iga helivarjundit ta tähistab eri sõnaga. Aga silm ja nina? — Teie tunnete seda malbet sinist õiekest põllukraavides ja metsa veerel? Kõiki harituid rahvaid see manitseb nende emakeeles: Vergissmeinnicht, nesabudka, forget-me-not, ne m'oubliez-pas ja nõnda edasi. Myosotis on ta teaduslik nimetus. Teate, mis tema kohta ütleb Wiedemann? Seapussu õied... Või võtame need kaunid

valgeõielised põllupeenardel ja kesaväljal, mille ühest esivanemast jaapanlased aretasid krüsanteemid ja astrid? Meie talurahvas on nende õilsate pidulillede kehva sugulase vastu äärmiselt ebaviisakas, kui mitte ropp...“

Hilda tegi näo, nagu oleks Lemming temaga tõrelnud. „Räägime parem roosidest,“ soovitas ta.

„Räägime roosidest,“ nõustus Lemming. „Roosidest võiks palju rääkida. Neid on tuhandeid liike, nagu teate, ma ei tihka üteldagi mitu. Milline eksootika neis nimedes: india roos, hiina roos, jaapani roos, süüria roos, makedoonia roos! Ehk veel parem: stambuli roos, bengali roos, damaskuse roos, nizza roos.“

„Centifolia lõhnab minu meelest kõige paremini,“ tähendas Hilda vahele.

Lemming nikutas pead.

„Tuberoos... Teeroos. Te olete muidugi ka arvamuses, et teeroos on kollane?...“

Roosikultus on sama vana kui kultuur. Tšuudi hauast on leitud raha roosikujundiga, vähemast oma viis tuhat aastat vana. Antiikmaailma usus, luules ja taides roos etendas suurt osa. Ta oli süütuse, austuse, armu ja iluduse sümbol. Kreeklaste pärimusel roos on sündinud merevahust nagu iludusjumalatar Afrodiite, kellele ta oli pühendatud...“

Või kui teid ei huvita nii ütelda roosi ideoloogia, siis ma jutustan teile rooside praktilisest kasutamisest.. Roosioõli ja essentsi te ju tarvitate?... Bulgaarias, näiteks, roosikasvatus ja töötlus on tähtsaks majandusharuks...“

„Ilmar,“ kostis toast ema hääl. „Ja Hilda, tulge nüüd ära, kohvi jooma.“

„Lähme!“ Lemming kahmas neiu sõrmed pihku. Tal oli heameel kuulda nende nimesid koos. Neiu lainetavad juuksed ja õrn näonahk kiskusid kätt silitama ja paitama.

„Ma tüütasin teid küll hirmsasti oma roosilöraga,“ naeris Lemming, tõmmates tüdrukut endaga toa poole. Aga neiu tõrgestus.

„Roosilöraga... vuih, kuidas te räägite... Mitte sugugi. See oli väga huvitav kuulda. Aga minge ees, ma tulen järele.“

Lemming laskis ta käe vabaks. Päike paistis aidatrepile, kiirtekulda pudenes läbi metsviinapuu kasvude rõdu ümber.

Einelt minnes siretas ärklituba värsketest lilledest. Neid oli vaasides kõikjal: laual, aknal, ahju-simsil. Vilistades Lemming viskas kimono ült. Süda naeris, kui ta käed pistis jahedasse vette ja ümises endamisi:

Ja laulsid armsa aasala
Kõik mured metsa mul.



Kuues peatükk.

ASJAD ENDAMISI.

Keskhommiku päike silitas puude päid, kui Ilmar Lemming õuest astus vainule. Murul pleekis linane kangas, mida tuul tuhistas; puges selle otsa alla ja roomas mööda maad, kangas keskelt küürus nagu kass. Üks lind tuli hüpeldes läbi õhu. Linavästrik tippas kergete kummardustega vastu, graatsiline ja elegantne, silm vaatab vilks ja vilks, endal saba vibab taga.

Sinitaeva ja halja maa vahele tõmmati eesriie, pilverütkad varjasid päikese palge; helendavast laigust nagu õhukesest loorist kiirgas kiirtevihke alla haljendavaile nurmile, siledaile seemnepõldudele hahkjast tuhas, nagu targeldatud triikpesu või laadikud kohvipruuni mulda, asetatud rukkioraste ja ristikeheina väljade vahele. Päike säras laotuses nagu Jumala silm pühakirjas.

Ilmar nägi seda nagu esimest korda. See oli aga nii juba siis, kui isa pühapäeva hommikul valge särgi vael läks põllupeenart mööda väljale ja vaatles tärkavat vilja. Ent siis nähti seda nagu teise silmaga, keda

kujutleti enda kõrvale. See näis nähtusena, mille taga on midagi muud. Ida taevakaar roosatas: seal taga on midagi. Õhtu eha punetas: seal taga on midagi. Kõige nähtava tagant otsitakse midagi muud: tõe, õnne, armastust, asja endamisi.

Kevade paljastas talvekatte. Maa tuli lume alt, lige ja lõgane nagu vastsündinud vasikas. Vihmad noolisid ta puhtaks, tuuled tahendasid maakamara. See töötas avastada muinasvaru. Tõepoolest leidus vaid mõni roostetanud rahatükk, tinanööp, katkenud prees. Rohi ja oras löid haljendama, sarapuu urb tilknes rao küljes ja võsastikust piilus kannike. Ent see kõik ei paelunud meeli, need uitsid loetud ja unistatud maailmas, kus oli õnn ja armastus.

Maailm on nüüd haetud risti ja põiki. Ei leidu sealgi muud kui kulunud vaskraha, tinanööpe, katkenud preese. Kevadise udu peletas suvine põud. Sügisel selgel päeval paistavad esemed teises valguses. Silm näeb asju, nagu nad on. Sarapuu urb ja kannike on kevade tunnused; kohvipruun muld ja haljas muru väärtused omaette. Sellistena neid tulebki võtta, asjadena endamisi.

Nüüd ei ole siin enam muud jälge, kui lume magamisasemed aia ääres. Lapsepõlves, kui see tänav, mis laudaväravast viib koplimalguni, talveti tuiskas umbe, siis kerkisid siin hiigla lumehanged, joomelised ja sakilised, mis meelekujutuses paisusid mäeahelikku-deks: lauda otsast algasid Uuralid ja koplimalgust käänas Kordiljeeride seljandik metsa poole. Siia mah-tus siis kõik, mida teadsid ja kujutlesid.

Sealt tuleb oja põllu ja metsatuka vahelt, lookleb

läbi kopli ja niidu, muru ja lepiku, lapsepõlve maastiku, kus lumelagunemisel ilmusid valged ülased ja kollased varsakabjad, mida hiljem asendasid jänesekapsad ja angervaksad sõnajala puhmastikes. Siin on elatud kõike seda, mida loetud Mississippil, Hudsonil ja Amatsooni jõe kallastelt. Tumedana nagu joodav viin näib vesi oja sõmerasel põhjal, lepa- ja toomepõõsaste all, milles kevadel ööbik laksutas.

Jäätanud laigud lumisel niidul, puude ja põõsaste vahel, moodustasid huvitava maakaardi, avatlevamagi kui nood vanas kooliatlases: samblamättad kerkisid nagu saared jäämeredes, kastehein ja rohukõrred kõlksid lumes nagu banaani puud ja datlipalmid. Oasist teise käisid salapärased killavoorid, mida osutasid tõhkude ja võhnade jälgederajad.

Harvade kaskede vahelt, üle tuhmide nagu roostes kadakate ja sammaldunud kivide paistab niit, eraldatud hirsaiaga. Võrakad arukased norutavad niidul, sorakili oksad ripuvad kasteheina, mis heljub tasakesi. Ikka veel püsib kaserauk, mille harude vahele paitsid kahe kiriku tornid, Arula ja Kaarla.

Vares keeritab hädiselt ja karjub. Küllap nende harude vahel ongi ta pesa, raorisu ja pahn kokku kantud. Ei olda enam selles eas, mil varesepesad avatleks puu otsa ronima.

Uhke ja julge salu, „looduse tempel“, nagu hüüdis vaimustuses vana kooliõpetaja, ärkamiseaja inimene. Esiteks mõni sale haab, siis kased, lagedad valged tüved nagu puhas ihupesu pühapäeva hommikul. Sekka noori mände, haljaid ja haralisi nagu hõbelühtrid, näresid ja sihvakaid kuuski, heitvaid

poolvarje õrnale rohule samblasel murul, milles hiilgavad kastetilgad. Kuusik suigub päikesepaistes, vaikne ja rahulik. Virvesrist kõrge hirre ladvas osutab taevasinasse.

Arula kirikus algab praegu jumalateenistus...

Põndak helendab päikeses. Kuusik embab ta ühelt, kaasik teiselt poolt. Vähe lagedat, siis kõrged sirged valged kased, hallid kivid ja kadakapõõsad juurikail. Tulease, mille ümber vähemaid suitsunud raudkive ja paelahmakaid. Siin tehti tuld ja paugutati süsipüssi.

Selle paiga tõupärane iselaad ja ilu ilmnes alles hilisemal ajal, kui silm oli näinud muid maid ja mõistis võrrelda. Säärane oli muistnegi ürgmets, kuhu meie esivanemad asusid uudismaad harima. See aru, eraldatud pistaiaga, murule rajatud kooritud palkidest hooned, õlgkatus harimalkade ja onka-auguga, pinukoda ja kaevuvinn püsti, seisad metsatalu õues, kuhu ei ulata muud sõnumikku kui kurgede ja metsanede kuulutused aastaegade vaheldusest; ei arvestata muud kui päikest, pilvi, kuud ja taevatähti.

Haldjadki asusid toona oma endisis puis ja viipasid: Poe meie varju alla, kui võõrad võimud sind ahistavad! Nii tegid su esivanemad, kui raudrüütliid mehitasid nende maalinnad...

Ent siiagi metsakolkasse tungis teade sellest, mis toimus pealinnas: Mustvalgepunane lipp langes vardast, sinimustvalge hiivati Pika Hermannini otsa. Aga juba laterdas Narva pool punane kalts, mida tuldi Toompeale püstitama. Savilepa pops ja peremees ruttasid esimestena lipu alla.

Sinimustvalge lehvib jälle vana ordulossi tornis. Laterdab vinguvate tuulte keerises või ripub vaikse ilma ükskõiksuses, ja Ilmar Lemming seisab jälle siin ning küsib endalt, kas nüüd ei ole aeg taanduda metsakurru...

Talvetee tuleb läbi metsatuka ja viib üle põndaku taha luhtadele. Kivid on reejalaste kriipsitud ja haljaks nühitud. Seda rada mööda sahisest talvel heina- ja haovoore taluõuedesse.

Siin kusagil pidi olema see lepapõõsas, sõnajalgega läbikasvanud, milles oli linnupesa. Väike kõrtest punutud sõõr pehmes samblamättas, tillukesed tähnilised munad kumeras põhjas. Esimene leitud linnupesa! Ojalepa Elli ütles leidnud kümneid, Vanaõue Karla kümme kundi. Savilepa Ilmaril oli see ainuke ja sellegi hülgas emalind, enne kui haudus pojad välja. Käis ta seda vahest liiga sagedasti vaatamas ja võõrutas linnud pesalt? Ta ei läinud ju üsna ligi, kui nägi emalinnu pesal, silmis hirm ja ahistus. Piilus eemalt salamahti...

Aga see teine pesa küüniräästa all, mida talle õieti Henn näitas ja hoiatas lindu hirmutamast, see oli tema elus esimesi kiusatusi, millele ta ei suutnud vastu panna. Mingi tigidusevoom sigis tema südamesse, kui ta pärast üksi silmitses seda pesa, kasvas päev-päevalt ja avatles pesa juure, ka siis, kui emalind istus pesal ja teda härrassilmi palus eemale minna.

Ega see polnudki tema, hästikasvatatud ja õrna-tundeline, see oli keegi teine, tige ja julm; see peletas emalinnu pesalt ja vahtis üksisilmi neid udusulis abitud olendeid, kes iga kõbina puhul avasid kollased

nokad ja piiksusid armetult, valmis neelama kärbseid ja sääski, mida hoolitsevad vanemad topivad suhu. Nad iletasid Ilmarit kahes isikus ja ajasid nad oma vahel nägelema.

Julm ja tige nõudis, et neile karvastele kollanokkadele tehtaks ots peale; tundehell vaidles selle vastu ja tõi oma väidete kaitseks kristliku kasvatusese, mis keelab kurja teha. Juba näis, et see võidab, poisid mõlemad eemaldusid pesa juurest. Ent nurga taga tige hakkas uuesti ässitama ja kutsus tagasi. Hea Ilmar alistuski. Karvased elukad ajasid nokad ammuli, vigisesid armetult ja ahmised õhku. See oli nii inetu, et üks Ilmar sulges silmad ja teine ründas pesa, lähemat ta ei mäleta...

Aga mets tundub nüüd hõredamana ja tühjemana, enne liikus ja häälitseis seal palju enam linde. Salud ja niidudki näivad minetanud oma võlu, looduses oli enne enam ilu, oli nii rohkesti, et seda jätkus kogu perekonnale ja igas Lemmingus arenes talle omane ilumeel.

Sest põõsast oli õudne mälestus, siin oli siug materdatud maha. Ilmar seda oma silmaga ei näinud, aga sellest räägiti ja madjak seisis asitõendina mättas püsti. Siin seisis urbne haab, mida kirju rähn käis toksimas, sipelgad uuristavad nüüd tema kõdunevat kändu. Selle kuuse otsas naksutas orav ja lüdis käbi. Kui teda hirmutati, keksis ta oksalt oksale, sajatas ja süilitas.

Krobelise tüviku all, mille latv murdunud, püsib samblasäng suurel lamedal kivil. Sel asemel oli mõnus pikutada ja lugeda. Meenub raamatuid, mida siis

kõik loeti: pakse romaane ja õhukesti teaduslikke, koltunud paberit ja värsket trükki, ajalehti vanadest aastakäikudest ja uusi nädalapostist. Üks moment on nii plastiline ja elav, nagu oleks see alles eile olnud.

Suvise pühapäeva õhtupoolik, külateelt kostab vankrilogin. Savilepa omad tulevad kirikust. Pinevus tõuseb haripunktile. Aga varsti on värskel leht tal käes, siin üksilduses jätkub elu sealt, kus ta nädal tagasi katkes. Silmad söövad ridu, neelavad sõnu. Päevasündmusigi, sõnumeid, nädalaleht jutustas eepilises rahu, mis omane krestomaatia lugemispaladele. Poliitika ei erutanud, riiklikud küsimused ei tulnud üldse päevakorda. Tuimemat lugejat ergutas sõda, sajandi lõpul teadis leht neist iga aasta ise paigas pajatada.

Tänapäevane ajaleht ärritab sind juba trükimusta vänge haisuga. Sisu aga ületab trükitähed. Tint enam ei mõju, kirjutatakse äädikahappega, vasevitrioliga. Seda tilgub igast reast arvatava vastase leivapaluke-sele. Valimiste eel ära võtagi lehte kätte, määrid enda saasta ja sopaga. Haisupommid mürgitavad õhu. Ent ka kõige aktiivsema rühmalehe lööginumbris hariliku lugeja jaoks „ei ole midagi sees“, kui ta ei sisalda tõhusaid annuseid kuritarvitusi igalt alalt, mõrvu, enesetappeid, röövlugusid, vägistusi, pankrotte, katastroofe, skandaale; jalgpalli ja poksi.

Eksida on inimlik, selles ei ole midagi üllatavat, see on vana tõde, mida kinnitab roomlaste vanasõna. Aga paar veergu neegripoisi pasundusi inimlikust vääratusest on meile põnevamaks päevauudiseks. Inimesele juhtus midagi inimlikku, sellele kõmuline peal-

kiri üle kahe veeru, tekstiladu corpus fett, ja me re-
bime lehemüüjalt viimase eksemplari ning õgime ap-
lalt neid päevasündmusi...

Karjakell tilksus lepikus, Lemming oli eksinud
naabri karjamaale. Kirjud lehmad valusid põõsastes,
koeranähvits pröksatas, võsastikust paistis poisi valge
pea. Sealsamas lamas tüdruk, käed kukla all ja põl-
ved püsti. Ajas istukile, kui koer hakkas haukuma,
aga Lemming oli juba küllalt näinud. See natukene
paljast ihu, mis siin vilgatas, manas ta mälus esile
pildi Ojalepa Ellist, kes kord samuti lamas, kuna
Vanaõue Karla puhus pajupilli. Miskipärast ta tun-
dis end siis sügavasti haavatuna ja lahkus pahuralt.

Kodutalu hooned paistsid puude vahelt, Savilepa
seisis ta ees vaevalt erineval mõhnal.

See tanner, algul hanede, partide ja lammaste
tallermaa, kus nälbiti iga tärkav rohulible, arenes
aegamisi ühtlaseks tihedaks muruks, kus küla noorus
käis pillerkaaritamas.

Kevadisel õhtul, mil hämarus ja uni viibisid tule-
mast, kostis kaugelt lauluhääl ja pilliheli, siis ei ol-
nud kusagil püsi. Ühed ruttasid ise, teised viidi kaasa
ja vainule kogus arvukas jõuk noori inimesi, kes üri-
tasid laulu ja ringmängu, mis hajutas päevased askel-
dused ning maised mured, ülendas meeli ilutseval
rõõmupeol looduserüppes, enne kui rohi närtsib vikati
all ja kõrs murdub sirbi haarangul.

Siin kohtas hiljem Ojalepa Ellit, mõlemad aastaid
eemal olnud, Ilmar oma õpinguid jätkamas, Elli moe
pärast linnas, esiteks keele-, siis õmbluskoolis.

Nad osutusid viimaseks paariks ja söötsid kindla

tahtega end mitte lasta tabada. Ilmar plagas nagu põder, Elli lippas kui hirv, ei takistanud kivi ega känd. Hageja loobus püüdmast ja pöördus tagasi. Sarapuupuhmastes Elli langes hingetult Ilmari käte vahele. Ilmar haaras tüdruku nii tugevasti, et ta kondid raksusid. Tüdruk murdus kahekorra ja sai teha vaid tõrjuva liigutuse.

„Ära siin... teised näevad...“

See kostis nagu vaikiva sobingu sõnaline kinnitus ja Ilmar sähvas:

„Lähme sinna, kus keegi ei näe...“

Suvisel õhtul, kui päike oli veeremas või päeva-tera juba kustunud, haaras mõnikord ääretu nukrustunne, suveõhtu melanhoolia. Sügav vaikus valdas küla, inimesed viibisid heinamaal, talud uppusid hääletute viljapõldude ja rohuedade lopsakusse. Küla-koerad haukusid, igäüks oma õueväravas, nagu oleks kusagil midagi nägemata liikumas. Aegajalt ajas mõni koonu püsti ja hulgas, teine härdus, kolmas ühines; nende sagenevad haugatused liitusid kaeblikuks hundamiseks, siis hüürgasid kõik koos, pikalt ja haledalt, et oleks tahtnud nendega kaasa uluda...

Tehti kusagil ülekohut? Varitses kedagi häda-
oht?

Pärast õe pulmi ja isa matuseid Savilepa Polla ulgus üksi, kaua ja lohutamatu.

Miks Ilse nii noorelt lahkus isamajast, millesse ta oli nii kiindunud, seda ei mõistnud poisijõmpsik ega pole hiljem saanud teada. Need paar silmapilku, mille tunnistajaks ta juhtus tol ajal, lubasid alles vanemas eas midagi oletada. Esmalt see sügisõhtu, kui

Ilmar tahtis õue, aga üksi ei julgenud, ja läks õde kutsuma kaasa. Aga Ilse voodi oli tühi. Ta äratas siis ema ja kahekesi nad kuulsid aidatrepil sosinat. Selle järele käis isa väljas ja tuli Ilsega karkides tuppa. Unevirevil ta kuulis isa heitvat asemele ja ema surutud häält:

„Kes see oli?“

„Kes?“ isa pahandas. „Egas ta pole see viimane libu, kes täna kudrutab ühega, homme teisega... Ikka see va simmanni poiss. Tüdrukulipakal ei ole enesest nii palju lugupidamist, et ta säärasele näitaks, kuhu puusepp ukseaugu jätnud...“

Ilse käis siis mõnda aega nutetud silmi ja kevadel laulis jälle oma unistavaid kurblikke laule. Ühel õhtul istus siin haava all ja nuttis. Ilmar lähenes ja küsis kartlikult:

„Ilse, miks sa nutad?“

„Ära päri, Ilmar...“ sai ta öelda ja hakkas veel ägedamini nutma.

Aga Ilmar ei jätnud. Hakkas ta ümber kaela, surus pea ta rinnale ja katsus teda vaigistada, endal nutt varuks.

„Ära nuta, pai Ilse, ära nuta...“

Õde tegigi meeleheitlikke pingutusi, pühkis silmi, kallistas väikest venda, rahunes. Aga silmad tulid uuesti vett täis ja ta nuuksus:

„Kui sa suureks saad, mu väike veli, siis ehk mõistad mind...“

Suvistepühil olid Ilse pulmad. Mirdipärg peas, pruudiloor lehvis järele, ta läks võõra mehega, kellega Ilmar ei suutnud sõbrustada. Üks oli kindel: see

ei olnud mitte simmanni või Simmanni poiss, kelle pärast isa kurjustas, sest selle vastu oli isa lahke ja käsutas sama suhtumist teistele kodakondsetele.

Simmanni poisist ei ole ta enam kunagi midagi kuulnud. Oli see ta liig- või sõimunimi? Küsida seda nüüd veel emalt või Ilselft endalt, oleks asjata vanu haavu osatada.

Aasta või paar hiljem, ühel pühapäevahommikul nagu täna, ainult varasemal kellaajal, tuli õde päikese säras üle kevadise aasa, punane seelik ja valge aluskuub põlvini kääritud, paljad sääred kastest märjad, varvaste vahed ummistunud heinapeprega, kasteheina, kullerkupu ja ellerheina õilmetega. Ühes käes kimp lilli, nopitud samal aasal, ja rasvaga võietud kingad, teisega hoidis riideid, nii ta tuli, kastest, päikesest ja rõõmust särades üle koduse aasa, ainult rohuladvult pühitud kaste osutas rada, kust ta tuli.

Lemming heitis rohusse, käed risti kukla all, ja vahtis üksisilmi taeva, kus sõudsid mõned pilverangad.

Puie ladvad liikusid hiljukesi maheda tuule kahinal ja päike kiirgas läbi kuuseokaste nagu hiigla briljant, mitu miljonit karaati...



Seitsmes peatükk.

UHT.

Nii see oligi, iga järgmine päev pakkus eelmisest üle. Nelipühiks aed ei saanud uusi ehteid kõiki kätte, looduse-ateljees ei tulnud töödega toime. Elektripirnrikobarad kõlkusid ööd kui päevad sirelipuhmastes ja kastanjad hoidsid küünlaid kõrgel, aga neis ei põlenud veel õitetuli. Tellimused valmisid alles pärast pühi ja aed esines täielikus hooaja rõivastuses.

Lemming vastuoksa vahetas uue halli ülikonna, milles käis kogu pühadenädala, vana sinise vastu. Vanu riideid, kohaseid välises töös, leidus Savilepal tarbeks; peetud ülikonnad rändasid enamasti linnast maale. Ema tavaliselt jagas neid kellele vaja, aga mõne parema rõivatüki pani varuks. Nüüd oli valida. Vähe kopitanud ja hallitanudki, vajasid tuulutust ja päikesepaistet, enne kui sündisid selga ajada. Kuub õlgadest ahtavõitu, vooldunud, naksus õmblusist, varrukad ei küündinud hästi randmeteni, püksid lotendasid põlvist ja sääred narmendasid. Sellevastu tundsid end neis riietes vabalt. Luitunud kaabulott peas,

näis esimene pilk peeglist küll võõrastavana, koomilisena, aga sellega harjusid varsti ja kodunesid uues olukorras.

Esmaspäeva hommikul Lemming tõusis selle teadmisega, et tema võõruskelul Savilepal on lõpp ja püha-päevaülikond tuleb vahetada tööriiete vastu. See päev, millega algavad uue nädala askeldused, tundub jäigana ja karmina, eriti põllutöös, seda Ilmar mäletas veel kooliaastailt, mil suvevahemikul omagi käe oli pannud külge. Õhtul juba uinus selle ebamääraselt nukrutseva tundege, et hommikul ei saa enam kaua magada ega päeva uitamisi veeta. Päevatera alles madalal, ilmus väljale, kus täna visati suuri otri maapõue.

Tuia külis, külimit laia vööga üle õla vasakus kaenlas, silm kiindunud mingile kaugele eesmärgile, rüht sirge, astus hitsmel aeglasi, rütmilisi samme; nagu tõsine ja pingul, viipas parema käega, nagu kutsumuks ta tüdrukut, kes paljajalu käis külvirindel, või tõrjuks jalust kuldnokki ja linavärstrikke, jalutlevaid künnivaos. Sulane vedrutas, lahmis vahest ohjega ja sõimas hobuseid.

„Jõudu!“

Lemming hõikas seda selja tagant, kui Tuia kumardus seemnekoti kohal.

„Jõudu läheb tarvis,“ tähendas vanamees kummargili. Jämedad neljatahulised odraivad sorisesid vähe tolmates külimittu.

„Kas oled ka piibumees?“

Tuia seda oli. Tõmbas kalitsast tobi ja hakkas tubakakotti kobama, Lemming ulatas talle oma. Ei osanud seda avada, keerutas käes ja püsis kallal, kuni

õpetati ja näidati. Siis piipude tuprudes Lemming vaatas ümber, kuhu istuda.

„Ei ole siin midagi niisugust, mille vastu toetada. Peremehel on vähemast seemnekott, sulasel ader või äke, kupja jaoks pole muud kui põllupeenar.“

Tuia osutas kotile ja lausus:

„Ega kivi Savilepa põllul enam ei näe. Jaak võttis siit need viimased. Tema tahtmine oli, et põld olgu puhas. Ja karjalauda müür tarvitas palju kive. Aga ega nad seepärast veel otsas pole: mõni pistab jälle nina mulla seest välja.“

Lemming tuksatas. Tal oli just sellest üritamas juttu, et no kividest on nüüd Savilepa väli lage. See aine napsati ta käest ja veel õigel ajal. Muidu oleks rääkinud rumalusi. Sellise vanamehega ole ettevaatlik nagu tundmata võõra võimu esindajaga. Kaalu iga sõna, mida ütelda. Millest siis nüüd kõnelda?

Tuia imes, mokad pinevili, urgitses taskusopist hobusenaela, torkis piipu, popsutas; siis suu täis muhedat suitsu, tähendas nagu muide, kuna ta terashall silm pisut härmatanud kulmu alt riivas Lemmingut kavala pilguga:

„Noh, kuidas see peremehe-amet ka passib?“

Lemming oli juba kohanenud kõnetoonis ja tempos, mis maameestel tarvitusel. See kõlas üsna ehtsalt, kui ta kostis:

„Ei saa veel aru midagi. Pole nagu saanudki ametisse astuda. Ootan ja vaatan, kuni vana põllud seemendanud, siis on mida põimata.“

Taat ohkas.

„Ei oodata maksa enam ühti. Ilma peremeheta

koht juba küllalt olnud. Oleks peremees majas, ega siis mina enam seemet käperdaks. Siis oleks tehtud ridaskülvi. Aga mina ei saa nende masinatega hästi toime. Seervandi kätte ka ei usalda, viskan siis käsitsi maha; kui tuleb üles, siis tuleb.“

Tuia oli tuntud oma vanameelsuselt ja alalhoidliku meneteluldasa. Lemming oli vähe üllatatud tema uuenduste pooldusest. Ta küsis:

„Kas neist masinatest on siis ka abi?“

„Eks ta ole palju hõlpsam. Praegu pole enam õiget töölistki saada.“

„Aga salved on tühjad. Vanasti jätkus vilja teiseks aastaks.“

„Nüüd peetakse rohkem ristikut, kari on suurem. Loomadele söödetakse palju vilja.“

„Nii et sinu arvates viga polegi maaharimises?“

„Mis ta maaharimises, üks masinatega ole hõlpsam töötada, aga ega nad vilja pane paremini kasvama, Siiski, sest ajast, kui hakati sügavamini kündma, ja kui põld on muidu tugeva jõu all, ei jää enam ükski aasta päris ilma; olgu põud või vihmane aeg.“

„Nii et saagid on ühtlasemad,“ järeltas Lemming. Tuia möönis siis moodsa maaharimisviisi edemust. Enesest aga pidi tunnistama: „Mina ei oskaks neid masinaid ka paremini käsitseda. Ma peaksin enne hakkama künnipoisist peale.“

„Egas te pole saanud vähem kooli kui Henn,“ arvas Tuia. „Ja Jaak, tema polnud kuigi suuresti koolitatud.“

„Mis see kool... Kool pole mind õpetanud põldu

harima. Aga Henu õpetas, tema oli juba kutselt õpetatud agronoom.“

„Ega siin polegi muud tarvis, kui hästi kõva kätt. Säärast talu peab igauks, olgu ta siis kõrgestikoolitunud või koolitamata. Põllud on head, heinamaad lagedad, niida masinaga ja riisu hobuserehaga. Nüüd on meigi kanti siginenud neid haritlastest põllumehi,“ muigas Tuia, „elavad ise linnas ja peavad maal talu.“

„Jaa,“ nikutas Lemming pead, „see on noobel sport, aga kallis sport. See on üks asi. Teine asi, mis mu paneb mõtlema, on see: Mida pean mina Savilepal tegema? Isa ja isa-isa tegid uut maad, ehitasid hooneid. Jaak arendas rohuaeda, istutas pargi, püstitas uued karjalaudad, hankis masinaid. Tema oli lapsest saati selles kasvanud, oma teadmised tegelikult omandanud. Henn, võib olla, oleks kõik teinud veel paremini, teaduslikumalt. Aga nüüd pole neid kumbagi. Kas minusugune võhik oskab talu korras hoida, kõnelemata edasiarendamisest? Jääks vaid ehitada uued aidad ja tasuda vanad võlad; aga see viimane meelitab mind kõige vähem.“

„Võlad on küll paha pärandus,“ märkis Tuia. „Aga muidu ei pruugi te enam ennast nii palju kangestada ega tööga tappa.“

„See on maitseasi,“ sähvas Lemming. „On inimesi, kel teise särgiski hea olla ja mõnulevad saastas, milles enne kümmeldud. Aga on ka selliseid, kes tunnevad end kodus alles selles hoones, mille nad oma käega üles raiunud.“

Selle kohta Tuia ei osanud lausuda musta ega valget. Lemming nägi selgesti: ses asjas neil pole teine-

teisele midagi ütelda. Ta tõusis minekule. Ent seal koputas Tuia tähtsalt piipu, nagu paluks sõna, ja lit-sus läbi hammaste:

„Hennul olid selle Harakasaarega suured plaanid. Tahtis raba ja karjamaa puha põlluks teha. Laskiski kraave kaevada, aga sõda tuli vahele. Kuival suvel padrik läks põlema, mets ja samblamätas põlesid maha. Kui see nüüd ära laastata, siis poleks muudkui sahad sisse. Oleks ta koju jäänud, küllap see nüüd oleks olnudki põld või kultuurheinamaa.“

Lemming kikitask kõrvu. See oli huvitav, mis Tuia nüüd seal rääkis. Harida soo üles, see annaks ettevõttele mõtte. Kuidas ta ise ei tulnud selle peale? Ja pallu ta polnud jalgagi tõstnud, tema, tulevane peremees, kes kurdab, et kõik tehtud ja temal pole enam midagi teha!..

Tuia, see tuim ja ükskõikne inimene, kes ebales kõiges, mis oli teisiti kui tema ajal, arvustas ja irises, loobudes juba ette katsest sessinatses maailmas midagi parandada või muuta. Tuia, see loobunu, pidi temale sisendama idee ja näitama ülesande kätte.

Lemming oleks nüüd võinud minna, aga ta seisis veel seal ja toppis suitsukalusid tasku. Silmad uitasid mööda välju. Keset põldu seisis toomingas, võimata, et ta sinna oleks istutatud; arusaamatu aga, miks ta jäetud kasvama. Ta avaldas selle kohta oma imestust. Põllupeenardel ega kraavikallastelgi ei sallita võsa.

„See on vana toaase,“ seletas Tuia. „Näe, seal, kus see kõrgem koht, olid ahervaremed. Sähk veab

sealt praegugi kive ja savirähka üles. Toomingas on veel sest ajast, kui siin inimesed elasid.“

Vana elamu ase, seda oli Lemming ennegi kuulnud. Ja see toomingas oli vististi muistsete pühade puude vänd. Siin öeldi vanasti asetsenud Sepa talu. Muld sisaldas rohkesti kivirähka ja rauatagi. Ahervaremeid leidus teistelgi põldudel. Ilmar mäletas keldritki sisselangenud võlvidega, mis talle lapsepõlves sisendas röövliromantikast, kuigi tegelikult paelahmakute vahel pesitsesid vaid sisalikud, takjais ja nõgestes kärnkonn. Hiljem olid müüridki lammutatud ja ära veetud. Ta oli selle unustanud, tema, kes viimastel aastatel pühendas palju aega muinasaja uurimisele...

Nüüd kasutas ta Tuia teadmisi, küsis:

„Aga kust see tuleb, et need talud nüüd siit eemal asuvad?“

„Ennemuiste oli kõik küla üheskoos,“ selgitas Tuia sellegi küsimuse. „Kui maa krunti aeti, siis viidi talud sinna, kus nad praegu asuvad.“

„Aga Kangru oli Saluküla mõisa järele, ometi asetseb ta Ivaste talude vahel.“

Tuia viskas endale vöö üle õla ja võttis külimitu.

„Ei tea, kuidas ta sinna sattunud... Kas on vanasti kaartidega maha mängitud või...“

Lemming tegi ka minekut. Ise kaalus Tuia seletusi nagu mõne arheoloogi väiteid. Need huvitasid teda õieti enam kui uurimused Rooma või Kartaago varemete kohta. Teoreetiliste teadmiste luuger omandas tema silmis faktiliha. Salukülal oli oma ajalugu, aga sellest ei pajatanud ükski kirjalik allik. Ainult

vanemad inimesed mäletasid mõnda episoodi, mille ise kaasa elanud. Kuid enamik neistki on oma tunastest asupaikadest siirdunud manala aladele ja selle viimasegi suu on varsti mulda täis.

Et need ajaloolised mälestusmärgid, ahervaremed ja puud, nii kaua püsisid tülinaks põlluharimisel, seda tuli pigemini seletada pieteediga pärimuste vastu kui viitsimatusega neid koristada. Seda oli veel teatud osis Jaagugi veres, muidu täitsa uue aja inimene. Ainult nooremad, kel kõik sidemed endisega katkenud, hävitasid viimse mälestuseseme... Teisest küljest ehk etendas ilumeel teatud osa, sest ka uudismail jäeti mõni nägusam puu üksikult kasvama, laasides ta alt lagedaks. Haldja puid ei oleks üldse puudutatud...

Üksik hiigel kask või männimürakas keset põldu tähistas kohta, kus enne oli mühanud põline laas.

Tuia käänas veel hitsmelt Lemmingule järele vaatama. Ei tea, kas läheb nüüd otsemat teed padrikusse? muheles ta endamisi.

Lemming aga pöördus koju, jõi oma lüpsipiima ja koukis siis midagi kappides ja sahtlites. Päris emalt sooharimise kava. Ema ei teadnud sellest midagi. See osutus olematuks, ent vaheajal oli kaste haihtunud, ei tarvitsenud enam oma jalatseid rikkuda.

Vainul vares vehkis talle kraaksudes vastu, enne üks, siis teine. Keeritasid pea kohal ja täävitasid hirmsa häälega. Kaastasid Lemmingut kuni niiduni, seal anti ta kiivitajale üle, kes sedamaid tõstis läbilõikavat kisa, metallise kõlaga, nagu raudkang kõlksatab vastu kivi. Suures ärevuses ta karjus midagi,

mis kõlas nagu: plevriit, plevriit! lendles nina ees, laskus vahest rohusse, vadis põõsaste vahel, avatledes sissetungijat oma järele. Aga Lemmingul polnud huvi tema ega ta pesa vastu.

Ojalepa soine heinamaa oli laastatud ja tasandatud, nooruslik kaasik paistis eemale nagu rohuaed, õunapuude tüved valgeks lubjatud. Kraavikallastel, murenenud turbamullas armastasid tedred soputada, kanarbiku ja kasevõsa vahele oli siblitud püherdusasemeid. Lagendikku Ojalepa karjamaal ei paistnud kusagilt, igalpool lepik; ühes kohas vaid hõredam, kust kergemini pääsis läbi. Selle taga mudamaa, millelt kamar kooritud, kivid ja kännud hoovatud. Mätad asetatud lademeisse, kivid tassitud hunnikusse, kännud laotud riita. Maapõuest päevavalgele sattunud kivid näisid nagu alasti, nad ei olnud veel saanud mahti enestele päikesest ja vihmast kududa vammust selga. Kraavinire lõikas puujuuri ja savirähka; okasraat, savisse tambitud vaiade küljes, sulges käigu uudsele põllulapile. Linaloome ajas sõmerikust pead. Üle lepiku valendasid osmikute katused.

Lemming seisatas hämmastuses. „Milline imelik inimene on siin mudas soperdanud? Ons meie rahvas nii maanäljas, et enam mõisapõldudestki ei jatku?“

Ojalepa karjamaa nurgas, kus oja kääruks enne kasvas salk saledaid pedajaid, valus kännustik, mille vahele küünistatud ja rehitsetud maakamarat, ja istutatud noori viljapuid. Oja kaldal aetses väike elamu, karjalaut, tillukesed nagu mängukannid.

Lemming peatus silmitsema seda, mis siin tehtud. Keegi oli võtnud idee, mis temas tärkas mõned aastad

tagasi, ja teostanud omamoodi. Aga ta ei mõtelnudki seda meest süüdistada plagiaadis. Pigemini rõõmustas ta kätetöö üle. Las ta teha. Asukad leidsid temas enestele igal ajal soosija. Ei olnud inimesi, kelt uue asula üle teateid pärida, ja Lemming puges läbi pihtaia ja vahekraavi Savilepa karjamaale.

Oli siin aga tohuvabohu!

Tuli oli padrikus prassinud ja rüüstanud, õginud tohutumaid paju- ja kadakapõõsaid samblasängis; tantsklenud ja ilkunud kuusekääbuste, männijässide ja kasejändrikute ümber, noolinud nende tüve ja räsinud oksa, kuni nad pööritavi südami ja uimase päi, kaadusid rägastikku. Jõhvhein kasvas läbi oksastiku, tõrvakändude tahmased sarvikud upitasid risust ja prahist hirmutavalt. Kase-, lepa- ja pajuvõsa uhkas segamini; nõges lokkas muldunud küngastel hiigla mõõtudes; põdrakanep lillatses ja iga sorti umbrohi ilutses hunnitult. Surimuri, millest absurdimat raske kujutella.

Kuivanud kadakad punetasid avatlevalt, Lemming kahmas mõne sülle, ahmis haorisu, korjas ronte ja notte, ladus hunnikusse. Veeretas tõrvaseid ja kangestas juurikaid kõige mätastega otsa. Siis läitis tikuga. Särinal tuli läbistas riida ja löi lempsivates leekides mätaste vahelt välja. Suits tossas valge pilvena üles, levitades kõrbehaisu. Õhk virvendas tulekuumusest päikese paistel, leegid lõõmasid puude latvu.

Lemmingus kuhjunud põletisaine võttis tuld. Ta viskas kuue ült ja kukkus tõhe. Kraapis risu ja prahti, kandis hunnikusse, kattis mätastega. Sütitas sambla-

künkaid. Okkad kriimustasid käsi, muda sööbus nahakurudesse, ummistas sõrmeküüned, kuid see oli tühine ebamugavus, võimetu rikkuma rahuldustunnet, mille sisendas töö.

Uus uht vuhvatas põlema, kolmas, neljas. Süda põksus meelteärevusest ja musklite ärritusest. Higi voolas mööda palgeid, äigas seda särgivarrukaga; käed olid kupal ja villides, määrdunud vere, pori ja vaiguga. Nägugi pidi olema tahmane ja verine, sest mõndagi korda riivas teda tuletukk ja kriimustas ork. Viimaks väsis ta rühmlemisest ja istus kännu otsa.

Tuli krõmpsutas kuivi oksid, näsis vindunud tõrvasid ja lutsutas vettinud ronte, nämmutades ja ilatsetes suutäisi. Tulekeeled limpsasid ja noolisid iga puundit, tahket või vintsket, mis paratamata kadus tema aplasse kurku, kas ta söestus aldivalt või visises vastumeelselt ja kobrutas mädast vahtu. Mättad rebenesid ja varisesid hõõguvaile sütele, mis neid kuumustasid ja õhutasid omasoodu, kuni laostusid tuhaks ja põrmuks.

Lemming vahtis aineti tulle. Nägi suitsupilvis ürgmetsi haihtuvat ja maakamarat muhenemas inimlikule kultuurile.



Kaheksas peatükk.

MUISTE.

Muiste see maa oli põline mets. Tihe ja pime, vilu ja varjune, kuhu ei pääsnud päikesekiir ega tunginud tuule-iil. Järvede ja jõgede kallastel kerkis ammu suitsu; ürgasukad istusid tule ümber, täksisid kivikirvega, õmblesid luust voolitud nõelaga. Aegamisi sigis inimesi ka muile maile, kinkudele, lagendikele, põlmastele. Ikka lähemal kostis inimhääli, mets kajas nende hõigetest. Püüti loomi, raiuti puid. Tehti tuld. Tihnikusse ja võserikku sibliiti põllulappe nagu tedre soputuspesi.

Suvised pööripäeva aegu langetati puud, ladvad ühele, tüvid teisele poole; jäeti lamama järgmise kevadeni. Räga märjal maal süüdati tuulise ilmaga, kohendati tuld ühtlaselt põlema. „Talupojad kõndisid tules, segades tukke, veeretades rampe nagu salamandrid,“ kirjeldatakse alepõletamist hilisemal ajal. Tulimulda, mida enne tuhniti „seaninaga“, kohati kraabiti „pardijalaga“, külvati seeme: naerid, odrad, kaerad, nisu ja rukis, sedamööda kuidas need kultuurtaimed põhja ilmastus kohanesid.

Esimesi aastaid alemaa andis rikkalikku saaki, kuni 12 seemet. Pärast kolmandat — neljandat voosi maa jäeti sööti ligemale paariks aastakümneks. Seni kasvas võsa, mida hakiti hagudeks, aeti hunnikusse, kaeti murumättaga ja sütitati. Põletati kütist. Kütised tossasid, kuni viimane mätas murenes tulimullaks; tuhk loobiti labidaga laiali, äestati „karuäkkega“, nagu nimetati lõhestatud kuuselatva oksatüügastega, ja visati seeme maha. Anastavas majanduses kasutati maad ilma vastutasuta.

Põlluharimisele siirdunud rändrahvas muutus paikseks, külvas kevadel, põimas sügisel. Pakase vastu vajati peavarju, tagavarade talletamiseks panipaiku. Hooned raiuti palkidest täies viilus, viiludel õrred, millele laoti mättad, kuusekoored, kisklauad või lade õlgi. Lükanduks viis umbsesse elutuppa, mida valgustas pird pilakus kerisahju rinnal; selle ees lõugaslee, mille kohal pada rippus koogu või ahelate otsas. Suvel keedeti pinukojas, lattidest laotud püstköögis, kus pada asetati harkidele.

Asula mäeseljandikul või jõekaldal, rahvas, kes enne kambas kalastanud ja metsastanud, elas taludes; mees oma naise ja lastega kujundas pere. Perepöeg tõi „minia“ koju; tütar läks mehele, kes „sulasena“ teenis äia ja ämma, kuni jõudis asutada oma talu. Suku- ja võrsus, sigis küla, nagu organism kasvab rakkude jagunemisest ja toimlemisest ühises organisatsioonis, sarases, millest igale perele tema „adra“, „vikati“ ja „kirve“ kohaselt määratud oma „aru“, osa ühisest alemaast, niidust ja metsast.

Neid asju arutati külavainul, „kaigul“, kus pere-

vanemad eneste seast „arvasid“ külvavanema, kupja, kes kõikide adrad ja arud täkkis keppi: ametisau ja kataster, mille põhjal ta nõudis ja andis aru „käradel“, kõrgemas haldusüksuses küla- või kihelkonnas, mille vanema hooleks oli maakaitse korraldamine, lepingute sõlmimine, sõjaretkede üritused ja maleva juhtimine. Orgaanilise arengu järgmine aste, maakond, teotses ajuti ja paiguti, osutas riikliku terviku algeid iga-aastastel maapäevadel Raikülas.

Üldised kulud kaeti „vakast“, algupäralt laegas, millesse perekond kogus annetusi elavaile ja surnuile, naituvale peretütrele „veimevakka“, esivanemate hingedele „ukuvakka“. Avalikke kohustusi määrati adraarvu järele, millelt maksti „vakust“, andameid moonas ja loonuses, mida vajati ühistel üritustel, tõivu- ja killapidudel. Samuti jaotati vististi lunastushinda, mida nõudis vaenlane, kes ootamata rünnakuga mehitas linnuse või vallutas maa. Sõjasaak ja kaubatulud muidugi jagati omavahel.

Kaubateid maisi ja meritse kulgesid killavoorid idast läände ja läänest itta; toodi ja viidi kaupu, mida vahetati turgudel. Töökäsigi, vajalikke põlluharimisel ja karjakasvatamisel, nõutati laatadel, kuhu saabus sõjas saagitsetud orje. Müüdi karusnahku, vaipu, mett. Osteti soola, vadmali, rauda. Talupojad olid tasasemad ja kehvemad, meremehed uljamad ja rikkamad; jõukamad kodus ja kaigul, nõukamad malevas ja käradel, „vanemad ja paremad“, kalevid, keda laulikud oma regivärssides põlistavad.

Avaramaid võimalusi seiklusteks pakkusid tagamaad: üle lahe Soome rikkad metsad, kust asukad han-

kisid lisa emamaa saadustele, ja Sarmaatia legendikud Peipsi taga, kus nuiamehed ühes varjaagidega rajasid Gardarike, tulevase Vene riigi aluspõhja. Omal maal ja merel jatkasime viikingite pärimusi, millest Skandinaavia saagad teavad mõndagi pajatada, kuni meid tuldi kodu otsima. Relv polnud meid vallutanud ega rist allutanud. Mõõk ühes, ristilipp teises käes, võideti meid visades võitlustes.

Me ei tea, kes me oleme ja kust me tuleme, — ühel päeval osutume paikkondlasteks Läänemere idarannikul, fakt, mida võõrad konstateerivad. Ise ärkame nagu varjusurmast, oimetud ja võimetud heietama sidemeid endiste põlvedega. Aestid, sküütid, tšuudid on vaieldavad; ürgtüveks muistne kultuurrahvas, kes hukkus nagu liik muinasolendeid, kellest me säilisime „elava kivindina“, tundub fantastliku oletusena. Me oleme vähenõudlikud ja lepime algeliste esivanematega karge põhja taeva all.

Aga inimene ei ole tänapäevne, see loomuliku suguvaliku ja kohanemisvõime saadus, kellena ta arenemisõppes paigutatud eelviimasesse ajastusse maa-keru uuemas aegkonnas — tema pärimused ulatavad kaugemale. Kultuur, see inimtõu kaasnähtus, ei ürgne ajaloolise aja alult; ta vaheldub nagu elu ja loodus, mille vormid inimese mälus on vanemad kui tema öeldav iga. Kultuurid tärkavad ja sigivad nagu taimed, mille seemneil oma levialad. Samuti ideed lugemata kujundites, inimesed ja rahvad.

Meie vaimsusest, usundist ja kultuurist on säilinud vaid riismeid, needki segi võõraste ollustega. Mets, mägi, jõgi, kogu loodus tundub meie rahvaluu-

les hingestatuna: iga asi sisaldab elujõudu, üks enam, teine vähem. Inimese ise, tema vaim, ei sõltu kehast. Hing irdub ihust, esineb iseseisvalt, avaldub varjus, nagu see ilmneb päikese- ja kuupaistel ning veepeegel-
dusel. Üks vaim „varjab“ teist, vallutab ta hinge, kaitseb või hukutab, sedamööda kuidas ta olemus. Vari tähendab ka kaitset.

Eseme hing kätkeb tema kujus ja nimes, sümbo-
leis, mille tunnetamine ja nimetamine, „sõnumine ja manamine“, haarab tema olemuse ja alistab oma või-
mule. Ese on tema idee vari, väline kuju. Nimesid teadis, nende sõnu oskas vaimselt nõukam ja hinge-
liselt jõukam, nõid, teadija ja tundija, vaimuteaduse ja hingetehnika erik, kes tahtlikult või tahtmata lan-
ges „minestusse“, siirdus „vaimustuses“ nähtamatu maailma, vahendas seda nähtavaga, liikles teiste vai-
mudega ning küsitles esivanemaid.

Surm, nagu uni, oli vahemine seisund, ülemineku-
aste nähtavast maailmast nähtamatusse, kujumuutus, milles vaimu nähtav kuju haihtus nähtamatuks. Sur-
nuid austati ja koheldi kui elavaid, kellega suhted ei katkenud. Manala teele anti neile panused kaasa, murtud relv ja purustatud astja, mis maisest tarvitu-
sest võõrandatuna kuulusid neile ka teises elus. Lah-
kunud esivanemaile kaeti laud, kui nad hingedeajal külastasid omakseid, kutsuti neid nimepidi sööma ja saadeti aupaklikult tagasi.

Ürgsoomlasi, meie nooremaid hõime, kelle saatus on olnud paremini varjatud, teatakse uskunud inimese jumalikku algupära, mis temas ilmneb seda selgemini, mida enam ta vallandub kõige maise ainelistest köidi-

kutest ja arendab oma hingelisi võimeid. Teatud menetelus või endamisi, minestuses, hing irdub kehast, tuleb intoon, millise seisundi ülimaks astmeks on ekstaas, vaimustus, milles inimlik olemus sulab jumalikku substantsi, tuleb haltioihin. Samad põhitõed, mida sisaldavad salateadused.

Me olime alles veendunud paganad, kihelkondlikust korraldusest arenemas maakondlikku haldusse, kaugel veel riiklikust organisatsioonist, kui mujal ammuvalutatud maad ja alistatud rahvad juba olid viidud ühise nimetaja alla, millena esines Rooma riik. Iseseisvalt eraldatuna, kõik need rahvad olid uskunud eneste kohalikke jumalaid, nüüd inimkonnale ja kristlikule kultuurile võidetuna, nad olid vabad vaid tunnustama Inimesepoega, kelle riik ei olnud mitte sest-sinastest maailmast.

Rooma riik nõudis, et paganad võtaksid eneste peale ristiusu-ikke, laseksid end ristida ja loovutaksid andameid: kirikule kümnist, ordule sajandist. Maa-vanemad kõrvaldatud, piiskopid ja ordumeistrid olid maahärrad, domines terrae. Rahvas oli seesama, ristitud või ristimata; ohverdas hiies, kuhu uued võimud haldjaile püstitasid kabeli, segas vanadesse usukommetesse uusi, seades end pühakute nimepäevade järele ja luges Ysamede palvet, kui ta oskas. Kui see ei mõjunud, luges tagurpidi.

Ristiusk tähendas eestlastele sajandeid issameiet tagurpidi, andameid, vägivalda ja lõppeks pärisorjust. Laenumehed, kellele läänistati maid, et nad vastristuile oleks abiks ja eeskujuks, eelistasid paganaid, keda võis omavoliliselt maksustada ja vägistada. Krist-

lane libises ennemini käest, tema eest kostis vahest mõni paavst ja kuningas. Paavstid manitsesid, et vastristituid liialt ei rõhutaks: oleks inetu, kui nende põli kristlastena muutuks raskemaks kui oli paganatena.

Rahvas vaesus aineliselt ja mandus vaimliselt. Endised seisused kihitusid ümber, ilmus uusi, mida enne ei tuntud. „Üksjalad“ ürikuis on nagu võrsed kännu küljes, kust puu maha raiutud. Murtud rahvatüvi ajas vesivõsusid: sorte, tundseldajaid, kratte ja tonte. Siis kustus seegi loomevõime ja rahvas kõdunes puiseks massiks. Teadjate hääbumisel usund minetas sisemise tõe: säilis vaid väline kest, kombed ja rituaalid, — sümbolid ilma sisuta, sest et nende tähendust ei tuntud.

Öö tuli pikka ja pimedada,
Taevas täheta ja tume.



Üheksas peatükk.

VANAPAGAN.

Viimased mättad varisesid tuhaks, Lemming istus ikka kännul ja mõtiskles.

Nüüd, seitsmesaja aasta pärast, jälle iseseisvad, ühise rahvana oma riigis; kainestunud suveräänsuse esimesest tuhinast, millele andusime noorusliku in-nuga, siplene uues üldises murrangus. Majanduslik surutis, hingeline ahistus, poliitilised pettumused, — milline neist on põhjus, milline tulemus?.. Horisont on pime, ei oska orienteeruda. Alatas oma huvide valvel, meeled ärevil, peaaju ja lihaksed äärmistest pingutustest pinevil, enamik inimesi ei saa mahti mil-lessegi süveneda.

Vähemik, kes ei mõista oma aega ega ümbrust, poeb endasse, murdub ennemini kui paindub. Nagu muiste meie esivanemad, kes ei tunnustanud ristisuksu, taandusid laande, kus veeretasi regivärssi, kuna külas kõlas kirikulaul. Millega seletada nende visadust: oli selle põhjuseks tuimus ja tõrksus, milles võõrad nägid meile iseloomulikke pahesid, jonn ja kangus, millest me ise teeme peagu vooruse, või kait-

sesid nad meeleheitel vaimseid väärtusi, mis hiljem kristlikus kultuuris häabusid?

Sakslastele sunnitud alistuma, mida seni nendega veel polnud juhtunud, tõusis eestlases paratamatu ebalus enese võimetes, kuna samal ajal sakslases nähti üleolevat, võitmatut vastast, kes muide teda üha enam ahistas. Sellest sugenes alamustunne enda suhtes, teiste vastu aga vimm, mis sajandeid hõõgus ja süvenes. Kõik see sapp, mis ristiusuikkesse painutatud talupoja hinges pakitses, projitseeritiürgesivannemasse, kes sellest saatusest oli pagenud metsa, kus ta „vanapaganana“ vireles.

Eritleme seda motiivi. Vanapagan on suures metsas suure koha omanik. Tal on aidas suur sõjanui, millest ei raatsi lahkuda. „See mu isa-isa sõjanui.“ Üldse ta austab pärimusi. Kaev on isa-isa, kang isa-isa, kõik kallid mälestusesemed. Sepiseoskus samuti päritud isa-isadelt, kel see vististi oli veel vana turaani algupära. Jõudu on tal niipalju, et maadleb emakaruga. Kirikusse aga ei lähe, seal tal igav istuda. Selle keeldumuse tõttu ta esialgne nägu moonutataksegi pahaleti lõustaks.

Vanapagana-motiiv on tõepoolest üldinimlik motiiv. Igasühes meist istub väike vanapagan. Muidugi neis, kes endis ei kujunda vastandit, Kavalantsu. Sakslastelt pärinud nime ja natuke haridust, Ants on oma ajale kohanenud, tsiviliseeritud inimene; avalikult ütelda, moodne sulitüüp. Tema põhjatu müts ja sukasäär ei saa kunagi kulda täis. See Ants on õelam kui Saksa Hans, kes hoolimatu ja julm vaid

enda huvides. Meie Ants teeb teistele kahju, ilma et tal endal sellest oleks mingit kasu.

Ürgsed tõuomadused, soomeugriline ilvesetigedus, avalduvad temas uuel kujul. Ants mõistab käsud meelega võõriti, jaburdab töödega: kütab sauna maatasta, löikab rukkiterad pooleks, peksab rehenurgad maha, — nagu ei oskaks ta eesti keelt! Poegadel nülib nahad maha, tapab naise — lapsed; valab vanapaganale tina silma ja haudub mõtteid, „kuidas vanapaganast enesestki lahti saaks. Sedaviisi lootis Ants vanapagana koha enesele saavat...“ Nagu loeks ajalehest mõnda moodsat kohtuprotsessi!

Saksa kiriku ja kooli mõjul oleme seda Antsu imetlenud ja jäljendanud, vanapaganat aga, oma auväärilist kõuku, naeruvääristanud ja hüljanud. Seda ürgset hiidu ei kaalu mingi Antsu kergats üles. Olgugi ta juhm ja kangust täis, seevastu ta on aus ja siiras. Natuke ehk ka ebausklik nagu Savilepa Jüri, kes esimese pahaende täidumisel kohe loobus peremehe eesõigusest noorema venna kasuks. Nii leidub vanapaganaid ka Lemmingute suguvõsas. Ja teiste omades, kui ümber vaadata...

Vanapaganad jäävad elus siiski üha haruldasemaks, aga Antsud sigivad kui seened. Nende kogudusse vanapagan ei tahtnud kuuluda enne ega pärast surma. Loobus mugavusest nendega samastuda. Ei meeldi teistele tema nägu, ei tiku nende näole. Ei meeldi temale teiste nägu, ei teeskle nagu meeldiks. Jäi endale ustavaks ja läks esi-isade juurde magama. Meie aga, kes me enestelt peseme grimmi, millega

võõrad meid jumestanud, paljastagem ka vanapagana õige nägu, mis samadel ajedel moonutatud!..

Lemmingu paled õhetasid, veri voolas pähe. Meeled teravnesid, vaist asendas taju. Ürginimese loode liigutas üsas, murdis kultuurvõõba, mille moodustanud kasvatus ja haridus, nagu munakoore, ja tuli ilmale. Ülivõimu haaras see, mis omandatud muinsustest, rahvaluulest, kirjandusest.

Heitunud sest kohinast oma veres, Lemming tõusis minekule, et kord kõigeiks panna soontes seisma see käärimisprotsess ja kodus anduda teistele mõtetele.

Päike kaldus looja, lõkendavad tuled jäid selja taha; suits ja kõrbenud turbahais levis metsa all.

Lagedal arul, mis avanes omapärasemas veetluses kui kunagi enne, tuli talle see mõte, nüüd juba tungivana ja veenvana:

Aga kui nüüd, mil muide seegi maa-ala kuulub sulle, teostada see kavatsus, mis toona oli vaid unistuseks?

Ehitada siia osm, tahumata palkidest, ristnurkade, õlgkatus olviga. Ainult kaks ruumi: tare ja kamber. Kerisahi leelõukaga, pada koogu otsas, pird pilakus. Uluall koomits panipaigaks, sealt viib redel lakka. Madalad laiad „paja-aknad“, mulder välisseina ääres, kaetud murumättaga, palistatud lillelise äärestisega.

Elades ses osmikus, andudes oma huvidele, teha, mis süda kutsub, lugeda, lugeda, lugeda. Eales pole saanud mahti „lugeda raamatuid“, ikka oled jälginud elunähtusi ja uurinud küsimusi. Neid on niipalju

juurelda ja mõtelda; teadmistes on lünki, mida igapäevastes askeldustes ei jõua täita. Ikka oled ihaldanud pääseda aastaks või teiseks üksildusse, istuda ja uurida, mida iganes ihaled.

Riiulid laoks täis raamatuid, ürikuid, annaale, foliante pärgamendil ja seanahas; muistseid maakaarte, horoskoope, kogu baltica ja estica. Talletaks seal Savilepa vana piibligi, mille lehed tahmunud sütest, mis lugemisel pirru otsast pudenenud. Rahuldaks lõplikult oma intellekti ja põhjendaks teaduslikult oma ilmavaate. Siis ei vajaks enam trükiesemeid, eraldaks peast kõik loetud kraami, mõtiskleks ja süveneks asjusse vahetult.

Ilmavaade on minule sama vajalik nagu maja, milles elada. Üks inimene elab, et soetada pesa, milles tunneb end kodus, teise kodu on universum. Kelle vaim kosmoses kodus, võib ihulikult elada igas hertsikus.

Osmi rajad siia paika. Siin oleks ait. Seal laut ja karjatara. Toa taha kaev, arukase alla pinukoda. Kui hästi kõik sobib: kuusik kaitseb karmide põhjatuulte eest, kasesalu varjab läänetormidest. Lõunapoolne lagendik on ilusamaid aasaheinamaid. Padriku laastaks paimuks, põlenud rägastikust saab põldu. Peaks hobuse ja paar lehma, mõne lamba, sea; oleks kukk ja kanad, kass ja koer.

Õue all rohuaed, piiratud akaatsia ja paburitsi sõõriga: algab niidu nurgast ja ulatab nurmeni. Aida otsas väike iluaed, keskel kahar tamm, ümberringi pärni, jalakaid, vahtraid, saari, pihlakaid. Seal kastanja, ümbritsetud sirelipõõsaist, sarapuist. Akaatsiaid,

jasmiine, enelaid. Sõnajalad ja võhumõõgad lokkavad puhmastikus; õuemurul kollendab krookuseid, võililli. Akna all roosipõõsas, peenardel tulbid, liiliad, astrid, kressid, siidimoonid.

Keset õue pävakell postamendil, mille ümber pottides eksootikat: agaav, jukka, kanna. Sinna tänna: hõbekuuski, seedermande, rühm siberikuuski. Kambri otsast aida nurgani viib pergola, põimunud tappudega. Tagaõue piirab pihtaid. Ojakaldal kükitab vihusaun.

Idülliline metsamaja maastikaia taustal, kus paigamehena harrastaks aiakultuuri, mida meil alles vähe arendatud. Savilepal pole selleks rahu ega mahti. Seal oled inimeste jalus. Siin ei ole kedagi teist kui see saunamees Ojalepa karjamaaveerel. Siit siirdud inimeste sekka, kui selleks tung. Lahkud vaid hankima uusi köiteid ja arhivaale.

Talvine tee tahab sillutada, seda kaudu pääseb talu õue, sealt külavahele. Linalakk hobu kresla ees, erepunane vaip visatud üle kori, blond naine kõrval, sõidad aisakella helinal üle lumise lagendiku ja läbi härmatanud metsa.

Kell aisa otsas tiliseb: til-til-til.

Mõttes see kõik on juba olemas. Asukas näeb end seda teed koju tulemas. On suvine õhtupoolik. Hara- kas lendab kuusikust aialatile ja kädistab. Kaevuvinn kääksub, noor naine viib õlbendega vett tuppa.

Püstköögist tõuseb suitsuvina ja haihtub kuus- kede latva...



Kümnes peatükk.

VIIRASTUS.

Ema päris pojalt õhtusöögil, kus ta nii kaua olnud, miks ta pole lõunale tulnud. Ilmar ühmas midagi vastu, sõi aplalt ja endamisi, kargas räpakalt lauast, lõi tooli kolinal nurka ja ruttas oma tupp. Lukustas ukse, et keegi teda enam ei tülitaks.

See oli uskumatu, kuidas see mõte ta vallutas! Otsekui loe oli tõusnud talle pähe ja tulvanud meeled. Istus akna alla ja vahtis aeda. Aga ei näinud muud kui seda, mis ta peas kohus.

Siis jäi kuulutama. See kuulus kontsertlaulja oli juba tulnud. Aga ta eeskavas puudus see vana rahvalaul, mida talle omistatakse. Selle asemel ta laulis mingis võõras keeles üht tundmata aariat, pidas vahest vahet ja kordas jälle:

Fitšurr, fitšurr, klü-klü-klü.

Più, più, più.

Jailit, jailit, klü-klü-klü.

Più, più, più. Klü-klü-klü.

See kostis ka kusagilt sealt... ojakaldalt, lepa- ja toomingapöösastest, mida ööbik eelistab. Ja uue hooga haaras teda see voom. Tema idee fixe arenes kogu ulatuses. Üksikasjad selgusid ja liitusid tervikuks. Ilmnes uusi asjaolusid, mida alul polnud märganud, need avardusid ja täiendasid esialgset kava.

Lemming katsus vallanduda neist uidudest, heitis voodi. Lamas hiljukesi, silmad kinni. Sulges meelte- luugid, et mingi välise peire ei õhutaks mõttesüsi lõkkele. Et nad ummukses sumbuks unustustuha alla. Ent üks silmapilk lõtvust enesevalves, väike väärtus tähelepanukoonduses, ja juba hõõgusid sugemete ebemed; sädemed lendlesid, langesid lüüta; tulekeeled põndakul lõkatasid.

Ajud töötasid palavikulise leidlikkusega. Üks idee äratas teise, üks mõte hages teist. Üht tuli muuta, teist täiendada. Pörkas takistustele, seisis tõkete ees. Mõned asjaolud ei sobinud kuidagi üldisse kavva. Kas või karga voodist ja jookse kohale neid lahendama. Sundis end süngi, vähkres ja vintskles asemel. Asjata rahustas end ja manitses:

Homme on jälle päev. Homme aega neid arutada. Täna aga tudu, tudu!

Meeled küdesid, tuba oli liiga valge. Ta oli keeldunud aknakatmisest eesriidega, eelistas nende siniheledate kevadeööde valvet peatsis, kui ta magab. Kuid täna pidi aken kaetama, muidu polnud lootust uinuda. Enne tahtis vähe liikuda väljas ja hingata värsket õhku.

Laskus kimonos trepist alla. Astus aeda. Punane täiskuu õhetas taevarannal nagu keedetud kaalilohk

leemepajas, valged pilveribad ujusid tast üle nagu rasvarõõned.

Kogu maja uinus sügavas rahus. Süda pumpas aeglaselt, uur tiksus tõttamisi. Lepikust kostis väheses ajavahemikus ikka see più-più ja klü-klü.

Aida uks mustas ammuli, keegi hiilis sealt lauda poole. „Varas“, käis Lemmingul läbi pea ja ta ruttas sinnapoole. „Kus on siis Esko?“ Siis tundis ses kogus Seervandi ja midagi temas kihvatas.

Kägu söögitoa seinakellakapis hakkas kukkuma, kukkus kaksteistkümmend korda. Selja tagant kuuldus kergelt kahinat. Lemming käändus ümber ja nägi valget kogu puhmastes viirastavat. Ilmus silmapilkselt nähtavale ja kadus jälle. Vilksatas õitsva õunapuul all, mis seal seisis avatlevana nagu noor naine valkjasroosas ööpesus.

„Hilda,“ märkis Lemming, kui öine rändaja ilmus aiateele. „Pageb Seervandi eest?“ oli ta järgmine mõte ja kahjurõõmu tuline viirg läbistas ta südame. Neiu paljas öösärgis läks otse tema eest mööda: silmad kinni, käsi õieli, kustunud küünal käes.

„Mina pole ükski, kes siin majas ei maga,“ mõtles Lemming ja vaatas neiu häälestuses järele.

Rõdu uks oli pärani, selle kaudu ta astus majja. Lemming seisatas ja hingas täie kopsuga värsket õhku. Aga seal... võikad helid käristasid öövaikuse. Õudsed helid, mida manasid vana hääletu pianiino roostetanud keeled; vana klaverilugu, mille isa ostnud samalt oksjonilt, kust tuhmunud peegli punasest puust raamis. Lapsepõlves oli Ilmar teda tagunud, hiljem ei puudutanud enam kellegi sõrmed tema klahve. Aga

nüüd ta ägas ja oigas, karjus öhe valusaid, ahastavaid dissonantse.

Lemming seisis ikka ja ootas, et need õudsed helid kord lakkaks. Ent need näisid taotlevat kogu maja unerahu häiret. Lemming koputas uksele. Ei mingit vastust, muudkui need roostetanud hääled. Rõhus käepidemele, uks oli lukus. Lähenes aknale, ent enne kui ta jõudis sõrmelukkega ruute trummeldama, katkes mäng räige fortega. Lemming upitas kikiarvule ja piilus kardinat vahelt.

Kõrge koriga toolid, valge rüüga pealistatud, seisid pidulikus asendis seina ääres nagu esivanemate vaimud mõne kummitava aadlilossi vapisaalis, rühid sirged, kaelad õieli. Hilda istus klaveri ees, kustunud küünal asetatud pianiinole, päevapiltliku suurenduse ette, milline kujutas lipnik Hans Lemmingut, käsi mõõgapidemel.

Ilmar hõikas:

„Hilda!“

Neiu võpatas, pööras näo akna poole, kiljatas ja langes põrandale.

Lemming ronis läbi akna, kumardas neiu veretu näo kohale, embas tardunud keha, mille vorme pingutas pitsiline öösärk, kumerad rinnad kumendamas läbi õhukese lõuendi; kandis ta aita ja asetask voodile, mille vaip heidetud jalutsisse, padjad kergesti muljutud.

Läks ja tõi söögitoast äädikapudeli, hõõrus mines-tanu oimusid ja käsivarsi. Veri hakkas pikkamisi liikuma, silmalaud tuksatasid. Lemming hiilis aidast. Kuulatas ukse taga, kostis tasane ohe ja hingamine.

„There are more things in heaven and earth...“ mõtles Lemming oma ärklitoas. „Ennäe somnambuliste: üks käib päeval ümber nagu unes, teine teotseb unes nagu ilmsi. Milline salapärane maja! Inimesed käivad sisse ja välja, aimamata asju, mis tas toimub. Kui siin hakkab kummitama, siis ongi aeg mujale kolida...“

Aken oli ikka katmata. Riputas sellele vaiba ette ja heitis otsustavalt voodisse. Nüüd peab uni tulema. Tõmbus jäsemeist tagasi, lõdvendas lihakseid. Tavis uitavaid mõtteheideid, keskendas tähelepanu lauba mõeldavasse keskpunkti. Hingas rütmiliselt ja sügavasti. Tahteimpulsside vool lihastesse katkes, eluavaldused pingetus kehas lakkasid; ainult rind ning kõht tõusid ja vajusid mõõduliselt. Veri, mis palavikuliselt kohas ja kees, rahunes aegamisi.

Läbi unerammestuse ta kuuleb, et üks sääsk on jäänud tuppa, eksleb pimeduses ja iniseb; tema pirin venib nagu peen niit. See häälestab orasrohulible, mis hüüab nagu vilespill; see on kurblik laul märgadest metsadest ja vesistest soodest, virelemisest uudismaal, hallast ja näljast, mille halin ööd kui päevad heliseb metsamehe kõrvus.

Siis langeb eesriie magaja ja välismaailma vahele, katkeb teadvuse side ümbrusega.



Üheteistkümmes peatükk.

AGLAJA MOTIIV.

Unekirme, mis looris õhtused unistused ja öised nägemused, õhuke ja habras, ei kestnud helendavaid valguslaike, projitseeritud akna eesriide vahelt seinale, kust nad kiirgasid läbi laugude võrkkilele. Lemming virgus rõõmuevilil. Prožektor kusagil seal kõrgel taeva all heitis helki Alpi hütile, naelutatud voodi jalutsi kohale. Suitsenud seinapalgid läikisid tahmase helgiga, vaskkatel koogu otsas säras, tuli lõken- das ja sõmerlumi sätendas pimestavalt tumedal kalju- rüngastikul.

Eesriie kõrvaldati, aken avati, päike ja karge õhk tungisid rüsinal tuppä. Oli päev, mida kärsitult oodatud. Öökate oli langenud Ilmar Lemmingu ja tema töötatud maa vahelt. Nüüd polnud sinna ruttu. Sisemiselt elevil, väliselt mallas, ilmus kohvilauda, kus kohtas Hilda einetamas, Tasso asendamatult tema kaaskonnas. Esko ka oli laua all, pörnitses sealt vaenulikult Lemmingut, ent sattus sedamaid Tassoga tülli.

„Imelised ööd nüüd,“ algas Lemming, määrides

võid leivaviilukale, mida siis pakkus Eskole: „Esko, säh!“ Hunt püsis äärmises jaheduses ja tagasihoidlikkuses. Võileiva sai Tasso omale. „Ei saa magada. Milline kuu oli eile! Ja aed, nägite?“

„Ei. Ma olin õhtul väga väsinud. Uinusin kohe, kui panin pea padjale.“

„Kas teie ei käinud öösel jalutamas?.. Mulle näis, nagu oleksite aias olnud...“

„Ei.“ Hilda raputas tead. „Ma magasin nagu surnu. Ärkasin küll korraks, aga pea oli uimane ja keha roidunud.“

„Ja klaverit ei mänginud te ka mitte?“

„Ei,“ naeratas Hilda. „Seda klaverit ei saagi mängida. Ta on ammu häälest ära.“

Lemming pidas neidu teravasti silmas. „Ta ei teeskle,“ jõudis otsusele. „Seda parem. Tal ei ole siis aimugi, kuidas ta paljas särgis tõstsin põrandalt ja kandsin voodisse.“ Ta ei juurelnud kauemini. Sõi vaikides ja mõtles oma mõtteid.

Siis tähendas Hilda nagu kõhklevalt:

„Ma nägin imelikku und... ka teist...“

„No,“ imestas Lemming. „Mida siis minust?“

„Ei mäleta,“ naeris neiu. „Teie ehmatasite mind...“

„Kuidas viisi?“

„Ma ei tea...“ tegi Hilda tõrjuva liigutuse. „Mis me muidu lobiseme... Aga te olete ise süüdi: hakkate pärima, kas ma õhtul jalutanud ja klaverit mänginud...“

Lemming tõusis lauast. „Minugi pärast. Edaspidi ma püüan teid mitte enam ehmatada.“

„Ei tee viga. Lähemal ajal ei olekski seda karta. Ehk olgu siis unes... Ma sõidan täna ära.“

„Sõidate ära?“ kohkus Lemming. „Kuhu?“

„Oma karja kaema. Teilt kui peremehelt palun hobust, kes mu kasti Kangrulle viib.“

„Ma ei usu, et teil sõitudeks oleks uut luba tarvis,“ käändus Lemming minekule. „Ja tagasi tulles võite asuda jälle ärklituppa, kui teile seal meeldib.“

Hilda tänas: olgu peale.

Lemmingul oli meeles vaid üks asi: Harakasaare. Varustas end pliiatsi ja märkmikuga, igaks juhtumiks ka mõõdurihmaga. Haaras veel kaenlasse kirve, labida ja raudkangi. Kohapiirid looduses tähistatud, võis tarbekorral kohe tööle rühkida. Selle kandamiga hiilis üle õue ja kiirustas kuras, et ei nähtaks, kuhu ta läheb, ega tuldaks segama.

Põndakul viskas relvad maha, kõndis sinna, kõndis tänna, seisatas ja vaatas. Oivaline metspark. Oja ei ole hästi tema plaanis, riivab ainult niitu. Aga Sellega tuleb leppida. Selle eest nõuab ta endale vastutasu, seda võimalust ta eile ei olnud märganudki. Ta saab endale loomuliku „akvaariumi“.

Vana remmelga all oli endine linaligu, milles Ilmari teada kunagi polnud linu leotatud. Juba lapsepõlves ta kujutas endast mudaloppi, mülgast, milles kevadeti vingerdas imelikke elukaid, „vingerjaid“, kuna suvel seisev vesi kattus kollase vaibaga, planktoniga, nagu öeldi botaanika õpperaamatus. Nüüd paistis läbi selge vee roheline põhi, taimed ümbritsetud rohekast limast, vetikaist; keset seisvat

vett õitsesid varsakabjad. Omamoodi „okeanograafia“.

Sealsamas oli teine loodusvara, mida ta enne hindas lihtsalt valmis ehitusmaterjali lasuna: kivivare. Nähtavasti lisaks neile kividele, mis pooleldi maa sees siin igaviku kükitanud, oli neid veel mujalt kokku veetud. Nüüd tuli teine idee, mis avaldas rohkem loovat vaimu: aidata seda natuke järele, lisada mulda ja huvitavaid kivimeid ning soetada vastav taimestik. Maapinnaformatsioon oleks siis mitmekesisem ja kivitaimla pakuks märksa vaheldust.

Pingutas seda paika nägema ümberkorraldatuna. Arvas maha, mis määratud koristamisele ja, kui võimalik, eemaldas selle kohe. Asendas ja lisandas seda, mis kuulus parandatud maastikku. Kirves oli kärmas rookima kuivi kadakapõõsaid, raagus oksi. Sihid rajatud, perspektiiv puhastatud, tähistas elamu asendi tikkudega. Sattus kivide ja kändude kimpu, kaevab labidaga, raius kirvega, kangutas kangiga.

Iga labidatäis mulda tundus kehalise ja kõlblise rahuldusena. Omast vabast tahtest kive rügada oli huvitavam kui kohusetundest veeretada samakaalukaid daame diplomaatlikul parketil. Mõni neist, tõsi küll, oli tõrksam, toetas sõrad vastu, ei nihkunud paigast. Aga aseta talle kang parajasse paika, on temagi vastupanu murtud. Suuremad ei hooli kangistki, tõngu ja kanguta, nemad püsivad rängalt oma aukuvajunud istmel.

Neile tuli võtta hoob, seadida teravik nurga alla, mis selleks kaevatud lahti, nihutada tugipakku ja siis rõhuda teisele otsale. Iga toll võidetud seisukohta kind-

lustada kildude ja nottidega. Jälle kaaluda ja hoovata. Oled nii tüki aega punnestanud, on lõppeks ikkagi kivi see, kes peab järele andma. Ja kord augu kaldal, veereta kuhu tahad.

Ise ümises endamisi või vilistas. Kordas sedasama viisi, kuni kulus kätte. Tahtis tast võõrduda, vaikis meelekindlalt. Andus innukalt töhe, unustas tülitaja, aga kohe oli ta jälle tagasi nagu tüütu kärbes. Pirises kõrvus; peleta eemale, tuleb uuesti tagasi.

Kuulas lindude häälistsusi, helkavaid ja ülemeelikuid, millest mets helas. Eritles lindude laulu ja otsis neile foneetilisi väljendeid. Kivitäks vilistas ja kinnitas üht ja sedasama: üit, tak-tak-tak. Vint piuksus: pink-pink, pink-pink. Aga seal oli üks sõnaohtram ja viisirikkam lind, kes pajatas midagi elavalt ja nobedasti; sellele oli inimkeeles raske leida vastavat valem, see varieerus ja moduleerus alatasa.

Oli see käosulane või siristaja lehelinnuke?

Linnustiku nomenklatuuris leidus muide ka selliseid, üldiselt abituid, naiivseid, ebamääraseid ja kohmakaid nimesid. Ei iseloomusta lindu ega sööbi mällu. Sama nähe taimestikis.

Omalt loomult enam vaateleja kui kuulaja, passiivne imetleja, mitte toimekas jälgija, Ilmar Lemming oli looduseharrastuseski rohkem botaanik kui ornitoloog. Iga terasema jahimehe tähelepanekud ületasid tema teadmised sel alal. Aga küllap temagi võimed arenevad, kui ta nende seas koduneb.

Lemmingu redu avastati koduste poolt. Seervand oli see, kes ta pelju paljastas ja koju sõna viis. Enne aga tegi Lemminguga äri, müütas talle oma uuriloosi,

ja Lemming tahtis tast võimalikult ruttu vallaneda. Ema ja Tuia käisid teda hiljem vaatamas. Imetlesid tema püsivust, ei suutnud aga aru saada, milleks nii mõttetumalt jõudu kulutati. Talu kisendab peremehe järele, ent peremees pelutab metsas ja punnestab end jõude.

Oli endalgi vahest piinlik, läks, kuhu nõuti ja teotses nagu teised. Tõusis ühes perega, liikus õue- mail, aga ei leidnud, kuhu käsi külge panna. Tegi asja aita, soris ja puistas raamatuvirna, lehitses ja lugeski. Nende kopitanud köidete seas leidus eksemplare, mille koltunud leheküljed sisaldasid nii palju isiklikke elamu- si ja mälestusi, et nad tundusid kui inimlikud do- kumendid. Aegadest ja paikadest, kus neid kunagi loetud, olid skeemid pilbutatud kirjaridadesse, kust lugedes kord kujutletud pildid uuesti mälulinale kan- gastusid.

Üks neist muljekamaist teostest, umbropsu ava- tud, esitas sedamaid koha, kus autori alter ego, Ilmari kunagine lemmikkuju, tšellohelidel läheneb oma saatu- sele, mille eest ta äsja põgenes. See raamat pealistas riida, mille Lemming ahmis sülle, et neid toas vahete- vahel sirvida. Tulles kandamiga aidast, avanes para- jasti peretoauks ja Esko sööstis raginal Lemmingu kallale. Napsas püksisäärest, Lemming kaotas tasa- kaalu ja poetas mõne köite. Ent seal tuli abi Hilda Luige näol, kes oli kontrollkäigult tagasi. Ka ema ilmus köögist.

„Sina igavene tõbras!“ kirus Ilmar. „Mina koht- len teda ausasti ja heatahtlikult, meelitan ja viskan

talle paremaid suutäisi, aga tema kargab mulle sääre. Oota, sa riivatu, küll ma sulle näitan!“

Ema hurjutas koera ja tõreles. Poja ees vabandus, Esko teinud seda vallatusest.

„Või vallatusest!“ pahandas Ilmar. „See on ulakus.“

Hilda seletas naerusui, see olevat hundi armuavaldus.

„Tunnen selliseid armuavaldusi,“ päätis Lemming ja kadus tuppa. See peni oli talle tõsiseks pahanduseks. Hundi saledus, tema kaunid kehavormid äratasid Ilmaris valulikke mälestusi, millised olid köidetud akti ja antud arhiivi. See polnud üksi südamedraama, see ähvardas omal ajal kriisiga ilmavaates. Sellest kannatasid tema veendumus ja suhtumine inimestesse üldse.

Esko suleti peretuppa, ta võis liigelda köögis ja söögitoas, sisemistes ruumides ja kodakondsete juuresolekul ta ei julgenud Ilmarit puutada. Lemming loobus temaga sõbrustamast. Ta ei viitsinud laskuda otsustavasse heitlusse. Kord oli sarnane võitlus kaotatud, ja hunti ei või usaldada: kargab sulle veel kõrri.

Seal oli aga talus teine vallutamatu — noor mära, kelle kasvatus jäänud unarule. Lemming võttis selle käsile. Külastas teda tallis, Miira krõmpsutas sõimes ristikuid. Lähenemisel tõmbas kõrvad pea ligi ja pööritas silmi. Suksu, suksu, suksu, Lemming häälitsetes ja silitas kaela. Hobu hinkus ja, moka ripakili, ürgitas teda haukama. Lemming vilistas ja patsutas laudjale. Miira pildus saba, lõi tagant üles.

Lemming tõi aidast mati kaeru. Seesama pirtsu-

kas käitumine ja pahur keeldumine. Oli kardetav kaeru künna kallata, kargab hammastega pähe kinni. Tuli sellega toime ja tõrkjas loom torkas ninagi suurusse. Sai maigu suhu ja krõbistas isukalt. Lemming jälle suksutas ja patsutas, Miiral polnud mahti teda tõrjuda, trampis vaid jalgega ja vehkis sabaga.

Küna tühi, Lemming ei jätnud enne, kui hobul valjad peas. Viis ta välja ja keeritas mõne tiiru. Siis tõi sadula ja kinnitas selga, hoolimata Miira ägedast protestist. Jahtis kaua, enne kui õndus selga hüpata. Hobu hinkus, pildus eest ja tagant üles, muidu ei nihkunud paigast. Lemming toppis saapaninad jalgraudu, ta oli teataval määral seisukorra peremees. Aga edasi mitte sammu.

Sangutas ratsutimeid ja nõõtas, hobu ajas tagurpidi ja tantskles ühel kohal. Juula, kibu käes, tahtis paljajalu kaugelt mööduda, ent Lemming nõudis temalt vibalikku. Juula leidiski paraja karjavitsa ja toimetas selle vaevu ratsaniku kätte. Lemming kõputas. Miira oleks kas või nahast karanud välja. Ajas tagumistele jalgadele püsti, kuni väsis ja pani esimesed jalad maha.

Sai uuesti nüpeldada, keksis ja tantsis, tagumine ots ees. Tahtis jälle tõusta lendu, sööstis selle asemel ettepoole ja tormas ratsanikuga õueväravast välja. Lemming andis minna puhu aega, käändus kesale ja hakkas seal galoppi tasandama traaviks. Aga räpakas loom ei kuulanud enne kui suurauad kurgus. Tõusis jälle tagumistele jalgadele, keeritas ringiratast, väsis ja toetas neljale. Lemming siputas tagumisele otsale.

Hobu kargas ennatult püsti, laskus aga kohe neljakile ja pistis jooksma.

Keereldi ja tiireldi väljal, kuni Miira väsis ja hakkas lõõtsutades vahtu puristama. Lemming andis siis ratsutimed lödvale, kahandas enese valvepinget, vaatles neid radu ja tandreid, mis nad kesaväljale sõtkunud, ja otsis silmaga midagi umbrohust. Äkki, — ta ei taibanud, mis õieti juhtus — oli Miira teinud veidra hüppe nagu barjääri võttes, viskas tagumised koivad üles — ja ratsanik lamas maoli tema nina ees, ratsutimed vaid peos. „Naa, majori härra,“ muigas Lemming, hambad vihast ja valust risti, „seni oled ikka sadulas püsinud, kuigi ratsu sulle ootamatusi valmis- tas! Kuidas see siis tuli?“

Katsus oma sääri ja põlvi, ta oli tõuganud vastu kivi; veri immitses läbi pükste. Hobu aga seisis seal nii rahulikult ja süütu näoga, nagu poleks midagi juhtunud. Esimese valuga Lemming tahtis uuesti selga ronida, aga loobus sellest. Tänapäevaks jätkub. Põlved kipitavad. Seda vingerpussi aga ei kingita. Suges üleannetu looma kere kohal täis ja talutas ta talli. Ise läks oma haavu ravima.

Kehalikud vigastused ei olnud suured: põlved maraskil, sääred kriimustatud. Tõsisemat laadi olid hingelised haavad: kogu tuju oli nässus ja enesetundes mõlk. Ei tahtnud midagi teha, heitis pikali, silmad seina poole. Nii ei kärsinud kuigi kaua, uni ka ei tulnud. Lugemiseks puudus meeoleu. Soris ja pildus neid lademeid, mis ta toona kohvrüst pakkinud välja, ei huvitanud teda praegu moodsad prantslased ja inglased. Tõstis virna, mille äsja aidast talunud

tuppa, ei leidnud armu ka skandinaavlaste ning soomlaste. Valis selle kirjaniku, keda ei tarvitsenud lugeda, kelle otsa noorpõlves oli komistanud, aga kes tema fantaasiat oli viljastanud enam kui ükski teine.

Mida kauemini ta luges, seda selgemini hakkas temas üks ununenud motiiv helisema. Teos mängis nootidel, mis manasid meele tuttava meloodia, mille kõla oli kaua ta kõrvus kõmanud, kuni viimaks sumbus tõelikku elurütmi. See oli üldiselt nukrameelne viis, esitas sageli raskeid passaaže, põhitoonilt siiski vitaalne ja reaalne. Ent see, mis ses romaanis kunagi oli kujutletud kaugena, tundus nüüd lähedasena, kogu isiklikuna. Stiililt mitte alati viimistletud, ta arendas meile ajalisel ja ruumilisel kaugel teemi nii tõepäraselt, et Lemmingule tundus: siin mängib tema eludraama ainult teises variatsioonis.

Mõni lause rabas teda meeleoludasa.


„Aglaja, mõtles Wetlugin, tema isa ütles, et sellesame nimega nimetatakse ühte tähte Jupitri ja Marsi vahel, ja et selle teekond ümber päikese kestab neli aastat ja ma ei tea kui palju päevi...“

Wetlugin tõstatas tahtmata silmad taeva poole ja hakkas sealt midagi otsima.“

Imeline sarnadus, isegi nimedes! Stella tähendab ju taevatähte ja Aglaja on üks asteroide. Tõsise ja mehise meestüübi vastu on asetatud üks hapramaid ja kütkestavamaid naiskujusid, keda elus või kirjanduses üldse kohatud. Ta oli end kaua aega kujutlenud Wetluginiks, aga et ta ka tema saatust peaks elanema, seda ta polnud mitte aimanud... Aga siis on ju lõppeks veel lootust... Ah, ei! See on nii vaid romaanides...

Siiski, see motiiv sisendas talle mõtte, et ehk Stella Piho on saanud ülekohtust surma. Asi tuli võtta uurimisele, haud lahti kaevata ja laip lahata. Aktid uuesti läbi vaadata ja kaebealune, kui ta osutub süüdlaseks, pidi kandma teenitud karistuse.

Lauasahtlist teiste paberite vahelt ilmus nähtavale sinine ümbrik nurgale kirjutatud resolutsiooniga: „ad acta“. Ümbrik murti lahti, sisu järjestati ja akti lugemine algas. See akt oligi selleks koostatud, et kord, kui saavutatud vajalik distants, teda eritella sine ira et studio.



Kaheteistkümnes peatükk.

AKT.

Akt sisaldas:

- 1) märkmiku, voolavas käekirjas tihedasti kirjutatud,
- 2) armetuid vaatekaarte tervitustega, mõningaid erisuguseid kirjapoognaid hooletult ja korratult paberile visatud ridadega;
- 3) päevapildi noorest neiust õilsa näimega, tumeda juuksepahmakaga üle kumera lauba ja õrnasti jumestatud palete kahvatus, piklikus näos.

Suured silmad tunduvalt pungis, silmamune pooli kapseldavad laud narmastatud pikkade mustade ripsmetega, helkivad täpped otsekui külma tule lõkkes silmatera alumises nurgas; sale ja nõtke talje vähe vimmas, lõug kämmaldesse surutud, küünarnukid põlvil, ta vaatas hämmastuses Elu Sfinksi otsa.

Valge helmerida roomas nagu lüliline röövik ümber luigelise kaela.

Nii ta istus alevimaja trepil räpases hoovis, kuhu Lemming kogemata eksis.

See tõelik kuju oli kui ilmutus. Kehastas unisusi, mis alateadlikult seni hinges suikunud ja nüüd esimesest pilgust äratati ellu. Sale talje ja nõtkete piht olid Lemmingu nõrkus. Sellel siin oli veel peen kondikava nagu linnul. Ja ta oli midagi muud kui harilik kodanline preili „heast perekonnast“, kelle vastu Lemmingul oli mingi eelarvamine.

Seda aga oli raske kujutleda ka nende vaeste ja alatute vanemate lapseks, kellena ta Narvas esines, kojamutri tütrena agulis. Aga hiljem ta kord andiski mõista, tõelikult ta olevat kellegi teise tütar. Kelle, see olevat temalegi saladus, mille vanaema lubanud ta leeripäeval avaldada. Ent vanaema läinud ühes saladusega hauda.

Seegi joon oli omane tema isiksust loorima romantika salapärasesse linikusse, mis Lemmingu meeli erutas ja kütkestas. Ei midagi usutatavat kui see, et tema lihane isa oli suurtsugu ja ülimate tõugu, mitte endine Kreenholmi manufaktuuri meister, kes perekondlike lahkkelide ja alkoholi mõjul käinud alla ja viimaks enamlaste poolt ühes teiste hukatutega aetud sibiauku.

Lemming tundis endas selle rüütli, kes kutsutud seda uhket hinge päästma ümbrusest, milles ta näis nagu pärl porilombis. Ta tegi kõik, mis tema võimuses, et teda vabastada sest urkast, kus ohjeldamata vene valged ohvitserid talle silmapilgukski ei andvat rahu. Ent austajate käsi pole käinud hästi, tüdruk oli neile külm ja kalk. Üks noor lipnik oli endale kuuli pähe kihutanud, teine, leitnant, alandatud reameheks,

kolmas, mingi varahoidja, joosnud samal põhjusel oma karjääris karile.

Sellised olid esimesed muljed ja andmed. Hiljem ilmnes küll asjaolusid, mis esialgset hurma teatud määral kahandasid. Toas, kus nad emaga kahekesi elasid, rippus kaks näopilti, mõlemad fotograafilised suurendused. Teine ema, teine tütre oma. See fakt endamisi avaldas halva mulje. Ema isiksus omalt poolt veel täiendas seda. Ta silmad olid enam pungis kui tütre ja uhkasid külma, tõrjuvat umbusku.

Ülesvõtted sellistena ka ei meeldinud. Suurenduses olid ka vead ning puudused suurendatud, liialdatud. Tütre suu oli ebamääraselt avali, nagu täke õunas, huuled kõmmeldunud irvakile. Käed lamedad, sõrmed tõntsakad; see peire oli aga rohkem kombatud kui nähtud, sest tüdruk varjas neid meelega. Ja siis see perekonnanimi: Piho. Stella säras külma helgiga nagu täht sügistaevas, Piho aga sidus teda nabanööriga maaemakese külge.

Sellele lisaks selgus päramiselt: tema käekiri oli sama ebaloogiline ja inetu nagu ta käitumine. See juhtis omakorda tähelepanu käele, mis peos tundus karedana, aga seda ei saanud kunagi mahti lähemalt silmitseda: haaratuna ta kisti väevõimuga lahti. Ent siis oli juba hilja varuda ettevaatusega ja targu taganeda. Ilmar Lemming oli Stella Pihosse armunud kõige ihu ja hingega.

Seda vintsutatud tütarlast, kelle kodune elu tema enda sõnade järgi olnud põrgu, Lemming kohtles suurmeelsemalt kui kedagi enne. Lootis ainult oma tunnete siirusele, mida ta avameelselt väljendas otse

hingeliste ja kaudselt aineliste vahenditega; korraldas tütre ümberkolimise ühes emaga pealinna, hüljates vähemagi võtte, mida südame võitmiseks õpetab ars amandi. Naeruväärne ses suhtes tarvitada seda sõna! Ihkas teda naiseks ja tegi sellekohase ettepaneku.

Aga Stella oli vintske ja vindunud, ei ütelnud jaa ega ei. Kõigi pealekäimise kiuste ta püsis külmana, lükates oma otsuse edasi. Aega küll, ajad paranevad, olid tema sõnad. See kõlas ju pooleldi soostumisena ja arusaadavana, sest kahtlemata oli tal haavu, mis vajasis ajaravi. Nende suhted olid tihti pinevad, arenesid teinekord kokkupõrgeteni, aga lahenesid kord ühe, kord teise poole nõtkumisel ja kõik oli jälle hea.

Aasta kulus teise järele, Lemming ootas. Nii on ehk paremgi, ta lohutas end. Ükskord saavad tülid tülitsetud, teravad nurgad vastamisi maha hõõrutud, siis järgneb avameelne ja kooskõlaline abielu. Vahetevahel ebales ja oli meeleheitel. Asi näis lootusetu. Stellast hoovas mõjusid, mis tema enesetundes kajastusid väga ebasoodsalt. Aga kui ta oleks ka tema hukatus, ta ei suutnud temast vabaneda ega võõrduda; oli kui võlutud.

Ta siiski ootas ja lootis. Tõsi, see juhtum on erand. Aga siin sünnib ime. Võimata, et nii innukas ja isetu armastus ei teeks imet. Iga romaan, mida loeti, iga film, mida kinos näidati, kinnitas seda usku. Seda enam, et tüdruk vahetevahel põimis intriige, mis antud olukorras küll hästi ei sobinud, tembutas ja edvistas. Aga neist paistis läbi teesklemine, mis osutas huvi tema suhtes.

Talle sugenes kavalier ja mingi teine tüüp ristles vahest tema teedel. Simultaanmäng mitme partneriga?.. küsis endalt Lemming ja soovitas talle head partiid. Aga Stella naeris selle puhul kalgilt, vihjas suuri võimalusi, mida ta aga ei arvestavat, veel vähem kasutavat. Mis need aitavad, kui ei ole armastust? Tal ei olevat enam hinge, ta hing on surnud. Ta kannatavat kustutamata hingelist nälga, langes talt kord lause.

Seda nälga Lemming lootis kustutada armastusega, „kui sünnib ime“. Ent ime viibis. Jumaldatu langes vahest ta silmis, ega ta õieti kunagi seal polnud väga kõrgel seisnud. Tundus otse jubedana, kui head eeldused ja haruldased anded nii hirmsasti olid ära rikutud. Enamasti ikka õnnetu, kuid kalk, ta harva leebus nutma; siis ilmnes ta näos arenematuid, virilaid jooni. Näis väikse, abituma lapsena, ent suutmatuna süleski rahuneda.

Tavaliselt ta käitus hoolimatult, toimis jõhkralt ja õelalt; tegi asju, mida ütles isegi pärast kahetsevat. Kohtamistel harilikult laskis oodata, teine kord ei tulnudki. Vabandus siis põgusalt, keeldus aga kindlasti esitamast põhjusi. Ei lubanud neist üldse rääkida. Ma tahan ja ma ei taha, olid tema motiivid. Tavalisemaid vastuseid:

Ei huvita. Ma ei taha. Ma ei tea.

Lemming pidi endale mitu korda tunnistama, et temal ei sobi liigelda kasvatamata ja hariduseta tüdrukuga, keda ohjeldamata ajed viskavad sinna ja tänna. Siit järeldus: sellele tuleb lõpp teha. Ent Stella oli tasse nakatunud nagu pahe, nagu nikotiin, millele

näärmed toodavad vastumürki. Ta ripnes isegi Ilmari küljes, helistas ja külastas üle mõne aja omal algatusel. Ainelised kaalutlused seda ei mõjutanud. Nad vajasid vähe ja seda neil oli.

Nad olid siiski seotud tuhande nägematu niidiga, mida ei katkestanud sagedased lahkkelid. Soosingud seevastu, nii harva ja ebamääraselt kui neid osutus, tundusid ülimalt õnnena ja halvasid tahte neid puuata. Kõigest hoolimata kõlgi teineteise küljes. Sex appeal õhkus igast tema aatomist, eritus igast liigutusest; erootika aga oli temas täiesti mandunud, seda ei äratanud enam ükski vägi.

Armastust ei ole olemas, väitis Stella, muidu ma oleksin teda tunda saanud. Ta nähtavasti püüdis seda endale sisendada, kandis amulette ja talismaane, — keesid ja brosse, mis Lemming talle kinkis. Pahutas jälle: Elu ei ole mulle midagi pakkunud. Tüdines ruttu ja unustas. „Alati ühega käia tüütab hirmsasti ära.“ Õel ja julm, aga aus ja avameelne. Tunnustas: Ma ei ole väärt, et mind armastada. Tasakaalutu, isemeelne, tujukas — erratic loomus. Oma emalegi mõistatuseks, nagu ta möönis.

Et seda mõistatust ometi kuidagi lahendada, Lemming hakkas fakte liigitama ja raamatut pidama. Avas endas Stella Piho jooksva arve, millesse märkis iga ta vähemagi liigutuse, iga sõna ja pilgu, lembe või vaenliku, mis nende vastastikes suhetes esinesid. Sellest olenes, kummale poolele see kanti, deebet või krediti. Iseloomustas meeoleolusid, vahelduvaid päevpäevalt järsku, et nii ütelda matemaatiliselt, statistika varal teha kindlaks, kumb element on ülekaalus —

positiivne või negatiivne, antipaatia või sümpaatia. Arvestades aktivat ja passivat pidi selguma äriseis, saldo, ükskõik kummal poolel.

Kuid see psühholoogiline raamatupidamine osutus paikapidamatuks. Nende andmete põhjal oli võimata koostada bilanssi. Arvestaja puhtsubjektiivsel hindel krediti vähesed märkmed ometi kvalitatiivselt kaalusid üles deebet kvantitatiivselt ületavad sissekanded. Autor siis edasi lihtsalt protokollis, tähistas sõnu ja seiku, millel võis tähtsust olla, nagu õpetlane kogub uuringuks sugemeid, nagu kirjutatakse üles muistendeid ja rahvalaule.

Sündmused, kõnelused, unenäodki, millised leidnud aset sel ja sel kuupäeval, kella-ajal, kõik oli minutiliselt märgitud päeviku lehekülgedele. Koosviibingud, „seansid“, protokollitud täpsalt, iga tähtsam ütelus, mis lausutud; mõtte- ja tundevarjundid nagu peiritud. Sententsid olid lühidad ja spontaansed, nii nagu nad silmapilgul pähe turgatanud.

Esimene suudlus juhtus Pimeaias, see oli alles nende tutvuse algul. Nad vestlesid müüriveerel ja vaatasid alla üle jõe, mille taga kaugel arenes sõjategevus. Aeg on üürrike, tulevik teadmata. Täna elame, homme võib olla ei ole meid enam. Suudleb. Päevik kommenteerib: Quelle gaucherie du maintien! Stella ei olnud eales enne suudelnud, see oli kindel.

Proosalisi asju, nagu elukohavahetus, päevik ei käsitle. Muidki sündmusi ja nähtusi, millele algul antud tähtsust, on hiljem kriipsutatud läbi. Stella elab emaga juba pealinnas, Lemmingul oli õnn teda viia kinno, ainus koht, kuhu teda võis kutsuda, ilma

et juba ette oleks teadnud ta vastust: ei huvita. Aga seal oli tuttavaid, kes nägid neid koos ja omavahel naersid; sellest oli küllalt, et Stella tuju masendada. Tänavalaterna all ta ulatab oma jaheda käe, silmis sogane virvendus. Päevikus: Dirty eyes.

Ühel õhtul, mis erakordselt harmooniline, ta laseb enda kanda voodi, kus alles tardub, terashallid silmad vahivad tühjusse. Mingi elamus, mida ta ei suuda unustada, Lemming kahtlustab, mingid mälestused, mis ei kustu? Mingi hingeline pörutus, äkilisem kui perekonnadraama — õnnetu armastus? Kõiki neid oletusi ta eitab kindlasti ja järeelproovidel need ei leiagi kinnitust. Nende romaan ei arene ega päädi. See vajab väljaspoolt tõuget, siis ta kas pääseb liikvele või katkeb lõplikult.

Oli kavatsetud jallidusestseeni, mängida armukadedat, et seega tõendada oma armastust, milles Stella, võib olla, kahtleb; arvab, et Lemming polegi tõsiselt huvitatud, mängib muidu. Selleks tuleks muuta senist taktikat, vallutada kindlus rünnakul. Ent kindlus ei andu. Ükskord olgu selgus, nii või teisiti. Stella ei avalda midagi otsustavat, venitab ja puikleb. Nüüd katkeb kannatus: Lemming kaotab enesevalitsuse. „Ütleb talle tõtt näkku.“ Kolmekümneaastane vanapiiga, mitte enam plika. Alatum hing, keda ta kunagi näinud. Julm, õel, tige. Vähematki naiselikku või inimlikku tunnet. Iga hoor on temast ausam. Avalik naine andub raha eest, tema aga laseb end ühest turgutada, ise eputab teisega. Nagu pindunud abielunaine.

Hoor ja abielunaine, need võrdlused ei mahu

Stella hinge. Ta on hingepõhjani solvatud. Tema suuris pungis silmis plahvatab vihatuluke. Näost ära, kargab raevus üles, virutab vaiba, millele takerdus, jalaga kõrvale ja sööstib toast. Uks prahvatab järele, seinad põrahtavad, Lemming aga istub vaikselt ja naeratab ebamääraselt. On teatud kergendustunne. Otsus on ometi kord langenud. Oli ammu aeg.

Mõni päev hiljem ekspress. Raha, umbes selline summa, mis Lemming aastate kestes Stellale laenutanud. Lemmingu enese pakutud laene ja kinke see ei kata, neid ei saakski rahaks ümber arvutada. Samal päeval ajalehes Stella Piho nimi kõrvuti Mihkel Ahvensoniga. Kihlakuulutus. Ei ole kahtlust, ta on enese müünud, et Lemmingule „visata näkku ta närured margad“.

Lemming raputab endast need uiud, mis avatlesid ta aktisisust kõrvale, ja võtab jälle päeviku käsile. Sellise plahvatusega lahenes pinge praegu tema kujutluses, nagu see toimub romaanis, on nende point. Tegelikult seda ei olnud, ja akt, mis sisaldab fakte, ei kõnele sellest sõnagi. Lemming ei langenud kordagi vormist. Vastuoksa, halva kohtlemise varal ta kontrollis enese käitumist. Kasutas seda enesearenduseks. Karastas oma nõrkusi ja treenis võimeid.

Aegamisi kasvasid tema hingelised jõud, ta muutus kannatajast vaatlejaks, imetlejast eritlejaks, ilma et tüdruk seda oleks märganud. See oli mingi joga, mingi askees. Märkmik omandas otstarbe endamisi, selle kallal ta töötas endisest suurema hoolega, nagu poleks tal algusest peale polnud muud eesmärki kui oma hingeavalduste fenomenoloogia.

Ilmar Lemming koostas Stella Piho akti, korraldas ja liigitas materjale, nagu õpetlased järjestavad metapsüühilisi sugemeid. Kes neid kord uurib ja töötleb, on kõrvaline küsimus. Tema ise ei ole vististi mitte küllalt distsiplineeritud teadusemees seda juhtumit eritlema. Ta on kas liiga isekas või ümberpööratud — isetu. Võib olla, peaks koguni Stella Piho lugu uuritama seoses Ilmar Lemmingu aktidega?

Esiotsa, seni kui puuduvad teaduslikud seletused ja põhjendused, Ilmar Lemming tegi oma isiklikuks tarvituseks sellise kokkuvõtte:

Stella elab kujutelmis, toidetud filmide illusioonist, millele tegelikus elus ei leidu vastet. Seda pahem elule. Stella eitab elu ja tõelikkust, nagu nad on, pageb inimesi, hülgab selle reaalse kahejalgsse, kelle eluavaldustes ilmneb momente, millised kinolindil luudetud. Meeled vallutatud mingist hüpnoosist — kiäärse kinoprintsi suggestioonist.



Kolmeteistkümnes peatükk.

PROTSESS.

Keskpäev on juba käes, aga Lemming ei ole veel saanud jalaga õue. Roosatriibulises pidžaamas sohval siruli, ta „loeb raamatuid“, vaheldamisi mitut. See pikerik ruum, mille seinavooder poolviilus murdub laeks, on tema maailm, milles ta elab, mõtleb, kujutleb. Pea on täidetud loetuga, raamatuinimesed liiguvad ta silme ees, teotsevad ta ümber. Ta kõneleb nendega, jagab nende elamusi ja saatust. Mõned tunduvad omastena, sugulastena, teised on vaid tuttavad või võhivõõrad.

Mõtiskelu tulevargist irdub säde, lendleb sinna-tänna, langeb kirjareale, hõõgub alateadlikult, kuni süttib ja plahvatab, pihustab kujutelma ja hajutab ta sugemed. Aatomid paiskuvad laiali, ekslevad ümber. Siis mingi aje toimel nad hakkavad koonduma, rühmituma, keskenduvad uueks ideeks, mis ei ole seoses endise mõttekäiguga. Ja teadvuse horisondile ilmub nagu taevaruumis nähtavale uus täht, stella nova.

Seal kuuleb ta selgesti neid sõnu, nad kostavad tema enda sügavusest:

„Ses asjas sul tuleb vastust anda ühiskonna-kohtu ees.“

Lemming on sedamaid virge oma hajameelsusest ja küsib endalt hämmastuses, mis see oli? Kuulis ta midagi või oli see viirastus? Oli see tema enda hääl või tema kõukude oma? Talle meenusid prohveti sõnad ja ta lausus mõttes:

„Räägi, mu issand, su sulane kuuleb.“

„Mina olen see, kes selles on süüdi, et sina ilmale sündisid,“ jätkab sama hääl. „Sa oled surnud punktil, kust sa omal jõul ei saa üle. Ma tahan sind aidata.“

Lemming on erkvel ja kuulatab.

„Ma tsiteerin kohtu ette õpetlasi igalt teadusealalt, mis ses asjas tulevad küsimusse: biolooge, psühholooge, sotsiolooge. Mina määran kohtukoosseisu ja juhatan asjakäiku. Sina vastad küsimustele, mis sulle esitatakse, ja alistud otsusele, mille meie langetame. Ära kardada, otsuse teen mina. Aga ma tahan enne asja kohta kuulda eriteadlaste arvamisi, kaaluda küsimust põhjalikult ning siis erapooletult otsustada. Asu oma kohale, kohtukutsed on kõigile antud kätte.“

Lemming laskus ärklitoast ja võttis rõdul aset.

Seal oli kuulda liikumist, kuigi midagi ei olnud näha, nagu publiku tungil teatrisaali, kus inimesed enestele otsivad paika. Uksel kontrolliti vannutatud meeste nimestikku. Selles kuuldus kaaluvaid nimesid mitmelt alalt. Kui kõik vaikis, kostis pidulikult:

„Avan ühiskonnakohtu istungi. Arutusele tuleb Piho, Stella Kaarli tütre ja Lemming, Ilmar Jakobi poja süüdistus ühiskondlike kohustuste täitmise saboteerimises ja eneste mõnude eelistamises

üldhüvele. Kaebealustest on kohal üks, kuna teine puudub. Kuid see ei takista asja-arutust ühiskonna-kohtus. Palun üllitada süüdistusakt.“

Lemmingu mõttes möödus veel kord päevikusisu. Siis kostis kohtu esimehe hääl:

„Kodanik Lemming, teid süüdistatakse selles, et teie, sidudes oma saatuse Stella Pihoga, kes meestesse üldse suhtub eitavalt, pole möönnud oma eksitust ega seda hüvitanud abieluaktiga, mis on iga kodaniku kohus riigi ja ühiskonna vastu. Kas tunnistate end süüdi?“

„Tunnistan süüdi, et ma naist, keda kosisin, ei suutnud võluda. Ühiskondlike kohustuste saboteerimises mitte. Olen hiljem Piho perekonna kohta saanud andmeid, mis heidavad natuke valgust Stella problemaatilisele isiksusele.“

„Millega võite seda akti täiendada?“

„Kaarel Piho on olnud kaunis lodevate kommetega inimene, tarvitanud palju alkoholi ja teinud sageli kõrvalhüppeid. Ema Berta osutab hüsteerilisi kalduvusi, on andunud usuhullustusele ja on nüüd halvatud.“

„See on kõik?“

„Ma ei tee ka Stellale enam etteheiteid, et ta mu ettepanekuga ei soostunud. Tema kindlasti tundis oma sobimatust minu naiseks, oivles, et ma teda ei kosinud mitte mõistuse kontrolli all, vaid pimedast kirest, mille rahuldusele oleks paratamata järgnenud pettumus.“

„Ette pandud küsimuses te end süüdi ei tunnista?“

„Ei tunnista.“

„Istuge.“

Prokurör soovis kaebeluselt küsida, kas Stella Piho oli tema ainuke naistuttav või oli tal teisi võimalusi naimaks?

„Naistuttav ei olnud ta muidugi mitte ainuke,“ rõhutas Lemming. „Samal ajal oli üks daam minust huvitatud, aga mina, kahjuks, ei saanud talle vastu tulla. Ega siis naistuttavaid ei naita.“

Prokurör soovis uuesti küsida, kas Stella Piho algusest peale temasse mõjus teisiti kui teised naised, keda ta tundis enne või samal ajal?

Lemming kinnitas sedasama, mis aktis avaldatud.

Prokurör küsis nüüd, kas kaebalune, ise haritud inimene, ei oivelnud, et tema valitu talle ei sobi, mispärast oleks pidanud temast loobuma ja otsima endale kohane partner, kellega sõlmida abieluleping?

„Oivlesin. Stella mõjus minusse üldse masendavalt, aga ma ei suutnud temast võõrduda. Kui ta ka minu hukatus oleks olnud, ma oleksin sellele alistunud nagu hiir, kelle madu võlunud.“

Prokuröri ei olnud enam küsimusi. Selle asemel kaitsja tõstas küsimuse, kas esitatud süüdistusakti sisuliselt ja vormiliselt on küllaldaselt õiguslikke eeldusi, ühe sõnaga, kas see akt sellisena on praesumptio juris de jure?

Kohus nõutles omavahel, mille järele esimees teatas, et kohus leiab teokoostise täpsa, faktid põhjendatud olevat. Liiatigi on kaebalune talle esitatud süüteo esimeses osas omaks võtnud. Kohus palus eksperte avaldada oma arvamist süüdivuse kohta.

Esimesena üllitati seksuaalpataloogia instituudilt tulnud kirjalik ekspertiis, milline kandis kuulsa akadeemiku allkirja: Dr. med. j. n. e. See kirjatükk käis nii:

Käesolevast aktist, seevõrra kui ta on autentne, nähtub sümptoome, millised lubavad oletada neuroosi, psühholoogilise neurootiku tüüpi. Hingeline surutis, apaatia, tujukus, pahurus, tahtejõuetus ja kartlikkus, mis iseloomustavad objekti, moodustavad selle isiku enesetundes alamuskompleksi, milline mõjutab tema käitumist. Asjaomase väide, ta olevat tõepoolest kellegi kõrgemast soost isiku illegaalne tütar, kuulub nähtuste liiki, mida psühhopatoloogias nimetatakse pseudologia phantastica. Neist vähestest andmeist, mis akt sisaldab asjaomase vanemate kohta, võib järeldada, et Stella Piho isikus meil on tegemist hüsteerilist laadi hingehaigusega kõrgemal astmel, milline arenenud raskekujulisel pärivuse alusel. Infantilism. Punkt.

See paberileht lisati toimikusse ja ekspertiis jätkus ses järjekorras, mis ette kindlaks määratud. Sõna võtsid eriteadlased omal alal.

„Eluteadus, bioloogia, ei tea, mis on elu endamisi, ta tunneb vaid eluavaldusi.

Elusubstants, see ühine algnähtus, mis kõiges elavas avaldub, protoplasma, on rakukujuline arend, limane tuum limases kestas, milles alatasa toimub ainevahetus. Iga rakk on omapärane sulatusahi, milles ammendatud ained „köevad“ talle vajalikeks sarnanditeks ja tarvitatud sarnandid „põlevad“ eritata-

vateks moonditeks. See protsess, milles välised ärritused muutuvad sisemiseks erutuseks, on põhimõttelikult meeletas: tervik täidab oma tarbeid. Seda meeletat protsessi jälgida on bioloogia ülesanne.

Kõige elava kujundid saavad oma alguse eorakust, mis paljuneb mitmeks rakuks, subjektiks, kes alluvad oma sisemistele seadustele. Üksikrakk on autonoomne arend, sooritab ühtlasena kõik elutoimed: toitumise, enesekaitse, sigituse. Kvantitatiivne paljunemine ja kvalitatiivne eristumine on algelisi nähtusi. Üherakuline areneb mitmerakuliseks, autonoomiad ühinevad föderatsiooniks, mida liidab printsiip, „mis endas kannab sihti“, entelehhia, elumeel. Elumeel loob koetise, osade kindla suhendi tervikuga.

Liitunud organismis rakud eristuvad. Ühed soetavad koetist, teised sugu. Viljapuu pungad on algupäralt sarnased, elutingimustest oleneb, kas nad arenevad kasvu- või õiepungadeks. Välismõjustustest tajutakse vaid seda, milleks olendil on vastav meel ja meelt on tal selleks, mis talle oluline. Kõike muud ei ole tema jaoks olemas. Nende ärrituste summa ja järjend, milles nad kajastuvad, on subjekti märkemaailm; võime neile vastata kujundab toimemaailma. Kannatused ja toimingud moodustavad eluvälja.

Need maailmad loomulikult ei ole absoluutsed ega objektiivsed, see tähendab: sellised, mille suhteid määrab objekt, sõltumata subjektist. Need maailmad on subjektiivsed, vahelduvad olendilt olendile; neid on sama palju kui subjekte. Meie kaasinimesed liiguvad meie näitelaval ja meie ilmume nende näitelavale; näitelavad aga ei ole samased, vaid enamasti põhjali-

kult erinevad. Filosoofil on õigus ütelda: Meie mõisted ei suundu mitte asjade järele, vaid asjad suunduvad meie mõistete järele.

Subjekt sellisena ei ole eluteaduse uurimuse ese, vaid nende kogumik, — liik, mis määrab üksikute kuju ja olendi. Liik on võrratumalt sisukam kui üksikute summa; tervik on üldse midagi muud kui osad kokkuarvatuna. Akord on uus helind, mitte üksikute helide summa. Isendid vahest ongi selleks, et moodustada liiki. Me tunneme putukaid, kelle isastel, näiteks, ei ole muud „elumõtet“ kui suguline akt; see sooritatud, nad hukuvad. Sigitusvoo haarab kogu looduse, aga tema võimalused on piiratud.

Spermatzoid, sugurakk, koguselt minimaalne, arvult maksimaalne, jälitab leegiones munarakku, keda vahest üksikul õnnestub tabada. Kohtamisel poolitunud seemnerakk ühtub munarakuga, mis endast samuti tõuganud poole kromatiini. Suguaktis poolikud kromatiinid ühinevad tervikuks, millest sigineb loode. See ei ole isend, valmis kujund, mis tarvitseks „evoleeruda“, paisuda, et kasvada täis, vaid alge, mida kujundavad meeledad impulsid eluväljal. Subjekt ja eluväli moodustavad ühise kõrgema üksuse.

Sugulima ei ole isendi toode, isend aga on sugulima saadus. Andumata isendlikele mõjutustele üheski organismis, ta pärandub muutmatuna põlvest põlve, kudeneb elukangaks, mille koetis ühiste põhijoonte järele liigitatakse tüüpidesse, liikidesse, sugustesse. Igas põhikujus kätkeb tema sisemine põhjus, põhimõte, mida ta kehastab. Põhitüübid eristuvad,

kohanevad oludele ja viimistletud moonditena taanduvad uute algeliste eest. Iga tüüp ja moone on aja sümbolid, tähistavad eluarengut maakamaral.

Nende jälil jõutakse elualgeni ürgookeanis, mille veekogule omistatakse anorgaanilisi aineid, mis sisaldavad vedelikke, mida leidub loomade organismes. Ürgookean sisaldas valgust, niiskust ja süsihapugaasi. Valgus ja niiskus laostavad süsihapugaasi molekuli CO. Vallaline süsiniku aatom C valis oma eluseltsiliseks vee molekuli H₂O. Kooselust sündis formaldehüüd CH₂O. Formaldehüüdi molekulid kuuekesi moodstavad suhkru C₆H₁₂O₆. Suhkrust haihtus vesi: C₆H₁₂O₆ — H₂O = C₆H₁₀O₅, tekkis tärklis, ürglima põhiaine.

Esimesi eluavaldusi eeldatakse limasteks, millest pole säilinud klišeed. Alles kembriumi sinisavis on algelistelt elukatelt võetud surnumaske. Ordoviitiumi vetikad põlistusid meie õlikivis. Siluurlademeis elu kohanes mudasoo. Devoonimoodustistes leidub selgrootsi loomi, eostaimestikku algeid. Kivisööplaatidel on sõnajalad, osjad, reburaiad hiiglamõõtudes jäljendatud. Triiase setmed sisaldavad okaspuude jätteid. Juura osutab peletisi mandril, meres ja õhus. Kriidilademis esineb soojaverelisi loomi.

Eluloo uuemas ajajärgus imetajad toidavad ja kaitsevad oma väetimaid sigemeid. Tertsiaäri para-diislikus faunas ja flooras okaspuud tilguvad vaiku, mis hangub pihaks ja säilitab putukate kehi. Põhja pakase külaskäigust mandril ja inimese olelust pajatab jää-aeg, diluuvium. Jäisi kandus meile kalevite räpsukive, mille sünnipaik kaugel põhjas. Alluuvium

päädib geoloogilise muinasloo ja annab sõna kultuuri-
ajaloo ja poliitilise arengu jälgijaile, arheoloogiale ja
histeoriale.

Kõige pisem, mis mikroskoop meile avab, ja kõige
tohutum, kuhu teleskoop võimaldab meid pilku heitma,
osutavad ühiseid seadusi, sama korraldavat vaimu,
mis omane inimesele. Alatises muutuvuses ja vahel-
davuses on siiski midagi pidevat, mis perioodiliselt
kordub: loe ja mõõn, sünd ja surm, kõik vastastiku-
ses seoses, polaarsuses; pulss tuikab ühtlases taktis.
See on elurütm looduses ja universumis. Igaviku
seisukohalt see tunduks kui „maneer“, harjumus, mida
taidelises loomingus välditakse.

Elu on alatine protsess, ütleb elufilosoof, ja mitte
enam elu, kui ta enam ei ole protsess.“

Need viimased sõnad, mida öeldi alaneva lause-
rõhuga, vaevalt kõlanud, kostis juba teine hääl ülene-
vas tooniskaalas.

„Samad põhimõtted, mis lugupeetud ekspert elu-
teaduse alal siin arendas, rakendatuna üksikisiku,
isiksuse, kujunemisprotsessi uurimisele, moodustavad
isendliku hingeteaduse, mille nimel minul on au
kõnelda.

Bioloogiale rajatud psühholoogia, isendlik hinge-
teadus, taotleb mõista inimest, seda psüühilist tervi-
kut, mis avaldub isiksuses. Kedagi või midagi me
mõistame siis, kui käsitame, millised ajed määravad
tema iseloomu ja eluviisi, elustiili. Inimest, nagu
muidki elavaid olendeid, valitsevad tarbed: maised
ja vaimsed, tüüpilised ja ebatüüpilised, teatud ja tead-

matud. Organismi mõjutavad sisemised jõud, mis teda põhjustavad toimima meelegalt; tähendab nõnda, et pingutuste tulemused teda rahuldaks.

Kaasinimesed liiguvad meie näitelaval ja meie liigume nende näitelaval, see on nii. Need näitelavad ei ole samased, vaid põhjalikult erinevad, see on tõsi. Aga igal näitelaval on kulissid ja nende tagune ruum, kuhu pealtvaatajate pilk ei ulatu. Sealt hargnevad kõik niidid, sinna taritakse nad kokku. Selles töötab näitejuht, kes igale osalisele osutab etteaste, hoiaku, sõnad ja teo. Need on samuti erinevad. Iga ilme ja liigutus väljendavad psüühilist ühtlust, ka siis, kui need näivalt vastolus.

Inimene, psüüh, on nagu maakera pealt kaetud tiheda koorukesega, mis moodustab nähtava kamara, teadvuse; selle alla on settinud lademed endisi moodustisi, alateadvus, milles sadestunud kunagised elamused, tungid ja tarbed. Psühhoanalüüs avastab neis setmeis säilmeid elavaist olendeist, „kivindeid“, mis algelisel kujul kängunud. Isiksus ei koosne üksnes teadlikust Minast, teadvusest; see on vaid väike osa inimhingest. Määratu ala tema valdusest moodustab ebateadlik Ise, alateadvus.

Teadlik mina on kujutelm neist ideedest, mis varajast lapsepõlvest saati talle sisendatud; bioloogiliselt öeldud: kujund eluväljalt põhjustatud impulssidest. Hingelised ajed, mis vastolus ümbruse nõuetega, surutakse maha; toimed känguvad ja nende elund mandub. Neile eelistatakse harjumusi, mis isendile pole omased. Psüühiline ravi osutab, et kõik, mis sugestioonist mõjutatud, on sugestioonis tühista-

tav. Kujutletav terve idee teostub alateadvuses ja tõrjub sisendatud väär idee.

Inimhing on nagu õie pung talveunes, milles tahtepinge kangestab elutoimed ning mõistus moodustab jääkirme. Enesepingetus mõjub nagu kevade, mil kujutluse päike vallandab alateadvuse mahlad, kelmed rebenevad, pung pakatab ja hing puhkeb nagu kirev õis. Ühed õied on aroomikad ja vaimustavad, teised vänged ja uimastavad. Aga kõik nad avatlevad putukaid, kes neis vaistlikult tunnevad eneste elemente ja saatuslikke sidemeid, mis köidavad olendit tema „eluväljaga“, jälitavat jälgijaga.

Kõik, millel teadvuses pole ruumi, tõrjutakse alateadvusse, sellesse kolikambrisse, kus talletatakse bioloogilist pärandit endistelt põlveldelt ja aegadelt „mil taevatähtedelgi oli alles teine kuju.“ See on „hinge-põhi“, vundament, millele alatasa ehitatakse uusi kordi, mida nõuavad muutuvad tarbed ja vahelduvad stiilid; selle tõttu alus vajub üha sügavamale, majakorrad erinevad sisustuselt ja elanikkudelt, kellest õigusega öeldakse: „Keldris uluvad koerad, kuplis laulavad inglite koorid.“

Öösel, kui maja unerahus, kerkib keldriluuk, mille irvakust piiluvad moonutised ja tondid; hiilivad eluruumi, kollitavad ja kummitavad. Koheldakse neid kui kutsutud külalisi, loovutavad omaksed neile teadvuses paiga, siis veenduvad nad peagi eneste sobimatuses muutunud keskuses ja haihtuvad. Tõrjutakse nad aga keldrisse tagasi ja suletakse luuk, siis suge-nevad neist kompleksid, hingehäired ja kaasmed, mis

organismis pesitsevad nagu peidetud mäda, kahjustavad keha ja teevad hingele häda.

Käesolev akt õigustab meid oletama, et Stella Piho on Ilmar Lemmingu alateadlik vastaspool. Tema tõrjutud tarvete ese ja kängunud toimete mandunud elund. Samasus ja vastand on mõisted, mis kuuluvad ainult teadvusetasemele. Irratsionaalse alateadvuse alal iga asi võib olla enda vastand. Saatus seob inimesi, kel näivald ei ole midagi ühist. Tema sisemine aist tunnetatud ja omaks võetud, hüljatud tarbed rahulduvad, õilistuvad; mäda eristub ja isend vabaneb oma kompleksidest.

Aktis kirjeldatud kaebealusele võiksimis hea tahte juures hingehaiguste kliinikus leida lahtri, kuhu paigutada see „pikliku näoga, saleda ja nõtkes taljega“ tütarlaps, kes, nagu tema pungisilmega emagi, imetleb enda „suurendatud näopilti.“ Need on ülihella enesetundega kalgid egoistid sellest klassist, kus on kaks vastaspoolt: „mina“ ja „välismaailm.“ Viimasele osastub neilt vaid „tõrjuvat umbusku.“ Nende erootika kas tardub külmuses või laheneb ekstaasis. Temperamendilt kalduvad fanatismi.

Päeviku autorit iseloomustavaks psüühiliseks nõrkuseks on „sale ja nõtkes talje, peen kondikava nagu linnul“, millise naisideaali austaja mähib „romantika salapärasesse linikusse.“ Kodanlist preilit „heast perekonnast“ ta kohtleb eelarvamisega ja eelistab „kojamutri tüdrit“, kes talle ilmub võlutud printsessina, keda Püha Jüri tema isikus tõttab lohe meelevalla alt päästma. Somaatilise ja psüühilise moone

samast põhitüübist, eraldatud etiketiga: „Eluvõõras idealist.“

Ajutises kokkupuutes nad kahtlemata teatud määral täiendavad ja arendavad teineteist; nende kooselu kestvas ühenduses aga ei ole mõeldav. Abielupooled ei ole mitte üksnes füüsiliselt „üks liha“, vaid ka psüühiline tervik polaarses pinges, ühisel vaimsel tasemel. Selles teadmises ma lõpetan tuntud psühholoogiliste tüüpide uurija sõnadega: Inimeste psühholoogilisest erivusest, sellest inimseltskonna eluenergia tarvilikumast tegurist, ei pääse ükski sotsiaalne seadusandlus mööda.“

Advokaat palus eksperti oma arvamist „eluvõõra idealisti“ kohta täpsustada: kas see sisaldas ka eetilise hinde?“

Ekspert seletas, „eluvõõras idealist“ ei olevat sugugi taunivalt mõeldud. See tähendavat tema tagasihoidlust praktilises elus. „Üldse, need tüübid pakuvad elule enam, kui talt nõuavad. Heas sulatises nad annavad toredaid, teravasti joonistatud karakterpäid, viimistletud eetilises suuruses ja puhtuses.“

Kaitsja rahuldus ja tänas, tal ei olnud enam küsimusi. Selle eest esitas neid süüdistaja.

„Aga see teine klass: „ühlihella enesetundega kalgid egoistid“; kas see piiritlus ei sisalda sisemist vastolu: ülihell ja kalk?“

„Ei mingit vastolu. Ülihell enesetundes, kalk teiste suhtes.“

„Tähendab: sotsiaalselt eitav tüüp?“

„Igatahes,“ rapsas psühholoog, keda see usutamamine näis tüütavat. „Hindamine pole minu asi.“

Nüüd rahuldus ka prokurör. Kohtulik juurdlus oli lõppenud, algasid poolte vaielused. Esimees teatas:

„Sõna on ühiskondlikul süüdistajal.“

„Inimene üksi ja omaette on nagu üherakuline subjekt, kes oma autonoomias sooritab kõik toimed, mis elus vajalikud. Ühiskond seevastu on mitmerakuline organism, tervik, mis määrab osade kuju ja ühendi, autonoomiate föderatsioon, mille iga liige täidab erifunktsiooni ja ühiselt loovad kultuuri. Üksik inimene poleks vallutanud loodusjõude ega taltsutanud enda metsikuid instinkte. Need isendid ja isandad, kes üksildust eelistavad ühisusele, väljaspool ühiskonda hõõruks veel praegugi ränist tuld.

Mehe ja naise kooselust sünnivad inimesed, mehed ja naised, kes bioloogilisel alusel, polaarses pinges aatomitena abielus ühinevad molekuliks, millest areneb sotsiaalne loode, perekond, ühiskondlik algorganism. Perekond sünnitab isendeid ja lükib ühiskonda, mille üldvarast talle osastub seevõrra, kuivõrra ta on suutlik neid hankima ja rakendama. Looduses liik määrab olendite omadused ja toimed. Psüühiliselt inimene on ühiskonna eksemplar, nagu iga taim ja loom füüsiliselt on liigi eksemplar.

Isend on ühiskonna mehaaniline element. Selle orgaaniline element on perekond; psüühiline, eriliselt sotsiaalne element on huvirühm. See on ring inimesi, kes teatud mõjutustel ühtlaselt teadvusetasemelt toimivad ühtaegu ja ühtviisi. Ühiskond on huvirühmade kogumõiste. Ühiskonna algeline kuju, aine, millest ta areneb, on mass. Ühiskondliku protoplasma, rahva-

massi, seisund, staatika, ja liikumine, dünaamika, moodustavad sotsiaalse mehaanika, mille toimeid inimtahteavaldustes jälgib sotsioloogia.

Sotsiaalprotsess areneb kahes vastupidises suunas, diferentsiatsioonis ja integratsioonis, mis vastastikusel põimingu põhjustavad evolutsiooni. Ühelt poolt nimelt ühekordne ja algeline agregaat eristub ja isendub, olenevalt mõjutustest, millele ta allub. Teiselt poolt eristunud üksiknähtused ühinevad ja liituvad ühenditeks, funktsionaalseteks süsteemideks, millest tekivad uued üksused, mitmekesisemad, peenemini liigendatud kui esialgsed. Organism on kõrgem kui rakk, ühiskond enam kui isend.

Üksiku „eluvälja“ loomulik asupaik on sama liiki isendite keskel. Rukkikõrs ei seisa üksi püsti, lehtpuu ei edene okasmetsas. Üksikeksemplarid sünnivad ja surevad, liik püsib. Tohutud peletised, kes elasid üksikult, saarused, on hääbunud; väikeste ja väetimate liigid elavad: mesilased, sipelgad ja muud. Üldhüved sugenevad ühisuses. Me võlgname oma ainsa maapõuevara, õlikivi, vetikaile, kes lubjaollustest ühiselt elasid ja surid. „Mullast oled sina võetud, mullaks pead sa jälle saama.“

Looduses alamad organismid sigivad rakkude ja gunemisest. Täiskasvanud rakk paljuneb mitmeks rakuks, mis püsivad seoses tervikuga. Ürgne inimtüvi, kes kooseluks oli liiga suur, samuti eraldus mitmeks suguharuks. Kõrgemad kaht sugu olendid sünnivad sugutusest. Inimkonna arenemisloos olid mehelikuks sugurakuks rändavad karjased, ratsanikud, kes allutasid paiksa talupojaskonna, naiseliku munaraku,

millega ühtumisel sugenes see ühiseluvorm, mis seni püsib: inimene majandab inimest.

Sama võitlus, mis orgaaniliste olendite klasside ja liikide vahel geoloogilistel ajajärkudel kujundas paleontoloogia, moodustab põllumajandussaaduste ja tööstustoodete vahel meie päevil sotsioloogia. Kaubad on majanduslikus mõttes isendid, kuuluvad klassidesse ja jagunevad liikidesse ning heitlevad eneste olemise ja sigimise võimaluste pärast. Vahe on vaid see, et nende vahekordi ei reguleeri mitte alateadlik aje, vaist, vaid teadlik tahe ja väga konkreetne võim: riik.

Iga pisik ja isik püüab end maksma panna, taotleb oma prestiiži. Eluvõimsad suured rahvad soodustavad teadlikult sigivust, et toota jõudu, kellega vallutada maailma ja allutada vähemaid rahvaid. Nende ideaal on ämblik, kes sureb suguaktis. Riik on rahvastiku tahtväljend, ühiskondlik mehhanism, integraalne osa selle organismis. Väljaspoole esindaja ja kaitsja, sissepoole valitseja, kohtunik ja kasvataja. Psühholoogilises keeles: riik on teadlik Mina, ühiskond teadlik Mina pluss ebateadlik Ise.

See võrdlus on tarvilikuks eelduseks psühhoanalüüsi meetodi rakendamisel ühiskonna eritellu. Isend võib end avada neile ajedele, mis alateadvusest kohuvad teadvusetasemele; riik ei saa võimu jagada põranda-aluste elementidega, vaid on sunnitud neid vangistama, pagendama või koonduslaagrisse paigutama. Riik kasutab enda suhtes psüühilist ravi sugestiooni põhimõttel: sisendab vääridee asemele õige

mõtte, etatismi mõiste, kasvatab kodanikke propa-
ganda abil ja lükib iga üksiku rahvustervikusse.

Humanism on rahuldatud kodanlaste ilmavaade, pro beati possidentes. Terve ja õnnelik on individua-
list ja jääb selleks; väetivad ja vaevatud tunnevad
vaid massina mütsakus soojust ja teostavad võimu.
Humanism on mõeldav traditsionalismi ja konserva-
tismi kujul. Meil ei ole olusid, mida säilitada. Demo-
kraatia ei tunne tõde, sellepärast ta jätab häälteena-
muse otsustada, mis tõde on. Parlament on mehaani-
liste elementide koostis; orgaaniline ühiskond koos-
neb kutseorganisatsioonidest.

Sotsiaalse organismi vorm on kollektivism, kor-
poratism. Korporatsioon on riiklikult sanktsioneerit-
tud autonoomne organisatsioon, mille ülesandeks
majandus-sotsiaalsete sihtide taotlemine. Selle sotsi-
aalse aatomi moodustavad kutselised sündikaadid,
töö-andjate ja -võtjate ametiühingud, positiivsed ja
negatiivsed elektronid. Selles kehandis laheneb osade
pinge, töö ja kapitali vahekord. Ühiskondliku arengu
jooned minevikus jälitud ja tulevikku pikendatud,
tähistavad tee, mida tuleb käia.

Meie peame arendama rahvasigivust sama kava-
kindlalt, nagu seda teevad teised rahvad. Me ei saa
sallida vallaliste luksust ega lubada haritlase abielu
„kojamutri tütreaga“, keda kositakse pimedast kirest.
Selline perekond ei püsi. Abielu-instituut praguneb
ja laguneb. Abielulahutuste faktid tühistavad abi-
ellumise aktid. Sündivus langeb. Ainevahetusprot-
sess riiklikus organismis takistub, rahvas raugastub.

Meie maale tekib tühjusi, mida ei salli loodus ega ajalugu. Seda tuleb vältida.

Ühiskonnakohtu süüpingis istub kaks kaebelust, kellele esitatud süüdistus kodanikukohuste täitmisest keeldumises. Need on ühiskonna vastased ja riigivaenlased, kasvandikud, kes eneste õpinguks saanud stipendiumi, mida nad tõrguvad tasumast. Iga isiku konto ühiskondlikus raamatupidamises koosneb kahest leheküljest, ühel deebet, teisel kredit. Kaebeluste saadamid ei ole andamitega kaetud, nende võlad seisavad kustutamata. Me peame need kasseerima, kui me ei salli parasiite.

Esitatud asjaolud, mis sisaldavad süüteotunnuseid, on kohtulikul uurimisel tehtud kindlaks, sellepärast pean süüdistust täiel määral ülal ja nõuan kaebelustele kõige valjemat karistust, mis ühiskondlikes seadustes ette nähtud: tähtajalist sunnitööd koonduslaagris ja süüdlaste naelutamist avaliku arvamise häbi-posti.“

Isiku kaitsja kõne järgnes süüdistaja omale vahe- tumalt.

„Isend ei ole midagi, ühiskond on kõik, nii umbes oleks ühiskondliku süüdistaja pika kõne lühike kokku- võte. Bioloogia ja sotsioloogia üldse ei arvesta isen- dit, neile on vaid liik ja ühiskond väärilisteks eseme- teks; isik jäetakse ajaloo hoolde. Ajalugu jälle pakub harilikku surelikku loodusteadusele, varudes endale tähtsamad isiksused ja sündmused. Ainult psühholoogia ei pääse temast mööda, sama vähe muudki vaimuteadused, nagu elufilosoofia, mille nimel ma süüdistajale vaidlen vastu.

Me oleme vaid näitlejad ühiskonna laval ja etendame osa, mis meile arvatud sobivaks. Esineme, nagu näitejuht nõuab, astume samme, mis meile osendatud, räägime sõnu, mis ette kirjutatud; unustame vahest lause, mis meil tuleks ütelda, ja lisame omalt poolt sõna või teise, mida tekstis ei leidu. Kui me oma osa ei tea, siis tammume paigal, kogeleme, piilume etteütteleja poole ja kuulatame häält, mis meile sosistab sõnu otsekui maa alt. Seda ansamblis, staarid vahest improviseerivad.

Ühiskondlik süüdistaja ütles põhinevat sotsioloogilise uurimuse tulemusel, milles tähistatud punktid, mis ühiskondlik areng minevikus läbistanud. Need koordinaadid tulevikku projitseerituna avastavad suuna, mida areng edaspidigi kulgeb. Kui see minevikus olekski kujundanud sirgjoone, siis pole meil mingit tagatist, et ta tulevikus ei paindu ega murdu, nähtused, mis ajalooos tavalikud. Elu ei jälgi ei matemaatilisi ega loogilisi koordinaate, vaid käib oma irratsionaalset rada.

Riik olevat see ühiskondlik mehhanism, mis elu alateadlikke toimeid korraldab teadlikult. Iga masin nõuab aegajalt määret ja reguleerimist, adjustment. Teatud aja tagant mootor vaadatakse järele, vallandatakse kruvid ja poldid, mis kehandi hoiavad koos; hõõruvad kohad õlitatakse, osad seatakse vastavasse vahekorda ja kruvitakse uuesti kinni. Unustatakse selline ettevaatus, tekib masina tegevuses korratusi, mida tagantjärele raske järjestada. Looduses, organismis see toimub endamisi.

Iga riik, iga rahvas, olgu ta suur ja rikas või väike

ja vaene, suleb teisele oma ukse, püüab vaid müüa, aga tõrgub talt ostmast. Võlausaldaja maa taotleb sedasama sihti, mis võlgnik: aktiivset kaubabilanssi. Kaubandust kammitsevad tollid, kontingendid, valuutakitsendused. „Tehnika sööb majanduse“: ratsionaliseeritud ja mehhaniseeritud toodang hävitab ostujõu, masin surmab tööliste. Ületoodang tarbeainetes ja elatisvahendite puudus samal ajal, mida veel vaja järjestusvõimetuset tõenduseks?

Mõttelise maailma mehaaniline konstruktsioon laostub, inimkond ellik ühiskond pihuneb isenditeks, nagu see maailm ja looduski olid mõeldud aatomiteks. Intellekt, millele omal ajal antud täieline volitus, on seda kasutanud viimase võimaluseni ja viinud ummikusse. Mõiste areneb enda vastandiks. „Uraanus, Kroonus, oma ajastu loov jumal, muutub hävitavaks kurjuseprintsiiiks selle lõpul.“ Aga see on vaid diferentsiatsioon, millele paratamata järgneb integratsioon. See on elu rütm ja takt.

Praegusel momendil maailma-ajaloos esineb poliitiline, majanduslik ja sotsiaalne diferentsiatsioon; eristumine vaimu- ja hingeelus, tunde- ja mõtteviisis. Igaüks hoolitseb ainult enda eest; egoism lokkab, rahvuslus õitseb. Aga rahvuslus on inimsuse eelaste. Rahvamajandus diferentseerub, eristub heterogeenseteks, ebasarnasteks elementideks, mis omasoodu integreeruvad, kehanevad rahvaste majandusse, maailmamajandusse tihedamini kui homogeenised, sarnased osad lodevas ühendis.

Inimene ihkab ja otsib vaistlikult seda isendit teisest sugupoolest, ütleb alateadvuse filosoof, kellega

ühtudes ta teostab liigi-ideed kõige täielikumalt; meeletus uimas suguline ühendus selle isendiga tundub talle võrratumalt kõrgema naudinguna kui kõigi teiste isenditega, — see on talle ülimalt õndsuseks! Alateadlik tagamõte sel toimel on aga see, seletab sama filosoof, esindada võimalikult täielikult liigi-ideed. Eristunud isendile aga looduse normid ei ole absoluutseks imperatiiviks.

Füüsiliselt isend idaneb emaihus, areneb bioloogiliselt, kuni võimne „iseseisvaks“ eluks, irdub üsast, kui aeg täis. Psüühiline isend kujuneb ühiskonna rüppes. Sotsioloogiliselt isend sünnib ja areneb ühiskonnas nagu bioloogiliselt emaihus, irdub ühest keskusest füüsiliselt, teisest psüühiliselt, kui ta enam ei mahu ühte ega teise. „Isiksus“ tähendab ühiskonda lükitud inimest, kellele kõik selle normid ei ole absoluutselt kehtivad; ta toimib põhimõtetel, mis sugenevad isiklikkudest kogemustest.

Juhtivad, loovad, vabad isiksused ongi need „eristunud üksiknähtused“, ühendis omasarnastega „funktsionaalsed süsteemid, millest tekivad uued üksused, mitmekesisemad, peenemini liigendatud kui esialgsed.“ Ühiskondlik süüdistaja ülistas insekti, kes sureb suguaktis, ja seadis eeskujuks rahvaid, kes hulkade kultuses orjastavad üksikuid. Olgu ka mulle lubatud ütelda Püha Kirja sõnadega: „Sest mis kasu on inimesel sest, kui ta kõik see maailma kasuks saaks, aga oma hingele kahju teeks?“

Hulgad koonduvad üksikute ümber. nagu elektroonid aatomis tuuma ümber. Isiksused juhivad hulki. Mitte üksnes üksildased isikud, saurused, ei iga aega,

vaid ka hulgalised pisikud, mikroobid. Uus põhitüüp ilmub elulavale nagu geenius ja avab uue ajastu. Samal ajal sellest eristub moondeid, talente, kes koha-nevad oma ajale ja kohale. Uusi sotsiaalseid põhitüüpe ja moondeid sünnib ka tänapäev, aga meie, kaasaegsed, ei ole pädevad neis eraldama talente ja geeniusi, see on tulevaste põlvede asi.

Ühiskondlik süüdistaja hülgab selle meetodi, mida psühhoanalüütik pooldab: rahuldamata olluseid mitte „põranda alla“ suruda, vaid kogumikku liita. Selle asemel ta kasutab vahendit, mida juhatab suggestioonipraktika: sisendada terveid mõtteid, mis alateadvuses juurduvad ja haiglased ideed tõrjuvad. Mina olen viimane, kes psüühilist ravi eitab, aga propaganda üksi kärbib vaid pahe latvu ja jätab umbrohu juured alles. Vagatsejad, kes palju palvetavad, on enamasti õelamad kui avameelsed patused.

Viljapuu pungad on algupäralt sarnased, väidab loodusteadus, puu „eluväljast“, toiteoludest oleneb, kas need arenevad kasvu- või õitepungadeks. On ülekaalus anorgaanilised ained, mida juurestik ammandab maa seest, siis puu kasvab, aga ei kannu vilja. Kui võtavad ülivõimu sarnandid, õhust töödeldud ained, siis ta puhkeb õitsele ja on viljakas. Stella Pihos on enamuses toitesoolad, mis alateadvusest imuvad võrassa. Ilmar Lemming õitseb kõrgematest kihtidest ammandatud sarnandite külluses.

Ilmar Lemming ja Stella Piho ei asetse ühel vaimsel tasemel ega sotsiaalsel pindmikul. Stella on kojanaise tütar, kes sotsiaalselt ja psüühiliselt elab isiksuse mitmekordse ehitise keldris ulguvate koerte

keskel. Ilmar ilutseb selle hoone kuplis, kus inglid laulavad. Inglise lauluhelinad kostavad väga harva ja nõrgasti keldrikorrale, põrgukoerte ulgumist seevastu on kuplis alatasa kuulda. Kus on see komponist, kes sellises kontrapunktis kooskõlastaks kaks nii erinevat motiivi?

Härrad vannutatud mehed, teie seas on nimekaid õpetlasi eluteaduse, hingeteaduse ja ühiskonnateaduse alalt! Asetage enestele see küsimus: kas riigi varustamine kodanikkudega ei ole samasugune toime nagu muude väärtuste tootmine tööstuses ja põllumajanduses? Miks ei või seegi kujuneda erialaks, millele anduvad need, kel selleks vajalikke eeldusi ja loomupäraseid kalduvusi, kuna neist kohustustest vabastaks nood, kel need eeldused ja kalduvused puuduvad? Olgem järjekindlad!

Seisused on ajaloos oma osa etendanud. Parteid enamais mais samuti ummikusse joosnud. Parlament tunnistatakse sotsiaalselt mehaaniliseks esinduseks, mida asendatakse korporatiivse kehandiga, organiseeritud kutsealade järgi. Ma ei usu, et see oleks ühiskondliku arengu viimane etapp. Aga see on aja sümbol. Meil ei ole teist teed kui sedasama käia. Organiseerigem siis veel üks uus kutseala, mis meie oludes osutub tarvilikuks, ja vabastagem selle toimest need, kes selleks ebakohased.

Ma palun kaebealused kohtulikult mõista õigeks!“

Ühiskondliku süüdistaja iste oli kogu kaitsekõne ajal kärsitult nagisenud. Selle lõpul prokurör ei suutnud enam end taltsutada, kargas püsti ja sattus sõimlema.

„Amööb!“ paiskas ta kaitsjale näkku, kogeles ja kokutas ärrituses, enne kui jõudis visata veel teise: „Mollusk!“

Advokaadi sõnastik sel alal oli ilmsesti piiratum: kõige vastikum elukas, kelle ta süüdistaja limaste olendite vastu vahetas, oli filosoofiliselt rahulik:

„Insekt.“

Järgnes mingi liikumine, tehti korraldusi, öeldi repliike, kuid kõik see kostis nagu läbi une. Siis lausus esimees otsustavalt:

„Kaebalune, teil on viimane sõna.“

Lemming kerkis süüpingilt aeglaselt ja lausus mõtlikult:

„Ma ei tea, kas see oli sünfoonia või dialektika, mida ma siin kuulsin. Akt andis teema. Ekspertiis esitas premissid, mõisted ja argumendid, millega pooled opereerisid. Süüdistaja püstitas teesi: ühiskond, kollektivism. Kaitsja asetab antiteesi: isiksus, individualism. Süntees kummastki äärmusest, kollektivismist ja individualismist, millest koosneb ühiskondlik isiksus, isiksus seoses inimsusega, see oleks minu viimane sõna. Seguneb sellesse ka mu oma mõtteid, siis palun ka neile kõrge koja sanktsiooni.“

Silmapilgu ta kogus mõtteid ja vahtis läbi rõdu värvilise ruudustiku aeda. Rombikujulises punases klaasis kõik maailm otsekui põles. Palangu tagapõhjal loodus näis kõrbenud ja koolnud: lehestik ja rohi söestunud, kattunud tahmaga. Sinine ruut esitas sama maastiku pakase kütkes, hallast hall, härmatis maas. Eluavaldused ses surnud ümbruses tundusid kummali-sena, tontlikult õudsetena.

Harakas kemples õunapuul, häbistas ja parastas.



Neljateistkümnes peatükk.

E VIIMANE SÕNA.

Me elame ja teeme oma elust, mida suudame. Harilik surelik võtab „elu nagu ta on“ või nagu näib olevat, kasutab pakunduvaid võimalusi, teotseb antud olukorras, naudib elumõnu. Ruum on talle ruum, millel looduses, maakaardil ja põhiraamatus kindlad piirid, tariif ja turuhind. „Aeg“ — samuti täpsalt piiritletud ja takseeritud — „on raha“, vahend hankida leiba ja vaatemänge. Õpetlased ja filosoofid käsitavad „elu endamisi“, selgitavad elumõistet ja algpõhjust, substantsi, mis kõige aluseks.

Elu tema algelisemal astmel, mida me tunneme, esineb ürglimana alatasa vahelduvas arendis. Erilisi vedelikke rakukujulistes anumates, see lima koosneb otsekui meekärgedest, milles mahlad ühes rakust imuvad teise, segunevad, lahustuvad ja settivad. See lima andub lugemata kujunditeks, eristub ja isendub, ise aga kandub muutumatuna põlvest põlve. Iga taim, iga loom, ütleb bioloog, on selle elava substantsi elamus, mis ühiselt moodustavad üldise koguelamuse, mida me nimetame looduseks.

Elualgeid otsitakse ürgookeanis, mille veekogule omistatakse organiseerimata aineid, mida leidub loomade organismes. Elu tärkab seisvas vees päikesepaistel igas lombis ja anumas. Iga pihu, iga kübe on pinevil tungist, mis esimesel võimalusel laheneb. Elu on nagu tuli, süttib, põleb, kustub. Tuli tekib sädemest, mida võib mehaaniliselt hakatada: hõõrumise teel, kivi täksimisel, päikesekiirte koondamisel läbi kumera klaasi. Elu tärkab eost, mida mingi tehniline vahend ei suuda toota.

Elu ja looduse lugu loeme kivikirjas maakera setmete lehtedelt, mis ükshaaval maapõuest kaevatud päevavalgele. Neid lehti on korraldatud ja järjestatud, viidud süsteemi ja köidetud vihku, ent käsikiri osutab puudusi, mis omased enamaile ürikuile: puudub algus, lehed on käkerdatud ja muserdatud, paiguti tekst kustunud. Kuid uurijad „loevad ridade vahelt“, ennistavad lüngad, loovad maailma teaduslikult järele ja elustavad muinasolenditega. See on ilus muistend ja huvitav pildiraamat.

Ajaloo algus on nagu hommik, mil inimene muinasaja ebateadlikust unest tuleb meelemärgusele, meele veel ilusad unelmad fantastilistest elamustest. Teadvuse päevavalgel mälestused kahvatuvad, kontuurid sonduvad, faabula tuhmub. Tähed kustuvad taevaraamatus, milles pandud kirja kõik sündmused: nii hästi nood, mis olnud, kui ka need, mis veel tulevad. Nagu geeniused ja talendid omal ajal, mandusid astroloogid ja maagid, kes tundsid taevatähti, millest kõiki nähtusi seletati „astraalselt“.

Meie oleme õppinud lugema looduseraamatut ja

seletama kõiki asju „loomulikult“. Teadus piirdub küsimustikuga, mis käsitleb elunähtusi, mida võimalik täpsalt mõõta ja matemaatilistes valemeis väljendada. Ilmuvusi vaadeldakse ja kirjeldatakse, avastamaks nende põhjusi, määritlemaks neis avalduvaid jõude. Asjast abstraheeritakse tema mõiste, sündmustest nende seadused. Üldised õppelaused antud tõsiasjade ülevaatlikuks iseloomustuseks on meile vääramatud „loodusseadused.“

Iga elav rakk on võimeline ammendama aineid, mida oma olemiseks vajab, neid sarnastama ja tarbetuma eritama. Rakud kujundavad organismi, subjekti, taime või looma kujul, kes ise koosneb subjektist: allub seadustele, mis kehtivad tema kohta. See subjekt, talle omase ehitusviisi tõttu, tajub oma ümbrusest teatud ärritusi, millele vastab omal viisil. Sel kombel ta omalt poolt põhjustab erutusi, mida mõned teised olendid peirivad. Sisemised ja välised suhted koha-nevad üksteisele.

Inimene samuti tajub oma ümbrusest vaid seda, mis talle omane. Iga närvi funktsioon on täpsalt piiritletud, tema ülesandeks vaid ühe aistingu, kvaliteedi, peirimine. Selle ta annab sõlmpunkti, kus üksikud niidid nagu lõimed jooksevad läbi soa, skeemi, mis nad järjesta esemeks. See on subjektiivne saadus, mis vastab teatud ärritustekogu välismaailmas: süntees analüüsitud sugemeist. Teisi juhtmeid mööda lähevad lihastele korraldused tarvilike ülesannete sooritamiseks.

Selliseist esemeist koosneb meie maailm, mis järelikult sõltub meeleriistade ulatusest ja skeemidest

meie peas. Mida me ei taju, seda pole meie jaoks olemas. Algelistel olenditel on loomulikult primitiivsed meeleriistad, skeeme ei olegi: need eeldavad peaju. Meeled vahendavad meile vaid asjade mõjutusi, mitte nende täpsaid koopiaid, saadik siis asju endamisi. Limuka meeled tõenäoliselt ei haara kõike tõelikkust. Aga meie meeled, kas need vahendavad kõik, mis meie ümbruses olemas?

Me ei lepi eneste meeleriistadega, vaid võimendame neid tehnika varal. Teleskoobi abil arvame nägavat kõik, mis maailmaruumis on, ja mida me ei näe, seda pole meie jaoks olemas. Jumalat ega taevast pole ükski astronoom näinud, seepärast pole neid olemas. Mikroskoop on avastanud pisikuid, kehad on eritletud osadeks, ent hinge pole anatoom tabanud peenemagi aparaadiga, järelikult hinge pole olemas. Maakera on lahastatud ja määritletud, kuid põrguhaud pole kusagil tähistatud.

Me oleme tunginud maailmadesse, mis kaugel meie eluväljalt, ja sõlminud suhteid teiste taevakehadega, mille mõjutusi me eneste eluväljal eitame. Ent meie mõeldud maailm muutub. Enne keerles päike meie ja meie planeedi ümber, nüüd meie oma maakeraga keerleme päikese ümber. Asjad endamisi on needsamad eile kui täna, ainult aimed neist inimese peas muutuvad. Kuu on seesama kuu, aga me näeme teda vahest veerandina, vahest poolikuna, vahest täiskuuna ja mõnikord ei näe üldse.

Me tunneme vaid näilikku ja mitte seda, mis on „asi endamisi“. Elusaladused pole seega veel paljastatud, et me kaevasime füüsilise elu arvatava endise

astmestiku maapõuest päevavalgele ja kergitasime katet muistselt vaimuilmalt, mis oli suletud sanskriti ja hieroglüüfidesse. Kõiges elavas looduses keset igapäevast tegevust ilmneb tõsiasju ja nähtusi, „imesid ja mõistatusi“, millele füüsika ja keemia seadused ei rakendu, mida ei saa mõõta ega matemaatilistes valemis väljendada.

See on mingi hingeline jõud, mis neid nähtusi põhjustab, olemas iseseisvalt, eraldi üksikkehast. Selle avaldusi muiste muis mais nähtavasti tunti lähemalt, see kajastub veel meie mõttemaailmas. Teaduslik uurimus ja arstipraktika näitavad, et sugestioonis idee mõjutab kujundavalt orgaanilist elu. Sedasama tõendavad metapsüühilised katsetused. Eluteadus aga ei oska selle tundmata jõuga muud peale hakata, kui paigutab ta samuti tundmata valda, mida määritletaksegi eitavalt: alateadvus.

Hingeteadus piirab teadvust mõistuse horisondiga maakamaral ja võrdleb alateadvust geoloogiliste moodustistega, milles sadestunud Homo Sapiens L. isiklikud elamused, tõrjutud tungid ning eeldused, mis päritud eelmistelt põlvvedelt, esivanemait või endistelt kehastustelt, kui nii võtta. Neid lademeid puuritakse vastavate tehniliste vahenditega, joga ja psühhoanalüüsi abil, mille varal avastatakse jäätmaid ja maapõuevarasid, millest hangitakse tooraineid, mis isiksuse arenguprotsessis õilistuvad.

Sisendatud idee on teadvusetasemele külvatud seeme, millest alateadvuses idaneb loode; see juurdub ja ammendab sügavustest anorgaanilisi aineid, sarnastab need organismile, millest tõuseb tüvi ja võrsub

võra, — taim, nagu taheti ja kujutleti. Teiste sõnades, alateadvuses on mingi mehhanism, millesse lülitatakse ideevool, mis teatud pingeni võimendatud. See käivitab ratastiku ja sooritab ülesande, mis talle määrati. Sisendatud idee alateadvuses teostub, „sõna saab lihaks“.

See on vaimne looming, eluprotsess, mis looduses loob tüüpe, erimeid ja suguseid. Põhitüüp eristub moonditeks, ürginimene arenes rahvatõugudeks ja liikideks. Rahvas moondub isiksusteks, kes psüühiliselt sama erinevad nagu etnograafilised, zooloogilised ja botaanilised liigid füüsiliselt. Põhitõed ja põhitüübid eristuvad ideedeks, mida teisendatakse ja viimistletakse, kuni nad manduvad. Ilmuvad uued põhitõed ja põhitüübid, — geeniused rajavad oma ajastu, mille talendid arendavad lõpule.

Kõige elava aluseks on ürglima, algupäralt ühtlane substants, mis eluprotsessis esineb erinevais kujundeis. Aine ja vaim on ühe substantsi erilised nähtused, selle substantsi seisundeid ja väljendeid, mis vastavad meie planeedi iselaadi. Ainevallutus eeldab intellekti ja tahet, mis endast suunduvad väljaspoole; need toimed arenesid välises eluvõitluses tegusaks, kuna samal ajal vaimukäsitusvõime, intuitsioon, sisetunne, taandus alateadvuse valda, kus ta kõngus algastmel.

Kehalikus ja hingelises pingetuses pidurduvad teatud toimed, mõistus ohjeldub, tahe takerdub, lihaksed lõdveneivad. Vaim vabaneb, kujutlus tõuseb lendu, siirdub vaimuvalda, unistatud „imede maale“, või laskub alateadvuse manalasse, kus avanevad ürg-

maastikud muistsete olenditega, tõeline muinasmaa, mille põues kätkeb aardeid, mida haldjad valvavad, avatlevad ja hirmutavad pühendamatuid eemale. See, keda lävevalvur ei suuda takistada, tungib oma „hinge-põhjani“, kus leidub tema Ise, Absoluut.

Psüühilistest ja füüsilistest erivustest sõltub inimeste sotsiaalne ebavõrdsus, — klassivahed, mida mõistus ja tahe püüavad kõrvaldada. „Vähemad vennad“ võrdlevad teisi enestega ja kadetsevad. „Paremad inimesed“ mõõdavad enestega teisi ja suurus-tavad. Inimesed aga erinevad sotsioloogiliselt samuti kui bioloogiliselt ja psühholoogiliselt. Majanduslikud tegurid eraldavad inimesi väliselt, aineliselt. Inimesed erinevad aga sisemiselt ja oluliselt ning mingi loodimine neid ei ühtlusta.

Subjekti suhe objektisse, ümbruse mõju olen-disse ja ümberpöördud, — see on igivana teema elu-protsessis. Subjektid võivad vahelduda ja objektid muutuda, nende vahemine pinge püsib. Dialektika, sinfoonia või draama, ükski mõiste ega norm ei haara kogu ulatuses seda mängu, mida etendatakse elulaval; iga osaline esineb iseloomulikus maskis ja valgustusel, mida heidavad võimsad lambid kulisside tagant. Autor on anonüümne, lavastaja incognito, mängu-reeglid aga kõikjal samad.

Mikrokosmos on rajatud samadele põhimõtetele kui makrokosmos. Mõtteliselt pisem organisatsioon, aatom on maailm omaette, päikesesüsteem en minia-ture: keskel asetseb tuum, mille moodustavad posi-tiivsed protonid, selle ümber keerlevad negatiivsed elektroonid. Aatom pole jagamatu, milleks ta nime-

tati; aatomid pihunevad tundmata jõu toimel ja vabastavad neis kätkeva energia. Osa aatomeist moondub uue olluse aatomiks, mis allub samale protsessile, minutis või aastamiljoneis.

Raskemad aatomid, mis sisaldavad suurema koguse elektroone, muutuvad kergemateks, lihtsamateks aatomiteks. See on ainelaostuse keemiline protsess, diferentsiatsioon. Vastupidine nähtus, intergratsioon, ilmneb taevaruumis. Lihtsamad aatomid ühinevad keerukamateks kehadeks. Udustikud algelisemal arenguastmel koosnevad vesinikust, heeliumist ja ollustest, mille iseloom tundmata. Hilisemas eas udustikud osutavad stellaarset iselaadi: spekter avastab neis elemente, mida leidub planeetidel.

Elu pillab oma algmeid igal alal; väike osa neist pääseb idanema. Isase-printsiip, kehastatud lugematuis sugurakkudes, on alatasa valvel, et kohata ebelat munarakku, emase-printsiipi. Spermatozoidid seikleavad ja haevad õnne, mis pakundub vahest valituile, kel õnnestub munaga ühineda. Muna valmimisel eraldub pool kromatiini, mis suguaktis leiab teise poole, põlveneva teisest isendist. Inimene otsib oma „kadunud poolt“: mees naist, naine meest. Aga nad kohtavad harva. Miljonid ekslevad ja hukkuvad.

Elu on sisemiste ja väliste suhete kohanemine üksteisele. Algeline mass, alluvana erilistele seadustele, eristub ja liigendub mitmekesiseks koetiseks, mis üldiste seaduste toimel liitub ühenditeks, mida läbistab ühine eluvool. See eluvool, eluvaim, loob tüüpe, erimeid ja suguseid, kes elavad teineteise õlul või teine-

teise kulul: nad arenevad, moonduvad ja manduvad. Üksikeksemplarid sünnivad ja surevad, elu aga kestab, muutub ja lülitab uusi sugupõlvi endistega ühte ahelikku.

Elatud elu matab maa ja mullast tärkab noor elu.



Viieteistkümmes peatükk.

OTSUS.

Lõunalauas Lemming istub pesematuna ja riietamatuna, ebatõelikuna ses irrealses maailmas, kus ebamugav ja võõras. Küsimustele kostab hajameelselt, ei kärsi pärimisi ega seletusi, need häirivad tema ilusaid mõtteid. Mis on temal sellega tegemist, et öösel olnud halla maas, see kardetud külaline polaarmaalt, kes meid ikka tuleb kimbutama, kui seeme juba maapõues ja aiavili tärganud. Alles nüüd on aeg kurke peenardele istutada.

See raamat, mille teistaks lugemine ta roopast heitis, kütkestab teda ikka veel. Aine tundub otse endelisena, sellega ongi seletatav romaani tookordne veetlevus ja praegune huvi tema tegelaste vastu. Nüüd ilmneb aspekte, mida enne pole täheldatud. Mõnigi asjaolu hakkab selguma. Neil on palju ühiseid jooni ja elamusi, romaanikangelastel ja temal oma partneriga. Need naised kumbki ei ole võimelised oma südamehäälele järgnema.

Seda armulugu võib nautida romaanina, faabula on jäänud meele nii, et lemmitu ei leia kloostriis rahul-

dust ja tuleb omal algatusel lembija juure; ses suunas areneb asjakäik kõigi takistuste kiuste. Nii siis lõpp hea, kõik hea. See asjaolu ei vasta tegelikult algkujudetele, kelle tõelik elu teada. Sellest hoolimata Lemming jälgib sündmusi suure huviga, võrdleb ja juurdleb, mispärast tema üritus äpardus. Nagu kinos ja teatris tema kustunud lootused ammendavad toitu ja pettumus ärkab varjusurmast.

Aga ta on unustanud ühe „detaili“: Sel viimasel ööl, kui nende laulatus määratud homseks, nähakse palkonil midagi välgatavat, kuulatakse jõe järsult kaldalt sulpsatust ning sellele järgneb „Jumalas hingusele läinud neitsi Aglaja hingepalve“ kloostri kirikus. Ta ei saanud endast üle. See on erandlik tõearmastus kirjanikult, kes elutõde eelistab taidelisele tõele! Igas romaanis, operetis, filmis, üldse kirjanduslikus teoses, lõppeks „nad ikkagi saavad üksteist“, raske- mategi intriigide ja keerukamategi käikude lahendus on happy end.

See on esteetiline illusioon, „eluvale“, mööne publiku maitsele, mis nõuab lõppeks vähemasti kaks paari õnnelikke, üks esimest sorti õilsaid sangareid, esimesi armastajaid, ja teine subrett oma vähe koomilise poisuga. Siin aga esitatakse ilma suurema taidelise võimeta tõsiasju nagu aruandes. Jumalale pühitsetud neitsi ei pääse iseendast ega oma saatusest. Ei pääse ka varjusurnu puusärgist, vaid lämbub ja Lemming matab lõplikult oma lootuse.

Geenius lööb oma eludraamast kapitali, lunastab õnehinnaga surematuse. Luuletaja ja kaupmees vahetavad oma naela peeneks rahaks, sokutavad

publikule eneste väikesi eluvaltsid, mille järele suur nõudmine. Kirjandus taotleb illusiooni, nagu rõdu sinipunane ruudustik esitab aeda teises valguses kui see paistab palja silmale. Taie on elu aseaine, mis inimesi meelitab elama. Juba lapsena hällitatakse ja hellitatakse meid muistenditega. Elutõest aga õpime taipama tegureid, mis meie saatuse määravad.

Stella isiksuse kujunemine on mõistetav ka sotsiaalselt. Sündinud võrdlemisi jõukas perekonnas, mille pea, võib olla, sai jälile, et tema ei olegi isa, andus joomisele ja ulaelule. Ema sattus puudusse, kahetses oma eksimust, kaldus usuhullustusse. Kodus nälg ja õudus, tütre kasvatus ja haridus jäid unarule, noore ja nõrgana leivateenistuses hävis tema elurõõm. Enamlased lasksid isa maha kui päti, ema sai halvatus. Lõpptulemus: Tütre hingeline murdumine ja moraalne halvatus.

Kohtuotsus ses süüdistuses, kas õigustav või tauniv, on Lemmingule nüüd ükskõikne, ta ei jälgigi enam protsessi. See ununenud detail ses romaanis ja teatud tõsiasi autori eluloos õigustavad teda moraalset ja sotsiaalselt. Ei ole enam mõtet ses asjas endale otsida süüid ja teha etteheiteid, — lahkumine oli paratamatu. Ses kindlas teadmises Lemming sulges raamatu ja väljus rõõmsas meeleolus toast. Roosa-triibulises pidžaamas, nagu ta oli, astus talli, suga käes, ning hakkas unarule jäänud noort mära kasima ja harima.

Pire loom ei seernud suga, kiskus kõrvad pea ligi, irvitas hambaid. Ent Lemming oli täis meelegandlust, talutas Miira õue, sidus rõngasse, harjas ja nühkis,

nii et kõõm ja tolm lendas. Rõdult kostis samme, protsess oli arvatavasti lõppenud, kohus hajus. Kuuldus kahekõnet:

„Ega te mind enam ei tunne? Minu nimi on André Le Chaplain alias Andreas Capellanus. Teate, see, kes kirjutas *De arte amatoria et improbatione amoris*“.

„Ei tea.“

„Marie de Champagne kapellaan, kes koostas tema lembekohtu otsused ja avaldas trükis. Need olid sajandeid rüütlitele hea tooni koodeksiks.“

„Ei ole kunagi rüütel olnud.“

„Kellega on mul õieti au?“

„Ei kellegagi. Minul ei olegi nime. Ma pole midagi kirjutanud.“

„Imelik. Teie nägu näib mulle nii tuttav... Kas teie ei ole ka üks neid manala mehi, keda kohtus oli mitmeid näha?... Minagi ei kestnud kiusatust, niipea kui sellest protsessist kuulsin, lendasin kohale. Säärased asjad on mind ikka huvitanud. Aga siin oli igav. Omal ajal arutati neid asju hoopis teisiti.“

„Kui paater tingimata peab minuga vestlema ja see teda väga segab, et minu nime ei tea, siis nimetage mind Igrekiks.“

„Väga rõõmustav. Te tunnete lembekohtu põhi-seadust: Naine ei tohi oma lembijalt midagi vastu võtta, või kui ta seda teinud, siis seda tasuma oma lembega.“

„Ei tunne.“

„Oli väga armas teiega tutvuda, aga ma käänan siit paremale. Head päeva!“

„Mina vasemale. Elage hästi!“

Aga ta ei pöördunud vasemale ega paremale, vaid jäi ilmsesti paigale: samas kohas kostis minut hiljem sügav rinnahääl:

„Lubage esitleda: Hermann Heinrich Gossen, preussischer Regierungsassessor a. D.“

„Kummardan aukartuses...“

„Te muidugi olete lugenud mu raamatut: *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fliessenden Regeln für menschliches Handeln?*“

„Ei.“

„Mis Kopernik maailmade koosseisu seletuses, seda olen mina inimeste kooselu õpetuses. Teie ei ole seda lugenud — muidugi! Ühiskonnakohus nähtavasti ka mitte, keegi ei iitsatanudki...“

„Mina ei loe ka Kopernikut, härra assessor. Koresh on tema süsteemi vastu: tõendab, et maakera ei asetse mitte maailmas, vaid maailm maakeras.“

„See on... see on... see on...“

Lemming kuulis kaugenevaid samme aiatee kruusal: krauh-krauh, krauh-krauh... Või olid need soakraaped hobuse nahal?... Siis sosistati talle kõrva:

„See oli mehine sõna. Aga mitte viimane.“

Lemmingu käsi jäi soaga õhku rippuma, ta vaatas küsivalt üles. Seal ei olnud kedagi, aga sama hääl jätkas selja tagant:

„Te oleksite pidanud arendama pikemalt seda mõtet, mis kaitsja kohtus avaldas. Ma mõtlen isendi sündi ja arengut. Te oleksite võinud ütelda nii:

Poeg suhtub oma emasse nagu oma arengu alamasse astmesse, mille ta ületanud. Ema aga sageli kohtleb oma lapsi veel nende täiseas nagu imikuid, kellele oma nisa pistab suhu. Juhib ja õpetab, küsimata sellest, kas need õpetused üldse enam sobivad. Samuti on lugu ühiskonna ja isikuga. Mingi huvirühm, riik või seltskond, nõudleb õigust toita oma liiget, kes vaimselt temast kasvanud üle, nagu ema oma rinnapiimaga, mis looduse poolt määratud imiku tarviduseks.“

Selline kõnevool tundmatu poolt, kes end äsja nimetas Igrekiks ja äärmiselt jahedalt suhtus temaga alustatud vestluse, võõristas Lemmingut. Ta kahtles, kas temaga üldse sõnavahetusse laskuda. Aga neis manitsustes tundus heatahtlik, isalik toon, sellepärast ta vastas, mis just meele tuli.

„Üks India tark ütleb: me võime iga maja oma maal muuta varjupaigaks, me võime oma riigi teha kõigile koduseks, inimlik viletsus kestab, kuni inimese iseloom ei ole muutunud. Maailm on kõver nagu koerasaba ja inimesed on aastasajandeid näinud vaeva, et seda saba tõmmata sirgeks, aga niipea kui nad käe küljest võtavad, on saba jälle kõver... Maailm pole loodud hädaoruks, et me tast teeksime paradiisi. Iseend arendada on meie ülesanne sessinatses maailmas, ütleb hindu.“

See oli nagu vesi tundmatu veskile.

„Pessimistid eitavad üldse edu; nad vastuoksa väidavad, et õelus ja häda olevat meie päevil suuremad kui kunagi enne. Aktsepteerime selle teesi. See toob korrektuuri optimisti põhilausesse ja annab antiteesi:

õelus inimeste seas ei ole sagedam ega häda suurem kui enne, vaid tänu meie täienenud tehnikale meie teadvus neist täielikum. Siit süntees: olgu tõelikkuses õelus ja häda suuremad ja sagedasemad kui enne või mitte, inimeste teadvuses on nad seda igatahes.“

Lemming ei osanud sellele midagi vastata. Igrekiks targutas edasi.

„Inimese hingele olevat sadestunud sarnased setmed nagu geoloogilised lademed maakeral neist aegadest, mil inimene elas kaasa. Pealmine õhuke kamar, mida me viljeleme, minavald, on meie teadvus. Alt sügavusest, alateadvuse lademeist, tõusvat aegajalt pinnale impulsse, mis meid tõukavad teele, mida meie ei tunne ega kavatse käia... Oleme siis oma tegudes üldse vastutavad?“

Lemming vaikis puhu aega, mõtiskles ja lausus õieti endamisi:

„Inimene on selliseid organisatsioone nagu mingi teaduvald, ministeerium. Eesotsas seisab minister, kes omal alal teostamas programmi, milleks ta delegeritud või suverääni poolt kutsutud. Oma teada suur härra, iseteadev ja vastutav, esindab talle usaldatud teaduvalda, ent tegelikult teab sellest vähe, mis tas sünnib. Jooksev töö tehakse alateadlikult; seal on üks üldsekretär, sous-secrétaire, kes juhib osakondi ja kantseleid, aparati, mis registreerib, fotografeerib, fonografeerib, šifreerib ja dešifreerib, informeerib ja orienteerib, õmbleb akte ja korraldab arhiivi. Päevasündmused töödeldakse ja lahendatakse üle öö, hommikul tehakse šefile ettekanne. Šeff on ühiskonnas auväärne ekstsellents, endale „Mina“, aga personal

nimetab teda selja taga „Vana“ ja andestab talle mõn-
dagi, sest üks voorus on tal ikka: ta vaheldub. Tuleb
uus minister, materjalid on olemas, personal kohal,
töö jätkub, nagu poleks midagi juhtunud.“

Lemming oli nii andunud oma mõttekäiku, et ta
ei märganud end hoida; ta ei taibanud ka, kuidas see
juhtus, ta andis endale aru alles siis, kui suga laksatas
Miirale vastu kaela. Hobu kargas, hinkus ja löi ta-
gant üles. Tema pidžaamast aga ripnes tolakas alla.
Keegi oleks nagu parastavalt naernud, tall kajas sel-
lest irvitusest, aga kui ta ümber vaatas, ei näinud
seal kedagi. Alles kui ta tolkneva varrukaga toa
poole sammus, märkas aias harakat, kes õunapuul
keskles ja parastas.

Ta riietus sedamaid ja tõi kuurist sadula. Olgu
mis tahes, aga seda ei kingita. Täna saab see metsa-
line taltsutatud. Kas kilbiga või kilbil, sadulas või...

Ei möödunud õieti tundigi, — Hilda tuli para-
jasti piimakambrist — kui Lemming noore mära sel-
jas ratsutas väravast õue. Miira kuulas sõna, ei osa-
nud küll kindlasti astuda, vaarus ja tuigerdas jalul,
vahurada järel.

Hilda jooksis tuppa ja kutsus ema vaatama. Ka
tüdrukud jooksid trepile, kõigil heameel. Lemming
sõitis nagu imperaator treppi, tegi „ptruu“, ja ütles
naeratades emale:

„Säh, võta oma hobune, nüüd on sul üks rohkem.
Vagune nagu lammas. Võid ojast vett vedada, ei läi-
gita tilkagi maha...“

Ema, Hilda, kogu naispere naeris ja naljatas.
Ainult harakas kädistas ägedamini kui enne. Lem-

ming tegi naiste röömuks õues mõne tiiru ja viis mära talli. Siis vedas oma kanged koivad toamaile ja viskus rōdul kušetile. Seal ei olnud enam ühtki hingelist, laud ja toolid olid nagu hüljatuna tõugatud kõrvale. Kušetil lebas tema päevik, mille vahele oli pistetud paberileht. Esimesel pilgul see näis puhas ja puutumata, aga kui teda kauemini hoidis silme ees, siis hakkasid sellel tähed virvendama ja ta luges:

„Ühiskonnakohus, arutanud Stella P i h o, Kaarli tütre ja Ilmar L e m m i n g, Jakobi poja süüdistust ühiskondlike kohustuste saboteerimises ja isiklike mõnude eelistamises üldhüvele, kuulanud üle pooled ja tunnistajad, küsitlenud eksperte, kellena tsiteeritud õpetlasi eriteaduste alult; silmsi asitõendid iidamast ja aadamast kuni tänapäevani, arvestades ja kaaludes asjaolusid poolt ja vastu, otsustas kaebealused süü-
tõenduste puudusel kohtulikult õigeks mõista ja vahi alt vabastada. Kohtukulud võtta ühiskonna kanda.“

Harakas õunapuul puhkes naerma, siis paiskas õhku sellise sõimuvalangu, milles värihäälikud eritusid kärinal ja raginal nagu põlevast kadakapõõsast.

Haraka emandat tuli tema teinepool keelama ja ära kutsuma, aga nad läksid omavahel jagelema, kädistasid ja vadistasid tükk aega. Siis vilgatas puhmastikus Tasso kahar sabatuust.

Haraka abielupaar kohkus ja lendas sajatades metsa poole.



Kuueteistkümnes peatükk.

PÖÖRIPÄEV.

Harakas käis iga päev aias kädistamas, vahest oli neid kaks, vahest koguni kolm. Loomus aja uksest välja, tuleb aknast tagasi. Keegi ei pääse oma nahast. Madu ajab kesta, aga ei muuda meelt. Lemming kontrollis noore mära ratsuoskusi ja pidi kogema, et Miira polnud oma vempudest loobunud. Igrekiks nähtavasti ka ei suutnud olla muud kui ta ise: ühel päeval oli ta jälle seal, tülitas ja tüütas Lemmingut, kellega ütles tulnud „mõtteid vahetama“.

Sel ajal, kui majaline hobu dresseeris, vaatas võõras pealt ja targutas. Pildus aforisme ja sententse, millistest mõned tundusid Lemmingule tuttavatena, ta ainult ei mäletanud, kas oli ta neid kusagilt lugenud või ise mõtelnud.

„Maailm on objektiivselt parandamatu,“ konstateeris Igrekiks. See oli tsitaat, seda Lemming tundis. „Mustad ja valged malelual võivad ja kaotavad mängureeglite kohaselt, mõtteliselt nad on samaväärsed. Ei kunagi võida headus kurja ega valgus varju lõplikult.“

See inimene oli vastik oma pealetikkuvuses ja jul- tumuses. Teiste mõtteid ta kasustas nagu omi, taba, mis on ehk veel õigustatud ühiskonnakohtus, kus ko- danike vaimutooteid käsitati nagu üldvara. Aga ei maksa end iga y-i ja x-i pärast ärritada. Kel pole nime, see pole keegi ega saa midagi omastada. Lem- ming lausus vähe tusaselt:

„Maailma on küllalt parandatud. Oleks aeg kord iseennast parandada. Inimene ei ole süüdi, öeldi enne, o l u d tulevad muuta. Inimene muutub siis isegi, sest inimene on loomult hea; olustik teeb ta pahaks, kin- nitas revolutsiooni vaimline isa. Tänapäev ei teata, kas olud loovad inimese või inimesed olud. Või on mängus koguni midagi muud, mis neist mõlemast väljaspool.“

„Selleks on ju oma eriteadus, milline kirjeldab olusid, nagu nad olevat ja nagu nad peaksid olema — sotsioloogia. Alla kümne tuhande lehekülje saab tö- sine sotsioloog vaevalt oma mõtted avaldatud. Elu- teadusest, ajaloost, rahvamajandusest ja kust kõik kou- gitakse tõdesid, mida sotsiaalprotsessi tulemustena serveeritakse rahvahulkadele kui tervendavaid ret- septe. Need tähistavat teed, mida mööda inimkond minevat vastu edule ja õnnele.“

„See on intellektuaalsete inimeste eralõbu,“ tähen- das Lemming. „Need retseptid ei ulata rahvahulka- deni. Paremal juhul neid loevad kolleegid, kes teiste tõdedest libisevad üle, meeles vaid üks tagamõte: kui- das vastane väärata ja mahakistud ehitise varemeile püstitada oma teooria võidulipp.“

„Sotsioloogia, see on ühiskondlik meteoroloogia:

konstateerida kõrge- või madalrõhkonda, kui see käes. Sünoptik võib vahest ka edukalt ilmu ennustada ja ökonomist näeb teinekord konjunktuurigi ette, aga neid kujundada nad ei suuda. Kriisid ja revolutsioonid on juba päris tavalised nähtused.“

„Sellel on siiski oma mõte ja otstarve,“ arvas Lemming. „Kannatlikud mõtlejad saavad end avaldada, kärsitud teotsejad end teostada. Nii areneb kummagi isiksus. Pinge isendi ja tema eluvälja vahel jääb ikka püsima, kuidas need olud ka ei muutuks.“

„Inimkonna ajaloos on nüüd jälle suur pööripäev. Kolikambrisse heidetakse kõik senised hüüdsõnad: vabadus, võrdsus, vendlus. Rahvad on tüdinenud demokraatiast ja vabariigist, ihkavad autoriteeti ja diktaatori. Parlamentarism asendatakse korporatismiga. Teadusliku tõe asemele pakutakse müüti.“

„Teadus tasandas selleks teed. Psühholoogiast on teada, milline tähtsus on sugestioonil.“

„Ajalooratas käib ringi nagu ketas, mida orav puuris tallab. Kõik kordub. Lauale kantakse samad road, mida enne söödi, ainult teise sousti all.“

„Elu liigub kahe pooluse vahel: aktsioonile järgneb reaktsioon. Loogikas see väljendub teesis, anti-teesis ja sünteesis. See on ka bioloogiliselt põhjendatud: iga areng on orgaaniline protsess.“

„Ikka bioloogiline ja orgaaniline! See on mingi uus voom, mis inimesi haaranud — biokraatia. Meie ajastiil, kui nii võib ütelda, on segu merkantilismist ja füsiokraatiast, ma nimetaksin seda biokratismiks.“

Lemming pahvatas naerma. Igrekiksi sapis ilmnes

tema tõeline iseloom, mis teda Lemmingule inimlikult lähendas. Ta lausus heatujuliselt:

„Võib olla, lõite praegu sõna, millega kunagi tähistatakse meie aega. Aga minule isiklikult korporatism kui mõttesuund on sümpaatlik. Kutsealade koondised ja nende esindus tunduvad sotsiaalselt orgaanilise koetisena, millele looduses leidub bioloogiline vaste... Ah, andke andeks!“

„Ärge unustage asjaolu, et kutsealad on soodsamaks pinnaks ressentimendi puhkemisele, mis on rahulolematuse suuremaks põhjuseks. Võistlus kolleegide vahel manab esile võrdluse ja seal me olemegi teie enese loogika järele.“

„Ennemini võidakse mulle heita ette psühholoogilise momendi ülehindamist kui selle unustamist. Ma ei väida ju, et korporatiivne kord teostaks oodatava tuhandeaastase rahuriigi. Seda ei taotletagi. „Maise õnne pettepildid ei avatle meid,“ deklareerib üks selle ideoloog. Ja milleks kujutleda õnne, mida pole olemas? Loobume sellest unistamast, aktsepteerime oma saatuse sellisena, samastume temaga, nagu uued hüüdsõnad nõuavad. Eks see ole inimlikum ja mehisem, kui teda pageda, temaga asjata maadelda, ikka jälle katsetada ja uuesti pettuda? Mina ei löö oma eludraamast muud kapitali kui seda, mis vajalik enesearendamiseks. Elu olgu stiilne nagu taideteos.“

„Taideteos,“ kordas Igrekiks mõttes. „Raidkujurilt küsiti, et kuidas sünnib taideteos. Väga lihtsalt, vastas kujur. Marmorbloki küljest raiutakse kõik, mis üleliigne. Üleliigne voolab üle, selgub ladina sõna-

moodustisest. Suurvesi, mis tulvab jõekaldad, on üleliigne.“

Lemming noogutas. „Mitte üksnes marmorblokist, vaid igast asjast tuleb kõrvadada ebaoluline, mis rikub stiili. Ja inimmaterjaal ei ole halvem kui marmor.“

„Aga inimene ei ole marmorblokk. Inimene liigub, toimib.“

„Tähendab, tuleb toimida oluliselt.“

„Ja kust te teate, mis on oluline?“

„Oluline on minule kõik, milleks mul on meelt. Kõigel sel on minu jaoks mingi aist. Mida ma ei taju, see on mulle ebaoluline.“

„See on vaid teooria. Kuidas te teostate seda praktikas? Milline on teie elustiil?“

„Kõik, mis võib jääda tegemata, seda mitte teha. See on minu elustiil.“

Iseenda vastu vali ja nõudlik, teisi kohelda sallivalt; maailma ja elunähtusi hinnata leplikult. Igas asjas käituda korrektselt.

Mida ihkad teistelt, seda teosta ise. Osutavad kaasinimesed midagi head, võta tänuga vastu. Aga seda neilt mitte oodata, liiatigi nõuda! Pettumused tulevad sellest, et inimesed ja olud ei vasta kujutelmi, mis meil neist olemas.

Lühidalt: enesevalitsuses aristokraat, rahvavalitsuses demokraat. See ongi tõelise aristokraatia põhimõte ja demokraatia olemus. Tegelikult inimesed kalduvad mõtlema ja toimima vastupidi.“

Selline väljavaade ei avatlenud Igrekiksi. Tal ei olnud enam mõtteid vahetada või ta ei soovinud seda teha. Ta kuju hakkas kahvatama, sondus ja haihtus.

Lemming oli jälle endaga üksi. Tema kujutluses kangastus üksikuid jooni mingist muhenevast, mille piirjooned ikka enam selgusid ja ühinesid, kujunesid ühtlaseks põhivaateks.

„Ega midagi“, ohkas Lemming ja naeratas endamisi. „See on vististi ka üks aje alateadvusest, mida ei tohi tagasi tõrjuda. Muidu muutub kompleksiks ja hakkab unes kummitama. Elaneme teda, kuni ta kestab.“

Nii leidis ta end metsateel, mõõdurihm ja kirveskaenlas. Sama rada järgnesid ta mõtted.

„Muuta see rägastik haritud maaks, asutada siia kargesse pisitalu omapärase hoonestuga murusel õuel; loomuliku varikuga, viljapuu-istandikuga, viljaka nurme ja lokkava aasaga, kas see oleks isamaale ja ühiskonnale vähem teene, kui istuskella tumma osanikuna rahvusvahelistel konverentsel ja kasseerida päevaraha? Või oma kabinetis septseda vahekirju ja muid pabereid, millised nummerdatakse ja õmmeldakse akti; ise kviteerid igal kahekümnendal oma kuupalga ja oled endaga rahul...“

Maakaarti on seni teised joonistanud, piirikive on pandud meilt nõu küsimata. Aga kirjutada oma teod maakamarasse neil laiuse ja pikkuse kraadidel, mis tähistavad meie asendit selsinatsel planeedil, jätta oma jäljed sohu ja rappa, seal nad kindlasti püsivad kauemini kui sõtkutuna jalgteel sõmerasse kusagil Garden partyl.

Me kangesti tahame olla kultuursed ja mitte enam ruraalsed, aga selle kultuuriga on lugu, nagu ta on. Maaharimises on vähemasti loomis, ale, meie algupära.

Ja oma muistset põllukultuuri me ei tarvitse häbeneda. Põld on ala, kus juba midagi saavutatud. Seda edu kultuurialal peame veel ootama. Mina muidugi ei ole põllumees. Ma olen haritlane, hüva. Aga kui ma harin näiteks 15 hektarit sood viljakandjaks maaks, siis ma tõstan kultuuri ja kasvatan rahvusvara. Ja üldse, muudan tsipake maakera profiili ses paigas...“

Lemming vedas mõõdurihma ja torkas tikke maha. Seda oli täpsalt 10 ha, mille ta tähistega eraldas. Varus aga võimaluse pindala suurendada või vähendada vastavalt määrani, mis osutub vajalikuks ühe hobuse, paari lehma, mõne sea ja lamba pidamiseks. Võiks nõutada ka kitse, see on pisikoha loom, keda talunikud tavaliselt ei loe kariloomade sekka.

„Imelik mõtteviis on see igatahes,“ astus siis tagasi ja vaatas asja kõrvalt. „Inimesele pakutakse talund, milles oma 60 vakamaad põldu, neli hobust, paarkümmend lehma, kümmekond lammast, seitse siga, — ta kahtleb seda vastu võtta. Eelistab asutada popsla sama talu maal! Kust põlveneb see popsi hingeelu ja sauniku mõtteviis? Sinust küll ei saa asumaade vallutajat ja asundajat, mu härra!“

Samal silmapilgul pistis põleva tiku kõrgesse samblamättasse, mille otsas kükitas äbarik kask. Kuningas võttis tuld, hõõgus ja suitses, kuni kasejändrik kaadus. Teine oli visam, püsis tule ja tuule kiuste püsti, teda tuli kirvega aidata tagant.

„Jaksad sa seda kohta asutada?“ tõusis ebalus. „Jandad mõne aasta, võib olla isegi ainult selle suve; tüdined, lööd käega. Kulutad tööjõudu ja raiskad raha. Ja teed enese maailmanaeruks; ses suhtes sa

muidugi oled kaunis hoolimatu, aga mis ma sulle pidin ütlema: mis sina siin õieti tahad, see on mängida neis paigus, kus mängisid lapsena. Nüüd küll võrdlemisi suuremas mõõtkavas, aga ikkagi tillukeses praktilise inimese seisundilt. In-fan-ti-lism.“

Lemming istus kännule ja pani piipu. Tõstis tuult, puhus hooti; kaseladvad kõikusid, kaldusid ja vajusid sahnal maha. Tuli ja tuul tegid tööd, inimene istus ja vaatas pealt. Piip tõrkus suitsemast, lõrises, visises ja vingus nagu tuli toores puus. Suitsetaja seda ei märganud. Tema istus jälle oma endises mõtte-ringis.

„Näib, et nüüd oleme tõe lähemal kui kunagi enne,“ torgati talle korraga pähe. „Teadus kõneleb harukordselt üht keelt. Hinge puuritakse sees- ja väljaspoolt ühtaegu. Nii peaks viimaks ühtuma. Tõde on meil peagu käes, ainult veel üks nõks... Aga kas nii ei ole juba enne meid mõeldud? Ja kas nii ei mõelda pärast meid, kui meie ilmavaatest ja ajastiilist minnakse päevakorras edasi?“

See ilus uid haihtus ja andis maad nukrale mõtiskelule.

„Põhimõttelikult iga inimene on erak põlises metsas, kus ta endale püstitanud onni ja selle natukese lagedat, mis selle ümber, piiranud taraga. See õu on kogu tema silmaring, teadvus ja maailm. Ümberringi on teadmatusetihnik, kuhu ta ajuti julgeb jalga tõsta; tavaliselt ta liigub seal unes. Metsalised ja peletised murravad vahest ka päevaajal aia maha ja tungivad õue, kus pead nendega seisma silm silma, hammas hamba vastu...“

Erak on piiramatu nagu Jumal. Inimesele see on raske ja igav olukord. Inimene vajab omasarnast, „teist poolt“, kes tema isiksusele tõmbaks piiri: siin mina, seal sina.“

„Jumal! Kes see on?“ kostis nöökavalt nagu maa alt. See oli Igrekiksi hääl.

Lemming vastas:

„See põhiprintsiip ja ürgjõud, mis kõiges avaldub.“

Maa müdises otsekui vapustavast naerust. Päike kaldus metsa taha. Linnud vaikisid. Ema hääl selja taga äratas Ilmari mõttest.

„Mis sa siin mässad, tule ometi koju. Täna jaaniõhtu ja sina nii kaua metsas.“

„Jaaniõhtu!“ imestas Lemming. „Pööripäev on siis juba möödas. Homne päev ei ole enam parem kui tänane. Carpe diem!“



Seitsmeteistkümnes peatükk.

PILGAR.

Hilda oli Aravere poes kohanud Ojalepa Ellit, kes teda kutsunud õhtuks jaanitulele. Elli olevat kodus suvitamas. Kõnelnud, et neile tulevat linnast võõraid, ja öelnud, et kutsuks ka härra Lemmingut, aga ei tea, kas tohib suurt härrat tülitada.

„Noh, kas lähme?“ virgus Lemming.

„Ei tea. Kas teie tahate minna?“

„Mina läheksin täna ükstapuha kuhu. Tahaksin näha inimesi, kõnelda, naerda. Ja Ellit ma pole ammu näinud. Kus ta on kõige selle aja olnud ja mida teinud?“

„Venes,“ vastas Hilda. „Koolipreiliks.“

„Seda ta ütleb ise,“ tähendas ema, „inimesed räägivad teist.“

„Mis nad räägivad?“ päris Lemming.

Hilda ei tihanud seda ütelda. Aga Ilmar nõudis, öeldagu otsekohe, ärgu muidu kahtlustatagu. Siis jatkas ema, rahvas rääkivat, et Elli pole olnudki lastepreiliks, vaid armukeseks ja elavat praegugi ühega laulatamata. Hilda söandas nüüd lisandada:

„Igatahes on ta palju reisinud ja maailma näinud. Jutustas, kuidas ta Monte Carlos kõik oma ehteasjad maha mänginud ja et üks härra need välja lunastanud.“

„Tähendab: grande dame. Minu silmis on ta ikka see Ojalepa Elli, kellega koos käisin karjas ja kes hiljem öeldi õppinud tütarlastekoolis. Olen uudishimulik teda jälle nägema.“

„Näha võite teda mujalgi. Arulas avatakse homme mälestussammas Vabadussõjas langenuile, ega ta sealtki puudu.“

„Paul saatis meile Hildaga kutsed, sind ta muidugi ei teadnud kutsuda.“

„Ma ütlesin Paulile,“ tähendas Hilda vahele. „Ta lubas saata.“

„Mis Paul?“ küsis Lemming järsult.

Hilda seletas:

„Härra Sõster, erukolonel, kes Ivaste mõisapäädame sai autasuks.“

„Kas siis avangule on kutset tarvis,“ võõristas Lemming. „Ma arvan, sinna pääseb igäüks, kes sellest tahab osa võtta.“

„Muidugi,“ möönis Hilda. „Aga et meie proua Lemminguga kutsed saime, siis ma arvasin, et oleks viisakam, kui ka teile saadetaks. Ja Paul lubas seda teha.“

Lemmingut ärritas vähe see intiimsus selle tundmatu erukoloneliga, keda perekondlikult Pauliks kutsuti, aga ta pidas seda endale. Avalikult ta ütles:

„Ükstakõik. Homsega olgu kuidas tahes, aga täna

lähme Ojalepale. Mina lähen ka siis, kui teie ei tule, kuigi olete kutsutud ja mina mitte.“

Hilda tähendas, et kui härra Lemming tingimata tahab minna, siis tema meeleldi läheb kaasa. Paul olevat vististi ka seal ja siis nad saavad kutse kätte. Ja nii see otsustatigi.

Oja keeritas ja käänles nurmede ja niitude vahel, otsis üles kõik kenamad kohad ja kaunimad paigad Savilepa ja Ojalepa kopleis. Ojakaldal lepikus, kus kevadel esimesena tärkasid valged ülased, millega seltsisid kollased varsakabjad, toominga põõsastes lakutasid õhtuti ööbikud, sageli mitmekesi. Üks alustas parajasti unistavat aariat, kui Hilda ja Lemming õuest lähtusid, puudutas tasakesi keeli ja vaikis, nagu prooviks, kas pill hääles.

Lemming upitas Hildat üle purrete ja aedade, Hilda protestis, tema pole mingi linnapreili, tema saab kõikjalt oma jalul läbi. Lemming vabandus, see olevat temal veres, pärit vististi sest ajast, kui naised kandisid korsette ja krinoliine. Tarad olid varisemas, neid oli katsutud kohendada; juurilt kaadunud ja kännult raiutud kuused olid veeretatud aiale. Kus see ei piisanud, seal asendatud okastraadiga. Hilda käristas kleidisse augu ja Ilmar langes mädanenud roigastega tükis maha.

Ojalepa, see lapsepõlve paradiis, äratas Lemmingus mälestusi. Aasanõlv oli kevadel õitsev lilleväli, pedajatukaga taamal, vuliseva ojaga esirinnas, kuhu nirises vesi allikaist sangla salus. Ilmar uitis siin ikka meeleldi; kahetses vahest, et see polnud ta sünnikodu, ja nii vähe, kui ta tol ajal eviski eeldusi põllumehe-

kutseks, oli ta kord oma südamevaekausil kaalunud Elli Oja ühes Ojalepa taluga. Elli polnud ilus, aga ta oli seda, mis külarahvas kiitis: ladna ja tragi tüdruk.

Koplis oli kunagi kiik, seda polnud enam. Aga pindmik ei saanud nüüdki rohtuda. Vähemadki kivid ja künkad olid kõrvaldatud; kahele poole asetatud terepid, millest Hilda seletas, need olevat väravad, mille vahel mängitakse jalgpalli. Praegu kopsiti siin rattarummu ridva otsa; vana Jüri ja sulane Andrei, vene valgeväe jäanus, valmistasid jaanituld. Juhkama Toomas Põntson, Saluküla põhi, tema poeg Märt, Ale Hindrek ja Vainu Kristjan, Ilmari kasuvennad, ja mõned nooremad, keda ta ei tundnud, seisid nende ümber ja mõmisesid vestelda.

Hilda võeti nähtava rõõmuga vastu, Ilmari ilmumine pilgarile tundus üllatusena ja tekitas kohmetust. Ojalepa Jüri tahtis oma võõrad jätta sinna paika ja haruldased külalised juhtida toamaile, kus olla muudki härrasväge, aga Lemming kätles vanu tuttavaid ja soovis nendega paar sõna rääkida. Nad olid algul vähekanged ja kohmetud, õllekann käis puhu vaikselt ringi. Aga kui Põntsoni põuetaskust ilmus „soru“, millele ka Lemming mokad külge pistis, siis oli korraga juttu enam kui vaja.

Oli tegemist, et neid kõiki kuulata, kõigile vastata; igauks nõudles endale erilist tähelepanu. Üks püüdis üht, teine teist ennetada, teised ringist luuta. Lemming piirati sisse, joobnud näod tulid üha lähemale; suud-suud vastu, rääkisid kõik korraga, kiitsid teda üksteise võidu ja tükkisid juba kaelustama.

Andrei nokitses omapäi jaanitule kallal ja Hilda,

jäetud üksi, otsis tema seltsi. Ojalepa Jüri pani viimaks oma peremeheõiguse maksma, kiskus karjalauda otsas koplimalgu aupaklikult maha ja laskis Lemmingu ühes Hildaga talu õue. Põntson jõmpas nende järele.

Keset õue, tipitud noorte kaskedega, mille okstes kõlkusid kirevad hiinalaternad, läikis auto, nõrel kümblysest, millega talt tolm ja poripritsmed uhutud. Vasakul lömitas ikka see suitsutare, must ja räpane, millele püütud anda nägusamat ilmet: korsten äsja lubjatud, uste ja akende palestik võõbatud valgeks. Otse ees murumätastesse maetud kelder, selle taga metsistunud õunapuuaed, mille varbtarast säilinud vaid längus poste. Paremalt igivana ait, uks ammuli, põlev lampioon laes.

Trepil istus linnahärra, kelles tundus ohvitser erariides, ja ajas perenaisega juttu. Hilda lähenemisel kehkis püsti, lõi kannad kokku ja raporteeris:

„September on mu nimi.“

Lemmingule lühidalt: September.

„August September“, täiendati aidast.

Lemming vaatas küsivalt ta otsa. See oli neid tüüpe, kelle nägu löödud suurest laastust ja jäetud viimistlemata, samuti iseloom, seepärast igale isikule igas olukorras vastuvõetav, kõikidega panibrat, seltskonnas asendamatu. Nad ei vaja pingutust teiste lõbustamiseks, nende paljas nägu ja tegumood loovad soodsaid eeldusi võimalike naljade mõistmiseks ja vaimukuse heatahtlikuks hindamiseks. Et mitte lasкуда labasustesse, Lemming tavaliselt reserveerus nende suhtes kohe algul, hiljem oli neid raske hoida tarvilikus kauguses.

Lemmingu ebalused ta peletas ühe ropsuga.

„Just nii: kapten August September.“

Lemming ei saanud olla muigamata. „Haruldane inimeksemplar,“ lausus ta, „kes iseendaga nii hästi sobib. Teie karakter liitub vahetumalt tüübiga, moodustab orgaanilise terviku.“

September ei mõistnud seda kõnet, ta vahtis vähe juhmilt Lemmingu otsa ja rapsas vastata:

„Ma olen neid õnnelikke inimesi, kes iga aasta kaks kuud võib pühitseda oma nimepäevi...“

„Illi...mar!“ kostis aidast, „härra Lemming, teie tulite!.. Milline haruldane võõras...“

„Kutsumata muidugi... Aga vanade tuttavate vahel see ehk ei olegi nii suur häbematus...“

Elli oli juba trepil, mustas siidkleidis, valgete pitsidega, mustavalgekirju spaniel kaenas.

„Ah, olge vait!“ võttis ta kohe familiaarse tooni ja tõmbas Lemmingu kättpidi aita. „Saage tuttavaks...“ Lemming ei kuulnud nime, aga ampli punakas valguses ta nägi lühikese paksu härra smokingis, kes talle oma sooja ja niiske käe tõmbid sõrmed pihku pistis. See jultunud joviaalne nägu, lai nina mustavate sõõrmetega püsti, tundus vastumeelselt tuttavana. Ta taganes aidast trepile. Üks jässakas vanamees tuli keldrist, kandik käes, sellel karahv, kaelani punane, klaasid ümber.

Lemming pingutas silmapilguks mälu, siis hüüdis:

„Tere, Mihkel.“

„Tere, härra... Kas härra mind veel mäletab?“ küsis see rõõmsas alanduses.

„Mõhk-Mihkelt ma ei peaks mäletama,“ võõristas

Lemming, silmates ta atribuute, mis pühapäeviti ja pidulikel juhtumitel olid puudamatud: kummikrae kaelas, tripp kukla taga nagu sabaots. „Saluküla tseremoniimeister pidudel ja jootudel.“

„Olen ikka käinud kaugemalgi kui Salukülas,“ võttis Mihkel pisut pahaselt sõna. „Noorhärä on küll rohkem reisinud, aga mind tunneb kogu Arula kihelkond ja Eesti vabariik...“

Ja sedamaid oli Lemmingul teada, mis mees on õieti Mihkel Mõhk. Muide, ta nimetab end nüüd „Välgu Mihkliks“, seletas ta, kui Lemming talle ulatas paberossi, mille ta kohe tulemasinaga sähvas põlema. Kümme aastat ta teeninud Saluküla saksu; küsigu Tuialt, tema tädipojalt. Viienda aasta „treegi ajal“ tema peitnud sakste hõbeda Metsaperedesse, kui mõisapõletajad lähenesid. Olnud head saksad ja kuidas nad teda hoidnud, üldse hinnatavat ja armastatavat teda kõikjal. Ega tal see va viina järele pole mingit tarvidust, aga kui pea soe, siis on tal niisugused naljakad sõnad...

Kui hea põli tal olnud vangiski, — Lemming kuulis nüüd, et Mihkel istunud vanglas. Mispärast, see jäi tumedaks, aga muidugi ilma süüta, teiste süü pärast... „Mind teatakse ja tuntakse nüüd igalpool,“ päätis Mihkel iseteadvalt oma jutustuse. „Mu nimi poogiti ju raamatusse...“

Aga ega seega Mihkli jutt lõppenud. Ta hakkas jälle otsast peale; õieti polnud sel algust ega otsa, vaid alatine vool nagu elu ja kestvus filosoofide mõistes, kuid kõik see oli minevik. Vananimene elab veel oma mälestustest, tema elamustering on sulgunud. Seda

minevikku aga ta hindas nii tähtsaks, et tegi Lemmingule ettepaneku, tema ju haritud inimene ja kirja-mees, kirjutagu tema mälestuste järele Mõhk-Mihkli elulugu...

Lemming kuulab hajameelselt purjus vanamehe joru ja mõtles: Mihkel Mõhk alias „Välgu Mihkel“ on suur kultuurinimene Aravere vallas, või nagu ta ise kinnitab, kogu Eesti vabariigis: krae ja tulemasin, jootudel midagi umbes nagu chef du protocole... Nagu korralik kodanik kunagi on ta istunud vangis ja tema nimi on poogitud raamatusse... Aga sellest veel vähe, ta ihaldab surematust; tal ei ole järeltulijaid, seepärast kirjutatagu tema elulugu...

Sel silmapilgul lõi tuli kopli haava otsas loitma. Lemming haaras sellest juhusest, et pääseda Mõhk-Mihkli tüütust eluloost. Pani ette minna jaanitulele. Aga sellega nõustus Mihkel, kuna Elli astus keelvalt vahele. „Enne sööme natuke... Kus kohal see Ali peaks olema?.. A-alii!“

Ali ilmus rohuaiast nähtavale, suur tüdrukuvolkas, aga plikalik pats seljal. Tema järele lai ja nurgeline noormees tohutuis pükstes nagu mannekeen rätsepa töökojast, paljapäi, uhked salgud otsa ees. Elli esitles:

„Minu noorem õde Alice... Härra Ulpsak...“

See graadepoiss oli siis Jupi Juhani poeg, Alfons Ulpsak.

„Ali, mine kata laud. Võta siit küünlad. Ema, anna mulle võtmed. Papi, sina mine too õlut. Või sina, Mihkel...“

„Välgu Mihkel“ kargas esimesena käsku täitma.

Perenaine ulatas sõnalausemata puusalt võtmekimbu. Alice alistus nähtava vastumeelsusega. Lemming seletas:

„Mina olen söönud, mina lähen jaanitulele. Kas teie ka tulete, neiu Luik?“

Hilda tahtis minna, aga Elli ei lasknud. Temale see polnud vabanduseks, et ollakse söönud. Haaras otsustavalt villase koeranässi, kes aidast vudinud trepile, ja ulatas selle smokingis härrale:

„Miiša, võta Hitu!“

Kaptenile:

„Kusti, pane sina seniks grammofon mängima, et härrastel ei oleks nii igav. Uued plaadid on kartongis, kummutil.“

Lemming alustas peremehega juttu.

„Teie maadele on siginenud uus koht. Ma läksin toona üle teie karjamaa. Imestasin, et nüüdsel ajal tehakse veel uudismaad.“

„Sai omal ajal see rumalus tehtud ja vabadik võetud,“ möönis Jüri. „Ehitas omale sauna, nüüd üks sots juures. Valimistel pani number kolmanda. Vaata, et võtab veel maa käest.“

„Kes-see on?“ küsis Lemming.

„On üks Leissoni nimeline, teie vist ei mäleta.“

Lemming oli üllatatud.

„Kürjeleisson?“

„Neh,“ naeris Ojalepa Jüri ja seletas smokingis härrale: „Jüri on ta nimi, Jüri Leisson. Aga rahvas kutsub Kürjeleissoniks...“

„Kürjeleissoni ma tean ainult nimepidi, aga tema

pojaga ma käisin ühe talve külakoolis. Kas ta ise haris maa ja püstitas hooned?“

„Ise neh, või mina hakkasin talle maad harima ja sauna ehitama.“

„On ta kohtulikult karistatud?“ päris smokingis härra. „Mõne väikese varguse pärast või nii...“

„Ega ta sest näppamise-ametist vist päris puhas ei ole, aga karistusest mina küll ei tea. Kinni-istumise-
sest pole kuulda olnud.“

„Siis läheb popsiseaduse põhjal saun temale. Ainult kui tal lapsi ei ole, siis võib peremees nõuda, et ostumüügilepingu asemele määratakse eluaegne rent,“ seletas smokingis härra asjatundlikult.

„Tea, kus see Karla nüüd on?“ pistis perenaine pea aidaukse vahelt, ise nühkis rätiga taldrikut. „Oli ikka suur kommunist ja tahtis siin kõik üle võtta. Meiegi koha lubasid natsi — natsi...“

„Natsionaliseerida,“ ütles Elli kaevult ette, aga perenaine loobus selle ilge tegevuse keelemurdvast väljendist. „Savilepa mamma oli päris hädas teisega.“

„Karla oli üks igavene vemmäl juba maast mada-
last,“ seletas Mõhk-Mihkel. „Juhkama Märdiga nad on leerivennad. Leeris mänginud viimasel pingil kaarte ja kui katekismuse tunnis õpetaja seletanud, et Jumal on kõige vägevam, et Jumal võib kõik, — Kar-
lal olnud parajasti trumpäss käes ja ühmanud: no, kurat, ma tahaks näha, millega ta tapab trumpässa...“

„At-at-at-at, küll ütles!“ parastas paksmagu smo-
kingis ja naeris magusasti: köh-köh-köh.

„See on anekdoot,“ võttis Lemming sõna. „Aga ma jutustan teile Karlast teise loo, mis tõesti sündi-

nud. Elligi ehk mäletab seda. Ma käisin viimast talve vallakoolis, kui sinna ilmus üks pasteldes poiss, kes ei osanud lugeda, aga vahetas teiste poistega nuge ja sulgi, pani iidele pead otsa ja mürgeldas igas vahe-tunnis. Üks kange peaga poiss, kellele piiblilugu ei hakanud kuidagi pähe, tuupis seda ka vahetundidel. Muidugi, me külakoolis ei osanud heebrea keelt õigesti hääldada. Poiss luges: Eli, Eli, lama sabah-taani ja Leisson kohe: Elli, Elli, näe, lambasabaga hani...“

Külamehed silmitsesid Lemmingut vähe ebamää-rasel näoilmel, kui see lõpetanud, kõhistasid naerdagi, aga tal polnud pooltki seda menu, mis eelmisel anek-doodil. Paksmaole vaid see näis meeldivat, ta naeris kök-köh-köh ja kordas: „Elli, Elli, näe, lambasabaga hani.“

Elli palus lauda. Juhkama Toomas seletas, et ega ta pole siia tulnud sööma, aga see ei aidanud. Lem-ming ja neiu Luik pidid samuti lauda istuma.

„Ärge teie popsi oma maa peale laske,“ hoiatas Ojalepa Jüri Lemmingut.

„Mina hakkan ise oma popsiks,“ vastas see. Vii-sakuse pärast oleks siin pidanud naerma, ent see näis äpardunud naljana, mis mõnikord mõtlemata öeldakse.

Lauas ei antud Lemmingule mingit hõlpu. Elli pidas hoolega tema taldrikuid ja klaase silmas. Lem-ming ei pannudki eriti vastu — mis sa ses seltskonnas ikka muud teed kui kummuta klaasi. Ja Elli muud-kui:

„Härra Lemming, teie klaas on täis. Mispärast te ei joo?“

Lemming jõi. Natukese aja pärast:

„Härra Lemming, teie klaas on tühi. Vala sisse, Kusti!“

„Kuulen,“ vastas kapten ja täitis klaasid.

Elli tõstis klaasi. „Prosit, härra Lemming!“

Paksmagu tegi meelsasti kaasa. Lõi oma tõmbid sõrmed napsiklaasi ümber kõnksu ja jorutas: „Elli, Elli, näe, lambasabaga hani.“

Lemming kahetses juba, et ta seda oli jutustanud. Aga oli vaja ka omalt poolt seltskonnale midagi pak-kuda. Hea oli, et paksmagu enam ei naernud „kõh-kõh-kõh.“ Ta keel jäi üha kangemaks, deviis lühemaks. Mõkerdas vaid: „Elli, Elli“...

Ojalepa perenaine hurjutas Juhkama Põntsoni, kes ei andvat kohta pojale. Ise juba seitsmekümne-aastane tudi, Märt tahaks iga päev naist võtta, aga talu vana Tooma nimel.

„Toomas tahab ise veel iga päev naist võtta“, viskas Jüri vahele.

„Eks ta's võta,“ tähendas Mari.

„Ei leia nii noort, kui tahan,“ naeris Toomas.

„Ei tea, mis sihuke vana känd veel noore naisega teeb,“ pahandas perenaine.

„Känd on vana,“ arvas peremees, „aga oks on veel toores.“

„Sel puhul vanad eestlased jõid,“ raporteeris kap-ten September.

Löödi kokku. Ahvenson lällutas kange keelega: „Elli, Elli...“

Ali tuli jaanitulelt teatega, Seervand toonud kar-jamaalt popsi hagu ja pannud põlema, Leisson saanud

jälile, tulnud tule juure, ise purjus, peksnud tule laiali ja ähvardavat Ojalepa peremeest kohtuga. Kassaru poisid olevat Seervandiga ninavingus ja ässitavat Leissoni, võib olla, lähevad kaklema...

„Jüri, mine vaata, mis ta seal teeb,“ sundis perenaine. „Kel tema kisa tarvis on?“

Lemming kasutas seda juhust, et lauast tõusta. Kapten September tahtis samuti seda nalja õuest vaadata. Mõhk-Mihkel jõlkus nende järele.

Haabade all vilkus tulelõke, hall suitsujuga purskus sirgelt üles, inimesed summas ümber, nende ees kaks tumedat kogu ähvardavas asendis.

„Niisuke kehkadivei!“

„Kürjeleisson!“

„Ma sulle, kuradile...“ ärgitas Leisson.

„Ära tule ligi!“ hoiatas Seervand, tuletukk peos.

„Ära jäta, Leisson... tee Seervandile tupe peale... kelle hagu ta siin põletab...“ kuuldus poistejõugust.

„Ega siin täna pole hõlpu ühti,“ arvas Mõhk-Mihkel. „Kassaru poisid on popsi nõus. Vist läheb löömaks. Neil Seervandiga vana kana kitkuda.“

„Minu karjamaale siis tulevad oma kana kitkuma,“ pahandas Ojalepa peremees.

„On neist löömamehi, muidu räuskavad,“ ebales September.

Aga juba müdises maa, mehed olid mütsakus. Kuuldus ähkimist ja vandumist. „Palasilk...“ „Ah, sina nadi...“ Üks kisendas: „Poisid, tehke tuupi!“ „Uih!“ kiljatas naisterahva hääl, „setul on puss käes!“

„See sulil sealt raudteelt, see Petseri mees, on ka

Kassarü poiste hulgas,“ seletas Mõhk, „ega sel pole muud kui kohe pussiga.“

Raks! murdus aiateivas, plaks! mats! sadasid hoobid. Üks naine kriiskas:

„Kulla rahvas, ilmarahvas, tulge appi! Tape-takse..“

„See on Leissoni Anu, kes seal kisendab,“ arvas Ojalepa Jüri.

Lemming suundus nüüd otsustavate sammudega kakluspaigale, kapten September tema kannul, Mõhk-Mihkel nende järele. Ojalepa peremees kõige taga. Üks väheldane poisinolk, täis kui sitikas, kaaberdas tule ääres ja vehkis pussiga nagu meeletu. Lemming tahtis just tema kallale söösta, seal astus Ojalepa sulane Andrei vahele, ajas käed tõrjuvalt laiali ja käsutas:

„Pidage! Mina ise...“

See rahulik mehine käitumine hämmastas Lemmingut. Ta peatus tahtmatult ja lausus poolpahaselt: „No, siis ise, aga ärge laske siin pussiga mängida.“ Endamisi rõõmustas, et leidis mees, kes kohasem külapoiste kakelust lahendama.

Andrei haaras märatseja käsivarred ja pigistas, nuga pudenes maha, kust Seervand ta haaras.

Lemming käratas talle:

„Nuga siia!“

Seervand vaatas talle otsa ja ulatas noa.

„Viska tukk maha!“

Seervand heitis tuki tulle. Kapten September oli asetunud vaenuliku poisterivi ette, käed püksitaskus, silmitses neid väljakutsuvalt. Kolme mehe julge ette-

aste mõjus nii, et keegi ei liigutanud enam. Ojalepa Jüri ja Mihkel Mõhk vaigistasid Leissoni.

„Tule, Leisson, ja sina, Seervand, õiendame oma asjad toas,“ kutsus Jüri. „Pange pill hüüdma ja kõik tantsima!“

Härmoonik hakkaski mängima, aga inimeste meeled olid veel ärevil; keegi ei läinud tantsima. Lemming haaras ettepuutuval tüdrukul käest kinni ja viis ta keerutama; tema eeskujul toimis kapten, siis mõned Saluküla noored mehed. Kassaru poisid põrnit-sesid aia ääres. Naised jagisid omavahel ja arutasid sündmusi. „Mu Jumal,“ seletas Leissoni Anu, „kui hakati kaigastega pähe taguma, pekseti nagu Jeesust...“

„Nii kui narrid: Asja ees, teist taga, üks teeb otsa üles, teised tagant järele...“

Leisson oli veelgi sõjakas. „Ma oleks sulle andnud nahatäie, mis kestab isa heaks ja poja põlveks,“ ta seletas Seervandile.

„Ära tüki,“ kuraasitas see vastu. „Saad niisukese haleda vati, mida mäletad eluotsani.“

Siis läksid rahustajad võidumeestena toa poole, tülialgatajad pantvangidena kaasas.

Suureliselt ja kärarikkalt istuti uuesti lauda. Kapten September tegi uustulnukaile platsi ja hoolit-ses napsi eest. Leisson viskas kõva klahvi ja sülitas lirtsti põrandale.

„Leissoni süda vesine, tahab soolast,“ pilkas Seervand.

Kapten ulatas talle purgi. Vanamees võttis selle vastu, põrnitses ja hakkas viimaks kahvliga torkima.

Ei tabanud. Kapten püüdis ühe heeringarulli ja pani ta taldrikule. Vanamees jõllitas seda tüki aega, siis küsis:

„Mis loom see on?“

„Lambasabaga hani,“ naeris paksmagu. „Köh-köh-köh...“

„Rollmops,“ seletas kapten.

„Rollmops,“ osatas Leisson, „mis asi see on?“

„Marineeritud heeringas,“ tõttas Elli appi.

„Mari näritud,“ pahandas Leisson, „kust see Mari teda on närinud?..“

Laudkond pahvatas naerma. Elli õpetas:

„Mitte Mari näritud, vaid marineeritud.“

Aga vanamees torises:

„Ükstakõik. Viige see marineeritud ära ja tooge mulle üks jürineeritud.“

Uus naerupuhang, seekord veel vägevam. Ali kiljus, paksmagu röhkis ja hoidis kõhtu; oli karta, et ta saab rabanduse. Elli lähenes Lemmingule ja kutsus ta tähelepanematult kõrvale. „Pole teiega ammu rääkinud, läheme siit peenart mööda üles. Jutustage, kuidas te olete elanud.“

„Väga hästi.“

„Seda ma näen, aga jutustage, kuidas.“

„Ärge olge nii uudishimulik! Kust te seda näete?“

„Te näete nii noor ja terve. Ja rõõmsameelne.“

„Võib olla näengi noor ja terve, et olen rõõmsameelne?“

„Mis teil viga? Naised jooksevad ise sülle ja viskuvad kaela. Vana Don Juan.“

Lemming naeris: „Don Juan! Mis te sellega mõtlete?“

„Kas te ei tea, mis Don Juaniga mõeldakse?.. Aga tead, Ilmar,“ Elli surus end Lemmingu vastu, „mulle sa siiski meeldid. Sina ei ole niisugune nagu teised mehed.“

„Et ma ei ole smokingis?“

„Ah, jäta oma somking... ma mõtlen kõiki mehi.“

„Kas mina pole siis mees?“

„Oled, oo, oled,“ Elli surus ligemale, „aga hoopis teissugune. Palju nooblim.“

„Näiteks?“

„Mehed on ju teada — kõige hirmsamad egoistid. On üks naine kord saavutatud, siis visatakse ta nagu närts kõrvale. Aga sinul on niipalju takti ja enesevalitsust...“

Lemming protestis. „Aga sina ei tunne ju mind; kollanokk, kes ma tol ajal olin... Või sa pilkad mind?“

Elli vangutas pead ja vastas kindlasti:

„Ei pilka. Ma mõtlen seda tõsiselt.“

Lemming tahtis jutu viia teisele ainele. „Kes on see smokingis härra?“ ta küsis.

„Üks minu tuttav... ärimees.“

„Seda ma usun, et tuttav... Aga mis ta nimi on?“

„Ahvenson. Kas sa teda ei tunne? Mihkel Ahvenson, endise kaubamaja „Aare“ omanik. Import ja eksport. Ja õieti on ta minu praegune mees.“

„Ah, see ongi Ahvenson... Mis lipu all ta praegu purjetab?“

Elli ei saanud aru. Lemming seletas:

„See on ju see kuulus salapiiritusevedaja Ahven-
son... Ma küsin, mis lipu all ta laevad nüüd käi-
vad?“...

Elli naeris:

„Panama lipu all.“

Eemalt tuli kaks kogu mööda põllupeenart.

„Härra Sõster ja Puguani, kus te nii kaua olite?“
hüüdis Elli. „Miks te varem ei tulnud?“

„Ei jõudnud ennemini,“ esimene üsna hingeldas.
„Homseks oli vaja korraldada. Ja nüüd see jant: ei
ole kõnelejat. Dr. Jott pidi pidama ühe vahva peo-
kõne, aga sõitis täna haigega linna. Kust ma võtan
kõneleja?“

„Eks kõnelge ise.“

Sõster lõi käega. „Ei oska.“

Elli leidis nõu: härra Lemming. Sõster langes
kohe kõige raskusega uuele kandidaadile. Aga Lem-
ming tõrkus:

„Ei ole kõnemees.“

„Ei ole vaja, omad inimesed, kihelkonna rahvas.“

Elli käis peale — kõnelgu; Sõster rõhutas, see
olevat ta viimane lootus.

Lemming vajus mõttesse. See sammas oli ühtlasi
määratud tema langenuid vendade mälestuseks. Teised
on teinud oma töö, võõrad nagu Sõster, kes pärit mu-
jalt. Tema kohus oleks kaavitada. Aga muu on juba
tehtud, jääb ainult veel avangul kõnelda.

„Olgu siis,“ ta otsustas. „Teised on teinud töö,
mina ütlen oma sõna.“

„Tubli!“ kiitis Sõster. „Ütelge oma sõna.“

„Aga see ei oleks veel meie ajaloo viimane sõna.“

See ala on nagu teater, milles seni rändtrupid andsid võõrusetendusi. Enne kui selles mängida rahvuslikku draamat, peame vahetama dekoratsioone. Aga uued näiteseinad ei ole veel valmis. Me alles sõelume ja segame värvimulda, et leida õiget põhitooni.“

„Visake need vanad kolud välja ja mängige ilma kulissideta,“ julgustas Sõster. „Tõstke vähe tuju. Rahva meeleolu ongi kaunis hapu.“

„Mina ei tea,“ kahtles Lemming, „kas ma oskan rahva meeleolu tabada. Ei ole kunagi hulkadele kõnelenud. Demagoogia ja propaganda ei ole minu ala. Ma käsitleksin fakte ajaloolises perspektiivis. Avalikul rahvakoosolekul ma umbarvamistega ei tihkaks esineda. Isegi sellised oletused, nagu aestid, ambra ja Sigtuna jätame kõrvale.“

„Võtke ja jätke, mis te tahate, aga kõnelge! Ega teiegi saa seda viimast tõde kätte, eriti ajaloolist tõde.“

„Ajalooline tõde, nagu iga teine tõde, on suhteline. Oleneb vaatepunktist. Ja mina lihtsalt asetun oma vaatepunktile, vastandina võõrale, millest meie ajalugu seni vaadeldud.“

„Oleme rääkinud. Jääb sellega.“

Söögilaud näis nagu lahinguväli, rünnatud ja rüüstatud. Patareid seisis tühjalt püsti. Jüri oli oma viimased reservid viinud tulle ja need olid otsustanud lahingu. Leisson ja Seervand olid südamesõbrad, vahetasid uure ja jõid liiku. Ahvenson kaelustas Mihkel Mõhku ja jutustas kaimule pisarsilmil oma elulugu: karjapoisist kuningaks. Piiritusekuningaks. Kordas ja rõhutas: „Ma olin väga

vaene... Ma olin väga vaene..." Majanduslik põhimõte, vähema jõukulutusega suuremaid tulemusi, esines tema keelenditeski: ta ütles „oblikautsjon“ ja „veksel läks protsessi“.

Oldi avameelsed, nimetati asju nende õige nimega. Ahvensonil tilkus mõnutundest ila. Hilda pääses nagu vangikambri, kui teised tulid. „Kas me ei lähleks nüüd koju?“ ta küsis Lemmingult. Aga Elli ei võtnud seda kuuldavaks, ta tegi ropenda-jaile märkuse.

„Ja mis te tahate?“ jõllitas Ahvenson silmi. „Olen mina või on Leisson loonud need sõnad, mis neid mõisteid väljendavad? Me kõneleme asjust, mis olemas, sõnadega, millised leiduvad sõnaraamatus. Ühe sõnaga, kons-tan-teerime vakti.“

Lemming katsus lepitada. „Need faktid võivad olla konstateerimata. Keegi ei kahtle neis.“

„Pole viga,“ vaigistas Ojalepa Jüri. „Pimedas võibki olla jämedam trükk.“



Kaheksateistkümnes peatükk.

ELU ON REAALNE.

Ojalepa Elli ei lasknud Lemmingut minema ka siis, kui päike oli tõusnud, külarahvas jaanitulelt valgunud laiali, jättes maha lidritud muru ümber tuleaseme, kus suitses veel mõni üksik tukk, kuna hõõguvad söed kattusid halli tuhakorraga. Ojalepa härjavärss, kes öö mäletsenud rahulikult laudas, nüüd lehmade seltsis lastud kopli, võõristas seda nähtust, kraapis sõrgadega tulist tuhka, kaevas sarvedega mättaid, möirgas ja roojastas peoplatsi.

Kassarü poisid olid visad lahkuma, kaaberdasid tänavas, trampisid ja hirnusid nagu täkud. Lemming küsis endalt, kas loomade häälistsus peaks olema sama põhjendamatu nagu külapoiste räuskamine piiratud mõtteringis, mis keerleb vaid naba ümber. Nähtavasti nad olid rahuldumata, kakelusest ei saanud asja; nad varitsesid Seervandi, kes põõnutas rohuaias sirelipuhmastes.

Teised olid kõik läinud, Leissoni tiris ta naine kättpidi minema, Juhkama Toomas vantsis koju, Hilda ruttas hommikusele lüpsile ja Paul Sõster läks

teda saatma. Isegi see „graadepoiss“, Jupi Alfons, „auras ära“ ja Puguani mehitas tema koha Alice kõrval. Vana Jüri puges põhku, jäid vaid need, keda Elli soovis säilitada.

„Mul on teie jaoks veel midagi,“ sosistas ta Lemmingule kõrva. „Aga enne paneme Ahvensoni magama.“

Ahvenson jäi üha totramaks. Nägu kollane ja tuhakarvahall, alumine moka ripakili, ta ei kõnelnud enam kolme seotud sõna, jorutas ja lallutas, valge rinnaesi kortsus ja määrdinud, smokingi siidilakad liimerdasid suhkrustunud likööri lahust sigarituhas. Välgu Mihkel, väsimatu nagu mootor, mis saanud käibeks tarviliku annuse „õli“, katsus teda turgutada ja jutustas nüüd temale oma elu, ent seegi ei suutnud teda elustada.

„Miiša, mine magama,“ sundis Elli. Otsustati Ahvenson panna puhkama. Rehe all oli värskeid heinu, sinna oli võõrastele tehtud asemed: puhtad palajad, padjad, punastkirja sitsivaip laotatud ristikule. Ahvenson vajus heintesse nagu orik porilompi, Välgu Mihkel jäi teda kurtma ja kussutama. Kapten September tegi omad naljad nende arvel, „kes rahu läinud magama“; ei andnud endalegi hõlpu: temal polnud tähtjas, kelle kulul naerdi, vaid nali ise.

Kassarü poisid võtsid südant ja tulid Ojalepa õue, nõudsid perenaiselt Seervandit. Ei hoolinud Mari ega Elligi hurjutusest. Petseri mees tõukas perenaist rindu. Vana Mari vaarus ja pidi kukkuma. Lemming jõudis teda toetama, haaras siis purujoobnud poisinadi turjast, kergitas ja paiskas kapsapeenarde vahele.

Kapten September nõudis, et nad nüüd kohe kaoksid. Poisid eemaldusidki, seisatasid aga väravas ja pidasid aru.

Elli vabandus silmapilguks ja tuli keldrist kõhuka pudeliga, suu mähitud tinapaberisse.

„Lähme lehtlasse,“ kutsus ta ülejäänuid. „Joome klaas šampanjat, pärast tantsime, muidu jääme magama. Kusti, võta grammofon.“

Kapten September pidi näitama oma oskust. Välgu Mihkel norskas oma kaimu kõrval ja vaevalt oleks temast olnud sekti-pudeli avajat. Elli pani ette juua härra Lemmingu terviseks. Lemming vaidles vastu: selleks ei ole mingit põhjust. Elli jäi oma ettepaneku juure. Päevavalgel ta näis vana ja väsinud. Nahakurrud ja kanavarbad tulid näos nähtavale. Aga mida vanem, mida väsinum ta näis, seda enam afekteeris, seda sentimentaalsemaks muutus. Grammofonil kärisesid ja ragisesid vanad vene romansid: I budu tebja ja laskatj, obnimatj, tselovatj... I-i-i...

„On olemas veel ainult kaks mõistlikku meest: Ilmar Lemming ja August September. Nende terviseks joome.“

„Sel puhul jõid vanad eestlased.“

Elli kõneles palju ja hüpeldes. Päris Lemmingu reisi üksikasju, täiendas neid oma teadmete ja kogemustega: oli kõikjal olnud, kõike näinud. Ainult, et ta oli vaadelnud teise silmaga, oma silmaga muidugi ja siis ka läbi selle Peterburi pankuri prilli, kellele ta olnud seltsidaamiks, nagu selgus. Sõprade keskel oldagu avameelsed, rõhutas Elli.

Egas ta pole nii rumal, et jääda eluajaks „lastekutsariks“. Tema taipas varsti vedru, millele tuleb vajutada, ja sellesinatse maailma hüved avanevad sulle. Oskad rahuldada mehe tarbeid, siis paneb ta kõik maailma varandused su jalge ette.

Korraga vihises midagi õhus ja langes sopsti põõsastesse. Ellil jäi sõna suhu, kapten September kargas püsti ja Lemming tõstis silmad raamatult, mille leidis lehtlas laual ja hakkas sorima. Siis sadas nagu rasket rahet, õunapuu oksad ragisesid, kivid langesid viu ja vops rohuaeda. Kapten haaras revolvri, „et neile ulakaile näidata“, aga ta hoiti tagasi.

Elli sai sest nii ärritatud, et puhkes nutma. „Ei kusagil anta sulle enam hingerahu,“ kurtis ta. „Vene maal on enamlased, seal pidi nende eest põgenema. Nüüd ei tohi oma koju ka enam tulla, siin pilluvad sind kaagid kividega...“

Lemming püüdis teda lohutada: need on vaid Kassaru poisid ja Kassaru on mahajäänud metsakolk, oli seda juba nende ajal.

Elli pühkis silmi. „Ah, see on igalpool nii. See on teie kiidetud demokraatia... vabariik... Üks sööb üht, teine teist. Kedagi ei lasta elada...“ Ja Elli hakkas kirjeldama, kui tore oli elada Peterburis vana režiimi ajal. Kuidas seal kõigil olnud hea. Kui südamlikud inimesed olnud venelased. Ja siis meie väiklased olud, kus muud ei ole kui tõusikute uhkus, kadedus ja jonn...

Kapten September kuulas seda vaikides, püüdis vahest mõnda nähtust vabandada, nehetas ja jahatas;

katsus jutu viia teisele ainele ja haaras viimase vahendi, klaasi järele:

„Sel puhul jõid vanad eestlased.“

Aga Elli oli leppimatu. „Ei kusagil ole mingit respekti inimese vastu. Ei ole enam romantikat...“

„Romantikat?“ imestas Lemming. Ta üritas nüüd tõsiselt kallutada kõneluse teisele ainele; puudutas seda moodsat auhinnatud romaani, mille leidis lehtlas laual, postkaart vahel, nähtavasti oli teda siin loetud.

Aga Elli seletas otse vihaga, et tema seda ei loe; seda lugenud Alice. Tema ei loe midagi algupärast; meie kirjandus käsitleb vaid maa-elu, mida tema tunneb isegi. Imetles vaid välismaalist, kiitis üldtunnustatud teoseid.

Nüüd katkes Lemmingu kannatus, tal ei olnud enam Elli vastu kaastunnet.

„Sa oled vaimline kadakas, snob, optant,“ paiskas ta näkku. „Sina muidugi kannad pariisi siidisukke talvepakasel ja unistad prantsuse romaanide miljööst meie oludes. Ja mis sa ahvid oma Hitoga? Viska see vänd sülest!“

„Ilmar!“ hüüdis Elli. „Mis sa ometi räägid? Kas sa tead, mis see koer maksab?“

„Ei mõtle teda osta. Ma ei salli loomade piinamist. Vaesel loomal on nolg sootumaks ära narritud; ta on üldse rohkem linnu kui koera näkku; oleks tal ainult rohkem nokka.“

„See on puhast verd King Charles, härra Lemming! See on vaid haruldane juhus, et see koer praegu istub minu süles. Ahvenson ostis ta raske

raha eest vürstinna Urussovilt, kui see Venemaalt põgenes. Ta on pärit krahv Nimrodi kasvandusest.“

„See ei liiguta mind põrmugi. Mind ei huvita selle kutsu päritolu ega elulugu. Minu silmis see peni on degenerant, kelle nina atrofeerinud, nagu vana süfiliitik: ei saa hingata, vaid ägiseb. Viska ta sülest ja lähme tantsima.“

„Mina sinuga ei tantsi,“ tõrkus Elli. „Sa haavasid Hitut ja mind. Ma arvasin, et sa oled haritlane, aga sa oled see viimane mats!“

Lemming puhkes naerma. „Vaata, kelleks sa mind pidasid — haritlane... hahaha... Kas sa ei riputaks mulle veel mõnda lipikut külge: egoist, solipsist, empirist või metafüüsik?... Õpetlasele see sõnavara on nagu büroos kartoteek, mille järele ta orienteerub, ja igapäevasele inimesele vanad kotad, milles mugav astuda... Haritlane! Hahaha...“

See südamlik naer nakatas Ellit ja Septembrit. Elli mõtles ümber ja tegi kaptenile ülesandeks mändida grammofonil inglise valssi või foksi, nemad Lemminguga lähevad tantsima.

Solve unustatud, Elli näitas meelsasti oma kaktuste kogu, mille ta toonud Ojalepale. Tema kaktuste-harrastuski tundus Lemmingule moehaigusena, edvis-tusena. Selles puudusid elumeele kenad vormi-kujundid, esinesid veidrad futuristlikud tüübid nagu primitiivse loodusrahva fantaasiavili. Opunta robusta näit. tuletab meele lapse või metslase joonistust. Kap-ten vaatles ja kiitis, Lemming silmitses ükskõikselt ja vaikis.

„Sa oled vististi väsinud, Ilmar,“ arvas Elli.

„Šampanja ei erguta sind ka enam. Sa oled lihtsalt vana.“

„Jah,“ möönis Lemming, „ma olen mats, ma olen vana ja ma olen väsinud. Ma lähen nüüd koju.“

Elli ei takistanud enam, ta tuli saatma. Kurus küsis, kas Lemming ei võiks talle kuhugi ministeeriumisse muretseda mingit kohta. Kohta ministeeriumis, imestas Lemming. Jah, masinakirjutajannaks või ükskõik mis koht seal leidub.

Lemming raputas pead. „Sa eksid minus jällegi. Sa pead mind suuremaks meheks kui ma olen. Minu võimuses ei seisa sulle ministeeriumis mingit kohta muretseda.“

„Ole pai, Ilmar!“ anus Elli. „See on sinu võimuses. Sina saad ministriks, kui sa tahad...“

„Kui ma ministriks saan, siis võtan su oma isiklikuks sekretäriks,“ naljatas Lemming.

Elli oli sellega nõus, kuid mangus, võetagu ta kohe praktiseerima; ta ei oska ju praegu midagi.

„Mis sul nii viga?“ küsis Lemming.

„Oh, Ilmar! Nii?“

Elli puhkes nutma ja pani pea Lemmingu õlale. „Mehed himustavad ainult naise keha. Kui ometi keegi otsiks ta hinge!“

Lemming silitas hämmastuses ta pead ja lausus:

„Mis teen ma sinu hingega?... Ma olen omagagi hädas... Kui neid veel saaks liita... aga see on täiesti võimata...“

Elli vaatas üles, silmis pisarad. Siis filosoofiliselt, rõhutades iga sõna lauses:

„Elu on nii reaalne.“

Lemming, sest ootamata mõtteavaldusest üllatatud, rabas vastu:

„Väga reaalne. Nii reaalne, et tundub otse müstiline.“

„Ela siis hästi, Ilmar!“

„Sina veel paremini.“



Üheksateistkümmes peatükk.

SEITSESADA AASTAT.

Issanda aastal tuhat ükssada ja viiskümmend kaheksa,“ hõikas Lemming üle rahva peade, „avastanud meie maa Breemeni kaupmehed, keda maru ajanud Läänemere idarannikule, pajatab Liivimaa kroonika.“

Kõneleja üllatuseks tema sõnad paisati talle tagasi allakriipsutatuna hanejalges. „A v a s t a n u d“, „m a r u“, „k r o o n i k a“, nõokas kaja, mida osatasid küla, mets ja maa. Viimane kui mõtteväljend käis läbi mitmekordse häälekõvendaja, mis nad hajutas iga nelja tuule poole.

„Sellele legendile rajati vana Liivimaa ajalugu või täpsamini: Liivimaa ajaloole leiutati selline legend. Vanus ürikuis ja rahvapärimestes aga on säilinud andmeid, vihjeid ja viipeid, mis muinasaja ennistuseks pakuvad pidemeid. Arheoloogilised, keelelised ja õiguslikud sugemed on ajaloolasele nendeks kondikatkenditeks ja luulülideks, millest paleontoloog koostab muistse olendi luugre. Et meie

tänane monument meile paistaks ajaloolises põhivaates, selleks astume seitse sammu tagasi.

Mina lähen ees, laterna magica käes, laskun ajaloo-arhiivi võlvistiku alla, teie tulge järele. Mina avan aktid ja laotan lauale ürikud sest momendist, mil meie rahvas muiste poliitiliselt kängus sel astmel, millel bioloogiliselt asetsevad need olendid, kel toime asendab koetist ja tarvilik orgaan tekib selle vajaduse puhul. Jälgime varjusurma suikunud rahvast rahvusliku ärkamiseni, tema poliitilist arengut riikliku iseseisvuseni ja anname siis selle toimiku päädituna arhiivi.“

„Arhiivi!“ kordas kaja.

„Et factum est,“ neid saatuslikke sõnu, millega algab meie kirjutatud ajalugu, mina tõlgin: On tõsiasi, et pärast seda, kui kogu Liivimaa ja Letgale oli ristitud, lätlaste vanemad ja Võnnu orduvend oma saadikud lähetasid eestlaste juure Ugandisse, neilt õigust nõudma kõige tehtud ülekohtu pärast. Sest lätlased olid enne usu vastuvõtmist alandatud ja põlatud ning pidid palju kannatama liivlaste ja eestlaste poolt. Seda enam rõõmustasid nad preestri tuleku üle, et pärast ristimist ühes kõikidega saada sama õiguse ja sama rahu osaliseks.“

Selline on poliitiline moment, millest areneb edaspidine sündmustik.

Kaupmees ees, pamp seljas, preester järel, palvik käes, tulid sakslased tuntud teed Liivimaale. Nende kaitseks piiskop Albert, saksa ekspansiooni andekaid juhte, hankis sõduri, asutas rüütliordu; ordule vastukaaluks soetas vasalle, kellele läänistati vallutatud ja

vallutatavaid maid. Isiklikel ajedel ordurüütliid ja laenumehed kaldusid üldpoliitilisest rindest kõrvale, liitusid kohe lätlastega, kes pimedast vihast eestlaste vastu sakslaste õlul tõttasid nendega arveid õiendama.

Rooma kirik andis oma õnnistuse ristisõjaks paganate vastu. Paavsti bulla taskus, Riia piiskop kauples Saksamaal rüütleid ja ristisõitjaid, kes hea korra ja kommete vastu eksinud. Maarjamaal nad vabastati ajalikust karistusest ja varustati pääsmetega taeva-riiki. Nende sissetungijatega meie tõugeenius on aastakümneid aktiivselt ja sajandeid passiivselt heidelnud, loovutades sammsammult maad, öeldavasti neitsi Maarja poja Jeesusele, tõepoolest aga neile, kes kõlkusid tema kõrval ristisambas.

Visades võitlustes vahelduva õnnega ilmnes meie hõimudes kaks erinevat orientatsiooni: liivlaste ristitud vürst Kaupo esindas alistuvat suhtumist ristiusu-ikkesse; Sakala vanem Lembitu kehastas eestlaste meeleheitlikku vastupanu, milles nad vastamisi langesid Madise päeval 1217. Kaupo rahvast on säilinud vaid haledad riismed, kuna tema ihusugu põlisus hõimunud balti aadlis. Lembitu järeletulijaist seevastu me ei tea midagi, kuid tema nimi elab, kuni püsib eesti rahvas.

Otsustaval silmapilgul lõi sekka Taani kuningas Valdemar II oma laevastikuga, maabus Räväläs 1219, lammutas Lindanisa linnuse ja ehitas Taani linna, Tallinna. Riia punasele ristile valgel põhjal vastu-kaaluks Tallinnas hiivati valge rist punasel põhjal. Joosti võidu küladesse, kus püstitati puurist; tähi-seks, et see ristitud. Vanema, kelle sakslased jõudnud

enne kasta, taanlased poosid üles, — kuidas ta tohtis võistlejale alistuda! Rootslased ilmusid Läänemaale rahvast piserdama.

Sellises õhinas ristiti 1220 kogu manner. Aga saarlaste õhutusel vastristitud tõtsid varsti jälle pead ja uhtusid enestelt pühitsetud vee. Sakalased saatsid Riiga sõna, et nad on valmis rahu uuendama, aga ei kunagi nõustuma ristiusku vastu võtma, „niikaua kui maal on veel üks aastavanune ja küünrapikkune poisike.“ Täiendatud võitluse viisidest ja vahenditest hoolimata vallutati manner tagasi. Rooma kuuria lahendas sakslaste ja taanlaste vastolud. Saaremaa alistati.

„Tarapita“ oli kukutatud, Jehoova pukki upitatud.

Maavanemad asendusid maahärradega, kelle heaks maavaldajad kandsid avalikke kohustusi: kümnist, vakust ja ratsateenistust sõdades välise vaenlase vastu. Vasalle sigis ikka enam, enamikus sakslasi. Erik Menved kinnitas neile kuningas Valdemari õiguse, „mis ta eestlastele Harjus, Virus ja Järvas nende sundimiseks ristiusku andnud“, 1315, „kõige tuluga, kümnisega, hinnusega, kõigi õigustega kaela ja käe kohta, põllu kohta, metsapuude kohta, vee kohta, nii kaugele kui laenumehe piir ulatub.“

Laenumehe piir oli veniv mõiste, mis aastaastalt ulatus üha kaugemale. Endised „vanemad ja paremad“ taganesid „mõisavanemate“ eest. Külavanem muutus lihtsalt „kümnikuks“, kes võimudele kogus kümnist. Poliitiline madalrõhkond püsis kauemat aega Läänemere piirkonnas ja lahenes viimaks marus,

mis paiskas segi senise elujärje. Silmsi ilmsed vastolud ainestikus, mida seni pole suudetud rahuldavalt lahendada, loobume nende asjaolude kriitilisest käsitelust ja esitame sündmusi, nagu kroonika kirjeldab.

„Aastal 1343 jüriööl sündis Harjus suur mõrv, sest eestlased Harjus tahtsid oma enese kuningat saada ja hakkasid asja niiviisi peale: Ühel kõrgustikul seisis maja, seda tahtsid nad Püha Jüri ööl põlema panna, siis tahtsid nad üheskoos peale langeda ja kõik sakslased hukata ühes naiste ja lastega. Kui siis ka nii sündis, hakkasid nad surnuks lööma neiusid, naisi, sulaseid, tüdrukuid, aadlikke ja mitteaadlikke, noori ja vanu, kõik, kes olid saksa verd, pidid seal surema.“

Ordumeister lahkub Irboska alt ja ruttab Paide, kuhu eestlasi kutsub asja seletama. Sinna läheb neli vastvalitud kuningat kolme sulase seltsis. Vastuhakkamise põhjustest kuuleb kroonik, kes näib kohal asunud, „neid olevat nii kaua piinatud ja vaevatud, et nad seda enam kauemini ei suutnud kannatada.“ Ja nimelt: „nii suur oli nende vägivald, et nende naisi häbistasid, neitsisid vägistasid, valdusi anastasid ja neid orjadena kasutasid.“ Nad apelleerivad ordumeistri poole:

„Meister, meie oleme sulle kaevanud oma häda ja viletsust ja ülekohut, mida me oleme kannatanud rüütlitelt ja aadlilt; ning ennemini tahame tõesti surra kui niiviisi hävineda, ning tõusime kättemaksuks, mis aga eales poleks sündinud, kui sa meile vähegi õigust oleksid lasknud osaks saada.“

Ordumeister kuulutab saadikud pantvangideks, kes peavad jääma kohale, kuni eestlastele kätte makse-

tud. Saadikud protestivad, nõuavad, lastagu neid vägede juure: nad tahavad võitluses oma õnne kat-suda. Ordumeister käänab selja ja ütleb Järva foog-tile: he solde disse geste wol plegen, ta pidavat nende külaliste eest hästi hoolitsema. Seal tahtnud üks eest-lastest foogti maha lüüa, foogti sulane astunud vahele ja saanud haavata. Siis haaranud kõik härrad mõõgad ja raiunud eestlased tükkideks.

Jüriöö halla rikkus Harju aadlilavas hulga taimi ja pani teiste võrsumise kauaks kängu. Mitmed liigid hävinesid üldse, nende nimed ei esine hiljem enam. Eestlaste suhtes Harju mäss sai eelikuks, mille eeskujul aadel hiljem alati toimis: enne juhid maha tappa, siis tee massidega mida tahad. Gosvin Herekel, ordu poolt määratud Tallinna komturil, oli üles-andeks: Una die vita privari, ühel päeval kõik hukata, noored ja vanad, naised ja lapsed; mis ka teostati, kinnitab kroonik, quod et factum est.“

„Quod et factum est“, kordas kaja kihelkonna tagapõhjal madala ja õudse häälega, mis kostis nagu manalast.

Kõneleja pühkis higi, mis päikese kõrvetusel niri-ses mööda palgeid, ja naelutas oma pilgu kuulajas-konda. Rahvas seisis seal tummalt ja liikumata, nagu ta seisnud sajandeid, kui päike paistis näkku, mida pidi kätega varjama. Mingit mõtet ega tunnet ei ol-nud tema näost lugeda. Lemming jatkas:

„Ordu oli nüüd ka Harjus ja Virus peremees, val-das neid maid Preisi ordu nimel, kes nad Taanilt omandas. Võimukaal peapiiskopi ja ordu vahel lan-ges viimase kasuks; kaalukeeleks selles olid vasallid.

Tannebergis 1410 Poola-Leedu liit sulges maantee Liivimaale. Aadel ei saanud enam tööjõudu nõutada „välisturult“ sõjavangide ja saksa talupoegade näol, vaid soetas seda „siseturul“: Sihilike trahvidega, kümnise muutmiseiga alatiseks koormiseks, üha tõstetavate hinnustega mässiti talupoeg võlgadesse.

Seal oli neil jälle mingi usuvahetus, reformatsoon. Senine usk, mis meie esivanemaile sunniti peale, pole olnud ikka hea ega õige, alles nüüd on leitud see paras. Linnad olid uuest usust vaimustatud, seletasid seda ka talupojale. Ära usu paatrit, hoiatati, kuula, mis pastor ütleb. Volmari maapäev arutas usuasju. Kantslis vaieldi poolt ja vastu. Harju-Viru rüütlid tungisid kirikus nugadega jutlustaja kallale. „Sina reetur, sina petis, tahad meid jätta ilma maata ja inimesteta!“

Simon Wanradt, üks selle uue usu kuulutajaid linnas, tahtis seda levitada ka maarahva seas ja kirjutas Dr. Martin Lutheruse katekismuse, mille Oleviste õpetaja Johan Köll tõlkis eesti keele. Hans Lufft trükkis seda Wittenbergis XXV. augustipäeval M. C. XXXV. Saksakeelne tekst vasemal, eestikeelne tõlge paremal; mõlemad tekstid autentseid nagu leping kahe poole vahel. Tallinna magistraat, kahjuks, tunnistas selle teose makulatuuriks ja kõrvaldas müügilt meie esimese trükise.

Ordurüütlid, piiskopid ja doomhärрад elavad kasimatu elu, kurdab kaasaegne. Kirikhärрад ei viitsi studeerida ega jutlustada, ajavad mööda kihelkonda ümber, õgivad ja lakuvad. „Kes siis oli lustilik mees ja hea naljahammas, see oli nende õpetaja.“ Talupo-

jad võtavad sellest eeskuju. Junkrutel pole midagi selle vastu: sohilastel ei ole pärimisõigust, lasteta talupoja varandus langeb vaibevarana härrale. Härra aga vajab vara prassinguteks pulmast pulma, varrult varrule, vakusest vakusesse.

„Aga Liivimaa vakustega on lugu nõnda,“ sele tab kroonika, „et kõigi isandate ja aadlike külad jagu nevad vakustesse. Suuri ja rikkaid küli on vakuses üks või kaks, vähemaid ja kehvemaid aga rohkem, nõnda et igal isandal ja aadlikul on tema külade arvu järele mitu vakust. Ja iga vakus pidi oma härrale ehk junkrule iga aasta valmistama toreda peo, kuhu pidid koguma ka kõik talupojad ja maapriid, kes kuulusid vakusesse, et sooritada oma aastamaksud ja kohustused.“

Vakusepeod, see oli jäänus endisest rahva omavalitsusest, mis vana tavana säilisid läbi keskaja. Vakustel aeti ka haldusasju ja mõisteti võlglasti võlaorjusse. Maahärra esindaja, foogt või vasall, esimeheks, talupojad õiguseleidjateks ehk hirsnikeks, võlglane, kes ei suutnud maksta, anti võlgnikule üle, see võis teda vangirauus sundida tööle. Vakused peeti mihkclipäeva aegu, märgib kroonika; maksud maksitud, algas joomine, mis kestis kuni jõuluni. Sellele järgnesid pulmad ja nõnda edasi.

Harju aadel pidas parajasti Tallinnas pulmi, „mida veel lapselapsed mäletaks“, kui jaanuaris 1558 tuli sõnum: venelased rüüstavad maad. Pidulusti see ei seganud. Ordumeistri käskjalad kihutasid asjata linnusest linnusesse, mõisast mõisa; ühel oli üks, teisel teine vabandus. Narva langes. Tartu alis-

tus. Ordu süüdistas aadlit, aadel ordut. Kodanikud hurjutasid mõlemaid, talupojad heitsid kõik võõrad ühte patta: meid kurnavad, maad ei kaitse. Tapsid mõne junkru ja valisid sepa eneste kuningaks.

Aga karjane, kelle omad lambad ei ole, näeb hunti tulevat ja põgeneb. Tallinna komtur loovutas linnuse Kristofer Münchhausenile, kes seda pakkus Taani kuningale. Kristjan III lamas surivoodil ja mõtles, kuidas nooremale pojale pärandada kuningriiki. Münchhausen lubas kõnelda Saare-Lääne piiskopiga, kes oli juhuslikult tema vend. Frederik II ostiski selle maa-ala vend Magnusele, kes ise piiskop Wrangelilt omandas Tallinna, doomhärja Behrilt Kura piiskopkonna. Talupoege mäss summutati.

Härgmäel 1560 ordumarssal komistab Vene armee otsa ja langeb ordulipuga vangi. Juunis 1561 Tallinn, Harju-Viru ja Järva rüütelkond vannuvad ustavust Rootsi kuningas Eerik XIV. Ordumeister Kettler kaupleb Riias ülejäänud maid Poola voevoodale. Liivimaa alistub Leedu suurvürstile, varudes eesõigused, vaieldava Privilegium Sigismundi Augusti. Gotthard Kettler heidab ordumantli seljast, annab vapi, pitseri ja võtmed vürst Radzivilli kätte ja võtab sellelt Kura ja Semgale hertsogikrooni vastu.

Vähemad vennad, orduametnikud ja palgasõdurid, vallandati ilma eesõigusteta ja hertsogitiitlita; need „mõisamehed“ kauplesid end leivale poola, rootsi ja vene riigivõimudele, kes järgnevais sõdades meie maal katsusid kanda toetada. „Mõisamehed“ jagasid eneste vahel maid ja mõisu, avatlesid noori aadlikke ja kodanikke kaasa seiklema, rüüstasid oma vendade

ja sõprade varandusi, vangistasid omakseid ja sugulasi, vedasid oma kantsi, kust neid kõrge lunastushinna eest võis vabaks osta.

Augustis 1565 „mõisamehed“ piiravad Tallinnat. Ülemiste veski kohal löövad laagri üles ja asuvad keha kinnitama. Aga Tallinna kuberner Henrik Horn „äratas neid väga pahal ajal“, „mõisamehed“ pagevad ja jätavad suured tagavarad riisutavaks. Horn jälitab neid Sipa külani, kuhu jääb laagrisse; ei tihka kohe vaenlase peale tungida, vaid kärutab suurtükist ühe põraka. Kuul virutab ühe mehe pikali, juhuslikult see on Kaspar Oldenbokum, viimane rüütel ja „mõisameeste“ sõjaülem. Jõuk jookseb laiali.

„Talupojad oma poegadega ja sulastega, kellelt oli röövitud kogu nende vili ja loomad, ei teadnudki muud paremat peale hakata, kui ise rüüstajate juure minna ja nagu needki, teisi talupoegi, kel veel midagi järele jäänud, röövida ja riisuda,“ pajatab kroonika. Väikestes salkades, nädalamoon kaasas, varitsevad nad teede ääres, kust venelased käivad saagitsemas; viivad nende hobused karjamaalt, veised mõisadest ja linnustest; löövad maha, keda kohtavad, ja võtavad vangi „palju uhkeid bojaare ja teisi lihtvenelasi.“

Jaanuaris 1577 Moskva tsaar jõuab Tallinna alla, ehitab blokhausid raskete suurtükkidega. Linna kaitseb Klas Horn oma poja Karliga. Majapööningutelt eemaldatakse heinad ja õled, majaomanikud peavad valvet, märjad härjanahad ja sõnnik valmis, et kustutada tuld, kui mõni pomm maja sütitab. Vahisalgad ratsutavad öösiti ümber, et takistada tulekahjusid. Väsimata teotseb Ivo Schenkenberg mõne saja Harju

talupojaga, enamail harkpüssid peos. Linn ei lange, märtsi algul venelased loobuvad.

Seda vihasemalt määratsesid nad maal, kuni Poola kuningas Stephan Bathory Pihkva all ähvardas vene vägede seljatagust. Siis soovis tsaar Joan Julm rahu, mis Vatikani esindaja Antonio Possevino vahendusel sõlmiti Sapoljes 1582. Rootsi väepealik Pontus de la Gardie tuli 1581. aasta talvel üle jää Viru randa ja vallutas ühe linnuse teise järele. Pljussa jõesuudmes 1583. a. sobitatud vaherahu kinnitas tsaar Feodor Täyssinäs 1595, millega Eestimaale kindlustati esi-koht vene kaubanduses.

Enam kui veerand sajandit olid tuli ja mõök laastanud meie maad ja rahvast; harva leidus kohti, kust tõusis suitsu. Õuemail mustasid ahervaremed, põldudel kasvas võsa. Sõja kannul käisid nälg ja katk. Eesti rahvastiku asupaigad endisel ühisel Liivimaal olid nüüd kolme võimu valduses: Saaremaa taanlaste käes; mandri põhjapoolne osa, mis siitpeale nimetati Eestimaaks, rootslaste halduses, kuna lõunapoolse Poola provintsi senisele saksapärasele nimele oli antud romantilisem kuju — Inflanta.

Poola kuninga nimel valitses maad administraator Riias, kust said juhtnööre presidendid-vojevoodad Võnnus, Tartus ja Pärnus, kellele omasoodu allusid starostkonnad, millised läänistati aadlimeestest starostitele eluksajaks; enamasti poolakaile ja leedulastele, kes oma võimkonna tuludest kolmandiku kulutasid selle tarvetele, kolmandiku kasutasid enda palgaks ja kolmandiku loovutasid kuningale. Aadlisei-

suse huve kaitses maapäev, mille koosseisu määras 1582. aasta konstitutsioon.

Rootsi kuningat esindas Tallinnas asehaldur ehk kuberner, kes sõjalistes ja fiskaalsetes ülesannetes oli „esimene omasarnaste seas“; alluvuselt võrdne lääniasehalduritega, kes korraldasid maakaitset ja kogusid maksusid oma valdkonnas. Mõisalääne haldasid foogtid, kes patriarhaalses korras samuti allusid otse kuningale. Aadli eesõigused, maapäeva ja maanõunike volitused piirasid asehalduri võimu ja takistasid Karl IX peale Rootsi kuningaid meie maal reforme teostamast.

Gustav Adolf, rootslaste, gootide ja vendide kuningas, oleks „Jumala armust“ oma vapisaama hästi võinud kanda „kõigi venelaste tsaari“ tiitlit, mida talle Novgorodis 1611 pakuti, nagu Sigismund Wasa enne Poola kroonis istus Rootsi troonil. Meie ajalugu oleks siis kujunenud teisiti. Sigismund III aga ei tunnustanud onupoega Stokholmis. Kuningas kindlustas oma õigused ka Liivimaa kohta Altmarki vahe-rahus 1629 ja langes protestantismi eestvõitlejana kolmekümne-aastasest sõjas.

Kuninga matustel Stokholmis Liivimaa saatkonna juht Otto v. Mengden ajas agarasti oma seisuse asju. Neist oli juttu riigikantsler Axel Oxenstiernaga. Mengden arendas oma mõttekäiku: Kadunu pidas aadlist lugu ja tunnustas nende teeneid. Tasus neid mõisadega, aga eelistas oma mehi. Meist, liivimaa-lastest, ta palju ei hoolinud. Palusime Privilegium Sigismundi Augusti kinnitust, ta soovis seda enne

algupärandis lugeda. Kust me võtame algupärandi? Seda, võib olla, pole kunagi olnudki...

Oxenstierna noogutas vaikides pead. Mengden jatkas: Ta oli ka selle vastu, et Liivimaa liidetaks Eestimaaga ühiseks provintsiks; kartis, et me hakkame siis nõudma samu eesõigusi, mida Harju-Viru rüütelkond kasutab... Üldse, ei pooldanud aadli korporatsiooni. Meil on maapäevad, aga puudub kindel esindus: maanõunikud ja maamarssal. Oleks meil vähemasti alatine rüütelkonna sekretärgi. Nüüd niisugune vaheaeg, tütar alles laps ja teie, tema eestkostja, ise suurmaavaldaja Liivimaal...

Kantsler võttis aeglaselt sõna. Ta saab sest väga hästi aru. On ise aadlimees, aristokraat läbi ja läbi. Mitte säärane demokraat nagu teil seal Riias, — Skytte...

Skytte olevat kuninglikku verd, viiksatas Mengden. Majesteedi lihane poolvenda, nagu räägitakse... Igatahes oli tema kasvataja.

Kantsler tähendas järsult: See ei tähenda midagi. Minul on siin oma sõna ütelda. Üldse meil, Oxenstier-nadel... Skytte oli lihtlabane kodanik, aadeldati alles aastat kolmkümmend tagasi. Tema kodanliste vaa-dete pärast ta siit saadetigi maapakku. Aga sealgi on ta päevad loetud. Bengt sõidab Riiga, Bengt Oxenstierna. Hüva. Ma vaatan, mis ma ses asjas saan teha.

Maamarssali ja rüütelkonna sekretäri viis Mengden kohe kaasa. Bengt Oxenstierna tuli järele ja tõi järgmisele maapäevale rüütelkonna kassa. Aastakümne pärast järgnes landraatide kolleegium post-

pakis. Kristiine sirgus ja eraldas juba noort Gabriel de la Gardie'd vanast Axel Oxenstiernast. Eelistas aadlimehi, need olid rüütlikumad kui kodanikud ja talupojad. Liivimaalasi tundis ajaloost: kuulsad neitsi Maarja kavalerid. Kinnitas kõik nende eesõigused. Algupärand?... Seda pole vaja.

Karl X Gustav, kelle kasuks kuninganna troonist loobus, oli seotud sõdadega Poola, Vene, Taani ja Preisi vastu, mille tõttu polnud mahti tagastada $\frac{1}{4}$ mõisu, mis Kristiine doneerinud, nagu riigipäev otsustas. Karl XI võttis eestkostevalitsuselt üle rahu- lepingud, sõlmitud Poola ja Preisiga Olivas 1660, Venega Kärdes 21. juunil 1661, ja tühja riigikassa. Tulu-allikate otsingul puutus kuninga kätte riigipäeva otsus 1655. a. „neljandiku reduktsiooni“ kohta. See asi tuli viibimata võtta käsile.

Liivimaal ei olnud „seaduslikul teel“, maapäeva kaudu, midagi teha. Gustav v. Mengden, Otto poeg, käis järel kui vari ja mangus, jäetagu neile see neljandik, nemad on lojaalsed ja paid. Liiatigi, Liivimaal on suuri maalarakaid rootsi magnaatide käes, kellest ammu tahetakse lahti saada, — võetagu neilt. Kuningas saab mulje, et aadel põhimõttelikult ei ole reduktsiooni vastu, vaja ainult leida õige menetelu. Ljungby resolutsioonis ta loobub neljandiku reduktsioonist Liivimaal ja annab asja maapäeva otsustada.

Maapäev aga ei taha mingist reduktsioonist teada. Mengden saab sõimata, tema oma läbirääkimistega toonud selle kupatuse kaela. Mengden võtab ka südant. Rootsi riigipäeval pole Liivimaal üldse midagi ütlemist. Meie alistusime Karl IX-le isikli-

kult ja seisame kuningaga personaal-unioonis: tunnustame ainult kuningat. Kuningas aga lubas reduktsioonist loobuda ja jättis selle asja maapäeva kompetentsi. Kuningal ei jää muud üle, kui tagastada mõisad ilma maapäeva nõusolekuta.

Dialoog Liivimaa rüütelkonna ja Rootsi kuninga vahel, ennegi täis dramaatikat, areneb oma haripunkti. Võnnu maapäeva otsustes 1692 kuningas näeb rüütelkonna võimupiiride ületust ja riigireedet. Nõuab akte ja retsesse, tahab temale esitatud palve koostajaid võtta vastutusele. Maapäev keeldub. Kuningas saadab maapäeva laiali, kaotab landraatide kolleegiumi, likvideerib maariigi (status provincialis) sellisena. Süüdlased, nende seas aadli poliitiline juht Patkul, mõistetakse tagaselja surma.

Suvi 1695 on jahe. Lakkamatu vihm. Halla võtab tõu- ja aiavilja. Järgmine aasta samuti. Poliitiline taevast läheneb pilve, ähvardavad rangad kerkivad igast ilmakaarest. Talupojad Liivimaalt käivad Stokholmis oma häda kaebamas. Kuningas kuulab nende palveid ja teeb korraldusi neid aidata. Koer tuleb tagasi oma okse juurde ja Liivimaa aadel on valitsusest jälle tüdinenud. Rüütelkonna agent Johann Reinhold Patkul rändab ringi ja agiteerib: aadli vabariik Poola ülemvalitsuse all.

Põhjasõda. Ühelt poolt nooruslik Karl XII, teiselt poolt tsaar Peeter I oma liitlastega, sisemiste ja välimiste vaenlastega. Narva 1700: võit. Poltava 1709: kaotus. Liivimaal laastab Šeremetjev ja raporteerib tsaarile: „Loomi ja eestlasi oleme saanud suurel arvul. Lehmi saab nüüd kolme altõni eest, lam-

baid kahe tenga eest. Väiksed lapsed maksavad ühe tenga, suuremad üks grivna, altõni eest saab neli tükki. Vaenlase maal ei ole enam midagi rüüstata. Maakohad on veel ainult kaardil olemas.“

Harku mõis oli säilinud ka looduses, seal asus Tallinna piiravate vene vägede staap. Septembri 29. päeval 1710, ülejoosnud rootsi dragun sirgeldas seal vene ratsaväe kindralina Tallinna kapitulatsiooniakti alla oma nime: Rfbauer. Siis ratsutasid vene väed Harjuväravast sisse, rootsi ratsasalk lahkus Rannavärava kaudu. Väike dekoratsioonivahetus ajaloonäitelaval, sest kohe kerkib eesriie ja avaneb võõrusetenduse viimane vaatus.

Poola kuningas Friedrich Augusti asemel tema eelkäija Sigismund Augusti privileegid, mida Rootsi kuningatest Liivimaal tunnustas ainult Kristiine, tsaar Peeter kinnitas ka Eestimaa kohta. Oli küll kokku lepitud, et Eesti- ja Liivimaa saavad Poolale, aga mis sa teed rahvale, kes ise tikub Vene alla, s. t. kes tegelikult oligi Vene all, kui tsaar rahvastikku kutsus alistuma, töötades seisustele tagada nende eesõigused. Ja rahvastik, see on maiskond ning linnakodanikud, talupojad nende päraldis.

Sedamööda, kuidas vasallide õigused avardusid: sõdijate palgamaa meesläänina, kogukäe alusel, paran-datav enne meesliinis, siis mõlemais, kahanesid võrd-selt nende kohustused õiguste tasuks. Ainult usta-vusvanne valdusse astumisel aasta ja päeva jooksul. Vastuoksä sama võrra kerkisid talupoega koormised ja ahenesid nende hõlpused: algul kümnis või hinnus, siis tegu ja sõltlus, sunnismaisus; lõppeks pärisori,

keda võis müüa, pantida ja pärandada; „hinged“, keda loendati nagu kariloomade „päid“.

Katariina II nägi aadli vabariigis võõrkeha, mis ei sobinud valgustatud ainuvalitseja võimkonda. Ta soovis tutvuda selle majandusliku alusega, maavaldustiitlitega. Revideerimisel need osutusid väga puudulikuks. Kuuldused uuest reduktsioonist ajasid aadli ärevile. Keisrinna andis mõista, et reduktsioon võib ära jääda, kui rüütelkonnad nõustuvad venemaise valitsuseviisi, asehaldurkonna, laiendamisega Eesti- ja Liivimaale. Sel korral võiks mõisad üldse tunnistada aadli omandiks.

Ei olnud midagi parata. Maavaldus oli maahalduse eelduseks. Samal ajal kui Eesti-, Liivi- ja Saaremaal teostati uut korda, millega kõrvaldati rüütelkondade autonoomia, ilmus 3. mail 1783 manifest, mis kõik läänid Riia ja Tallinna kubermangus siitpeale „igaveseks ajaks“ tunnustas alloodideks, mida igäüks võib ise kasutada ja käsutada. Mõisavalduse vastu aadel müüs maahalduse õiguse, mille talle Paul I kinkis tagasi. Mõisad tulid muidu kätte ja ühes nendega muud maised hüved.

Kui keegi võtaks vaevaks tagantjärele koostada Liivimaa rüütelkonna horoskoopi, siis asetaks ta selle astsendendi või M. C. tingimata Sõnni, kelle valitseja on Veenus. Tõlgend: Naised troonil toovad õnne. Keisrinna Katariina andis „hirmu“, kuninganna Kristiine „armu“, tulemused olid samad. Kui aga eelista ratsionaalset seletust, siis peab eeldama, et aadel, tundes troonipärija kalduvusi, arvestas kohe Pauliga

ja võitis tehingu hiilgavalt. Talupojad olid nüüd „igaveseks ajaks“ mõisnike käpa all.

Iga talund, sedamööda kuidas ta orjus, nimetatud kahepäevast kuni kuuepäevani, saatku mõisa teolisi, vaime, korralisi, vabadikke ja päevilisi, nagu mõisahärra vajab. Tehku abitegu külvi, sõnnikuveo, heina-teo, põimangu ja rehepeksu ajal. Vedagu mõisa viina-, vilja- ja linavoorid linnadesse. Kandku andameid, mida mõis märkab nõuda. Selle pisku, mis jatkuks oma suhu, petab alkoholiga käest. Igal künnkal kükitab kõrts, aga mõisamehed sõidutavad viinaaami taluõue ja viivad peremehelt viimase linapunsu.

Talumaile ei jatkunud töøjõudu, põldu harida polnud mahti. Ikaldas tänavu, ikaldas tunavu. Talumees niitis põllult vikatiga lustet, tampis lasnaga kehvi pähikuid. Riputas põppesarja üles ja sõelus üsset „salaja“, suletud värava taga, et tuul ei hajutaks aganaid. Rapantsed jahvatati käsikivil või suruti uhmris. Leivuti rappe- või rapantseleiba. Sedagi ei jatkunud, laenati mõisast, lisandati männikoort. Rapantseleiba ei tohtinud pirrutulega minna laudilt võtma, särsatas põlema, kui tuli külge puutus.

Kirikuraamatute järele söödi aganaleiba, kevadel ja suvel, veel XIX sajandi algul neiski kihelkonnis, millised praegu kuuluvad jõukamate hulka. See oli meil too aeg, millest pajatab soome rahvalaul:

Öillä päivät jatketaan,
Petäjällä pellonsiemen.“

Autopasuna tuut-tuut-tuut katkestas kõnevoolu kauemaks kui hingetõmbeks vaja. Lemming mõõtis

mõttes maad, mis tal veel käia, ja otsustas astuda pikemad sammud.

„Aleksander I juhtis rüütelkonna tähelepanu vajadusele mõisnike omavoli talupoegade suhtes piirata, vastasel korral vihjates riigivõimu paratamatust vahele segada. Neil eeldusel Eestimaal maapäev laskus isevalitsejaga tehingusse ja esitas „Põhimõtted talupoegade olukorra paranduseks“, millised keiser kinnitas 25. septembril 1802, vastutasuks 15. oktoobril s. a. ka aadlimõisade krediitkassa põhikirjad, rahuldades ühtlasi rüütelkondade palved käitiskapitali hankimiseks riikliku laenu näol.

Aga need põhimõtted, mis mõned mõisnikud Liivi- ja Eestimaal eelmise sajandi lõpul „eraõigustena“ vallarahvale olid möönnud, tundusid aadli enamikule pentsikutena, nende üldine rakendus äärmiselt ebamugavana ja üleliigsena. Kose-Uuemõisa mäss 1805. a. sügisel sulges aga taganemistee. Riigivõimu ähvardaval surveel kerkis 1810 Eestimaal maapäeva ringkonnas küsimus, kas antud olukorras ei oleks otstarbekohasem pärisorjusest üldse loobuda, säilitades seevastu maaomandiõiguse.

Kõigekõrgema nõusolekul see teostuski 23. mail 1816. a. kinnitatud seadusega. Eestimaal talurahvas lasti isiklikult priiks, „ommeti sedda ennestele piddades, et Ma ja P o h h i Moisnikkutte pärris-ommaks jääb kui ennegi.“ Siitpeale talupoeg võis maad saada rendile vaid „vabal kokkuleppel“. See tähendab: rentija, kelleks oli muidugi mõisnik, kirjutas rendilepingu ette ja alla ning talupoeg kui rentnik, kellele

see oli ainus eluvõimalus, lisandas sellele omalt poolt kolm risti + + +.

Aktsioon, mida XIII sajandi algul Jumala nimel ja relva varal alustati, jõudis XIX sajandil keisri loal lõpule. Nii siis mitte relvaga ei vallutanud rüütlid meie maad ega alistanud rahvast, vaid „seaduslikul teel“, lepingute põhjal. Kapitulatsiooni määrusi üks pool rikkus kavakindlalt ja anastas teise õigusi. Vas-tavad riigivõimud arvestasid tegelikku olukorda, käsiteldaval ajal isikliku vabaduse kontsessiooni ilma maata, millise seadusandliku akti Vene keiser lõplikult sanktsioneeris.

Maa, mille aadel omastas sel teel, et loobus oma öeldavast ajaloolisest missioonist, seni rasketel tingimustel siiski osaliselt talupoegade valduses, võõrandati neilt lõplikult. Seda tehingut kuulutati ennekuulmata heateona, mis tema algatajaile pidi kindlustama riigivõimu tunnustuse ja talurahva tänu igaveseks ajaks. Aga see seadus rahuldab püsivalt aadlitki ainult paberil. „Lindprii“ talupoeg tegelikult polnud mitte rentnik mõisahärra maal, vaid üürnik tema majas, alati tuule-elevil.

Aastakümneid otsiti pääseteed sest ummikust, millesse mõlemad pooled sattunud. Aga raske oli küsimust nii lahendada, et hundid oleks söönud ja lambad puutumata. Riias võitsid 1842 uued põhimõtted: talupoegade maa-omand, teoorjuse lõpetamine ja siirdumine raharendile. Sel puhul lausus Gustav parun Nolcken need ajaloolised sõnad: „Käesoleval juhtumil on küsimus aadli maaõigusest üldse. Ei

ükski inimvõim suuda takistada seda liikumist, millele kõnealune esildis annab tõuke.“

See oli õigesti öeldud, aga vööriti mõeldud. Mitte see esildis ei andnud tõuget, vaid tõuge tõi selle esildise päevakorra. Tallinnas pillas maapäeva juhataja lahingu ägeduses ametisaua ja uuendusenõudjad said krambid. Ettepanek, aadli maa-omandit piirata, lipsas vaid juhuslikult läbi. Kogu maa jagati kahte ossa: ühel pool mõisamaa, teisel pool orjusemaa, nende vahel „erapooletu tsoon“ — kvoote või kuuendik, mis tegelikult jäi ka mõisniku käsutusse mõisa sulaste palgamaana või fondina, millest ümardati mõisapõlde.

Eestimaa talurahva seadust, mis 1856 üllitati, oli venitatud nagu seanahka. Seda pargiti veel Mahtaras 1858, enne kui teda määrustega täiendati. Muutunud konjunktuuris ei katnud mõisnike kasvavaid kulusid ka raharent ega ratsionaalne põllumajandus. Moonakate elamute ehituseks vajati kapitali, mida riik enam ei andnud. Selles kitsikuses müüdi talusid, millele ingrosseeriti võlad. Pojad maksid rahaga, mida isad tasusid seljanahaga. Sigis jälle eestlasi, kes olid peremehed omal maalapil.

Vallakogukonna seadus vabastas talupojad aadli eestkoste alt ja jaluldas mutatis mutandis muistse omavalitsuse algraku, külakonna. Muiste meie rahvas ei suutnud ületada omavahelisi vastolusid ega liituda sisemiselt ühtlaseks organismiks. Välisel survele ugalased ründasid sakalasi ja saarlased karistasid järvakaid. Vööras riiklik rakim, võrdne Harjus ja Virus, Sakalasi ja Ugalasi, Järvas ning Saaremaal, pres-

sis meid kokku rahvuslikuks tervikuks, mis eelduseks riiklikule iseseisvusele.

Meie rahva eepos, Kalevipoeg, on meie rahva saatuses sümbol. See muinassangar, kelle isiksuses rahvaluule-uurija avastab muistsete reaalinimeste pärimusi, sündis rahvuslikul ärkamiseajal tõeliku inimesena ja aadestatud rahvakangelasena uuesti. Lauliku meelekujutuses muistne hiid kujunes lugulaulus sangarlikuks kuningaks, kes tähistas teed, mida eesti rahval omas arengus tuli käia: vastolulisest „loodusehiiu“ seisundist iseteadlikuks ja viimaks ka iseseisvaks rahvuseks.

See oli moodsa rahvalaulu viis, mis esmalt arglikult meie kõrvus hakkas helisema, laul ilma sõnadeta, mida sajandilõpul üritas sangaritenor, kõlbluse põhiheli, millega hiljem seltsis majanduse maine suurus reaalse baritoni ettekandel. Solistide isiklikud motiivid põimusid fuugaks, milles juhi ja kaastaja, dux'i ja comes'i, esikohtade pärast vaidlesid ja maadlesid tenor ning bariton, kes teineteist pagesid, teineteist jälitasid, — teema, mida mitmes variatsioonis alatasa korrati käesoleva sajandi algul.

Selle sekka kostis suurtükimürinat Kauges Idas ja läheneva rahvahulga häälteköminat Sarmaatia legendikul.

Sel tagapõhjal astus esile „kontra-subjekt“, sotsialism, mida toonitas sügav bass. Vene koloss vaarus savijalgel, kõik koormatud ja vaevatud tõstsid pead ja nõudsid kõikide suurte ja vägevate eesõiguste kärpimist. Jumalaltki võeti suur „J“ ja alandati jumalaks, võrdseks hariliku kodanikuga. Tulekuma taeva-

võlvil värvis eha veripunaseks. Siis raksatas vintpüssidest kogupauk, kostis karjatusi ja 1905. a. mässulaul katkes crescendos jäiga dissonantsiga. Nikolai II luges rahuldusega rahustajate aruandeid.

Sel ajal kui fuugalause vaikis, hakkasid kõlama vahelause akordid ja viisi haarasid tulirelvad maailmasõja orkestris. Püssid paukusid, kuulipildujate nagin sumbus raskete kahurite mürskudesse. Rahvahulkade koor retsiteeris: Rahu! Maad! Vabadust! Pihkva linnast 2. märtsil 1917 kell 3 päeval hakkas venima telegrammilint millel telegrafisti põgus pilk tabas sõnu: „... priznali mõ za blago otrečja ot prestola gosudarstva rossiiskago i složitj s sebja verhovnuju vlastj...“ Allkiri: Nikolai.

Me nõutasime autonoomia, kui selleks veel oli aeg. Vene revolutsioon juba arenes uutes põhitoonides ja rütmis. Orkestrijuhid kaotasid taktikepi. Maapäev kuulutas end kõrgemaks võimuks Eestis ja puges põranda alla, kust lähetati saadikuid välismaile. Aga Stokholmis olid esindajad ees, Liivimaa ja Eestimaa rüütelkond, „als die verfassungsmässigen Vertreter dieser Provinzen“, kes Eesti- ja Liivimaa kuulutasid iseseisvaks „üldise rahvatahte“ põhjal, avaldunud Tallinnas 28. novembril s. a.

Me jõuame oma lugulaulu kontrapunktilises käsituses fuuga viimasesse järku, mis kannab nime „stretto“. Kiires, vahelduvas tempos esinevad propoosta ja risposta, väide ja vastus kõigis võimalikes kombinatsioonides ja ühinevad harmooniliseks kompositsiooniks 24. veebruari 1918 manifestis, mis väljendab neid sõnu, mida me otsisime „laulus ilma sõna-

deta“: „Eestima, tema ajaloolistes ja etnograafilistes piirides, kuulutatakse tänasest peale iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks.“

Mis nüüd järgneb, on vahepala, intermezzo. Saksa sõjaväe ülemjuhataja Liivi- ja Eestimaal teatab 4. märtsil: „3. märtsil (uus stiil) kell 5 peale lõunat on Brest-Litowskis Saksamaa ja Wenemaa vahel rahu tehtud. Wenemaa on ennast kohustanud kõik wene wäge ja punased kaardiwäelased Liivi- ja Eestimaalt ära koguda.“ Freiherr von Seckendorff, Tallinnas. 5. märtsil 1918: „Korratuste aeg on möödas. Nüüdsest peale, leiab iga isik, kes Saksa wägede poolt ära wõetud Eestimaal elab, seaduslikku kaitset.“

Eestima ja Liivimaa rüütelkond, „nende provintside seaduspärase esindajatena“, ruttasid jalul-dama Landesstaati, millega meie omavalitsus sideme katkestas. Preisi kuningas Wilhelm II registreeris endisi ordumaid ja iga silmapilk oli oodata printsi Brandenburgist. Läänerindel otsustati teisiti. AOK okastraat meie piiride ümber rebenes, mustvalge-punane lipp langes vardast ja sinimustvalge hiivati Pika Hermanni otsa. Aga juba laterdas Narva pool punane kalts, mida tuldi Toompeale püstitama.

Paljakäsi, nagu sakslased meid jätsid, käputäis õppureid ja sõdureid ei suutnud tõkestada „Eesti Tööraha Kommuuna“, mis 28. nov. Narvas üllitati, mehi, kes Moskva põhimõttel hävitasid vaenlase maksuvõimelisi kodanikke. Pealinnast ainult 35 klm kaugel, tuli Inglise laevastik, saabusid hõimuvelled üle lahe, taanlased Valdemar II ja rootlased Karl XII teedel. Meie soomusrongid juba mürtsusid ja iseseis-

vuse esimeseks aastapäevaks oli vabariigi pindala vene-hiina-läti-eesti jätistest puhas.

Väina kaldalt lähenesid aga ristirüütlite järglased ja moodsad „mõisamehed“, tulid meid kinnitama ses usus, mis nende eelkäijad meile tõid seitsesada aastat tagasi. Ainult ajakohasemas vormis ja varustuses — raudne diviis ja landesväär. Öeldavasti jälitavad punaseid, aga tegelikult lasevad need joosta ja ihuvad hammast sinimustvalgete peale. Nagu elektrisäde läbib rahvaüdi hüüdlause aastatest 1222/1224: Nii kaua kui meie maal on veel üks aastavanune ja küünrapikkune poisike...“

Sellest juhtsõnast ise otsekui elektriseeritud, kõneleja seni tõtlev, sageli piltlik mõistukõne muutus korruga asjalikuks, energiliseks ja täpsaks, nagu väejuhi raaport rindelt sõjavägede staabiülemale.

„Meie väed arendasid lõunarindel pealetungi. 2. diviis ja soomusrongide divisjon vallutasid 25. mail Pihkva. Edasitungil Aluliina-Jehkabpilsu suunas diviisi väeosad jõudsid 31. mail Vec-Gulbenesse ja jätkasid punaväe jälitamist. 3. diviisi osad ühes I Läti polguga vallutasid samal päeval Võnnu ja liikusid edasi. Von der Goltz oma palgasõduritega oli 21./22. mail mehitanud Riia. Selle asemel et punaseid jälitada, landesväär suundub põhja poole, kus, nagu neile kindlasti seletatud, enamlasti ei ole.

Meie soomusrongid saavad 3. juunil käsu mehitada Yeriki-Gulbene raudtee, kuna landesväär juhataakse itta, kui nad enamlasti otsivad. Landesväär aga marsib põhja poole, tungib meie vägede selja taha,

ühendust tagalaga katkestama. Anmati jõel 5. juunil kokkupõrge meie kitsaroopalise soomusrongiga Nr. 2.“

Kõneleja võttis hoogu nagu otsustavaks löögiks. Sihtlauaks Savilepa sulane Seervand, kes harkisjalu seisis Ojalepa Andrei ees ja sellele näitas oma uuri.

„Kujutlege nüüd seda momenti!“

„Momenti!“ rõhutas kaja.

Andrei astus sammu tagasi ja tõstatas silmad.

„Meie oleme oma maa enamlastest puhastanud, samuti suure osa Läti maa-alast, avitanud lätlasi, et nad ise suudaksid end aidata. Seda momenti „mõisamehed“ tahavad kasutada selleks, et mehitada Eestimaad, võtta meie võidetud seisukohad üle, ennistada keskaegne orduriik. Meile oleks esialgu jäänud au kaitsta riigi idapiiri, hiljem iseseisva väeosana poleks meil enam sedagi usaldust olnud. Aga me andsime lätlastele nüüd selle hüvituse, mida nad 1208 sakslaste surve all asjata ootasid.

Kahekümnesimesel kogu rindel landesvääri rünnak. Kell 08,00 kaks 2. Võnnu polgu pataljoni kaovad segaduses rindelt, meie soomusrongide divisjoni ja 3. rügemendi parema tiiva vahel tekib avaus 6 klm lai, millest vaenlane poeb meie selja taha. Aga iga eestlane põleb ürgvihas, mis põlvest põlve pärandunud. 23. juunil vaenlane taganeb korratumalt. Juuli algul oleme Riia all, kuhu kostavad laevastiku mürsud Väina suudmes. Siis... Nagu jalgpallivõistluses vahekohtunik annab vile ja mäng katkeb vastase värava ees.

Lõpuarvet mõisameestega teeb Asutav Kogu Tallinnas. 10. oktoobri 1919 andepäeva kannab maa-

seadus, millega võõrandatakse „kõik Eesti vabariigi piirides olevad mõisad ja maad, mis Balti Eraseaduse § 597. tähendatud, ühes kõigi nende päraldistega ja põllumajandusliku inventaariga“. See seadus tabas samuti meie oma nõukamaid ja jõukamaid, kes olid jõudnud omandada rüütlimõisa üle 150 tessatiini. Eelikuid leiame selleski ajaloos: Clemens Esto suur-maaomand likvideeriti ordu ajal.

Avarad mõisaväljad on nüüd tükeldatud ja eraldatud üksikõuedeks kogukas asunduses. Sumbküla uuemat tüüpi. Ses asub Rahva Majasteedi soosikute klass, demokraatia aadel, vabariigi laenuhärрад. Igale mõõdetud kätte oma „aru“ ja adramaa — normaaltalu. Riiklikult kõigiti soodustatud ja sotsiaalselt mitmeti eesõigustatud, see erilistelt kutsealadelt põllumajandusse siirdunud asunik-kond sulab varsti üldisse põllumeeste-seisusse, kellega koos nad moodustavad meie rahvatuve.

Kui mõni neist, kes seitsesada aastat mulla all maganud õiglase und, nüüd surnuist ärkaks, siis ei teaks ta aimatagi neid muudatusi, mis vaheajal meie maal aegu saanud. Ta imetleks vaid uuendusi ja tehnilisi täiendusi. Aga me ei tarvitsegi manalast külalisi oodata. Ma loodan, et need, kes 1919 vaenuväljal langesid, seal kohtavad muistseid eestlasi aastaist 1217 kuni 1224 ja neile ütlevad, et nende surm on lunastatud ja meie maa jälle vaba. Lembitu on surnud, aga tema vaim elab.

Narva all jätkusid võitlused ja muutusid üha vihasemaks. Me teame miks: Kreml vajas käsipanti algavateks rahuläbirääkimisteks Toompeaga. Aga Narva

seisis nagu Verdun, ustav oma kuulsale eeskujule. Me ei paindunud ega murdunud. Tartu rahuleping 1920. a. helmekuu 2. päevast on esimene akt, millega eesti rahvas de jure tunnustati ajaloo subjektiks, olles seitsesada aastat olnud objektiks võõrastes kätes.

Iga rahva ajalugu on tema saatus. Iga rahva saatus on iga tema üksiku liikme saatus. Igaüks meist vastutab seda tulevate põlvete ees. Ajalookohus keskajal langetas meie rahva kohta surmaotsuse, mis hiljem muudeti eluaegseks vangistuseks. Selle otsusega taunitu ei leppinud eales, protesteeris ja apelleeris kuni Kõrgem Instants selle tühistas. Asi võeti sisuliselt uuesti arutusele ja nüüd on meie ja tulevate põlvete ülesanne hoolitseda, et edaspidine kohtuotsus oleks meile õigustav.

Ja kui varem või hiljem jälle tullakse meile mõnda uut usku tooma, siis ütelgem neile apostlitele, et meil on oma elutunne ja oma usk, mille järele me elame. Me oleme valmis kõikide rahvastega rahu sõlmima ja uuendama, aga ei kunagi nõustuma nende usku vastu võtma, niikaua kui meie maal on veel üks aastavanune ja küünrapikkune poisike; see meie esivanemate juhtmõtte olgu ka meie lipukiri.

Ma olen lõpul ja päädin oma taasvaate seitsmesajale aastale nende sõnadega, mis selle graniidi pallese raiutud: „Nende langenud poegade ja vendade mälestuseks, kelle veri valatud meie ja tulevate põlvete eest, püstitab tänasel päeval selle samba tänulik Arula kihelkond. Au langenuile! Nende mälestus olgu meile püha igavesti!“

Küla, mets ja maa kinnitasid nagu ühest suust:
„Igavesti!“



Kahekümnes peatükk.

ARUANNE.

Rahvamurd, tardunud hüpnoosisarnases kanges-
tuses Aravere algkooli õuemurul, vallanes nagu min-
gist painest, liigahtas, köhatas ja pühkis näolt higi,
kui Lemming ausamba soklilt astus aegamisi alla,
meeled veel küdevil mõttevoolu kõrges pinges. Paul
Sõster ruttas talle vastu ja surus kätt, tänas „selle väga
huvitava ettekande eest“. Lemming vabandus, tal
olnud nii vähe aega valmistuda ja sellises lühikeses
ülevaates ei saa olla kuigi põhjalik; kardab, et mõnigi
oluline moment jäi mainimata.

„Väga hea, väga hea,“ kordas Sõster hajameelselt
ja tõusis kiiresti tribüünile. Teised komiteeliikmed
järgnesid esimehe eeskujule ja raputasid ta kätt,
muide sirutati talle soe ja pehme käsi laias varrukas
vastu, Lemming tõstatas silmad ja hüüatas häämas-
tuses:

„Laane... kus siis sina, kuidas sina siia said...
ja talaaris?“

Laane naeratas andestavalt. „Mul ei olnud aimugi,
et sina mu koguduse liige oled... Aga nagu näha,

mitte just suur kirikuskäija, — ei tunne Arula õpetajatki...“

„Arula õpetaja?“ imestas Lemming.

„Seda küll.“ Jälle see paljutähendav naeratus. „Kus su silmad siis olid, kui ma ausammast õnnistasin?“

„Ma tulin ju hiljem... Ja ei pannud sind inimeste murrus tähelegi.“

Pastor noogutas mõistvalt pead. Lemmingus püsis ikka see seletamatu vastumeelsus tema suhtes, mis juba koolipoisipõlves oli avaldunud, hoolimata Laane püüdest seda ületada.

Võhivõõrad inimesed surusid peale ja kätlesid Lemmingut, üks pehme käsi teiste karedate vahelt jättis talle midagi pihku. Heitnud sellele põgusa pilgu, nägi oma peos käkerdatud halli ümbriku. Oli see meelehea või armuavaldus?

Elli tuli oma kaaskonnaga ja avaldas kahetsust, et nad varemini ei jõudnud. Ei kuulnud kõike kõnet. Aga lõpp olnud huvitav. Need sõnad pudenesid pak-sult karminpunaseks värvitud huultelt, mille helk kajastus värskelt teritatud ja lakeeritud küünteltki. Ahvenson noogutas tummalt, nagu kollane ja kolkunud. Kapten September lõi vaikides kannad kokku ja langetas pea.

Sõster korraldas oma pabereid. Lemming sai alles nüüd mahti ausammast lähemalt silmitseda ja inimesi oma ümber vaadelda. Sõduri pronkskuju seisis graniitalusel, kiiver peas; vasem käsi hoidis kilpi vastu rinda, parem tugines mõõgale, mille paljastatud teravik oli torgatud vastu maad. Vaba ruum samba

ees oli palistatud mees- ja naisüliõpilastega, värvi-
teklite seas ka paar valget üldmütsi näha. Lemming
vihjas Elli poole ja osutas peaga korrapidajale:
„Kas see noorus on kõik Arula rahvas? Igaüks ise
värvi...“

„Ma ei tea,“ vastas Elli. „Küllap vist. Mina tun-
nen neist ainult üht, seda korporanti, kes meile
platsi juhatas: härra Sakson, Vamba Arnold. Eks ole
ilus poiss?“

Lemming kehtas õlgu. „Mulle tuletab ta teie
pulli meele, kes täna hommikul jaanitule asemel kraa-
pis ja möirgas...“

Elli karistas teda etteheitva pilguga ja tegi
„vuih“.

Sõster algas aruannet. Faktid ja numbrid Arula
kihelkonna rahva tänumeelsuse tunnustena ei suut-
nud Lemmingut praegu paeluda, ta ei saanud veel
millesegi keskenduda, liiatigi häiris tema rahu see
kiri. Ta nihutas end teiste selja taha ja avas sala-
mahti ümbriku. Käekiri oli tuttav, kõrged kiulised
tähed, nõtkunult vähe korratuses nagu veeämbliku
jalad. Kiri käis nii:

„Andke andeks, et ma ikka veel pole saanud Teile
oma võlga tasuda. Olin Soomes, minu käsi käis hästi
ja ma oleksin sinna jäänudki, kui mitte see vahe-
juhtum. Öppisin seal tundma ja austama üht laeva-
kaptenit Ameerikast, kihlusin temaga ja sõitsin koju
pulmade vastu valmistama. Tema pidi järgnema nä-
dala pärast, sest ma tahtsin enne isa ette valmistada.

Ja nüüd kujutlege, mis juhtus: Ma tulen koju,
kän isale peale, kuni ta annab oma loa minu mehele-

minekuks ja hakkab pulmadeks ühtteist muretsema. Määratud tähtpäev saabub, aga kes ei tule, see on minu peigmees —“

„O-oh,“ oigas Lemming ja kohkus ise puhkenud tundeavaldusest. Elli käändus ümber ja vaatas imes- tuses tema otsa. Lemming peitis ruttu kirja ja tegi näo, nagu poleks see tema, kes ägas. Sõdur kilbi ja mõõgaga graniitalusel oli teda kogu aja teravasti pida- nud silmas ja ei lasknud end petta. Kui kõik jälle aruannet kuulasid, jälgis Lemming seda Hiiobi sõnu- mikku.

„...ka ühtegi teadet temast ei tulnud. Kõik on jällegi möödud, see oli ainult üürike unenägu...“

Ma jään nüüd koju. Matan enda oma tupp ja elan, kuni suudan. Ilmaaegu oli Teiegi abi. Mul ei ole enam jõudu võidelda.“

Lemming tõstis silmad paberilt ja tabas Elli pilgu, mis salaja tema poole kõõritas, trummeldas kinga- ninaga ja vahtis aineti inimmurdu, ei näinud ega kuul- nud kedagi ega midagi. Jooksis siis silmega üle mõtte- avalduste ja targutuste selle teguviisi kohta, kuni tema tähelepanu köitsid järgmised read:

„Ma usun, ka Teie ei mõista mulle enam anda ühtegi nõu („Ei, seda ma ei oska,“ pidi Lemming tun- nistama). Oma isa olen nende sõitudega mässinud võlgadesse, palun Teid veel mõni aeg minu laenuga kannatada.“

See oligi minu kirja otstarve, aga see on ka mulle ainukeseks südamekergituseks, mis mulle veel jäänud, — kõik Teile usaldada...“

Allkiri ei olnud loetav, tähtede äärjooned sondu-

sid, nagu kõik Salme Puguani isiksuse kontuurid sel silmapilgul Lemmingu kujutluses.

„P. S. Kui mõni üksik rida Teie poolt mind minu üksilduses üles otsiks, oleksin tänulik. Enam kui tänulik. S. P.“

Lemming rebis kirja tükkideks ja poetas tasku. „Selle tüdruku poolt võis kõike oodata, aga selline lugu...“ Ta otsustas samas unustada see kiri, teeselda, nagu teda poleks olnudki; koondas tähelepanu aruandele, mida komitee esimees esitas väga põhjalikult ja üksikasjalikult. Mida pidigi tema siin veel tegema — oli ta ämmaemand? Siis tuli talle meele, et sel hommikul ta oli Stellast und näinud. Mida see siis veel kummitab?

Kõrvu peoperemehe käsutusse andunud, silmi Lemming eksles rahvakogus. Tajus õlgkübara tõrväläiget matsaka emanda peas, kelle priskes õhetavas näos pärlendasid higipisarad. Siis silmitses hajameelselt seda vanemat isanda moodi meest tema kõrval, kuuelõige läinud sajandi lõpult. Äkki sähvatas talle pähe:

Aga see on ju Saksamatsi Tiit Puju, Savilepa kunagine väimees, kadunud tädi Tiina lesk... Haliks oli ta läinud, peanahk roosatas läbi lumivalge harjase nagu noore põrsa ihu. Mahakäänatud madal kummikrae ja must kaelaside, Tiit Puju kestis kõik moodide muutuvused. Lemming pöördus nüüd uuesti matsaka emanda poole ja jõudis samal hetkel otsusele, et see on Saksamatsi praegune perenaine; oli kuulda, et Tiit on uuesti abiellunud.

Seervand ilmus jälle nähtavale, nüüd oli tema

kambas üks tundmata külapoiss, kes vähese huviga silmitses uuri, mida temale igast küljest näidati. Sellest tõsiasjast Lemming vaevalt andis endale aru, ta ei mõtelnud enam kirja peale ega kuulunud ammugi komitee-aruannet. Sõstri ühetooniline kõne viis ta mõtteradadele. Ta filosofeeris:

„Kõnelemine on kuuldav mõtlemine, aga kõnelemine ei ole alati mõtlemine ja mõtlemine ei ole veel mitte kõnelemine. Kes palju mõtleb, see vähe kõneleb. Aga kes ikka räägib, sel pole üldse aega mõtelda.“

Ajud sahkasid inertsihooos nagu jõude masin, millele vahest visatakse midagi alla.

„Kõnemees kuuleb oma mõtteid ütlustesse vormituna. Ta kuuleb asju, mida muidu pole olemas. Tal on kuulmemälu. See, kelle mälu nägeline — kirjanik, näeb oma mõtteid paberil, sõnades ja lausetes, antiikva- või gooti-kirjadega.“

Seervand liikus juba teises poisterühmas ja tõmbas taskust uuri. Oli see endine või oli ta selle juba vahetanud?

See tõi talle uue idee ja uue aforismi.

„Igalühel on oma tõde nagu kell taskus. Ühel käib ette, teisel jääb taha, harva kui kaks ühtuvad. Aga igauks usub oma tõde ja käib oma kella järele.“

Väikese vaheaja järel: „Mõni vahetab oma veendeid nagu taskukelli.“

Koorilaul vaikis, kaitseliidu auvahid ja korrapidajad lahkusid kohtadelt, rahvameri hakkas siia- ja sennapoole voogama. Minister, kes Vabariigi valituse nimel ausamba avanud, saadeti kõigi aupakkumistega autosse. Siis tuiskas Sõster jälle Lemmingu

juure, tänas teda veel kord, nüüd juba koondunud meeltega ja südamlikult. Oli heas tujus. „Muide,“ muigas ta, „kas panite tähele: kui minister kärkis, siis küla haukus vastu. Aga kui teie kõnelesite, siis kõik kiitsid järele ja kordasid nagu vandesõnu.“

Seltsimajas järgnes etendus, millest Lemming paluti osa võtma, aga enne kui ta selle kutse suhtes jõudis selgusele, tuli Tiit Puju ja sirutas talle oma kareda käe.

„Sain suurte sakste seast tulema, tahtsin vana sugulasega ka paar sõna rääkida. Kas ammu kodus? Kauaks jääte? Kas etendusele ka tulete, räägiksime seal pikemalt. Kas hakkate nüüd peremeheks?“

Enne kui Lemming sai mahti seda küsitelu vastata, nägi ta enda ees selle punase ümmarguse näo tõrvatud õlekübara all.

„Minu praegune naine,“ tutvustas Tiit.

„Me oleme ju vanad sugulased,“ vadistas emand. „Mina olen nüüdne Saksamatsi tädi. Tulge meid ka vaatama. Täna kohe. Jääge meile päriselt paariks nädalaks, saaks ometi haritud inimesi majja. Minu õde tuleb linnast tuleval nädalal. Ega te mu õde tunne?“

„Ei ole au,“ kahetses Lemming.

„Suur kuulus ämmaemand Hermiine Nirk. Ja tütar juba suur tüdruk, Armilda Miralda, tuleva aasta läheb leeri. Ega te tedagi tunne?“

Lemming väristas pead. „Ei, preili Armilda Miralda Nirki ei tunne ma ka mitte.“

Naeratas viisipäraselt, tänas jutukat emandat lahke kutse eest ja seganes rahvamurdu.



Kahekümnesesimene peatükk.

KESA.

Alt niidult kostis hommikul vara vikatiluiskamine. Lemming avas silmad, tõusis ja astus palkonile. Päike oli veel madalas, taevast selge, ilm kirgas. Lauk mära seisis aida ees rakked. Tuia võttis ohjad ja sõitis kotikoormaga väravast välja. Ema jäi aida ust lukustama; Seervand, nähtavasti kotte veeretanud, velkis valgeis pükstes niidu poole.

Lemming ei teadnud, mis tema täna peab tegema. All kuulukse niidetavat. Tuia läks veskile. Veskilkäimine on usaldusasi, seda teeb peremees ikka ise. Ent Savilepal ei ole peremeest. See, kelle hooleks peaks olema majanduse juhtimine, luusib metsas, mõlgutab mõtteid, eile pidas kõnet. Muide, Sõster oli talle selle eest väga tänulik. Kutsus etendusele ja võõrustas pärast oma pool.

Paul Sõster, Ivaste asunik, kunagine malbe õpetaja, siis vahva sõdur, on nüüd põllumees. Ja veel „edumeelne“ põllumees, kes pangalaenudega üritab uuendusi. Aga tal puudub perenaine. Ivaste härrastemaja suured toad on tühjad ja õudsed. Kolonel ma-

gab üksi alkoovis, sööb üksi avaras söögitoas, kui parajasti ei juhtu võõraid olema. Viimasel ajal olevat ta ses suhtes tagasihoidlikum, shimmy-preilisidki ei toodavat enam linnast kaasa.

Savilepal on sama häda, mõtleb Lemming juba trepil. Karjatara värav on vallali, haned ja pardid pääsnud õuemurule, päterdavad kaevu ümber. Häda on veel suuremgi, sest meil puudub peremees. Ja peremees on talus tähtsam. Perenaine on majalukk, hoiab seda, mis aita talletatud; peremees mureseb leiva majja. Kust saab Savilepa tuleval aastal oma leiva? Selleks ei ole veel midagi kohendatud.

Kesaväli seisab selles olekus, millesse jäi pärast tõukoristamist. Kõrrekõnts on kõdunenud, selle lämmatas umbrohi. Ent põldu peetakse kesas selleks, et maa saaks hinge tõmmata, muld viljelusest puhata. Kuid loodus paneb seal ise enda maksma. Igas ainekübemes kätkeb elu, mis tungleb muhenema, kohaneb olevaile oludele.

Inimene, kes valmistub mingi üleva sisenduseks, suleb oma peast kõik igapäevased mõtted, et tekkivas tühjuses valmida sügavaks elamuseks. Ent loodus ei salli tühjust; kus ei kasva kultuurtaimi, seal sigib umbrohtu. Ja pähe tungib igasuguseid uide. Mõtted on lõppeks samased elukübemed, mis tärkavad kõikjal, kus selleks eeldusi. Oma peaju peab harima ja viljelema nagu kesapõldu.

Kesa all teatavasti mõistetakse taliviljale eelnevat põldu, mis sügisest või osa suvest saati seisab jõude, milles samal ajal maaharimise teel luuakse soodsaid olusid mullapisikute tegevuseks, mulla murenemiseks,

mille järeldukel mulla füüsilised ja keemilised omadused, ehituse sõmerus ja küpsus, paranevad. Selle tagajärjel toitainete tagavarad muutuvad kultuurtaimede kättesaadavaks.

Savilepa kuuest põllust üks harilikult seisib kesas, hilise täiskesa all, nagu teaduslikult täpsustatakse. Jaak tegi täiskesale lõpu, tema eelistas mustkesa. Henn jälle soovitas haljaid kesasid, need pidavat silmas majanduslikku põhimõtet: suuremaid tulemusi vähemal jõukulutusel. Maa saab kasutatud, kasvatab piimakarjale haljast toitu. Nüüd on võidul jälle isaaegne ürgkesa, kus vaid sigadel voli tuhnida.

Kesa, see on looduses üks silmapilk, mil eluvormid paiskuvad tagasi neisse aegadesse, kui maakeral alles tekkis taimi, eostaimi, nagu esimesed olid. Ühed seda liiki, osjad, equisetum arvense, mida teatakse puudena esinenud devooni-ajastul, meie ajal kidunenud kääbustena mehitavad kevadel vara kesa. Kevadine kasv ei taotle muud kui sugu sigitada, selleks kulutatakse maa-alused jõutagavarad. See ülesanne sooritatud, nad kõngevad. Rahvas kutsub neid „lambanisadeks“.

Suvel ajab osi uued võrsed, mis eluvõimsad ja toimekad sarnastusprotsessis, aga ei sigita. Nad on välimuselt nõnda moonduud, nagu ei kuulukski samale taimede ja rahvas nimetabki neid teise nimega: „kukekuused“. See ürgmaastik osutab veel muidki kasve kaugeilt geoloogilisilt ajult, sedum näiteks, kukehari ehk kidihein, paksunahaliste, succulentae, liigist.

Lemming mäletas neid aegu, kui ta kesal sugu karjatas, siis huvitasid teda just need kukeharjad.

Nad meenutasid seda lugu ära kadunud pojast, „kes püüdis oma kõhtu täita lestadest, mida sead sõid,“ ja näppis neid haljaid lehti, mis olid küll lihavad ja mahlakad, aga ei maitsnud sugugi hästi. Sülgas suust selle rohelise nämmu.

Oleksin ma nüüd ka see ära kadunud poeg, kes pööras isamajja tagasi, jätkab Lemming oma mõtiskelu ja lahkub kesaväljalt kodu suunas. Võib olla saaks minustki veel põllumees. Ainesse peab süvenema, õppima põllumajanduslikult mõtlema. Iga ala, mida uuritakse, võetakse ajalooliselt läbi. Algaega olen ma juba käsitleanud, kui seda arutlust jätkata järjekindlalt, siis jõuan minagi viimaks cand. agr. Henn Lemmingu teadusliku meetodini.

Riiulil leidis kaustik, mis sisaldas mustandeid Henu kõnedest, peetud Arula põllumeeste-seltsi koosolekuil. Ilmar lehitses seda vihikut, luges siit ja sealt, enamasti vaatas algust ja lõppu. Noor inimene jagas neis maarahvale oma koolitarkust, suupärastas eriteadmeid sooharimise, karjakasvatuse ja piimatalituse alal. Optimism, usk ettu, tiivustas autori mõttekäiku; kindel veendumus, et valgus võidab pimeduse, headus kurjuse, õhkus igast reast. Mikroobide bioloogiast otsem tee viis ühispiimatalituse propagandale.

Aktikaante vahel oli säilitatud ajakirju artiklitega, milles käsitleti põllumajanduslikke küsimusi erialadelt, lisaks muule Savilepa kirjavarale. Need kirjutised tundusid nüüd vananenuina; maailmasõda oli siingi toonud põhjaliku pöörde, ületanud Henu ja instrktorite mõttelennu. Ajakohasemaid sugemeid

pakkusid lõigendid, mis Sõster eile andis kaasa ja soovitas lugeda. Agraarpoliitilisi päevaküsimusi majanduslike nähtustena oli ju üldiselt jälitud, ent nüüd need tulid päevakorrale kutseküsimusena.

Põhivaade ei olnud kuigi veetlev põllumajanduse harrastajale, romantikule, „potipõllumehele“. Talundus on loonustmajandusest siirdunud rahandusmajandusele, tulnud sõltuvaks maailmaturu konjunktuurist. Seda jälgida, muutunud nõuetele kohaneda, see eeldas moodsas põllumehe äri-mehe omadusi ja kalduvusi. Aga ka sellisele tegelikule põllumehele, realistile, olid väljavaated tumedad. Kriis sööbib põllumajandusse, nagu ta haaranud tööstuse ja kaubanduse. Igalpool see turuküsimus.

Endised turud on langenud ära, peab otsima uusi. Aga iga maa ehitab enda ümber tollimüüri nagu hiinlased hunnide pealetungil. Propageeritakse tarvete katmist oma toodangust, autarkiat. Saadusi on kõigjal küllalt, aga tarvitaja ei saa neid kätte. Saadustevahetus, kaubandus, ei vasta saadustetootlust, tööstust. Ökonomistid purelevad agronoomidega: teie ratsionaliseerite põllumajandustoodangut, tõstate produktiooni — kellele? Edendatagu tööstust, et siseturg areneks. Põllumajanduse tasuvus on umbes 3% aktiivkapitalilt, omaniku tööjõud pealekauba.

Põllumajandus läheb allamäge, võlakoorem kasvab. Instruktorid vabandavad halbade aastatega, ebasoodsa ilmastikuga. Teie õhutatud maaparandus, seemneviljalaenu, kergemeelsed girod on selles süüdi, ütlevad majandusteadlased. Põllumees ise kirub õlikooke, oli mul neid vaja! Üks arvestab üht,

teine teist tegurit, kuid üldiselt jääb mulje: ses eritelus ja arvestuses on midagi, mis lipsab käest, millel ei ole kaalu ega hinda. Seepärast ei taba seda ökonomist, agronoom ega talumees.

Loetud ajakirjade ja lendlehtede virn kerkis, pea huugas targutustest ja vaidlustest, Lemming asetas nad riiulile tagasi. Ei. Sel teel ei pääse eriarvamuste rägastikust tõeteadmise lagendikule. Teoreetiline aluspõhi kõigub alles nagu samblasoo; see ala on teaduslikult viljelemata nagu soo ja raba, mille varad veel ammendamata. Need loodusjõud ei ole veel kätkevad matemaatilistesse valemisse.

Haritlasele on talundus romantika, millele ta andub jõude, sport, mida harrastavad need, keda ei avatle jaht, bridž, naised. Nagu adv. Jürihans: praktiseerib pealinnas, juhib tööstust, kaubandust, panku; maal aga on tema nimele kinnistatud talu, millele iga aasta maksab juure. Põllutöölisepidamine on temale samasugune toredus nagu teisele võidusõiduhobu või armuke. Riigiametnik ei või seda endale lubada. Peab piirduma popslaga. Üldises ummikus ei jää muud üle kui elatismiinum, autarkia. Paigamehe, eraku ideoloogia.

Enam-vähem selge ülevaate sai kesaküsimuses. Selle kuju oli enam tingitud praktilistest asjaoludest kui teoreetilistest arutlustest. Statistilised andmed näitasid protsentuaalselt, milline tähtsus sel on, kas kaer ja oder külvatakse mai teisel ning kolmandamal või juuni esimesel ning teisel dekaadil. Mida hiljem, seda vähem teraviljasaagi kaal hektarilt ja seda suurem sõklade protsent.

Kevadine külviaeg on üürike. Ei ole mahti hoolitseda järgmise aasta leiva eest, katsu, et tänavused toimetused saavad tehtud. Kesa jääb kesaks, kuni on aega teda käsile võtta. Savilepa ei patustanud siin eriliselt, see oli üldine nähtus. Kesas peeti ümmarguselt 16% põllupinnast, sellest 13% hilist täiskesa. Ainult et nüüd ülim aeg oleks sõnnik välja vedada ja sisse künda.

Majanduspoliitiliste päevaküsimuste kõikuvalt pinnalt siirdunud põllumajanduse õpperaamatute praktikale, jalgealune tundus kindel, vaade vaba nagu lagedal ja tasasel viljapõllul. Oli huvitav lugeda raamatust järele, mispärast põldu nõnda hariti, nagu see toimub. Kuidas tehnika rakendub selleks, et saavutada loodusest määratud eesmärki, soodustada elu-protsessi arengut.

Imede ime aga on see seemneiva, see valkude ja tärklise rakukestest ehitatud organism, milline sisaldab oma osa üldist eluessentsi, ürglima, mis oma eluvõimet ei mineta sellest hoolimata, et tast vesi aurab, vaid poetatuna mullapõue, kus vajalikult niiskust, soojust ja valgust, idaneb ja arendab uusi sugupõlvi.

Oleks tahtnud olla ise see seemneiva, pugeda mulda, idaneda ja juurduda ses omapärases maailmas, mille sisemine protsess meie silma eest varjul, tärgata maapõuest orasliblena, roostepunasena nagu tulekeeled, haljendada päikeses, üks neist ses lugematus hulgas...

Sulges raamatu ja jalutas väljale, kõndis mööda peenart, silm hellitas rukkipoõldu, kolmes mõõdus kerkiivat tõuviljade vahelt, ühtlane ja jõuline. Eksis oma

unelmavalda, käis ja kavatses, tuli koju ja süvenes jälle raamatuisse. Ridades vibeles pilte nagu kinolindil. Mõni üksik sõna, mõtteavaldus, asjanimetus manas teise vastava või vastupidise; tõi teadvusse idüllilise kuru haavikuga, uhkava kasevõseriku põlenud palus, metsa teel.

Ükstakõik mis või kus, mõttemõlgud kujutluses ellusid, anastasid ruumi ja aega, nõudlesid eluõigust, karjusid raamatuis avalduvad mõtted ja asjad üle, tõrjusid nad tagasi. Olid need soomlasi või skandinaav-lasi, Hennu lemmikuid, keda ta vastavas meeolus luges; Kalevala või Kalevipoeg, kelles otsis kokku-puuteid, silm liugles koltunud leheküljil, ent mõtted uitsid mujal. Ja kui ta jõudis värsini:

Mine laiast laanest läbi,
Seal tuleb aru ilusa,
Aru taga kena kaasik,
Kaasiku keskel uhke talu,

siis kangastus silme ette kujutletud osmik põndakul, keset kuusikut ja kaasikut; puude vahelt paistis niit, kase oksad noruli kasteheinas...

Ühel ööl, kui ta magab, saab talle korraga teata-vaks, et on liiga kuum ja liiga valge, ka kärbsed sega-vad. Ses poolunes-poolärkvel ta märkab end arenda-vat oma nüüdisaja peamist probleemi, milline areneb loogilise järjekindlusega. Asi on nii endastmõiste-tav, et Lemming, kuigi selles teadlik, et ta on oma voodis ja magab, ei taipa, et see on uni, vaid jätkab oma tavalikku mõttekäiku, ühtlasi tajub, et pea pad-jalt vajunud maha; saadab seda kohendama närvi-

desse tahteimpulssi otsekui elektrivoolu juhtmesse, ja selle tõukel käänab teise külje, nihutades pea kõrgemale.

Võib olla avanesid seejuures üheks pilguks silmadki, kuid sama liigutus katkestas kontakti kujutlusega, löikas läbi unenäo nabanööri, mille kaudu see toitus; kujutelm haihtus silmapilkselt ja asjatumaks jäid pingutused endist mõtiskelu oma nüüd juba täiesti ärkvel peaajju kutsuda tagasi, manada uuesti esile, üldse saada aimu sellest, mis see oli, mida mõtles või milles elas.

Aga see pidi olema olnud suurejoonelisem ja ilusam kui tema tunded ja mõtted ilmsi. Oli kahju, et Ilmar Lemming-Teadliku ja Ilmar Lemming-Alateadliku vahel nagu ei olnudki suhet, et nad teineteist nagu ei tahtnudki tunda, et tõelikkust ei saanud vahe- tumalt aheldada unenäo külge, ammendamaks leidlikkust ja luulelendu, milles teadlik mina oleks alateadlikult omandanud võime lahendada probleeme, mis päeval tunduvad keerukatena, ent öösel lahenduvad hõlpsasti.

Ei tulnud unigi tagasi, kella lühike tilgut sihtis 4, kuna pikk vedas 12 ligi. See oli vaid juhuseks olla kord varajane ja äratada pere, võtta vikat ja, vaba kütkestavaist unepaelust, milles poisid ja tüdrukud veel siplesid, minna niidule. Hõõritades puusi ja pihta rütmis, tundus selgesti: oli hea, et ta oli läinud niitma, rängas ja ausas kehalikus töös vaim rahuneb varsti.

„Metslane läheb minus päevpäevalt tugevamaks ja võtab enam võimust,“ konstateeris ta kaarel. „Ma

arvasin, et ta hakkab kahanema, aga ta aeva kasvab. See on kultuurinimese vastaspool, nii öelda Ilmar Lemmingu teine pale.“

Müt-müt-müt-müt nagu mootorratta müdin katkestas ta mõttelõnga. Lemming vaatas hämmastuses üles ja kuulatas. Siis selgus: see polnud mototsükkel, vaid siil müdises põõsa ääres. Lemming sopsis niita ja jatkas mõtiskelu.

„Oleks ekslik arvata, et kultuuriline Ilmar Lemming on tugevam kui tema metsik teisend, ürginimene, samas Ilmar Lemmingus. Metslane on metslane. Metslasel on metslase jõud ja visadus. Kultuurinimene on salliv ja diskreetne. Aga või metslane sellest hoolib!

Kuidas ma temaga ka maadlen, — ja ma olen kindel, see heitlus jätkub ka ebateadlikult, kui ma magan või kui teised asjad paeluvad mu tähelepanu, — ma ei saa tast jagu. See on enam kui paljas meeoleu. Ürginimene istub minus nagu rehepapp ahjusuu ees. Tema ahjuhargiga, mina sullevarrega, saab näha kumb kummagi...“

Lootusriikka vilega ta läks keskhommikule.

Ema tõi sahvrist leiva ja kurtis, et hiired lähevad ülekatte. Jälle käinud toidu kallal ja närinud pätsile suure augu sisse.

„Ei tea, kuhu see meie kass on jäänud?“ küsis Hilda. „Teda ei ole enam ammu olnud näha.“

„Kassi mina nägin metsas,“ tuli Ilmarile meele.

„Kass käib suuliseks,“ seletas ema, „ta kaob igal kevadel ja ilmub sügisel koju, lihav ja ümmargune.“

„Ta käib metsastamas,“ hüüdis Ilmar nagu võidurõõmus. „Ma nägin, et põõsas vilgatas midagi punast, arvasin rebaseks, siis jooksis kribinal puu otsa, ma mõtlesin, et on orav. Aga siis nägin, et oli seesama punasejutiline, kes kevadel varitses pääsukesti.“

„Tea, kas see oli meie kass,“ ebales ema. „Tea kus meie kassi otsad. Kord on teda nähtud isegi Hirrelaanest. Aga nii metsik, et ei lase kedagi näole.“

Lemming vajus mõttesse. „See on väga huvitav,“ lausus ta endamisi.

„Mis asi on väga huvitav?“ küsis neiu Luik.

„Ei midagi... niisama...“

Ema aga päris seletust. „Kui ma seletasin, et kass käib suiliseks ja et teda on Hirrelaanest nähtud, ütlesid sina: see on väga huvitav. Mille kohta see käis?“

„Ei... mul oli huvitav kuulda,“ pahutas nüüd Ilmar, „et kass igaks suveks ära kaob. Ma arvan, ta ei saa teisiti: teda valdab säärane igatsus põlise metsa järele tema jahisaagiga ja ta peab minema, et üürikestki aega olla metkass. Meie kliima on liiga külm, et ka talveks metsa jääda. See on esivanemate veri, mis temas ajuti ülivõimu võtab, atavism...“

Selle kohta ei osanud ema ega Hilda enam midagi kosta.



Kahekümnesteine peatükk.

EMAND AMANDA.

Varahommikuses jaheduses ei püsinudki väljas muidu, kui pidi midagi haarama pihku, vikatilöe või hanguvarre. Keskpäeval jälle küttis päike ärklitoe katuse all lämmatav kuumaks, millest seinad õhkusid veel ööselgi; siis oli lähedam istuda Deeringu sadulas, mis oma kujult ja asendilt tuletas meelega kõrvitsa lehte, ohjad peos, lõgistada ristikeina, kuna päike raketas ja palgeilt voolas higi, kibe nagu soolvesi.

Särgiväel, lai õlgkübar peas, Ilmar näis ristikunurmel emale nii mehine, et ta oma südame salajases mas sopis hellitas lootust, ehk saabki temast veel põllumees. Poeg ise, kahjuks, peiris, et kutse muutus on hilinenud, lihaksed tõrkusid kestvaid pingutustes nõtkumast, ihuliikmed otse valutasi; paremas küünarnukis tekkis palavikupesa, mis seal püsis kauemat aega. Tuli teotseda mõõdukalt.

Töötas söögivahe, puhkas kaks, selili voodis või sohval, paks kõide rinnal. Lõdvendas musklid ja pingutas vaid aju, ei pesnud ega raasinud end mitu päeva, habetus. Las näonahal olla ka mõni hea päev,

saab hingata. Siis tundis korruga tarvidust riietuda, tegi hoolikalt tualetti, harjas halli ülikonda, milline, puhastatud ja pressitud, istus tiptop. Oliivrohekad shimmykingad ei olnud küll enam moes, selle eest mugavad ja tema maitse järele; ja maal oli ses asjas suurem vabadus.

Panamakübaraid ei veetud ka enam sisse, aga lõunas leidus neid veel kauplustes ja Lemming proovis mõnda vähe häbelikult, kuni üks talle hästi sobis. Haruldane soe suvi nagu tänavune, selge ja päikesepaistne, nõudiski kergemat peakatet. Visla toominguast kepp peos, jalutas nende anakronismidega küladeel, teekonna suund ja ulatus jäetud juhuse määrata. Taluinimesi ei maksnud päsepäeval, kibedal heinaajal minna tülitama, Ivastesse polnud mingit asja.

Saksamatsi? Sinna oli kutsutud, kuid aeg polnud kõige õnnelikum. Eile hommikul käis Tiit Savilepal ja kavatses linna sõita. Olevat seal kantnikkudega kohtukäimist ja kõneles emaga pangaõiendustest. Ema ütles tähtpäeva olevat teisel kuul ja lubas seks ajaks raiuda tüki metsa. Täna ei ole siis Tiitu mitte kodus; tuleb alles homme, ühes emanda õe ja õetütrega. Nagu oleks varitsenud sellist silmapilku... Kuid nüüd oleks just selleks tuju.

Maanteetolm laskub kingadele nagu jahutust. Takjad ja pujud ägavad ummuksis. Ah tühja, vibutab Lemming keppi ja otsustab siiski minna.

Saluküla mõisa all, sarapuupõõsaste vahel jõe ääres on mustlased laagris. Mehed logelevad, naised laaberdavad, lapsed ulavad ümber. Üks tütarlaps kõnnib mööda sillakäsipuud nagu kits. Jooksevad

karjas järele ja manguvad, pakunduvad ennustama. Ei lase meelerahus nautida seda maalilist vaadet varemete rusudele lopsakas puhmastikus maandunud jõe kaldal. Tõllakuuri müürist on nurk varisenud maha, viinaköögi katus kõige täiega langenud sisse.

Härrastemaja puulogu iidse puiestikus on vajunud lommi, v. Brede perekonna viimane peavari. Vana aadel, kehvad ja head inimesed. Kadunud Saluküla härra oli kõva „rahvamees“, äritses ja õngitises kroonuhankeid, mõisamajandus libises ilma tematagi allamäge. Maad läksid juba enne sõda põllupangale, kes nad tükeldas taludeks. Herbert von Brede nimi kustutati aadlimatriklist ja talle mõõdeti tema pärisosa samas normis, mille pärib iga surelik.

Mõisasüdamel ümber ja ääremaadel sigis uus küla, vahelüli ostukohtade ja asunike normaaltalude vahel. Siia paiskus hulk uusi inimesi; kes nad olid ja kust tulid, seda ei tea väljaspoolne, peale ühe, advokaat Jürihansu, kes enne omandatud Altvälja talule ostis veel teise kõrvale, hoonestas eeskujulikult ja haris mudasoo kultuurheinamaaks. Aga tema nimel teotsevad Altväljal pangatšekid, asjata oleks teda sealt küsida.

Saksamatsile siit vististi polegi paremat teed. kui see roobastik väljade vahel. Metsa ääres paistab üksik talu, sealt võib küsida.

Sead ruigavad põntjas koplis, vana orik tuhnib mõttes aia ääres, saba vindis, sigudikud ta ümber vinguvad ja virisevad. Karjamaa on paljas, siit ei ole neil midagi saada. Vana siga kuulab noorte põhjendatud nurinat ja ühmab: so-oh, jah, jah; so-oh, jah,

jah. Seapeas liiguvad mässumõtted. Aia taga on kartulipõld. Kui need mädanenud roikad siit ninaga nihutada vähe kõrvale, siis... Äkki ta märkab inimese varju, ehmub „to-oh!“ ja jookseb jäsemeid pildades eemale. Teised tõstavad pead, kärsad püsti, mustavad ninasõõrmed nagu nõöbid molu ette õm-meldud.

Läbi väravasõle piilub valgepäine põngerjas, koeranähvits kähvib haukuda, laps vänderdab rangisreisi ema juure, kes koogutab kapsaaias. Lävele ilmub meesterahvas särgiväel ja valgeis kaltses, must lambanahka kasukas õlul. Kollase näoga, nii kuivetu ja kõhn, et luudkondid läbi särgi näha. Paotanud suu teed juhatama, tabab teda kõhahoog, rinnad rögisevad nagu roostetanud kaevupump. Poetab üksikuid sõnu, kurjal toonil, silmitseb võõrast umbusklikult.

Üle metsa paistabki Saksamatsi moonakatemaja korsten, vankrijäljed käänduvad metsateelt ristikunurmele, suunduvad sinnapoole, kus hooned kobaras.

Ristikunurmel vuriseb niidumasin, Mac Cormick, nagu Lemming mäletas. Sest omal ajal vaieldi palju selle üle, kumb tüüp on parem: Savilepa või Saksamatsi oma. Rõuk on rõugus kinni, kõrrekonts lööb kolletama, ent masin vuriseb üha. Hobureha ootab rehe otsas.

Sooveersed põllud on mätlikud ja rohised, ulatuselt aga võrdsed mõisaväljadele. Saksamatsi oligi omal ajal mõeldud Saluküla karjamõisaks; rajati luhtavaile heinamaile, karjalaudad ehitati paekivist ümber hoovi. Viljaküünikorpused tugenesid paekivipostidele, mille vahed kaetud saelaudadega.

Brede kavatsused jäid rahapuudusel pooleli, esmalt ta renditas, hiljem müüs karjamõisa, millel veel polnud nimegi, ehitusmeister Tiit Pujule, Savilepa väimehele. Kohta oli hakatud kutsuma Saksamatsiks, Pujule meeldis see nimi ja ta laskiski Saksamatsi kinnitada oma nimele. Püstitas elamu, ühekordse puumaja pilpakatusega poolviilus, ja asus naise soovil siia päriselt elama.

Kõik oleks muidu olnud väga hea, aga Pujul ei olnud lastega õnne. Poeg Endel, andekas reaalkooli õpilane, suri peaaupõletikku; tütar Linda, esimest aastat üliõpilane, kihutas endale kuuli pähe. Tädi Tiina ei kestnud neid saatusehoope, ta varises enne-aegu mulda. Tiit ise, muredest kühmas, ent sisemiselt murdumatu, kosis teise naise. Seejuures veel nõuks ja abiks Savilepa emale.

Ukse ees norutab väike kõrb hobune redelvankri ees, vankris istub madam Puju paljapäi, ohjad peos ja pragab:

„Kus kuramus see Milli siis nii kaua hulgub? Ma ootan juba pool tundi, ei tule ega tule... Küll on need tüdrukud käest ära!“

Lemmingut ta ei näinud, enne kui koer tõstis kära.

„Ui aeg!“ ta kilkas. „Linnahärra...“

Lemming vabandus.

„Ma tulen väga kohatumal ajal: härra Puju on kodunt ära, seda ma teadsin. Ja nüüd on madam ka minekul.“

„See ei tähenda midagi. Väga rõõmustav, et tulite. Mina ei lähe nüüd kuhugi. Pidin minema

Hirrelaande, kus meie lambad söömil, ja tooma ühe utekese tappa, Puju tuleb homme linnast võõrastega, mis sa neile muidu annad, linnasaksad harjunud värsket liha sööma... See Milli on küll üks imekomet, ma ei saa aru, kuhu see tüdruk ometi nii kauaks jääb... Aga et nüüd härra Lemming tuli, niisugune haruldane külaline, siis ei lähe ma kuhugi, vaid saadan tüdrukud... No ükskord sa ometi venid... mine kohe ja kutsu Mall siia, lähete kahekesi ja toote... aga mis ma sest sinule räägin, ega sinu peas pole muud kui poisid...“

Lemming segab vahele. Kui madam just tahtis sõita, siis tema pärast ei maksa seda muuta. See on asi, mis nõuab perenaisesilma...

Perenaisesilma neh, ega sest Millist polegi asja, aga kui just Malle paluda ja juhutada...

... Kas ei võiks siis juba nii toimida, et tema, Lemming, sõidab kaasa, siis poleks vaja Millit ega Malle...

Emand lagistab naerda — linnahärra sõnnikuvankril temaga metsa sõitmas, see oleks tore!... Tema paneb laanes lammast ka veel püüdma, kas ta kuulis, kuidas tüdrukud ta käes tantsivad?... Ega see poolkurt Lutu Madis, nende lambur, oma kangete ristluudega ju ei saa lammast kätte...

Lemming laskub upakile vankrisse. Kui madam Pujul kõlbab redelvankris sõita, ometi linnarahva laps ja linnas kasvanud, siis temal, talupojal, juba ammugi. Ja nii hellitatud ta ka pole, et see väike põrutus ta koost laostaks.

„Esiteks mina ei ole mitte madam,“ vaidleb perenaine Lemmingu ehmatuseks vastu. „Linnas hüütakse mind madam Puju. Saksamatsil olen ma emand Amanda. Ja emand Amanda on harjunud redelvankris sõitma. Kui just Pujuga lauakirikusse sõidame, siis lasen rakendada vedruvankri ette.“

„No siis las käia,“ hirmutab Lemming hobust. „Emandaga ei ole mingi häbiasi redelvankris sõita...“

Hobu raputab kõrvu, siis tõmbab nõksu, vanker pääseb veerema ja logiseb perenaise naerulaginal ning tüdrukute itsitamisel, kes kogunud summas köögitrepile, õueväravast välja.

Jälle näeb Lemming sigu ja lapsi, karjataras roosakasvalge põrsakari, põrsad aga enamuses ja nähtavasti paremais tingimustes kui lapsed, saledad ja puh-tad, appetitlich, ütleb emand, apetiitlikud nagu muna-ploomid, tõlgitseb Lemming. Moonakatemaja ees käperdavad räpased lapsed, näod ähmased, kõhud põnnis.

„Lapsed, tehke värav lahti!“ hüüab emand.

Üks kaltsukimp jookseb väravat avama, ei jõua aga seda liigutada, suurem tüdruk kargab appi.

„Kasva veel, sina väike mees,“ sõbrustab emand. „Sa oled hea laps, Mahvalda; teinekord toon sulle kommi...“

Vanker hüpleb lahtistel munakividel, raputab siskonna segamini, Lemming kannatab, hambad ristic, ja hoiab krampplikult redelist, kattunud kuiva sõnniku-korruga. Emand istub vankri põhilaudade otsal, jä-medad sääred nagu šampanjapudelik ripakili, toetab kandu aisapäradele, sunnib hobust ja vadistab. Pee-

konit ei ole praegu palju, kümmekond tükki, ei mak-
saks neidki pidada, aga vuhvat pole kuhugi panna.
Lüpsilehmi on kolmkümmend pead, lambahingi ka
selle ümber. Hirrelaanes on neil imeline karjamaa.
Ega nad paha tee, annavad villa ja liha; vana Puju
ei kannagi muud kui omakoetud riidet ja emandal on ka
koduakoetud kleite ning palituriie. Mall on hea kangur,
härra Lemming teab ju, Pillapalla Mall, kes
enne teenis Savilepal. Tal on ka poeg, Hanno...
kurjad keeled räägivad, Jaak olnud ta isa.

Lemming upitas ammu aevastama, ikka tagajärje-
tumalt. Nüüd loobus üritamastki, päätis väikese turt-
satusesega.

„Teie naerate?“

„Ma ei ole naernud.“

Emand vaatas tagasi, silmitsedes teda puhu, siis
seljaga Lemmingu poole:

„Teie ei naera otse näkku, aga südames naerate
ikkagi.“

„Kahtlen, kas te mu südamesse näete, madam...
emand Amanda.“

„Mis seal kahelda, mehed on kõik umbusklikud,
Puju ka...“

„Mina olen skeptik, see on tõsi. Aga mitte roh-
kem uskumises kui uskmatuses.“

„Näe, vana Lutu Madis, kes meil nüüd lamburiks,
vana truu hing, keda Saluküla härra ise meile soovi-
tas, poolkurt ja tohmakas ka. Aga tunneb veesooni.
Salukülas on mitmed kaevud puuritud tema juhatuse
järele. Ja vesi ei lõpe neis kunagi, ka kõige põuase-
mal suvel.“

„Kaevu võib ju puurida nii sügava, et ta ei pruugigi kuivaks jääda...“

„No, seal te olete! Eks ma öelnud...“

Hirrelaane metsani jookseb otsatu legendik, ta-sane ja sile rohtla; siin-seal mõni põõsas, kadakas, lepa- ja pajuvõsa, ning kive, valgeid kive. Harjumata silm eemalt ei saa aru, kas need on kivid või lambakari. Lähemal harjud lambaid eraldama kividest. kivid püsivad paigal, lambakari liigub, tihedasti ja ühtlaselt, üksikute osade nõtkudes alatasa. Nende seas kõrge kogu püsti, kepp käes ja kott kaelas. See on lambur Lutu Madis, endine Saluküla mõisa karjane.

Eemalt otse idamaine vaade, piibliloolik pilt. Aga lähedal näed ta naturalistlikke pintsli tõmbeid: must kuub on luitunud roostepruuniks, takuste pükste tagumikul ümmargused mustad lapid nagu tondiliblik.

Emand näitab ja seletab, millist lammast ta tahab. Madis ei kuule ega näe, lambad jooksevad mütsakusse kokku. Võib olla ka, et tal on kahju loovutada üht oma karjalammastest. Võtab aega, enne kui ta taipab, milline jääb tuua roohvriks emanda õele ja sellele võõrale härrale. Hakkavad siis kahekesi püüdma, ent lagedal ei tabata seda patuoinast; otsustatakse lambad ajada sara alla.

Lambad aianurgas hunnikus, Madis saab otsitud pruksil sarvist kinni. Säbrus pea, kõverad sarved, ilus noor päss, täis rõõmsaid tulevikulootusi. Väriseb hirmul ja toetab Madisele sõrad vastu. Madiski võib-seeb, aga teeb oma südame kõvaks, manab ja parastab, nagu oleks oinas selles süüdi, et ämmaemand Her-

miine Nirk ja tema tütar Armilda Miralda on harjunud sööma värsket liha.

Emand haarab ta põtkad ja seob neid sellise süidusega, et oinas langetab lootusetult pea. Lemming kannab ta ühes Madisega vankrile ja võtab ohjad. Emand istub taha, lammas süles, hoiab kätega kaelast ja surub keha põlvede vahele. Lemmingu jalad ripuvad nüüd üle põhilaua alla, rüht ettepoole, selg vimmas, ta rabab ohjadega, ent vana kronu ei võta sundijat kuigi tõsiselt.

Saksamatsi puhkab juba öörahus, peale Pontu, see kargleb traadi otsas ja haugub pere üles. Mall on esimene neil vastas, punane seelik kumab hämaruses. Sulane, kes hakkab hobust rakestama, saab kindla korralduse homme vara võtta jäärjal pea maha.

Laelamp põleb uniselt. Teemasin uinub juba. Ta kuraasitas küll kaua, et tema ei jäta, enne kui emand Amanda ühes võõraga tagasi, viitis oma aega nagu väike laps ema ootel, laulis endamisi, mägises, podises ja sumises, aga kui oodatavad ikka viibisid, jäi ta tasasemaks ja vaiksemaks, kuni suikus üsna.

Emand vabandub väga, tal ei ole täna võõrale midagi pakkuda. Laual on vaid jahtunud härjasilmi, heeringat sibula- ja koorekastmes, juustu, kohupiima. Otsib puhvetikapist oma marjaveinid, toob esile kirsilikööri, mida peab oma meisterteoseks. Liköör on paks ja veniv ning magus.

„Teile see liköör ei maitse,“ kahetseb emand. Aga vana Puju eest pean seda pudelit hoolega peitma. See on talle nagu kassile palderjan.“

Puju, vana Puju, märgib Lemming endamisi, see

iseloomustab naise, kes oma meest kutsuvad liignime järel. Aeg on hiline, ta on harjunud sel ajal juba magama. Emand püüab ühe ta varjatud haigu kinni. Võõras on väsinud, võõras tahab magada, aga kuhu ta paneb võõra magama? Vabandagu väga, et talle veel ei ole aset tehtud. Seda tal ei olnud meeles korraldada. Kohe toob linad ja padjad ja teeb saalis võõrale aseme.

Lemming ei keela mitte viisakuse pärast, küsib ainult, kas neil ei ole lakas või küünis värsked heinu. Tema armastab väga värskes heinas magada. Ta poeks põhku, ilma et oleks mingit aset vaja. Emandale see ettepanek algul ei meeldi, kuigi lakas on värsked heinu, alles eile aetud. Aga kui just seda soovitakse, siis võib ta aseme sinna teha.

Padjad, palakad, vaip süles, emand tuleb ja kutsub Lemmingut, tulgu ta ise ja näidaku, kuhu ase teha. Lemmingule see on ükstakõik, kuid emandale ei ole. Saksamatsil tehakse nii, et võõrad end tunneksid kodus. Pehmed padjad ja linad kutsuvad avatlevalt.

Redel seatakse luugi alla, Lemming ronib üles ja võtab magadisriided vastu. Lakk on heinu tuubitud täis, luugi all on veel nii palju ruumi, et laotada palajas ja laduda padjad ennegi kõrgesse peatsisse. Ase oleks seega valmis, ent emand kohendab ja seadib teda siit ja sealt, klopib, silitab linaid, endal suu võristab nagu värten.

Puju sõitnud eile linna, jandab nende kantnikkudega, need tahavad maad võtta käest; tuleb alles homme ja õde oma tütreaga ühes. Homme on siis

võõral lõbusam olla. Lemming najatab luugipiidale, vaatleb emanda käsitelu, kuulab ta lakkamatut võrinat. Meelsamini ta lamaks juba jaheda vateeritud vaiba all ja näeks ilusat und.

Siis kukub tal pliiats heintesse. kummardab seda otsima, kobab ja sorib, ise aga mõtleb, et mis tont see emand siin niikaua jahvatagu. Sulane, kes tõi redeli, kõnnib õues ja tüdrukud käivad ustest — mõtlevad veel eiteamis. Teevad tühja kõmu, viimaks veel vana Puju kuuleb ja usubki. Pujule meeletuska teha, seda sooviks ta kõige vähem.

Kuid pliiatsi kaotsimineki oli õnnetu ettekääne, emand võtab seda tõsiselt ja aitab otsida. Nad pööravad kahekesi heinu ja käed puutuvad sageli kokku. Ahaa, juba käes, rõõmustab Lemming ja tõmbab vestitaskust pliiatsijupi. Emand jääb siis ka rahule, et pliiats on leitud, kuigi see lühike jupp, ja võõral nähtavasti ei olegi muud soovi kui heita magama. Soovib head ööd ja redel nagiseb Saksamatsi tugeva perenaise keharaskuse all.

Lemming aga kääneb end veel kaua mitmetpidi, kuivanud kõrred ja kiprunud lehed krabisevad külje all, pehme padi paitab põske jahedasti ja mahedasti; ta naeratab veel poolunes magusasti, naeratus tardub ja uni, sügav ning kosutav, embab ta oma kaissu ja paelub teda närbunud heina aroomis teise keskhommikuni.



Kahekümneskolmas peatükk.

MADAM PUJU.

Lokulaud kutsus töölisi ristikunurmelt einele. All paukus uks, seinad põrahtusid. Aias hõigati. Lemmingul oli päriselt häbi nii hilja lakast allaronida.

Pikklaud seisis tõllakuuri ees, paksu tolmukorraga kaetud, roheline look ratta najal. Peremees ja linnasaksad olid tulnud. Keeduviljaaiast kuuldus hääli, kaks naist koogutas peenarde vahel, perenaine ja tema õde. Mõlemad lüheldased ja toekad, pringid ja pruntjad sääred; Amanda noorem ja aeglasem, Hermiine vanem ja käbedam.

„Kurgid ja porgandid on sul tänavu paremad,“ kiidab Hermiine, „aga kui sa näeksid minu pluunkapsaid! Nad said ka mu käest hea nahatäie tšiilisalpeetrit. Mõtlesin, et kui ma neid nüüd ära ei kõrveta, siis saan ma kapsaid. Ja kapsad kasvavad, mis mühab... Ainult ussimaidad tikuvad kallale, tea kust nad tänavu lastud valla; neid tapa, nii et süda läheb sandiks, aga nemad ei vähene.“

Amanda tahab seletada:

„Meil olid ka, ma riputasin teistele tuhka...“

Aga Hermiine on juba edetunud, seisab komposti-hunniku ees, käed puusas, ja hüüab:

„Sa taevas, kui suur kürbits! Minul teine tilluke nagu lõngakera...“

„Mamma,“ kostab trepilt virin hääl, „tule nüüd vahest tupp... Tule, anna mu scharff kohvrast kätte.“

Armilda Miralda roosas kleidis, aasta kuueteist-kümnene plika, ei ole sugugi emasse: pikk, sale.

Emal on juba maasikapeenarde ääres ja võristab:

„Mina ei saa aru, mis rammu siin maa sees on, et need maasikad on sinul nii suured ja lihavad...“

„Mamma,“ kuulduv juba pahuramalt, „anna mu scharff kätte!“

„Laku panni!“ kähvatab Hermiine. „Alati vingub tema su p... taga! Ikka scharff ja scharff, kuhu sa hakkad selle scharfiga minema? Et sa saaks külaski silmapilgu rahu...“

Lemming tahab tupp, tal on krae ja lahtine kaelaside näpu vahel, teeb preili Nirgile väikese kummarduse, selle tusane nägu selgub silmapilguks. Lävel kohtab Puju, vanamoodi lõikega kuub üleni tolmune. Vana leeb pahas tujus, ei tea, kas tal läks kohtus halvasti või tuleb see kasvajast kõhus. Igatahes Lemming pole tema vastu patustanud ja Puju ei näigi temaga pahuksis olevat, korraldab kohe näopesemise ja pakub paberossi.

Lemming tänab, ta ei suitseta hommikul enne einet.

Puju lähetab Milli perenaist hagama, võõras on

tõusnud üles. Nemas on juba kohvi joonud, kohe kui rongilt tulid. Amanda aga veel ei ole, tema sööb võõraga kaasa. Valab kirsilikööri, mille pudelit peab Puju eest peitma, kuid Lemming tõrgub uut päeva likööriga alustamast. Emand küsima:

„Või soovite marjaveini? Mul on head veini punastest ja mustadest sõstardest.

Lemming ei hooli hommikul ka marjaveinist punastest ja mustadest sõstardest.

„Ehk viskate ühe napsi?“ ebaleb Puju.

Seda juba ammugi mitte. Aga heeringat ta peab võtma, ja muna ja sinki ja juustu. Ei mingit närvetust, sööma peab tugevasti, kuidas sa muidu jaksad lõunani vastu pidada? Puju istub ka lauas, likööriklauas, tubakapakk ja hülsikarp ees, joob ise ja sunnib võõrast. Keeldub see lõplikult endale veel midagi ette võtmast, pooldab aga klaasi kohvi, siis ulatab peremees temale kohe paberossi. Tal on pabeross näpu vahel alati valmis, topib neid üha juure, ise pahlub vaid moe pärast. Valvab hoolega, mil see võõral lõpeb, kohe ulatab uue. On see ainult kustunud, jalamaid särtsatab tuletikk ja see läidetakse põlema. Nii piinlikult võtab Puju majaisanda kohuseid.

Peremehel on juba töölistega olnud pahandusi, sulane on eile niidumasina ajanud katki; päevilised ei ole täna tulnud tööle ja pooleterameeste naised puudunud hommikusel lüpsil. Lemming hingab kergemalt, kui ta viimaks võib lauast tõusta. Peremees viib ta oma majandust vaatama. Karjataras Lemming esitletakse ämmaemand Hermiine Nirgile, krobelistes frottkleidis, kollane rihm vöö, paljad käsivarred pu-

netavad, jäme kael nagu verine lihatomp, nägu paheline.

Lemming tunneb end sellest kujust nagu isiklikult solvatud, ei leia ühatki sõna ütelda. Silme ees keerleb pereemanda lai tagumik, seda on otse füüsiliselt valus näha. Ta pilk kiindub Malle tugevale, rassilisele kogule, kes ilmub väravale ja teatab:

„Tisler tuli ja küsib emandat.“

„Mis emandat?“ pahandab Hermiine Nirk. „Linnas ei tunta muud emandat peale ämmaemanda... Aga katsugu keegi mulle seda ütelda!.. Mina olen „tark naine“. Ja Saksamatsi perenaine on proua, või minu pärast madam Puju.“

„Eile olite emand Amanda, täna madam Puju,“ tuletab Lemming meele.

„Eedeni aias ütles maadam:

Pista õuna, vana Aadam...“

retsiteerib ja tantskleb Armilda Miralda, vististi mõnda õppurite lorilaulu.

„Suu, tüdruk!“ käratab Hermiine Nirk. Armilda Miralda teeb süütuma näo.

Perenaine ruttab külalistele oma lehmi tutvustama: Esmik, niik-niik mitu kilo piima; Tähik, nii ja nii suur rasvaprotsent. Need andmed viib peremees toidu-üksustele. Lemming loeb nende isiklikke teateid mustadelt tahvlitelt peatsis nagu haigetel laatsaretis. Kari on enamasti mustakirja, Puju pooldab friisi tõugu, aga mitte stiilikindel. On ka punasekirjusid ja mõni angeln.

Sigalas emand tõngus ühe suure emise pahnast üles ja kiitis oma sugusigu: puhastverd jorkširid,

pikad nagu vagunid, jalgu ei näegi, pane või rattad alla. „Ja mis jaoks ka seal jalad?“ küsib „tark naine“ ja vaatab Lemmingule otsa, nagu peaks see teadma. „Mida vähem ta liigub, seda hõlpsamini võtab rammu ja kasvatab pekki.“ Ja ootab Lemmingult oma arvamusle kinnitust. Lemming aga nihutab end väljakäigu poole, õhk on siin liiga vänge. „Noo, on sul nendega aga tegemist,“ pöördub Hermiine siis Amanda poole.

„Ega siin saa muud, kui ratsuta hommikust õhtuni.“

„Seda võib arvata,“ kinnitab Hermiine ja vaatab võidukalt Lemmingu otsa.

„Tikub see lõhvard koketeerima?“ küsib Lemming endalt ja talle tuleb emand Amanda lakas meele. „Madam Puju nuumab oma sigu sama agarasti nagu poputab võõraid,“ mõtleb ta tuseselt, kui nad sigalast lahkuvad. „Sellesama omahuvilise tagamõttega muidugi.“ Aias jalutavad peekonid, keda juba eile nähti ja keda kollaste nägudega moonakate lapsed läbi varbaia kadestasid.

Madam Puju palub end vabandada, peab jälle minema „ratsutama“. Madam Nirk samuti, ta läheb nüüd ja annab tütrele ta scharfi kätte. Armilda Miralda teeb plikalikult ninatarga näo ja palub ka vabandada, temagi peab minema. Puju üksi jääb ja näitab külalisele oma viljapõlde, mida vaadatakse aida otsast. Tüdinenud sest „plärast“, nagu Lemming mõttes emandate sõnaohtrat keskustelu iseloomustab, ta kuulab vaevatuna Puju seletusi, kui palju mingi maa või vili vajab superfosfaati, kainiiti, kaalisoola.

„Rukis on teil uhke,“ tähendab Lemming endamisi. „Meil ei ole enam seda vilja, mis vanasti...“

„Ei võigi olla,“ väidab Puju. „Nüüd ei peeta enam kesa, külvatakse vikk peale, maa ei saa puhata.“

„Sellepärast,“ nõustub Lemming ja silmitseb Mac Cormickut, mis seisab rehe taga jõude. Sulane on vikatitega läinud sepale.

Siis tahab Puju teada, mida Lemming arvab mõisade võõrandamisest ja kas talle Saksamatsi maad ikka jäetakse. Sotsid tahavad ka neid käest võtta. Paul Sõster jälle laiutab: kaupleb teistelt eesõigusi, endal enam võlgu kui karvu peas. Puju on kibe ja pahur. Sellesse kohasse ta on matnud oma tervise ja varanduse, ja nüüd ei ole tal pärijat. Lõppeks võtab kroonu kohagi käest!..

Lõunalauas ollakse jälle koos. „Täna on pluunkapsasupp,“ ennetab emand, kulp peos.

„Armilda ei söö jemüüsesuppi,“ vabandub õde. Tütrele: „Palu tante Amandalt endale üks mantpütt. Nüüd on kehvad ajad, ega me linnaski saa palju muud kui mantpütti ja pitlinguid.“

„Mall, too siia üks hapupiimakauss!“ hõikab madam Puju ja seletab: „Siin ei teata, mis on mantpütt.“

„Mina ei taha su mantpütti,“ jonnib Armilda Miralda.

„Suu! Tante Amandale ei räägita vastu.“

„Mina ei räägi vastu, mina ütlen, et mina ei taha mantpütti. Ja ei taha jemüüsesuppi ka. Mina sünnin ainult maasikaid.“

„Sinule ei anta maasikaid, enne kui oled sünninud praadi... Tema ei söö mul mitte kui midagi. Saia

üldse ei taha, ainult seda prostoi musta leiba ja üks šeib keesi. Kardab, et rikub talje, temast ju peab saama kinodiiva, filmistaar.“

Lauas juhib keskustelu Hermiine, ta on haaranud sõna ja ei anna seda enam käest. Seletab ja õpetab suure autoriteediga, häda sellele, kes oma nina pistab vahele. Tütar täiendab, lisandab nipsakaid äärmärkusi, ta on ülitark ja hepik, see tulevane filmidiiva ja kinostaar. Lemming imestab, kui tasane ja sõnaaher näib tema kõrval Amanda Puju. Alles lambaprae juures saab ta sõna, Tiit vaeseke, peab üsna vaikima. Madam jutustab nimelt, kuidas nad härra Lemminguga käisid Hirrelaanest lammast toomas. Sedasama oinast, kelle ossi nad praegu maitsevad.

Hermiine Nirgile on see sõit kangesti naljakas. Armilda Miralda on Lemmingu uiust vaimustatud. Lemming ise ei taha enam kuuldagi sest „rumalast ja vastikust seiklusest“, millesse ta eile andus, ja valvab momenti, et vestlus viia linna-uudistele. Siis saaks ka Puju sõna. „Mis linnas oli head kuulda?“ pöördub ta majaperemehe poole. „Mina pole seal enam terve igavik olnud. Kirja ka pole saanud ja ajalehti meil ei käi.“

„Tark naine“ ja ta mitte vähem tark tütar on lausa pörutatud: „Ei saa kirju, ei loe ajalehti! Siis te ei tea ju kõige uuemat sensatsioonigi?..“

Lemming tegeleb vaid oma praega. „Ei. Seda ma ei tea.“

„Te ei tea midagi Ahvensoni afäärist?“ imestab Armilda Miralda.

Lemming raputab pead.

„See ei või olla.“

„Mis afäär see siis on?“

„Ahverson laskis enese maha. Pankrott. Kuri-tarvitused. Vekslite võltsingud. Parteid ja vististi ministridki asjasse segatud. Kõik ajalehed on seda täis.“

„Hm.“

„Mis seal head,“ uriseb Puju. „Riigikogu istub ikka veel koos. Ei saada valitsust kokku. Parteide naaklemine, omavaheline mäng. Masindatakse aga neid „seadusemuutmise-seadusemuutmise-seadusi“. Ei ole võimu, kes selle bande sealt kord peksaks laiali. Muud ei ole kui üksteise mustamine, kõik on riigivargad ja kaabakad, aga valitsevad.“

Lemming naeris. „See pole ju midagi uudist. See oli nii juba siis, kui mina linnas elasin.“

Demokraatias on ministri ja iga poliitiku tähtsaks eelduseks populaarsus. Ja meie valitsus on „populaarne“. Kohe esimesel päeval ma kuulsin maal oma kõrvaga, kui meie sulane, Aleksander Seervand, sõimas hobust: kuradi miniister! Poliitikule on tähtis, et temast räägitakse. Hästi või halvasti, see on kõrvaline asi. Minister teab, et üks niisugune Seervand ei tule tema asemel paremini tegema.“

„Seervand on päris kommunist,“ arvas Puju.

„Mõni kommunist! Ulakas! Igal pool, kus rahvas koos, vahetab uure. Omakasu ja võimupüüded, need istuvad igas meie inimeses. Rahval pole kaua olnud muud kooli kui mõis ja kroonu. Mõlemaid varastada oli auasi. Siis tuli see õpetus kõikide inimeste võrdsusest. Nüüd tahavad kõik olla võrdsed, see

tähendab: mina olen enam kui sina ja tema. Selleks pean olema rikas. Kui endal pole, siis võtan sellelt, kel on: riigilt, ühiskonnalt. Oma kassakrattidega me võiksime kogu maailma varustada.“

Ei tea, kellega me maailma rohkem varustame: kassakrattidega või ausate inimestega, ebaleb madam Nirk, ämmaemand. Tema teab ja võib neid asju paljastada. Ja hakkab arutama kõiki kuuldusi ja klatši, mis linnas liikumas; neist kõneldakse kõrtsis ja kohvikus, mis ajalehed kirjutavad, see pole midagi. Ajalehtedel on samuti oma parteid ja huviringkonnad. See, mis nemad kirjutavad, on määratud „rahvale“. Mis ime siis, et kellelgi ei ole enam asjasse usku. Inimesed on pettunud ja tüdinenud. Kes veel vähegi jaksab, rändab välja: Argentiinasse, Brasiiliasse, Austraaliasse. Kes sedagi ei suuda, laseb enese maha, viskab veduri alla või paneb silmuse kaela...

Tekkis silmapilkne vaikus, madam Nirk puhkas, teised olid ootavas seisundis. „Jaa...“ tegi Lemming. „Emba-kumba: kas me elame alles puberteedi ajajärku või oleme juba rauga-eas. Või on see meelehaigus, mida peetakse meie vanaks veaks. Igatahes avaldub elutahe meie juures omapäraselt, virilalt. Enam eitavalt teiste suhtes kui positiivselt oma kasuks. Elujõud on nõrk, loomevõime jõuetu. Tütarlapsed ei tahagi mehele, vaid unistavad plastikast ja kinodiivadest, naised keelduvad sünnitamast. Inimesed vedelevad päevad otsa kohvikuis, dolce far niente... Juhtub kellelgi midagi inimlikku, kohe ämmaemanda juure: tee aborti...“

Imelikul viisil ei öelnud keegi selle kohta midagi,

ka mitte madam Nirk. Emand Amanda vahtis oma taldrikule, Armilda Miralda ajas mokad torru ja vaatas küsivalt ema otsa. Aga kui sealt poolt polnud ka midagi oodata, sõi ta sõnalausumata oma maasikad, tänas ja tõusis meeltavaldavalt lauast üles. Puju sai sellest südant ja hakkas avaldama oma tähelepanekuid maalt. Keegi ei taha enam tööd teha. Teenijaist pole rääkidagi, perepojad ja tütred põgenevad kodunt.

„Talu pidada on nüüdsel ajal väga raske. Põlised peremehed jäävad pankrotti, ärimehed, angeldajad ja palgalised ostavad oksjonilt nende talud. Kõige targemini toimib veel Annussaare Jüri.“

Lemming vaatas küsivalt üles. „Mis tema teeb?“

Puju naeris. „Tema ei tee midagi. Vanapoiss, peab üksi talu. Utesauna eit käib vahest abiks. Põllud on söödis, loomi pole rohkem kui igast sordist üks: hobune, lehm, siga, lammas. Heinad müüb maha. Põletismaterjali saab hoonetest, seinast kangutab palke, katusest katkub õlgi... Arvab, et neist tema eaks jätkub.“

„Kes talle siis süüa teeb? Ka see Utesauna eit?“ päris madam Nirk.

„Kõik ise.“

„Siis on ta küll söönud!“

„Miks ta pole söönud: keedab mune, praeb sinki, küpsetab pannkooke. See mees sööb kogu oma eluaja pannkooke. Talvel kütab ahju, munad hauvad lees tulises tuhas...“

„Ka üks Lemming,“ tähendab Amanda õele.

„Haa!“ pidi Hermiine oma keele otsast tüki hammustama.

„Teie kahekesi nüüd olete need viimased,“ pöördus Puju Ilmari poole. „Kui teist ka pole asja, siis sureb sugu välja.“

Lemming vaikis. Hermiine Nirk võttis asja oma kätte.

„Teie võite seda viga parandada. Võtke naine ja hakake peremeheks.“

Lemming kummardas tummalt.

Lõunalauast ei tõustud kõige ülevamas meeleolus. Küll muutis Tiit Puju oma arvustavat tooni. Küll sobitas madam Puju, et tõrksaid pooli lepitada, aga Lemmingul oli kohe mingi vimm, antipaatia selle ämmaemanda, aborditegija, vastu, nagu teda mõttes nimetas. Meelsamini ta oleks kohe läinud, ent sel oleks olnud põgenemise maiku, liiatigi tegi madam Puju kõik, mis võis, läks kohvi korraldama.

Kohvi serveeriti saalis ja Armilda Miralda sunniti klaveri ette. Ta ei tõrkunud nagu muidu, ainult niipalju kui meelitava ettepaneku puhul sobib. Ja ei mänginudki halvasti. Puiselt ehk vahest, ilma hingeta. Või tundus see ainult nii. Tõepoolest, Lemmingule ei meeldi need inimesed. Hermiine Nirk, nagu oleks ta Lemmingu mõtteid lugenud, tõusis üles ja kadus vaikselt. Puju pidi ka minema, väljal vuriseb jälle niidumasin.

Emand Amanda on sohvanurgas tõmbunud kerra, õhtuse päikese paiste langeb ta näole, silmad suletud. Lemming ei saa aru, kas ta magab või on ärkvel. Tõmbab taskust etüi, et võtta sigaretti, kohe tõuseb emand sohvalt, kõnnib asjalikul sammul läbi toa ja toob

tuhatoosi. Asetab selle tooliga Lemmingu ette. Lemming pistab etüi tasku.

„Otsas?“ küsib emand. „Ma toon teile mehe suitsu.“

„Tänan, mul on omal.“

„Miks te's ei suitseta?“

„Kui see teile teeb nii palju tüli,“ jonnib Lemming, „siis parem mitte. Ma võin ka suitsetamata olla.“

„Ons see tüli?“ imestab emand. „Mispärast te kannatate, kui teil on paberossi. Ma toon teile — ei tea, kuhu see Puju nad on toppinud?“

Emand läheb neid otsima söögitoast, kus nad mehel viimati olid käes. Kui ta tuleb karbiga, suitseb Lemmingul juba egüpti sigarett. Armilda Miralda vajutab unistavalt klahvele, haistab ninaga, hingab sügavasti ja hüüab:

„Ah, kui mõnus hõng!“

„Selle südant ei olekski nii raske võita,“ mõtleb Lemming, „kuid minust võib ta jääda.“ Ta küsib emandalt luba ja võtab albumi.

„Aga olge nii lahke!“

Emand ühineb temaga, kummardab ta kõrvale, ta juuksesalk puudutab Lemmingu põske, ja hakkab pilte seletama. Seal on Puju esimene naine Tiina, sündinud Lemming. Poeg Endel, reaalkooliõpilane, paraadvormis ja surnukirstus, tütar Linda imikuna, lapsena ja üliõpilasmütsis. Tragöödia, see Linda lugu, jaanipäeva hommikul leitud lehtlas, kuul peas, keegi ei tea, mispärast ta enda tappis; emand oletab, et romantilistel põhjustel. Käänatakse lehekülgi.

„Seda te muidugi ei tunne,“ arwab emand ja viitab üht kahe patsiga plikat, paks ja pehme valges kleidis, „nagu klimp piimasupis“, mõtleb Lemming.

„See olete... see on ju emand Amanda madam Puju!..“ hüüab Lemming võidurõõmsalt. Ometi kord juhus osutada lahkele perenaisele tähelepanu.

„Kui ma veel olin noor!“ ohkab emand. „Nüüd ma olen vana...“

„Vana lõkats!“ vihastab Lemming ja lööb albumi kinni. On aeg minna.

„Ei, kus sellega — enne õhtusööki,“ protestib emand. Ärgu tehku nalja! See öö magagu veel Saksamatsil, homme hommikul aega minna küll.

Ei. Homme hakatakse Tohusalu luhas niitma ja sealt ei saa Lemming mingil tingimusel puududa.



Kahekümnesneljas peatükk.

PIONEER.

Tasso imestas Ilmarit, kui see aidast tuli jahipaunaga, lähetas talle tänulikke pilke, kui ta seinalt võttis püssi ja seda hakkas puhastama. Ilmar ja püss, see oli ime! Kirglikke jahimehi polnud ka Jaak ega Henn, nad luusisid niisama, püss seljas, koer ees. Setterikutsikas sattus Savilepale õieti juhuslikult ja naised söötsid teda ilu pärast. Nipendina ta oleks seal kängunudki, kui mitte Seervand teda vahest poleks metsa meelitanud. Ent Seervandiga oli kole paha koos töötada, ta oli tormakas, äkiline ja julm.

Tasso kärsitus aeva kasvas, kui Lemming endale köitis padrunivööd ümber, ja kargas elavalt jalule, kui püss õlale kehitati; rõõmust meeletu, kargles ja niutus, lakkus tänumeeles kätt, mis kohendas ta kaelarihma. Nüüd ei olnud enam püsi, Tasso sikutas ohelikku, mille otsas aga mees oli maa küljes kinni; viitis aega Tuiaga, kes korraldas moonavoori; lobises Seervandiga, kui see vikatid ja rehad viskas õlale. Igavik laoti vankrile leivamärsse, piimalännikuid, võivitsikuid, kilukarpe, kartuli-, tangu- ja jahukotte.

Tasso meeles küdes üks idee: Tohusalu.

Lemming kujutles end pioneeriks, kes valmistub uurimismatkale, ja kaalus, kas ta selleks retkeks kõige tarvilisega varustatud. Gilette, pintsel, vahu-tops, vegetal ja hambapulber olid juba kokku pakitud, aga esitatud vastuväidete põhjal otsustati neist esemeist loobuda. Kas võtta ka mõni raamat või mitte? Ei mingit raamatut, selle otsusega lahenes seegi küsimus: pioneer ei ole ometi mingi raamatuvoomlane! Emale muretu „head päeva!“ ja minema. Tasso tuiskles ees ja vedas Lemmingut järele, vahtis vahest tagasi ja luges oma isanda mõtteid, millised tegelesid noorpõlve mälestustega.

Tasso tuletas meele vanu muljeid ja aitas neid täiendada. Tegid hästi, kõnelesid ta targad silmad. et ei jäänud Saksamatsile. Seda, mis pakub Tohusalu, Saksamatsi ei paku eales üle.

Tohusalus olid Saluküla heinamaad ja Savilepa oma oli üks haruldasemaid. Aasad ja sood koduümb-ruses niidetud, loog võetud, heinad küünis ja kuhjas, varuti pikemale teekonnale, kilomeetrit kolm kaugele luhta.

Tohusalu luht kilgendas ja rõkkas kogu heina-aja. Enne kui päike kerkis üle Hirrelaane metsa, luisati niidul vikateid; luisud laksatasid vallatumalt vastu vahedat vikatitera, mets lajatas. Luht säras hõbedasist ämblikuvõrgest hommikuses kastes, oli vilu. Heinaline, haaratud jahedusest ja elurõõmust, hüüatas huike, see püüti teiselpool jõge kinni, Hirrelaas kajas. Piiluriteks kõrged sirged hirred ees, taga tihedad kolonnid sihvakaid ja saledaid pedajaid,

mets ei lasknud läbi ühtki heli, peletas nad tagasi, üle Tohusalu luha Kurepalu sohu, kus nad raugesid põhjaveest kängunud ja samblamuredest masendatud männikäabuste alla, hallpajupuhmastes, vaakusid hinge Mädaoja roostikus.

Inimeste häälte sekka, tuletab Tasso meele, kostis karjakella tilinat, lehmade ininat, hobu hirnahtust, koerte kilkeid ja püssipauke, sest kaugemaist küladest, kuni viis kilomeetrit eemal, varuti siia kogu nädalaks. Lisaks moonakottidele ja köögiriistadele seoti lehm vankri taha. Laupäeva õhtul kolisesid tühjad anumad vankrikeres, istme alla visatud sületäis värskeid heinu, kimp lehiseid oksa, mõni tarbepuu. Samal õhtul või hiljemalt pühapäeva hommikul küüriti piimanõud kaevul ja riputati aiateibasse. Enne päikeselooja loksusid moonavoorid jälle heinamaale, inimesed üksikult või hulganisti jalgsi järele. Küla jäi tühjaks, õuekoeradki ulgusid kodus igavusest.

Tohusalus, Kurepalus ja Hirrelaanis käidi ka enne ja pärast heina-aega, jätkab Lemming. Sealt kanti käe otsas ja seljas, tohikuis, kottes ja korves maasikaid, mustikaid ja murakaid, jõhvikaid, pähk-laid ja seeni koju. Ja jahisaaki, täiendab Tasso. Padrikuis ja põõsastes leidub vohu magadisasemeid, kitse jälgi, tetrede püherduspesi kinkudel ja kraavikallas-tel. Igal sammul võib sind üllatada hirv, määr, jänes, rebane, orav, nugis, saarmas. Rohus sibavad kiriva-sed püvipojad ja poevad nobedasti sõnajalapõõsas-tesse.

Salapäraselt tõusevad kõrge kuuse otsast hääle-

tumalt lendu haukad, pistrikud, raudkullid, hiireviud. Vihmakass — peoleo kisendab alatasa.

Sügavas padrikus, jõe ääres, elutseb üksildasena hüüp, haigurite liiki röövlind, keda hariliku sureliku silm saab harva näha. Ta ei lase kedagi näole, määrab enda ja varitseja vahele kauguse, mida tähistab oma salapärase õõnsa häälega, nagu tühja pudelisse puhutud: üprümb! üprümb!

Laugaste ja maagesoonte vahel, keset sood, kus kerkib lage võhmas, vanal kuhjalava asemel, kuhu varasel kevadel maabuvad kured, haigurid, koovitajad, metshaned ja muud rändlinnud, hilissügisel alustavad oma lõunamaa reisi, seal pillerkaaritavad igavesed riiukuked — tutkad. Hooletu, ulajas, santlaagerdaja linnusugu. Oma räige kisaga hirmutavad aramat linnustikku.

Naljakas on nende kirmes, itsitab Tasso ja keksib röömu pärast. Isased lendavad sinna võhmale igast küljest hulgana kokku, tavalikult nende seas ka mõni emane. Seisavad ja jalutavad, kuni üks astub ette ja hakkab tembutama just nagu lapi nõid: sulgkrae kohevil, hõljutab ja vabistab oma keha otsekui ekstasis, aga see on väljakutse, millele varsti keegi vastab. Algab kahevõitlus. See kisub pealtvaatajaid kaasa, nad satuvad hasarti ja nattimine areneb üldiseks rüseluseks. Aga selles ei saa keegi haiget, neil tühjadel ei ole ju relvi, millega vastast vigastada. Kake-lusest küllalt, etendus lakkab, võitlejad kohendavad oma tualetti, mõni teeb väikese uinakugi, teine kaob emasega ära...

Jõekõrkjais padistavad pardid, saab Lemming

jälle sõna, toredad hundinuiad kõiguvad, kui mõni haugivolask riivab küljega nende varsi, vesi sulpsatab ja lained pahisevad vastu rohust kallast.

Varasel kevadel, kui lumi laguneb, hakkab siit hääli kostma. Kured kruuksuvad soos, teatavad end ja pärivad eelnenuilt teateid jõhvikate asupaikade ja seisundi kohta. Vetetulvil soolt kerkib öösel otsatu tohu, ümbruskond mattub uttu, maailm aurab nagu suurel pesupäeval. Ses sompsus kostavad vuttide, koovitajate ja möhitajate hääliitsused nagu udu-sireenid.

Kevadel on soo ühtlaselt luitunud, aga enne jaani ta võtab ilme, nagu oleks halla langenud maha või kulurohi löönud hallitama. Ent see ei ole halla ega hallitus, vaid villpea, jänesevill on pakatanud õitsele, lagendik leeb nagu puuvilla-istandik.

Talvel vaibub siin kõik varjusurma, lumi ja jää matavad laane, luha ja soo. Pakane vahest paugub ja jänes kepsutab külma käes, närib näljas haljast haavakoort. Aeg-ajalt tuleb siia inimesi hobustega, reed krigisevad heina- ja puukoormate all või lohisevad pikad saepakud laanest lagedale.

Jah, kinnitab Tasso ja ta sõõrmed tõmblevad. Nii oli see enne. Aga ons see veel nüüd nõnda? Nina nagu haistaks mingit ulukit...

Seda mina ei tea, tunnustab Lemming. Mina ei mäleta, millal siin viimati käisin.

Sood, meie rahva mineviku luulevald, kuivenduvad peakanalite ja torukraavide süsteemis. Kultuur-tehnika peletab metsaromantika. Ühes sellega kaob taimestik, mille nime rahvasuu sidunud loomastikuga,

kelle esindajaist enam mitmeid ei leidu, kuna teised saanud harulduseks. Nagu: põdrasammal, karuputk, hundinui, rebasesaba, jänesevill.

Lagedal, kus enne kükitas küünikökats, on nüüd vaid ase. Heinapebred kõdunenud ja murenenud mullastuks, milles uhkab koerputki valgeis õites; sinised kellukad kõlgendavad, kollane nõiahammas lokkab, kuupävarohud on sinikollased nagu rootsi rahvusvärvid. Krobedakooreline kuusk on alles oma kohal ja iidne arukask samuti; nende all mullune tulease.

Tuia viskas siia oma taagi prantsti maha, Seervand lõi vikati rohusse ja niitis ennekõike asupaiga puhtaks. Leivakotid ja lähkrid riputati puu otsa, muu moon peideti rohulasu alla. Magadisasemeks kuhjati rohtu hunnikusse, Tasso sai oma sületäie. Seervand huikas metsa, mets vastas heledasti ja rõõmsasti — homme on ilus ilm. Aga enne tuleb ööbida lageda taeva all, toores rohus, milles Lemming vähkreb hommikuni; ta on võõrdunud riides magamast ja külm tikub ligi, eriti kui kaste maha sajab, rohi imbub sellest läbi.

Õilsavereline setter, külma suhtes sama tundlik, võibseeb jahipalavikus. Unevirevil nagu tema isandki, ta tukastas vahetevahel, nägi und, et jälgis noori tetri, kes end peitsid kõrgesse rohtu, värises ärevuses ja puksis haukuda. Seervand üksi norskas, Marta Trulla, päeviti palgatud plika, rääkis unes. Tilda ja Tuia kuuldi ka olevat kõhevil, Tuia kobis enne päikesetõusu asemelt, vaatas vikatit, mille õhtul viskas põösasse; selle tera oli haljas, uus tõendus, et

tuleb ilus ilm. Tegi tule maha ja kohe olid Tilda ja Lemming end soendamas, sedamaid ka teised. Ent tulesoe ei ole seda, mis ihusoe.

Lemming rahustas ja lohutas koera, patsutas ja paitas ta pehmet nahka, lahtist ja veerjat seljas, mähkis talle oma kuue ümber, kahmas vikati ja jooksis põndakule. Raasis „seaharjast“ nagu kõva, valget habet. Hommikuses kastes ja vihmasajus ta veelgi heidab kaarde, ent palaval päeval vedrutab, kui teda marterdad; mutimullahunnikud aeva tolmavad. Vikat nürines varsti ja Tuia pidi minema noa järele.

Tuia tuli teatega tagasi, et Tasso on oheliku otsast valla pääsnud ja jalga lasknud. Lemming löi vikati lüttpidi mättasse, võttis püssi ja tõttas koera otsima. Hõikas ja vilistas Hirrelaane metsaveerel, kuid sarapikus ega turvaseil kraavikallastel polnud Tasso jälgi; luusis luhtavas Perasaare laanes, kus, varakult paljaks kõõbitud, kollendas kõrge rohu-konts või haljendas juba ädal, munajad, mõhkjad kuhjad pleekimas. Jõudis lagedale arule, mahajäetud põldudele, vesiharjase ja tarnavihkude vahel tärkas kasevõsa, säras kuusetaimi.

Aastakümneid tagasi oli siin olnud asukas, Tarja Jaak, esimesi pioneere neil mail. Jaak tuli mingist eesti asundusest Kaukaasias ühes naise ja lastega, nõutas Vamba Tõnult, kes laste koolitamiseks vajab raha, tüki heinamaad, kaevas selle kaevu, mis nüüd kividega ummistunud, ehitas elamu ja lauda, mille katused olid kaetud mätastega, haris põldu ja paimendas oma hobust ja lehma külarahva heinamail; kärutas mõned aastad kaheratta-kaarikuga künklikku

metsateed, kuni ühel heal päeval oli jälle kadunud ühes naisega, kari lapsi järel.

Siit kaugemale ei olnud Ilmari jalg saanud, ent vanemate inimeste jutu järele pidi seal kusagil, Kassaru ja Perasaare vahel, olema mingi tundmata maa, legendik, paiguti võsastunud, kus veelgi olevat märgata endise küla aset, põllu- ja kapsapeenraid, kus inimesed sõdade ja katku ajal hävinenud. Hiljem kuuldus, seal tekkinud jälle asulaid. Metsapered. Oleks huvitav neid kohti kord oma silmaga näha. Talvetee värskete vankrijälgedega nähtavasti viiski kuhugi sinnapoole.

Lemming suundus mööda lodu tiheda metsa veeres, teisel pool niidetud heinamaa. Talle vastu vilkatas midagi põõsaste vahel, kust ilmus nähtavale noor neiu lillakirjus sitsikleidis, nagu ja paljad jalad päevitunud, astus tihti ja kergesti.

Orchis maculata, käis Lemmingul läbi pea. Ses tütarlapses oli midagi juudakäpast, mida siin puhmastes rohkesti kasvas, õied lillakirevad, lehed täpilised, nagu millestki plekitatud.

Sellest tõusis pähe mingi uim, millega seltsisid iharad mõtted. Oleks tahtnud sellele tüdrukule midagi ütelda, temalt midagi küsida, aga ta oli mingis rammestuses, millest vabanes alles, kui nad olid teineteisest sõnalausumata möödunud.

Päevitunud näoga paljasjalgne tütarlaps, lillas täpilises kleidis, nagu metsik orhidee, siin laanes silma vastu, see äratas temas ürgseid instinkte.

Sellest otsekui lummutatud, pea täis mõtteid, ta

astus metsasihile ja tõstatas silmad, heitis pilgu piki seda kitsast sirget rada ja sattus nagu kammitsasse.

Sammu kolmkümmend tema ees vahtis võsastikust metskits, pea tema poole, sarvemuksid püsti — vohu. Tema taga kahe kitse pead.

Käsi krapsas püssirihmast, haaras lae pihku ja sihtis raua otsa keset vohu laupa. Siis meeletus ja laskis käe püssirauaga langeda. Kitsed tegid sellest jalamaid järeltuse, põtkad välkusid, rägastik praksus ja sahises. Lemming võttis muiates püssi kaenlasse ja astus edasi. Talle tuli jälle koer meele, vilistas ja hõikas teda nimepidi.

Kukeleeguu!... kostis kusagil üsna lähedal. Lemming käändus sinnapoole. Mets hõrenes, kaskede all kohmitses madal hall mehike vesti väel, reha käes, vähe eemal kargutas naine keerduvaid heinakaari.

„Teil on koer kadunud?“ küsis hall vanamees.

„Ja, setter. Tasso nimi.“

„Teie olete Savilepa noorhärä.“

„Ilmar Lemming. Teie olete vist härä Luik, kui ma ei eksi?“

„Hirrelaane metsavaht. Teie koer nuhkis siin põõsastes, ma tundsin ta ärä; olen teda vahest metsas hulkumas näinud. Mul on siin üks pesakond tetri, kartsin, et hirmutab ärä... Panin ta kodus kinni. Minge aga sinna, mu tütar annab ta teile kätte.“

„Silvia läks ju kodunt ärä,“ seletas eit vahele.

„Kuhu?“ küsis vanamees järsult.

„Eks sa ise tea,“ pahandas eit.

„Ei mina tea,“ möönis vanamees juba tasasemalt.

„Kas lähed siis sina, eit, või lähen ma ise?“

„Eks ma lähe,“ oli naine nõus. „Vaja sigadele midagi anda.“

Seadis reha kase najale ja kehtas end minema. „Peate noorelinnu jahti?“ pööras siis naerusui Lemmingu poole.

„Mina pole jahimees. Lasksin teil kitsedki lipata. Tulin muidu metsa, võtsin koera kaasa, ta niikuinii jahist võõrdunud. Nüüd tülitan teid ja viidan kallist aega.“

„See ei tee midagi, loog ei sünnigi veel võtta, kargutasime teist vanamehega. Pidingi koju minema, lehmälüps tuleb ka varsti. Näe, see tüdrukupirts läks Perasaare; tikub teine linna kooli, võtab suvel eratunde.“

„Kelle käest?“ oli Lemming huvitatud.

„Vamba rentniku poja käest.“ Eidel tundus vastumeelsena lähemaid seletusi anda. „See suur tudeng...“

Lemming oli ebameeldivalt üllatatud. „Ah, tema annab ka tunde... ma mõtlesin, et see muidu peen noorhärä ja elumees...“

Eit viskas talle küsiva pilgu ja astus kärmosti üle astemulgu õue.

Lemming sai oma koera kätte ja tuli mööda niidetud lodu, üle Mädaoja ja Kurepalu soo tagasi. Mädaoja, rahvasuus tavalikult jõeseisusse ülendatud, lõikas läbi heinamaad, millele ta andis nime, madal, paiguti kaisla, vesikuppude ja hundinuiadega kasvanud umbe; sogane vesi näis suvel seisvat tema tühade kallaste vahel. Hauakohtades ja sanglajuurikate all paistis porine põhi läbi ja peegeldas kaskede valgeid

tüvesid. Inimesed ja loomad olid sobranud ja podranud, sõtkunud rohukontsu ja svagmamoodustisse turbamudal vada, milles immitses maage, läikiv nagu tõkat. Mademed ja hagudest sillutis viis siit üle Kurepalu sohu, rägastikku oja taga; valkjalt põdrasablal, pehmel ja niiskel, tihe padrik, mida ületas vaid vaevase männi tutakas latv.

Siis jälle legendikke hallpajupõõsaste vahel, keset põõsast kõrgem kuusk sammalhabemes, arteriosclerosis halli korbaga kaetud oksastikus, mida sirutab kaitsvalt üle ümbritseva võsa. Siin-seal pehastunud kasetüügas püsti, kooretu kadakas või kuuseräätsik maas, nagu pleekinud kooljaluud.

Päike oli juba kõrgel ja kõrvetas, põõsastest sadas sõgelasi näkku, kätele, kaela, selga. Hammustasid valusasti, lasksid end tappa, närtsusid vaid peos, ja kohe tulid uued asemele. Kihulased surusid parvis, tikkusid suhu ja ninasõõrmeisse, põrmpisukesed ja pihupalju, keda ei jõudnud hävitada. Parmud lendlesid põrinal ja mõmisedes, mehitasid käsivarred ja jalasääred.

Lemming kiirustas sammu, kihulased, sõgelased ja parmud kannul. Silvia, tuli talle metsavahitütar meele, ei taha jääda metsikuks orhideeks Hirrelaanis. Ihkab preiliks, peenemaks kui ta õde Hilda... Ja see korporandist noorhärä annab talle selle esimese lihvi... *Orchis maculata*... Ta tõrjus endast need mõtted, vilistas ja kutsus koera, kes keeritas saarte, pärnade ja pihlade vahel salus, nuusis sarapikus, lodjapuude ja magesõstrapõõsastes. Kuuldus korrapäraselt: „Tasso, hae! Tasso, siia!“

Pere oli einetanud ja niitis jälle. Lemming kohendas tule lõkkele ja pani heeringa makulatuuris tuhasse küpsema; vinnutas teda seaharjase suitsus, mis andis pruuni läike ja hea maigu. Sõi seda võileival, rüüpas toobist hapupiima, segas kama, seda sisemiselt imeliselt jahutavat rooga kuumal ajal. Toppis siis piipu, suitsetas seljali maas, nägu vastu taevast. Hoolimata väsimusest uni ei tulnud. Mis siin metsamehe eluks veel puudub, mõtles ta, on peavari. Mädaojal on küün, kus ööbida, siin ei ole midagi.

Siis tuli talle see idee, mis peletas une sootumaks: ehitada siia onn, milles magada seni, kui siin niidetakse. See on tühine asi teha: taguda teibad maa sisse, siduda latid külge, nende peale sarikad, roovida ja katta kuuseokstega. Ja ongi indiaanlaste vigvam, pioneeri hurtsik...

Silvia vilksatas jälle läbi pea, aga ta kihutas selle minema ja otsis endale kohe uue eseme, mida mõtiskleda. Silistas silmadega neid vanu tuttavaid puid küünimaa ümber.

Tohusalu on seesama mis enne, aga sina ise oled muutunud, mõtles ta. Oled võõrdunud neist oludest; veri on sarve all, nagu maainimesed ütlevad. See pärast see ainult näib nii, nagu oleks küünimaa ahendunud, nagu suruks mets ümberringi teda koomale. Sina ei ole enam see jõmpsikas, kes siin enne ilutses. Elu areneb ka siin omasoodu. Noored kased sirguvad nagu putked, tagapõhjaks kuuskede sihvakad püramiidid, sekka mõni allumiiniumhaab. Ei ole muud väljavaadet kui taevas pea kohal.

Haukad keeritavad õhus. Peoleo kisendab.



Kahekümnesviies peatükk.

H VIIMANE MOHIKAANLANE.

Hall udu roomas metsa alt lagedale, levis üle küünimaa, tungis ikka lähemale ja ennatas embama tuld ning heinalisi selle ümber, õhtuleiba võtnas. Kusagilt kandus siia ka suitsu, segatud kibeda kõrbelõhnaga põlevast rabakamarast. Tuli tõrjus südisti udu, leegid lempasid nagu keeled teda haarama; suitsu vastu pani suitsu, uhkava küdevast risuräsast ja hoovava paksu pilvena arukase alt.

Tasso oli enese sirutanud vigvami ukse alla pikali. Jalamuskliid tõmblesid närvlikult, põlved nõksusid, käpad sibasid, koer niuksus hädiselt. Nähtavasti ta viibis unes kusagil paremal jahimaal, jälgis tetri või pardipoegi.

„Ei tule vihma,“ kurtis Tuia. „Kartulid tahaksid mullata, aga muld on nagu tuhk, aeva tolmas. Viljakasvu paneb kinni.“

„Vanasõna ütleb: Parema põuapõhku kui vihmavili,“ tuletas Lemmig meele.

„Vana sõna, vana hõbe,“ tähendas Tuia. „Olen näinud mõlemaid, põuapõhku ja vihmavilja. Mäletan

üht kuiva suve oma poisikesepõlvest: kaks nädalat enne jüripäeva sadas vihma, nagu vanemad inimesed pärast rääkisid. Siis ei tulnud enam tilka. Jõed kuivasid, kaevupõhjas oli vähe vedelat pori. Rohi kõrbes, vili kollendas, nii madal ja hõre, et konnagi ei varjanud. Alles pärtlipäeva paigu, — seda seletasid jällegi vanemad inimesed, — hakkas pilvitama ja sadas siis vahetpidamata, ma ei tea kui kaua. Sood ja rabad, suvel süttinud, suitsesid lume all edasi, — tuli oli sügaval maa sees. Veel jõulu ajal, mäletan, tõusis rabast suitsu...“

„Noo! Ja vili?“

„Mis vili... Polnud põhkugi...“

„Ilmastik pole meid kunagi hellitanud,“ seletas Lemming. „Kevadel on sademeid napilt, aurab enam kui sajab. Hilissuvel, siis kui parajasti lõikuseaeg, hakkab sadama... Halla... Ikaldused.“

„Praegu kõrbeb ka vististi kusagil,“ tähendas Seervand ja tõmbas ninaga. „On tunda kärsahaisu.“

Ojalepa Jüri tuli tulele ja teadis rääkida, Peraasaare raba põlevat. Hiljem Juhkama omad, Toomas ja Märtn, tõid lähemaid teateid: Vamba talu, nende esivanemate koht, põlenud maha. Tuli hakanud põlevast rabast.

„Mis seal põles?“ küsis Tuia.

„Kõik. Viimane kui hoone.“

„Ja maani?“

„Maatasa! Rentnik puupaljas, pärijail pole ka enam midagi võtta...“

„Päästa ei saanud midagi?“

„Kes seal päästis? Inimesed olnud heinamaal.“

Nende heinamaad on viis versta eemal. Arnold olnud kodus, aga tea kus see metsavahitütrega eputas: saanud jaole alles siis, kui tuleleegid löönud katuseharjast välja.“

„Ja-ah,“ vangutas Tuia pead. „Kui õnnetused tulevad, siis tuleb neid uksest ja aknast... Ammuks see oli, kui nende aidad tühjaks tehti. Siis saadi ometi muist kraami Metsaperedest kätte. Varas jätab varna seina, tuli tuha-aseme.“

Tüdrukud ruttasid Mädaoja küüni magama. Vigavam oli nendegi peavarjuks, kuni Tohusalus niideti. Seervand kadus vilistades teise külge. Vanemad mehed jäid veel tule ääre, arutama ja kahetsema tulekahju ja rabapalangut. Põntson mäletas oma noorust Vambal, kus vanem vend jäi peremeheks, kuna tema käis mõisas teol. Küla ja mõis olid suurimas vastolus, vald olenes täiesti mõisast.

„See oli sel ajal, kui mina olin leeriealine...“ algas Toomas. „Sügisel läksin leeri. Õppisime katekismust. Vana Selig, selle vanaisa, keda teie veel mäletate, pani meid pärast tundi pahmast tallama. Poisid, ilma püksata, hoidsid üksteise särgisabast ja pahmasid. Kirikuhärra ise vaatas pealt ja hüüdis: Tallage aga tallage, poisid!“

Tuli hakkas kustuma, Lemming läks põletismaterjali hankima. Minnes ta kuulis veel, kuidas jutt kirikumõisast siirdus mõisarehele. „Seal ei tallanud me enam ise pahmast, selleks olid hobused, aga öösel peksa rehte või istu õitsetulel, päeval vingub kupjakepp künnivaol... Oli üks õel mehike, see va Siimu Tõuk“. Siis veel mõni lause ahnest mõisahärrast, kes

oma hinge müünud paharetile, et see talle kannaks raha ja vara kokku. „Tõllas aga polnud härra, vaid vana kuri ise.“

Udus ja hämaruses ei leidnud kohe risuhunnikuid, mida rägas ja sõnajalapõõsastes kõdunes külluses. Sarapikus lokkas põdrakanep, õitses palderjan ja juudakäpp, metsik orhidee. Jälle meenus Silvia, kes üliõpilaselt võtab eratunde. Siis sattus haovirnale ja haaras koo selga. Tumedad kogud tuleasemel kerkisid udust nagu tondid lõkke ümber: seljad vimmas, näod põnevusest pinevil.

Lemming kuulis vaid jutulõppu:

„Siis laulis kukk ja vanapagan kadus nagu tina tuhka.“

Haokubu prantsatas vastu maad. Lemming kahtses, et ta seda huvitavat lugu ei kuulnud ja palus vanemaid mehi veel midagi rääkida.

„Nüüd jutustab Savilepa härra ise, mis ta maailmas näinud,“ arvas Ojalepa Jüri.

„Mina pole midagi iseäralikku näinud,“ tõrkus Lemming. „Vanade inimeste jutud on paju huvitavamad.“

„Poisikesepõlves lugesite indiaanlaste raamatuid,“ tuletas Märt meele. „Kas mäletate veel mõnda lugu?“

Lemming mõtles järele. Siis lausus:

„Hüva. Ma jutustan teile ühe loo — Läänemere indiaanlastest.“

„Räägi, räägi,“ ergutas Toomas.

Lemming kohendas tuld. „Jutu pealkiri oleks: Viimane mohikaanlane.“

„Ah, seda ma olen lugenud,“ tähendas Märt pettunult.

„Ee... jah, see võib olla küll,“ möönis Lemming.
„Aga ma jutustan nii ütelda oma sõnadega...“

„Meie poisi lori nüüd — räägi aga peale, meie kuulame.“

Lemming viivitas veel ja hõõrus oma lõuga.

„Pioneerid, nagu nimetatakse neid seiklejaid, kes tungivad kuhugi laande ahistama pärismaalasi, indiaanlasi, olid neitsi Maarja nimel vallutanud „metsiku lääne“, ehitanud mõne kantsi, kust üritati röövretki paikkondlaste küladesse. Indiaanlaste suguharud olid oma vahel vastolus, seepärast ei suudetud võõraid asukaid kestvalt tõrjuda. Palju vapraid mehi oli siirdunud paremaile jahimaile, loovutades põllud ja karja sissetungijaile, kes neile lisaks nõudsid andameid, sajandist ja kümnist.

Asukad anastasid ka paikkondlaste maid ja tõstsid üha nende maksukohustusi, sundisid neid enesetele ehitama kantse ja kirikuid. Junkrud ja papid aga ka oma vahel ei sobinud hästi ja see tuli mõnes suhtes kasuks pärismaalastele. Nad pidasid eneste vahel nõu ja otsustasid ühisel jõul võõraste võimu kukutada, nad maalt sootuks kaotada. Selleks paluti abi veel kaugemalt hõimudelt. Neli suguharu valis enestele pealikud, kellele usaldati suurem võim kui endistel oli olnud.

Jüriööl loitis ühel mäeseljandikul asuka maja leekides üles: see oli märguanne üldiseks vastuhakuks. Keda asukaist tabati, see löödi maha, nende elamutele pisteti tuli otsa. Aga mäss algas enneaegu;

abi hilines, mässajad löödi üksikult. Mäss summutati enne, kui ta sai üldiselt puhkeda, pealikud ja juhid tapeti maha. Üks suguharu tõstis hiljem pead, aga asukad olid emamaalt saanud uusi seiklejate jõuke, ja nüüd otsustati punaste suguharud viimseni hävitada, nende külad põletada ja varandus riisuda.

Nii sündiski. Külad tuhastati, inimesed hukati, noored ja vanad, naised ja lapsed. Ainult ühe pealiku üheksa-aastane poeg pääsis tapakirve alt, põgenes metsa, jooksis ahastuses ja jälestuses sügavasse laande, kuhu eksis. Nälginud ja kurnatud, langes kummuli maha ja uinus. Oli sügisene aeg, öösel sadas lund. Hommikul poiss ärkas külma pärast, tundis oma kuklas midagi sooja ja niisket. Avas silmad, nägi karu, kes teda keelega lakkus, ja rauga, kes karu talutas; pime tudi kepi najal.

„Kes sa oled?“ küsis rauk. Poiss ei saanud nutu pärast sõna suust.

„Kust sa oled?“ küsis taat uuesti. Nüüd sai poiss nuuksudes vastata.

„Assamallast.“

„Kuidas sattusid sa nii kaugele metsa?“

Uku, kelle näonahk oli kiprunud ja uurdene nagu ussidest aetud või nagu kuusekorp, äratas poisikeses usaldust ja see hakkas jutustama.

„Ära nuts, poju,“ vaigistas taat. „Sellest on enam kui kuuskümmend suve, kui mina põgenesin Assamallast ja asusin metsa elama. Mina olin külavanem ja võitlesin ratsanikkude vastu, kes tapsid meie rahva, põletasid püha hiie ja riisusid mu varanduse. Seest

ajast ma pole enam inimesi näinud; sina oled esimene, keda ma jälle kohtan.“

Rauk viis poisi oma koopasse, mis asetses Kääpa jõe kaldas, pani ta sammalasemele magama; turgutas teda küpsetatud naeri, hirvepiima ja meega. Kui poisike oli toibunud, palus rauk end talutada Assamalla; ta tahtvat enne surma veel kord näha koduküla ja inimeste asulaid. Karu jäeti koduhoidjaks, rauk ja poisike läksid teele. Kaua rändasid nad ja otsisid, kõik külad olid varemeis. Liiatigi oli värskel lumi katnud jõleda tapatalgu jäljed. Viimaks jõudsid rusudele, millest poiss tundis külaaseme.

„Näed sa mõnda inimest kusagil liikumas?“ küsis ätt.

„Ei ühtki inimest,“ vastab poiss.

„Mis need sabistavad ja karjuvad?“ pärib rauk.

„Need on kaarnad raibete kallal,“ vastab poiss.

„Mis asi see on, millele ma komistasin?“ usutab rauk.

„See on nui,“ ütleb poiss, „minu isa sõjanui.“

„Võta see kaasa ja lähme, siin pole meil midagi teha.“

Erak õpetas poissi põldu harima, mesilasi pidama ja ulukaid püüdma. Raugal oli enne olnud maja ja palju maad, aga ta oli need jätnud maha, elatus peamiselt sellest, mis loodus talle pakkus. Kasva ja saa kangeks, lohutas ta poissi, siis õpetan ma sulle meie rahva salatarkust, mis inimeste silma eest pandud varjule. Aga ühel öösel oli ta vaikselt uinunud igavest und. Poiss sirgus suureks meheks, jooksis põt-

radega võidu ja maadles karudega. Ta hülgas koopa, asutas talu ja ehitas endale elamu.

Metsas hakkas leiduma püüniseid ja linnupaelu ning ühel päeval metsamees kohtas trapperit, kel oli pundar karusnahku seljas. Trapperil oli näos arm nagu tema mänguseltsilisel Maanol, aga tema nimi oli Hans. Ta ütles selle nime saanud mungalt, kes tema pähe riputanud pühitsetud vett. Hans käskis endale tuua karusnahku ja mett, lubas nende vastu raha või mida metsamees soovib. Noor erak hakkas küttima metsloomi ja nülgima nende nahku, mis ta viis Hansule, keda kohtas määratud ajal ja kohas.

Metsamehel oli juba hulk raha, õhukesti, lopergusi litreid, millega polnud midagi peale hakata. Ta oleks tahtnud näha, mis nende eest saab, aga tal oli inimeste eest selline hirm, et ei julgenud päeval minna külla, kus Hans elas. Vahest öösiti hulkus selle ümbruses ja vahtis inimeste asulaid. Ühel kuuvalgel ööl ta kuulis nukrat õrna, peaaegu lapse häält kaasitamas; erak oli unustanud, et naised kaasitavad. Uudishimust aetuna ta lähenes tütarlapsele, kes ajas käsikivi ümber ja kurtis:

Oh, mina vaene orjakene,

Oh, sina vaene orjalapsi!

Kuna sa une magasid?...

Metsamehel hakkas hale sellest orvukesest, keda õel perenaine kiusas; ta kutsus teda endaga metsa. Orb põgeneski temaga laande. Nad elasid nüüd kahekesi, harisid koos põldu ja pidasid maja. Neil sündis lapsi, esimesed olid kaksikud, pojad Akko ja Sakka.

Siis sündis veel kaks poega, Vambo ja Manivalde. Poegadel oli kaks koera, Irmi ja Armi, kellega nad küttisid karusid. Naise enda nimi oli Maret ja hiljem sündis talle tütar, kelle nimeks pandi Piret. Mehel ei olnudki nime, teda hüüti ätik.

Nahakaup jätkus Hansuga ja Hansu poja Hansuga. Neilt osteti flandria kalevit, vadmalit ja soola. Ühel päeval tuli Hansu poeg Hans üksi ja seletas, tema isa olevat surnud ja inimesed tahtvat teda, orba, orjastada. Kauples end erakule sulaseks, lubas söögi eest teha kõik talutöö. Noor Hans teenis metsatalus üle aasta, mattis vilja koobastesse, kandis karusnahku ja mett aita, oli igalpool mehe eest. Siis muutus Hans. Miski asi polnud talle enam hea. Kõik, mis peremees käskis, tegi võõriti.

Vaevas tema naist ja lapsi, Manivaldet ja Piretit, ning kippus äti endagi elu kallale. Peremees maksis talle palga ja saatis minema, maksis mitmevõrra, sest Hansu müts oli põhjata ja sukasäärel auk põhjas. Ühel päeval oli Hans tagasi, hulk mehi kaasas. Need käsutasid äti mõisa. Mis mõisa? küsis ätt. Ah, sina vanapagan, ei tea, mis on mõis! kurjustasid mehed, sidusid äti, tema naise ja lapsed kinni, võtsid vilja koobastest, karusnahad ja mee aidast, ladusid koor-masse; ajasid vangid voori ees.

Siis nägi ätt, mis on mõis. See oli tema isatalu, suur kui mõis. Aga seal ei elanud enam vanemad, vaid mõisahärra. Kui see majast tuli, meenus erakule päev, mil see küla tuhastati ja rahvas hukati; põletajad ja tapjad olid ka sellised härrad. Hans käsutas erakut, ta heitku härra ette põlvili. Erak ei heitnud. Siis

hakkas mõisahärra kisendama, aga erak ei saanud sellest midagi aru. Ainult üht lauset ta mõistis, nii palju oli mõisahärra õppinud rahvakeelt: „Selcke nahk maha pexema!“

Erak, tema naine Maret, tütar Piret, pojad Akko, Sakka, Vambo ja Manivalde, kõik köideti pinkidele ja peksti, kuni nahk narmendas ja liha lotendas. Siis heideti verised tombud külma keldrisse, kus nad lamasid, ravimata, söömata ja joomata. Viimaks toodi nad päevavalgele, kui nende seljahaavad juba mädanesisid, aeti endisele hiiemäele, kuhu oli ehitatud asukate jumalakoda, kabel. Seal mõisteti äti ja tema naise üle kohut. Hans kaebas nende peale, ätt olevat vanapagan ja tema naine nõid.

Nad ei kestnud tuleproovi, seepärast mõisteti nad surma ja põletati tuleriidal. Akko, Sakka, Vambo, Manivalde ja Piret ristiti ja orjastati, nende varandus omastati. Papp sai ristimise tasuks kümnnise, Hansu vaevapalgaks visati äti vanad verised riided. Hans langes põlvili, kaapas härra kintsu ja suudles tema kuuehõlmu. Kõik muu päris mõisahärra. Papp luges ja laulis, õnnistas ja tänas Jumalat, kes tema kätte andnud selle... selle vanapagana... selle viimase mohikaanlase...“

Hall udu sujus tihedasti ümberringi, imbus läbi riiete, tungis üdini ja pani lõdisema. Tasso magas, sibas jalgadega ja niuksus. Tuli oli kustunud, Lemming ei näinud inimeste nägusid, kes seal istusid, sünged ja vaikivad. Taipasid nad midagi? Mäletasid nad tema kõnet? Keegi ei avaldanud midagi. Viimaks küsis Toomas:

„Kas see on tõestisündinud lugu?“

„Tõestisündinud,“ kinnitas Lemming. „Ja mitte kusagil seal Hudsoni või Mississippri jõe ääres, vaid neis paigus: võib olla üsna lähedal. Meie ei tea ju õieti, kus on see Assamalla.“

Siis võttis Ojalepa Jüri sõna. „Vana rahvas teadis rääkida, siin Hirrelaanes elanud enne ka üks... üks erak. Kui mina olin alles jõmpsikas, siis leidsin padrikus onni. Lagi ja katus olid sisse langenud, koopast kasvas üks puu, pihl. Koopa sees oli vana rootsiaegne pada, süsi ja tahmaseid kive. Rahva jutu järelle siin elanud vanasti Sahveti Mats, kes püütud nekrutiks, aga karanud väeteenistusest ja redutsenud metsas; põletanud tõrva ja tökatit, teinud puuanumaid ja sarju. Nende vastu saanud küllast leiba.“

„Kas teda keegi ei kimbutanud?“ küsis Lemming.

„Ega mõis seda heameelega näinud, et Mats elas hõlbuelu; see oli rahvale kiusatuseks,“ haaras vana Põntson jutulõnga oma kätte.

„Kord tuleb mõisakubjas Perasaare käsuga, et mindagu Matsi otsima; Matsi nähtud küla vahel hulkumas. Mats parajasti põõnutab Vamba rehe all, kuub üle pea. Kubjas küsima, et kes siin magab... Peremees vastu, et teopoiss, näe, käis öösel rehel, ei ma hakanud teist veel üles ajama... Kubjas uskunud ja läinud omateed. Otsitud siis Matsi, pole leitud. Kust sa Matsi leiad, küla Matsi nõus. Mats oleks veel mõne peretütrel võinud kosida, aga häda! ta polnud kusagil hingekirjas...“

„Antud Matsile kõrtsis kortel viina, siis õpetanud Mats külameestele vene keelt,“ täiendas Ojalepa Jüri.

„Et: kaevutee on tõroga ja mustiklehm on kõrova. Labakinnas on rukavits ja püksinööp on puguviits...“

Sahveti Matsi vene keel tegi vanadele külameestelegi nalja, mille üle nad kõhistasid naerda. Siis küsis Lemming:

„Kelle kord on nüüd juttu rääkida?“

„Nüüd on kord tudule minna,“ otsustas Juhkama Toomas ja tõusis püsti. „Homme on jälle päev.“

Teised ka kobisid maast üles. Lemming hõikas Tasso kaasa ja nad läksid Mädaojaale; igaüks haaras saost sületäie heinu küljealuseks. Teel kohtasid Seervandi, kellega Märt ühines; vanad läksid oma küünidesse magama. Seervand viis Märdi tüdrukute juure ja õpetas teda nagu hunt poega. Hunt ei murra oma pesa ümbert. Seervand nabis Tilda kinni ja toimetas Märdi kätte, ise haaras Marta Trulla kaenlasse.

Tüdruk rabeleb ja sipleb nagu kala, kellele sõrmed lõpustesse surutud, kurjustab ja tõukleb. Aga sulane ei hooli sellest, mõtleb:

„Peksab mis ta peksab, küll ta viimaks annab järele...“

Tilda poeb ise Märdi kaissu, kuid perepoeg on arg ja kohmetu. Vastutus on suur: mine tea, mis võib juhtuda, pannakse veel ära võtma. Mis sulasel viga mürada, tema käest pole midagi võtta...

Tüdruk on rahulik. Ootab.

„Teeb ta, mis ta teeb,“ mõtleb ta, „ta on perepoeg. Ja ükskord annab Toomas koha ikka Märdile.“

Lemming poeb põhku, pikutab vagusasti, teeskleb nagu magaks. Kuuleb aga vähematki kõppu ja

kõbinat, sosinat ja tagasihoitud hingeldust. Hingab aruheina uima ja mõtleb oma mõtteid. Nüüd on vist Silvia eratundidel lõpp. Ja Arnoldi tiivad on kärbitud. Muigab meeste üle, kes ei märganud anakronisme tema jutustuses.

Tuia ei saa poiste-tüdrukute kihinas-kahinas und. Lamab avasilmi ja vaatab katuseharja aukudest halli taevast.

„Hari tahab toppida,“ mõtleb ta kuuldavalt, „enne kui heinad sisse vedada. Hull, kui ruttu katus läbi mädaneb.“

Seervand annab aru oma edust, pärib kaugel Märt oma asjaga. Nöökab ta saamatust, tõgab vana-meest tema unetumas meelerahus ja sahistab jälle sooja tüdrukuga värskes heinas.



Kahekümneskuues peatükk.

„VISSI, PUNU...“

Sinakas suitsuvina hõljub kõrgete paplite, saarte, vahtrate ja jalakate ladvus, — esimene tervitus heinalistele, kes laupäevaõhtul koju tõttasid, vikatid ja rehad võnksuvad õlal, tühi lähker kolksub kaelas.

Juba puude vahelt hakkas paistma põldude tume-roheline lopsakus, mis kosutas silma nagu allikavesi kuiva kurku. Otse joovastas meeli sel rännakul piki põllupeenart, keset lokkavaid viljavälju, lamedaid, õigejoonelisi laiike, erinevaid värvide varjundeis. Rukis seisis kui müür, odrapõld kollendas sinepist.

Lehmad sõid rahulikult vikikesal, rammus, mallas kari mahlaka roheluse ja sõtkutud söödi vahel. Koplast kostis nagu unes sulavmahe, otse lapseliku hääle täämber: „Vissi, Pujnu... Vissi, Pujnu...“ Oli see Hilda, tuli see Savilepalt? Nii palju südameheadust, hingelist soojust ja armastust kõlas ses kutses, helises otsekui linnulaul.

Äsjaniidetud koppel õue all näis nagu luuaga pühitud puhtaks; peretoa korsten tubrutas sinakaid

koonlaid, vihusauna avali uksest uhkas paksu suitsu puhanguid. Kaevuvinn kääksus veeammutamisel, Hilda täitis loputatud piimakardi külma veega. Õunapuu all seisis Paul Sõster ja vestles.

Lemming tuksatas. Elevi meeli ta ruttas metsast, kus puudusid avarad väljavaated, mispärast mets viimaks hakkas matma ta hinge, nagu mäed rõhuvad tasandiku elanikku. Janusena imes endasse väetatud väljade viljakasvu ja teadlikult veetud liine. Suitsev saun, pühitud õu ja pudrupada leel, see pidi nii olema. Aga et Paul Sõster seisis õunapuu all, see näis ülearune, stiilist väljas.

Ilmar heitis ühe pilgu üle Hilda lainetava, tumeda pea, päevitunud näo ja paljaste sääрте ja otsustas sest häirivast asjaolust mitte hoolida. Hajameelsena sattus kööki, kus tal polnud mingit asja. Ema liigutas mõlaga pajas putru, mis tulelõkkel podises. „Ema kahaneb otse silmnähtavalt neil kuumil päevil,“ märkis endale. See tegi ta kurvaks. Ent ema silmad lähevad naerule, ta küsib:

„Noo kuidas oli heinategu?“

„Mis ta oli — väga hea,“ ühmab poeg ja tunneb, kui halvasti ta toimib, et emale nii pahuralt vastab.

Ta pageb õue.

„Kas meie kassi ka kusagil nägite?“ pärib Hilda, rõõmuläige silmis. „Selline läige silmis on naistel, kes armastavad,“ mõtleb Lemming ja kostab kuivalt:

„Ei näinud. Ei tulnud meele teda otsida.“

Ent seal on võõras, keda tuleb kohelda viisakalt ja lahkesti. Kas härra Sõster ei sooviks aeda lähe-

malt vaadata. Sõstrad on päris valmis, tikerberid kõlbavad ka juba.

„Ma ajasin Pauli ammu aeda, aga ta mind ei kuula,“ tähendas Hilda.

„Ajasin Pauli,“ osatab Lemming mõttes. „Milline familjaarsus! Nende vahel näib tõesti midagi olevat. Küllap ta eputab koloneliga nagu Silvia studentiga.“

Ent kolonel tuleb meeleldi kaasa. Küsimus on ainult kõneainest ja viisist, kuidas temaga keskustella.

„Kas olete ka jahimees?“ küsib Lemming, poeta-des pihku rammusaid marju, musta helgiga nagu lihvitud teemandid.

„Olin omal ajal,“ räägib Sõster, suu täis hapukaid punaseid sõstraid, mis teevad hambad hellaks. „Nüüd pole sellega juba ammu tegelenud. Metsad on loomadest ja lindudest tühjad. Kõik neid hävitavad, isegi need nõndanimetatud kütisalgad ja jahiseltsid. Olgu isane või emane, kõik kõmmutatakse maha! See on mu nii ära vihastanud, et viskasin püssi nurka. Mitte üht pauku ei tee enam.“

„Olid need isased või emased, keda mina lasksin?“ küsib Lemming endalt. „Ei maksa püssiga mängida, kui sa ei tea, kes võib ette sattuda.“

„Jaa,“ lausub siis, „oleks küll aeg röövküttimisele panna piir. Mõned loomaliigid, keda minu poisikese põlves leidis külluses, on nüüd hoopis kadunud. Kes näeb nüüd veel põtra? Aga kui ma olin karjapoiss, jooksis põder üle karjamaatara, nii et maa müdises. Ilvest ei näe enam Hirrelaaneski. Aga mis sa muud räägid — oravadki jäävad haruldaseks.“

„Kalad on Ivaste jões otsa lõppenud,“ täiendab Sõster. „Nad lasevad neid iga aasta püssiga, lõhkevate padrunitega...“

Lemmingut haaras vihahoog.

„Inimene on hirmsam kiskja kui ükski metsloom. See ainult varitseb saaki ja kargab siis jalutsi kallale; inimene segab oma jälgi, maskeerib end valge kitliga luigejahil, et varjata oma kurja kavatsust. See on alatus, selja tagant kallaletung vastasele. Kui jahti üldse tunnistada, siis vaid ausa väljakutse teel avalikus võitluses olemise eest, peatoiduse hankimiseks, nagu teevad loodusrahvad. Sel juhtumil ei saaks taunida püüniseidki söödaga ja „linnupaelu“.“

Sõster ei võtnud seda mitte nii rangelt. „Looduses on kord selline pruuk: see on iga metslooma saatus olla teise haetav ja murtav.“

Lemming deklareeris: „Mina ei tahaks see teine loom mitte olla.“

„Noo jaa,“ naeratas Sõster, „see on muidugi temperamendiküsimus.“

„Ma ütleksin — nahaküsimus.“

„Kuidas — nahaküsimus?“

„Mina pole küll dermatoloog, aga mulle on torganud silma, kuivõrra erineb nahk inimeste ihul: ühel on seljas tallanahk, teisel juhtnahk, kolmandal kroom, neljandal glacè. Sellele vastab muidugi taju ja refleksid. Närvikava on ju nahakoega vahetumas ühendis... Võtame kaks eksemplari Homo Sapiens L. Nende vaimses arengus võib olla säärane vahe nagu loomastikus limuka ja selgoolise vahel.“

„Hm,“ tegi Sõster ja silmitses oma käeselga. Lemming järeldas oma tähelepanekust:

„Inimene olla ei ole õieti mingi vabandus. Inimene olla on edemus loomastiku, taimestikuga ja mineraalvaldkonna suhtes. Küsimus on ainult selle tõsisasja tunnetamisest...“

Hilda teatas: „Saun on valmis.“

„Või tulete enne sööma?“ küsis ema lävel.

Ei, enne minnakse sauna. Sõster sellest loobub, tänab ka pakutava õhtusöögi eest: temal koolimajas veel tegemist. Araveres pead olema „tegelane“: käis Hildat kutsumas näiteproovile. Kas härra Lemming ei mängiks kaasa?

Lemming keeldub kategooriliselt: „Ei taha teie mängu rikkuda.“

„Kas Paul läks ära?“ küsib ema, kui Ilmar läheb pesu võtma. „Pagana Paul see teil on?“ imestab Lemming ja läheb Tuia ja Seervandiga koos vihtlema. Pärast raasib pikka, ruuget, valkja ladvikuga habet, päikesest ja ojaveest pargitud näonahal, tõmmu nagu muumial.

Õhtud on pikemad ja pimedamad. Pere istub kauemini teelauas. Lamp põleb, Ilmar loeb ajalehte, milline soetatud. Poliitiline elu, millest võõrdunud, hakkab jälle huvitama. Päevalehte on mõnus lugeda, kui päevasündmused ja -küsimused on sinust kaugel. Nagu lapsepõlves loeti nädalalehte. Koalitsioon näib viimaks klopsitud kokku, valitsus moodustatud: ministritel, kes lähevad suvepuhkusele, on uued nimed; teedeminister sõitnud välismaale, tutvuma maanteede uuemate ehitusmeetoditega.

Ema ja Hilda, pärast sauna, õhetavi palgi, valgeis rõivais, Hilda põu kumerpinevil, toimetavad marja-keediste ja -mahlade kallal, kaanetavad purke ja pitseerivad pudeleid. Siiski, kaua ei püsi istuda, lehes ei ole ka midagi erilist, silmad tikuvad kinni. Luudkondid, ennist nagu tinaga täidetud, saunas viheldud nõtkeks, raagevad magusaks rammestuseks, verigi tuikab raskelt. Lemming tõuseb ja soovib head ööd.

Voodi on nii avatlevalt kohevil, puhtad padjapöörid ja palajad äratavad õndsalikku une eelaimuse; öösärk on hoolitseva käega padjal volditud kokku. Lemming hakkab nõöpe vallandama, kostab tasane koputus. „Sisse!“ Vististi on teenijad midagi unustanud või tahab ema veel midagi ütelda.

Aga see on Hilda.

„Vabandage, et teid veel tülitän... Neiu Puguani käis vaheajal siin ja jättis teile selle kirja. Palus sellest mitte kellelegi hingata. Head ööd!“

Ja oligi läinud. Lemming istus seal, kiri näpu vahel, suu ammuli, võimetu sõna lausuma. Silmitses kirja, see on süüdi, et Hilda tuli siia tuppa, ja selleski, et ta nii ruttu jälle läks. Rebib ümbriku lahti, kaks poognat pliiatsiga kirjutatud ärevaid ridu kukub sellest välja. Lemming võtab lambi, mis temagi toas seatud korda, ja istub sängiveerele kirja lugema.

„Mina ei ütelnud Teile kõike tõtt, andestage. Tunnen enda nii alandatud ja rõhutud meeleolus, et näib, nagu oleksin isegi minetanud kõnelemisvõime. Viimaseil päevil ei tunne end enam ära. Kardan kõiki inimesi ja ei tea, kuhu nende eest põgeneda. Ka oma isale ma ei saa enam nõnda

läheneda nagu ennemalt. Harva leidub nii häid iseloomusid kui minu isal. Aga ma ei saa talle avaldada täit tõtt. Vennaga me ei ole kunagi teineteist mõistnud. Lapsena ma ei kuulnud isalt ühtki halba sõna; ühtki minu palvet, mida ta suutis täita, ta ei jätnud täitmata. Kui ta õhtul tuli põllult, jooksin talle vastu, ja alati oli tal taskus midagi minu jaoks, olgu ilus õun, marjatera, või kimp põllulilli, mida ma nii väga armastasin.

Oma ema ma ei armastanud — ja vahest ta ei olnudki seda väärt — sest ta on isale valmistanud nii palju muret. Ta oli noorena väga ilus ja väga kerge-meelne. Ta oli ilus veel surnultki...

Sellest tuligi, et tal igas mõisas, kus isa oli valitsejaks, Ohtlas ja Pakastes, mida ma mäletan, mõisahärraga kujunes vahekord ja väikesena pidin koolis kannatama isegi seda, et kooliõed mind selja taga nimetasid parunessiks. Ma ei võinud koolis käia ja jäin koju.

A. mõisas, kus minu isa viimati oli valitsejaks, oli palju noorhärراسid, rikka v. S. pojad ja tema õepojad. See oli minu õnnetus. Minu ema, niipea kui ta märkas, et ma kelleski meesterahvas äratasin huvi, ei lasknud mind enam vabalt liikuda, sulges mu tuppa ja hoidis mind isegi lukustatud ukse taga. Ma elasin nagu vang, kes kannatab süütumalt, ainult raamatud olid minu seltsilisteks. Kõige pahem oli see, et mind ei õpetatud midagi tegema, päeviti lamasin aknal päikesepaistes ja unistasin. Ainult aknast nägin neid sihvakaid ratsadressis noori inimesi, kelle silmis säras elurõõm. Ja mõnigi tuline pilk lendas üles üksilda-

sele unistajale, kes siis unetumail öödel mõtles ainult sellest...

Üks neist oli mulle tõesti armas, kuigi ma seda siis veel ei teadnud. Tema vastu ma olin karmim kui ühegi teise vastu. Sel ööl aga, mil sain teada, et ma armastan ja et mind armastatakse, sel ööl vangistati ta ühes oma isaga enamlaste poolt ja kui hommik koi-
tis... lamas ta mu jalge ees, külm, tarretanud, peaju-
tükid verepriitsmetega lumel... Kõik oli möödas.
Kuid see polnud veel kõik.“

Kiri katkes märkusega, et kirjutaja kutsutud ära. Hiljem seda jätkates ta lubas teha väga lühidalt.

„Selle katastroofi tagajärjel jäi mu ema haigeks, meie sõitsime Tartu ja seal läks ta ühel kuuvalgel ööl ja ei tulnud enam... Vedurirattad olid tema pea purustanud ja liikmed ühest kiskunud... Vaevalt need haavad olid paranemas, seal tabas mind uus löök, aga seda Te teate.

Kõige raskem on veel see, et inimesed mind hukka mõistavad, keegi ei taha minust aru saada, kõnelemata aitamisest. Teie olete veel ainus, keda ma usaldan, kuid kas ma Teidki ei tüüta? Ma olen nii rõhutatud, et pean kirja lõpetama, kuigi oleks veel nii palju ütelda. Kuid milleks seda? Küllalt! Ma alistan saatusele. Tehku minuga, mis ta tahab. Minu ainus süü on see, et ma ei oska elada, vaid ainult unistada...“

Lemming luges seda kirja sama ebamäärase kaastunde ja halvestumisseguga, milline temas tekkis seda tüdrukut kohates. See kiri nüüd seletas mõndagi tema iseloomu kujundusprotsessis, kuid mis see enam

aitas. Ta võis seda vaid teatavaks võtta. Või siiski? Otsida abi? Hermiine Nirk... Ei, seda mitte. Ojalepa Elli? Ka mitte. Mis jääb siis üle?

Istus kaua voodiserval ja mõtles. Ei avastanud mingit pääseteed. Lootusetult vabastas end riietest ja puges vaiba alla. Käänas end küljelt teisele, ei leidnud õiget asendit. Lõdvendas lihakseid, taris mõtteid, nagu taotses end panna magama, kui uni ei tulnud endamisi. Ent täna ei suutnud end vallata; ei viitsinud taltsutada neid perunenud uide, mis üle-meelselt hüppasid üle keelupiiri ja jooksid käest laiali. Mõtted kepslesid ja ronisid nagu kitsed üle kivide ja aedade, sihita ja sidemeta.

Mõtles kõiki mõtteid: et Salme Puguani on väga õnnetu tütarlaps, kasvatamatuse ja teadmatuse ohver; mõtles, et kiri hajutas ta ilusad unelootused; mõtles, et ema vananeb silmnähtavalt ja Savilepa asjus ei ole ikka veel midagi selgunud. Nägi siis Silviat korporandiga lehtlas, Hildat kaevul ja Paul Sõstert õunapuu all. Süda jälle kihvatas, et kas siis ei leidu mingit abinõu Salme Puguani avitamiseks. Terashallid silmad jälgisid tema visklemisi sinna ja tänna, aineti ja halastamata.

Ses ärklitoas oled eraldatud kõigest muust maailmast. See siin on maailm oma ette, mõeldud, mäletatud, unistatud. Siis on ta siit hiilinud Hilda salapärasesse kambri, kuhu ta pole veel jalga tõstnud. Aistab jahedust aidas, kus ta käis tol kuuvalgel ööl. See on teine maailm, millest ei tea aimatagi, mida seal tuntakse, kujutletakse, mõeldakse. Kangastus kujutelmi, need elustusid, võtsid plastilise ilme, vangis-

tasid ta meeled. Vallutasid ta nii võimsasti, et oli valus neist valla. neda.

Pea oli otsas kuum, ajud sahkasid nagu auru-
masina vändad. Korraga ta kargas asemelt, tõmbas
kimono ümber ja laskus paljajalu mööda nagisevat
treppi alla. Koputas tasa elutoa uksele, mille taga
Hilda nüüd magas.

„Kes seal on?“ küsis surutud hääl.

„Mina,“ vastas Lemming, „avage natukeseks...“

Silmapilkne vaikus, milles kuuldus peagu südame
põksumist. Kerged sammud, seisatus, siis keerdus
võti lukus. Lemming vajutas räpakalt pidemele nagu
kartuses, et võti veel võib sama keeru käänduda tagasi.

Hilda pruunid, pehmed silmad vaatasid mahedu-
sega, nagu mingist sügavusest, küsivalt tema otsa.

„Teie, härra Lemming! Te ei maga?“

„Ei maga. Teie ka mitte.“

„Uni ei tule. Mis te veel nii hilja käite?“

„Ah, Hilda! Meie mehed oleme vahest nagu väe-
timad lapsed. Ei suuda iseend taltsutada. Siis tahame
panna pea naise, selle ema, sülle, et tema meid vaigis-
taks. Mul on mingi idée fixe, see vaevab mind kogu
suve. Ent täna on mu pea nagu pomm, ma kardan, ta
lõhkeb. Pange oma käsi mu laubale — nii. Nüüd
ma saan rahu.“

Hilda hoidis oma käe Ilmari otsmikul, endal koh-
kumise, enesesalguse ja õnnetunde segane naeratus
huulil; ei tea, mis teha või ütelda.

Ilmar sulges silmad, ta näo valulised jooned lõd-
venesid leebeks õndsuseks.

„Kas see kiri teid nii erutas?“

„See kiri... ei... jaa... see kiri peletas mu une, kuid see idée fixe on mul juba ammu... Kas teie tunnete neiu Puguani juba kaua?“

„Mitte kaua. Ma tutvusin temaga mullu. Teie tunnete teda ammu?“

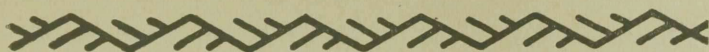
„Mina? Mina ei tunnegi teda. Ah, need mõtted on otsekui raud, mis kuumaks aetuna paindub kõik-sugu septsusteks. Tao või vahvärk oma õhulossi tarvis. Uni on nagu tilk külma vett, läheb ise palavaks ja aurab ära,“ rääkis Lemming, võttis neiu käe ja tõmbas ta ligemale, pani teise käe ümber piha ja surus ta sülle. Silitas ta tihedat, lainetavat juust, mis otse algjõuliselt kiskus käe külge. Paitas ta kätt, tööst karedat, siiski sooja ja pehmet kätt.

Neiu tegi algul mingi ebamäärase vastupanuliigutuse, loobus siis sellest, laskis sündida vaikiva resigneeruva andumusega. Ainult naeratas emalikult, kui ta silitas Lemmingu pead ja sõnas:

„Siiski... üle öö nad jahtuvad. Hommikul nad on külmad ja ei andu enam vägivaldsele painutusele.“

„Oh, sina suur elutark tüdruk! Sina inimkonna ema! Ma sulen su moraliseeriva suu oma suudlus-tega...“

Jõi januselt suuri sõõmu uimastav-elustavat vägi-jooki. Ja neiu, kelle huuled otsekui esimest korda puudutasid šampanjaklaasi, ei tihanud karikat panna käest, pigistas sõrmed kramplikult ümber ja tippis, kergesti ja tihti.



Kahekümnesseitsmes peatükk.

PÄRIJA.

Me oleme nüüd mees ja naine,“ mäletas Lemming hommikul sõnu, mis ta siis Hildale ütles. Ikka veel on ta nii räpakas, kohe unustab enda, kui meeled joobunud ja veri kihiseb, nagu kahekümneaastaselt! Isamajas... ema silma all... oma teenija peaaegu... Jaagul juhtus see hiljem, kui Mall elas Utesaunas... Ja milliseid avatlusvahendeid ta tarvitas, nagu kutse-line Don Juan! Kirjeldas Tohusalu niitu lilleaiana, milles rohi kollendab, sinerdab, lillatab; kaared heidavad maha nagu lillevanikud... Oma õegi kiskus mängu, ta mõistvat nüüd Ilse pieteeti, tema hardumust Tohusalu vastu, mis alati avaldus, kui hiljem oli kõnet heinaajast. Ta ei saavat aru, kuidas Ilse üldse söandas vikatiga lüüa... See oli kõik nagu selleks leiutatud, et tüdrukut panna sulama. Vihjas isegi Silvia arvatavale vahekorrale üliõpilasega: see pidi Hildat ergutama, et ta oma nooremast õest ei jääks maha! Ka oma idée fixe'i oli ta paljastanud — ptüi! Ja kui see siis oli nii tulnud, siis arvas ta sellest pidavat tegema tarvilikud järeldused ja oli lausunud

need sõnad, juba teistaks oma elus ja just viimaseil aastail. Ons ta juba nii vana, et lapseneb uuesti? Milline kergemeelsus, milline äärmine lapsikus!.. See tunne, et midagi on tehtud halvasti, et on sündinud midagi, mis oleks pidanud olema sündimata, oli tal kohe, kui ärkas. Aga see oli kahtlemata juba enne-malt, magadeski vististi hõõgusid need sõnad tema alateadvuses nagu tulised söed.

Tüdruk ise oli palju kainem, Hilda on tore, mõistlik tüdruk! Ta ei haaranud neist sõnust kinni, ta ei kasutanud mehe nõrkust, nagu mees tingimata toimib naise suhtes. Ta vaid raputas pead.

„Ei me seda ole,“ lausus ta resigneerunult, „ma ei ole praegu midagi. Ma ei ole sedagi, mis ma enne olin — süütu neitsi. Nüüd ma olen langenud tütarlaps.“

„Kuidas sa räägid!“ katsus siis Lemming tõrelda. „Sa räägid ju kui õndsa Dr. Martin Lutheruse väike katekismus.“

Siis vast ta oli härdunud ja sulanud, oli tahtnud ta lämmatada oma kallistustesse. Süleles, surus ja suudles nagu õnnelik ema oma imikut, kes talle armas üle kõige, kelle eest annaks kõik, et aga teda tohtida suruda oma rinna vastu, kas või ainult ükskord. Ja tema, Lemming, ei osanud sülelusel tarvitada ta nimegi; sonis kõiki teisi, mis ta mällu kuhjunud, ent kellest ükski ei vääri seda tüdrukut: Ella, Helene, Dagmar, Agnes, Stella... Ptüi! Ptüi! Ptüi! Jumalale tänu, et tüdruk oma innus ja andumuses seda ei märganud. Ja siis ta nuttis salaja, tasa, vaikselt nagu vahest kevadel taevas niisutab maad...

Lemming hüppas voodis istukile ja jäi idamaises asendis mõtisklema. Miks ma seda tegin? Mis asja on mul selle tüdrukuga? Enda üle mitte enam isand, ta läks tema juurde. Mõtted möllasid ta peas nagu joobnud kaasüürnik ülemisel korral, määratseb ja pillub mööblit. Ta läks tüdrikut paluma, et ta rahurikujat vaigistaks. See rahustaski, ent seal vallanesid nende tunded, tulvasid nad ja matsid mõlemad eneste alla. Pehmendava asjaoluna võiks vahest märkida seda, et see nii polnud kavatsetud, kaua ette kaalutud.

Minu nõrkus on ju blondid, brünettide suhtes olen ma jahe, ja see ongi mu õnnetus. Ma ei armasta seda tüdrikut, ei. Ma toimisin elumehena, kui Don Juan taskuväljaandes, kui kolleksionär, kes iga hinna eest püüab oma elamuste ja kogemuste kogu suurendada. Ega see siis pole armastus, kui ma tunnen, et tema kehast hoovab midagi, mis vallutab meeled, kisub käe enda külge, see on ainult seks korraks. Mu mõtteid see ei kütkesta. Mul on tundeid ta vastu ainult siis, kui ta on mu käte vahel, kui ma oma käsivarre panen ta kaela ümber, rinna surun vastu tema rinda, kui tema kuum põsk puudutab minu palet, siis, jah, siis on mul füüsiliselt hea olla, süda lööb ägedasti ja peas vaikib kõik. Absoluutselt kõik, — ma kiindun temasse nagu oma ihhu, millest hing ei taha lahkuda, millest pead küünte ja hammastega kinni, aga ikka veel ei ole küllalt, ikka veel mitte... See on see, mida nad nime-tavad sex appeal...

Kord temast lahti, vabaned täiesti, ta unub su meelest, ta ei ole sulle siis enam midagi. Olen ma kunagi mõtelnud või unistanud Hilda Luigest, kas olek-

sin tema pärast hakanud pidama päevikut, koostama akti?... Täna tegelen temaga vaid sellepärast, et see alles eile juhtus. Homme ununeb vististi seegi. Tõsi, ma olin valmis teda naima, aga see oli meeletus, ma rääkisin asju, mida ma ei tea. Kahtlen väga, kas veel kunagi tõusebki himu ta järele.

Aeda oli ilmunud üks nägemata lind, tihane või tsiitsitaja, kes akna all kastanja tihedas lehestikus alatasa piiksus: piist — piist — piist, piist — piist — piist. Ent see kostis nagu hoiatus, nagu oleks keegi manitsenud „st—st“, et sosistada kõrva suurt ja huvitavat saladust.

Armastus on midagi muud, jatkas Lemming. Hilda armastab mind natukese, see on tõenäone. Aga mina, kas ma suudan üldse niipea armastada, olgugi see Hilda Luik. Kas olengi ma pärast nooruse esimest armastust õigupoolest enam armastanud? Siis ma armastasin tõesti. Seitse pikka aastat ei olnud muudkui üks igatsus tema järele. Ja kui teda nägin, siis teesklesin, nagu oleks ta mulle kõige ükskõiksem inimene. Ei ühtki sõna, ühtki vihjet ega viibet sellest, millest süda pakitses ja veri tungis pähe; salamahti silmad üksi vahest kõnelesid ja sellest oli küllalt: tema silmad kõnelesid sedasama.

Siis ma armastasin, sest siis ma kannatasin. Armastus on igatsus ja kannatus. Stellat ma armastasin kõigest hoolimata. Miks teen ma talle vahetevahel etteheiteid oma mõttes? Mida nõuan ma temalt, muudkui et ta oletseb: tema oli mulle esemeks, keda armastada, kelle pärast kannatada, kelle heaks end salata. L'objet n'importe, c'est imagination qui compte.

Kes seda ütles? Kuid ütelgu kes tahes, see on iga-tahes õigesti öeldud. Salata iseend, anda endast kõik ja anduda nagu naine andub, see on armastus, minu daamid ja härrad! Nii ma armastasin ja teie ilgete ilatsustega mul pole midagi tegemist...

Jaa, aga Hilda... Küsimus on sellest, kas on loomupärane naiseliku õrnuse arvel arendada mehelikku julmust, kas naine on mehe rahuldusese? Kas on sünnis istuda palumata teise lauda, lasta endale hästi maitsta ja siis „aurata ära“ arvet tasumata. Oled sinagi üks neid donjuanikesi, Don Juani prototüübi, Ahasveruse ja Don Quijote venna, äbarikke jäljendajaid, l'homme à femme, kelleks see hulkade silmis degenereerunud. Seda olla ma pole kunagi nõuelnud, seda ma ei tahagi olla, muidu ei teeks ma endale praegu etteheiteid, vaid naeraks pihku: hihhi! ja maigutaks suud. Nagu vististi teeb see korporant, kes Silviale annab „tunde“. Oleks üks juhtum enam, mida jutustada sõpradele joogilauas, ja see ei erineks millegagi nende sigatsemistest.

Salme Puguani tuleb talle siis meele ja Lemming kargab voodist. Sellest see asi saigi alguse... Kas siis teda kuidagi ei saa avitada?... Nüüd on langedud seegi võimalus, mis mõnikord vilksatas pähe; et kui lahendada see lugu nii: salata end ja kosida tema?... Nüüd oleks esimene kohustus Hilda vastu.

Lemming hiilis toast nägematuna ja kuulmatuna, valges flanell pidžaamas, roosade vöötidega pikuti. Viljaväljad koosnesid tasaseist nurmist sirgeis kon- tuures nagu antiikne arhitektuur, klassika või renes- sanss. See oli silmale rahustav vaadata. Ent siis hak-

kasid jälle igatsema lehtmetsade lüürikat, soode müstitsismi, rägastikkude naturalismi. Sinnapoole oli ta teel.

Kasesalud näivad olevat kahanemas; kõikjal, kus kask kaob, sigivad kuused asemele. Kaskede romantika taganeb kuuskede realismi ees... Erandi moodustab põlenud padrik, siin tärkab lehtpuutaimi kihinal. Samblamättad ja kivised künkad on põlenud paljaks, suitsunud juurikad mustavad, saetud kännud kükitavad nagu purihambad, juured istuvad kindlasti maakamaras. Seal... see juurikas kahe kännuga näib nagu varemeis gooti doom, uste ja akende kaarestik mustab...

Põndak on vareste aerodroom, seal nad harjutavad oma poegi lendama. Noored varesed on juhmid ja kohmakad. Seal ta konutab aiaroikal, kuna vana kraaksub ja käsutab kuuse otsast. Poeg, ähmi täis, hüpitab, ei söanda tõusta lendu. Lemming kahmab mudatüki ja viskab. Jälle see mannetu startimine, tõmbub veel enam kõssi, hüpitab uuesti, ei midagi. Kurat su sisse! kihvatab Lemmingus, ta pistab jooksmata, tabama seda kähpardit. Vana vares karjub suures ärevuses, kerkib isegi lendu, alles siis poeg tõukleb nagu rattur vastu mäge, litsub pedaalile, ja tõuseb lähema lepa otsa.

Hommikuse päikese kiiri variseb puie ja põõsaste alla, aia ääres poolvarjud ja jahedus. Kuusikust kuulub täks ja täks, kes seal siis ometigi raiub? Kase latv väriseb, lehestik vöbiseb, raksatus, hirmus ragin ja midagi prantsatab kuuskede vahele. Kaskede romantika, kuuskede realism...

Lemming tõttab kiires korras sündmuspaigale, seal lagastatakse tema metsaparki!... Ta ei pelga sugugi, ei toimi vargsi, ta teotseb avalikult ja õiguse nimel: Poolsüld on juba laotud riita, teise osa lõhes-tatud. Aga see ei ole Tuia ega Seervand, kes see on?.. Mihkel Mõhk... „Välgu Mihkel“.

Lemming tõmbub tagasi, pidžamas ei kõlba minna Mihklilt aru nõudma. Liiatigi tuleb talle meele ema kõnelus Pujuga pangalaenu katmisest metsamüügiga. Tähendab — tema unistustemaa, tema varik on müü-dud ja raiutakse maha... Ja temal ei ole vähematki aimu, temal, arvataval Savilepa peremehel!...

Mis ma siis nüüd pean tegema? Savilepa pere-meheks hakkama ja Hilda kosima? Pooleldi ta ongi juba perenaine, on seda talu teeninud ja hoidnud innu ja armastusega. Hildat näha Savilepa perenaisena, see tegi meele härdaks. Igatahes paremat perenaist ei oskaks kujutella.

Lemming vajus pehmele samblasohvale ja andus unistusile Hildast ning endast Savilepa perenaise-peremehena. Mis nad teeksid ja kuidas kavatsesid. Kahtlemata, laokile jäänud majandus hakkaks jälle kosuma. Tema unelm — Harakasaare oleks väljas-pool hädaohtu.

Ent need on kõik unistused, temast ei saa selle teostajat.

Milleks õppisin ma need keeled, arendasin oma närvikava ja sain selleks, kes ma praegu olen? Olek-sin ma lihtne külapoiss. Mu nimi võiks ju olla Ilmar Lemming, aga ma poleks muudkui Savilepa perepoeg, nüüd talupärija. Ma naiksin, nagu need naivad, ja

peaksin talu. Ma oleksin õnnelikumaid inimesi maailmas...

Nüüd... pärida see talu sellisena, nagu ta on, võtta üle kõige aktiva ja passivaga, vana Tuiaga, „ärvida“ isa-ema õdede-vendade järelt, tasuda võlad ja õe pärandusosa; see on liiaks proosaline ja igapäevane ülesanne.

Aga siis — veri tungis Lemmingule pähe — ta jäi seisma nagu puuga pähe löödud. Kuidas polnud ta ennemini tulnud sellele mõttele? Muidugi! Muidugi!

Ilmar sööstis tuppa, jooksis läbi kambrid, köögi, peretoa. Käis laudas, aidas, keldris. Ema toimetas seal piimanõude kallal. Silmapilguks sähvas talle meele, milline oli kelder muiste: liimerdavate raudkivide niiskes vilus tundus mulla ning läpastanud juurvilja lõhna; seganesid piimade lõhnade erilisis hapnemisastmeis. Piimad mitmes arendis: rõõsk, tilgastanud, õrn kerm, vanunud mure, mis seisis kui müür, kui lusikaga võtsid; petipiim, sinakas, segatud hapuga, nagu taevast valgete pilverüngastega...

Ema ammutas kardkannust hapendatud „vuhvat“ peekonsigadele. Ilmar katsus suruda maha hingelduse ja rahulikult küsida:

„Sa ütlesid, et Hennul jäänud pruut maha, — kes see on?“

Ema vaatas talle imestuses otsa ja lausus vähe pahaselt:

„Sa küsid... Kas sa's ise pole seda märganud?... Hilda!“

Ja põrutas kulbivart kannu äärelle.

Ilmari silme ees kõik hakkas virvendama, ta tui-
kus keldrist värskel õhu kätte; ta tundis, keldris oleks
süda hakanud läikima. Lõis ukse prantsatades kinni ja
jättis ema pimedusse.

„Jälle see „ärvimine“, mõtles ta ja uus viirg
kuuma verd tungis talle pähe. „Pärija!“



Kahekümneskaheksas peatükk.

ENNÄE INIMEST!

Oli niisugune päev:

Üle lageda ristikheinakõrre puhus soe lõunatuul, tuhistas tärkavat ädalat, sagis seemnetukka, sosistas midagi neile imalalt lõhnavaile tuttidele, timutile, raiheinale, valgepäiseile kanakoolmeile. Need noogutasid pead ja viipasid rukkipõllule.

Rukis seisis vagusi, kahvatu, pea longus, nagu kaldunud midagi kuulutama või kummardanud sõnatumas palves. Tasane lainetusvärin läbistas odra, äsja tupest pugunud pähistik tudises, linapõllu, mille maheroheluses sinised õied siretasid nagu tähed taevas.

Kõige üle kummus taeva sinetav petipiim, milles ujus pilvevalke, kobrutas koorevahtu maarannal, nagu meri augustipäeval. Teel lasus paks lade tolmu nagu jahutusti veski põrandal, tänkjatas muru tühises jala all. Metsa-alune oli kuiv ja lämmatav. Vaik, mis okaspuitl kevadel tilkus nagu mesi, oli tahkunud pihaks, hangunud ambraks.

Pääsukestel hakkas juba aega olema, kogunesid

vähemais rühmis telefonitraadile, norutasid jõude, vaiksed ja mõtlikud. Mäletasid neid pikki päevi, mis olid üks alatine traageldamine taeva ja maa vahel. Siis ei olnud mahti tulla kokku hõimkonna asju arutama, iga perekond hoolitses oma pesakonna eest.

Kanad on haudunud oma munakurna, loksuvad sigemetega õues; ema ees, pea püsti, pugu õieli nagu tragi mulgi perenaine, astub uhkesti ja suureliselt, pojad sibavad järele, nokivad vaklu ja püüavad putukaid. Vana hüpitab sõstrapõõsa all, kiiab nokaga punaseid marju ja kutsub poegi jaole. Toksib ja hirmutab teisi võõrast pesakonnast.

Peremeest ei ole majas, aga kukki on kaks, ei tea miks. Vana sörgib vähe tõtsakal sammul kanade sabas nagu ratsaväe polkovnik. Alatas valvel, et noor kornet ei pääseks tiiva ripsutama. Hale on seda vaadata, noorel kukel puudub elus eesmärk: nagu perepoeg, kellele isa ei anna talu kätte. Hiilib kana-karja järele, kössutab maas, armuvalust haige. Nii-pea kui mõni kana jääb üksi, sööstib sellele oma tormilist armastust avaldama, peab aga taganema, pea verine. Egoism, tung end järeltulijais jäädvustada. Kel neid pole, see kõõrutab nukralt karjataras.

Ses hilissuve kuumuses auravad kõik unistused ja kujutelmad. Käi ja otsi paika, kuhu pageda päikesest, milles iga elav hing ohustub sulada. Kusagil ei ole hea olla. Sukelduda jahedasse ja soolasesse merevette, lamada alasti palaval rannaliival, lainete loksudes kaldale, see näib veel ainsama ihaldatava olusuhtena.

Ema ei sulanud, vaid kustus nagu küünal, mille

taht põlenud maha. Kaebas seedimiserikkeid, oksendas. Hilda jooksis ja rähmeldas, sääred lehmasõnnikused. Ei olnud temagagi kontakti. Stella ei tundnud millestki huvi, toimis risti selle vastu, mida Lemming harrastas. See mõnikord vihastas. Hilda on kõigega päri, lepib ja alistub. Teotseb nägematult ja käib kuulmatult, tema jala-astumist pole toas kuulda. Ja see on igav.

Pere on rukkinurmel, seal vuriseb niidumasin, Seervand sadulas. Lemming seltsib põimajatega väljal. Need näisid sellest erknevat, Lemming sai julgust ja pani ka oma käe külge. Vahetas Tuiaga mõtteid, ütles sidujaile mõne sõna. See rahaldas enesetunnet ja lähendas teda poiste-tüdrukutega, kellega Tohusalus koos heina tehtud.

Tilda teadis küla-uudiseid: Juhkama Märta lasknud jalga, jätnud vanamehe kibedal tööajal üksi, — miks ta ei kirjuta kohta poja nimele. Kaua Märta ilma palgata teda ikka teenib. Ojalepa suur peenike jaapani koer olevat haige, Elli olevat väga mures. Noor Puguani kauplevat oma asunduskoha eesõigust Sõst-rile, Sõster olevat nõus ostma, aga kuhu sa paned vana Taaveti ja Salme.

Õhtu eel tõi Hilda väljale sõna, ema tahtvat Ilmariga rääkida. Lemming ruttas koju. Ema oli heitnud voodi, kaebas peavalu ja pisteid. Ilmar tahtis hobu rakendada pikklaua ette ja sõita Arulasse arsti järele. Ema keelas, tal olevat üks teine palve: homme on Arula ühispannas laenu tähtpäev. Siin on tal mõned sendid, kas Ilmar läheks korraldaks selle asja.

Hommikul Ilmar sõitis Arulasse. Korraldas asjad

pangas, kohtas seal Sõstrit ja Puguani, kes olid notari juures käinud ostumüügilepingut sõlmimas; siin õiendati rahalisi asju. Kutsuti restosse liiku jooma, aga Lemmingul polnud aega, ruttas Dr. Jotti otsima. Tohter oli sõitnud haige juurde, auto oli talle järele saadetud. Ei teatud ütelda, millal ta tuleb. Lemming jäi ootama, viitis aega poodides ja jõi restoranis pudel õlut.

Auto tuutu alevi vahel kutsus ta sealt, enne kui nägi liigujoojaid, kes olid eraldunud „kabinetti“. Lemming ruttas vaatama, et ehk tulija ongi Dr. Jott. Aga ta ei tahtnud omi silmi uskuda. See oli ins. Ravaraja torpeedo, mis nurga tagant tuli nähtavale, nummergi sama. Rooli taga istus Ylo ise. Lemming astus talle vastu ja küsis:

„Keda sina siin taga ajad?“

Ravaraja pidurdas ja sirutas talle naeratades käe. „Sind. Istu peale ja sõidame Tallinna.“

„See oleks muidugi hea juhus, aga mul on siin tegemist. Kust sa tuled ja kuhu lähed?“

„Sõitsin sinu järele, ma ütlesin juba,“ kinnitas Ravaraja. „Ministeeriumist sain su aadressi. Talunime ei teatud mulle ütelda, seda tahtsin siin küsida. Aga nüüd oled sa mu käes.“

„Siis ikka päris tõesti tahtsid minu poole tulla?“

„Tõesti, tõesti. Mis sa siin maal muidu logeled, ma viin su linna ametisse. Kas tuled siis kohe või näitad enne, kus sa elad?“

Lemming ei saanud kohe üht ega teist teha. Ta ootab tohtrit. Ema on haige. Liiatigi on ta hobusega,

nad ei saa kuidagi koos sõita. Oli sõbral asja ka või on ta lõbusõidul?

On ikka asja ka, lõbu pärast poleks ta siia metsakolkasse tulnud. Vaata, asjalugu on selline, hakkas Ravaraja jutustama, kui Lemming oli istunud tema kõrvale, sa andsid hiljuti mõista, et sa ei ole oma teenistusega mitte hästi rahul. Riigiametniku asi — intrigeeritakse ja koondatakse. Kuuldavasti olevat uuel ministril ses suhtes kaugeleulatavad kavatsused.

Kas Lemming ei tahaks astuda inglaste teenistusse? Mr. Posset, õlikivi kontsessioonär, vajab Tallinnas just niisugust meest nagu tema: tunneb transpordi-ala ja ametkondi. Soliidsed mehed: aastaid tehti Londonis eeltöid, katsetati laboratooriumis, nõutati raha. Nüüd on asi nii kaugel, et ehitatakse vabrikut. Sir Henry Wallop ja pankur mr. James Linnet finanseerivad.

Asi huvitas Lemmingut, aga ta oli nõutu. Viimaks lepiti nii kokku, et hobune jääb Dr. Joti hoovi. Kui ta peaks varsti tulema, sõitku kohe Savilepale. Vastasel korral tullakse talle õhtul autoga järele. Kodunt võetakse kedagi kaasa, kes hobuse viib koju.

Ena seisis nüüdki veel arsti toomise vastu, aga Ilmar korraldas selle ilma tema teadmata. Dr. Jott läks kohe haige juure, kuna Lemming Ravarajaga istus teelauda. Kui ta haigetoast väljus ja käsi pesi, kuulis ta söögitoast järgmist kahekõnet:

„Sina oled liiga järsk,“ arvas Ravaraja. „Peab arvestama olusid ja tegema kompromissi.“

„Ei mingit kompromissi,“ raius Lemming vastu. „Kompromiss paremale, kompromiss vasemale, esmalt

tervele mõistusele, siis oma südametunnistusele ja oledki keset üldist korrupsiooni.“

„Sa oled ikka see põikpea, kes sa olid...“ kahetses Ravaraja.

Lemming naeris.

„Siiski mitte. Ma olen nüüd — suaviter in modo. Arvestan inimesi ja olusid.“

Siis vastandas ta küsiv pilk Dr. Jotti.

„Näib olevat juba õige vana viga,“ tähendas tohter.

„Vähk?“ küsis Lemming.

„Kes seda ütleb?“

„Ei keegi pole ütelnud. Ma ise arvan.“

„See on kaunis tõenäone,“ möönis arst. „Mina oletan küll sarkoomi. Sobib haige enesetundega kõige rohkem.“

Lemming palus tohtrit teelauda, aga see arvas, et aeg on hiline, vaja koju minna.

Kas tal ei oleks aega Savilepal ööbida? Täna öösel poleks siis enam kolistamist ja homme hommikul sõidaksid nad kõik koos.

Dr. Jotil polnud lõppeks midagi selle vastu. Saab öö rahulikult magada ja hommikul võib haiget veel kord vaadata.

„Ja kui see osutub vähjaks, mida mõtlete siis teha?“ küsis Lemming.

„Siis peaks vaatama, kas mitte opereerida. Aga selleks tuleks haige toimetada linna. Praegu ma ei tea, kas ta tervislik seisund seda lubab.“

Lemming liigutas mõttes suhkrut teetassis.

„Lõikust mina küll ei pooldaks. On hiljaks jää-

nud. Ta ei kesta seda, ma olen selles veendunud. Kui kumblus ja mähised enam ei avita, siis tehke midagi valude leevenduseks. Saatke vilunud põetar, kui vaja. Aga noa alla ma oma vana ema enam ei taha anda.“

Dr. Jott ei lausnud selle kohta midagi. Tahtis vististi vältida vaidlust võhikuga oma erialal. Tegi teist juttu. Täna Lemmingut, et see ausamba avan- gul tema asemel kõnelnud ja veel nii hästi, nagu ta kuulnud kiidetavat. Küsis, millega ta maal oma aega viidab, on ta jahi- või kalamees. Ei kumbagi. Tege- leb ta poliitikaga? Ei loe ajalehtigi — ah jaa, nüüd käib neil jälle leht.

Peeter Jott tundis end siin majas pisut perekonna hooldajana, sest ta oli tundnud Savilepa vana pere- meest ja tema poegi, Jaaku ja Henu, kellega tal selts- kondlikus tegevuses olnud palju kokkupuutumisi. Kõige noorem tol ajal, kui tohter teda põgusalt koh- tas, alles jõmpsikas, oli tema silmis praegugi veel ala- ealine, kelle küpsust ta tahtis proovida, enne kui pä- rand tema kätte usaldada. Aga see, keda ta eksami- neeris, nagu ei kuulunudki perekonda, kellest tema palju pidas, vaid tundus võõra vaimulapsena.

Ilmar Lemming jälle aistis oma isalikus eestkost- jas inimest, kes kõiki asju möödab oma isikliku kämb- laga ja mis selle mööduga ei sobi, heidab kõrvale. See tõukas ta vastasrinda ja sundis oponeerima enam kui talle omane. Jutt oli äpardustest majanduslikul alal, mida Dr. Jott seletas üldise kriisiga ja rahvusvahelise konjunktuuriga, kuna Lemming mitmes ürituses nägi andestamata naiivsust ja kergemeelsust. Nad sattu-

sid vaidlusse, mille ägedust Ylo Ravaraja kompromissidki ei leevendanud.

„Ma ei saa aru,“ tunnistas Dr. Jott pahaselt, „kuidas selliste vaadete juures inimene üldse võis nii isamaaliku kõne pidada... Või ei ole seda mulle õigesti refereeritud?“

„Ega Lemming seda nii halvasti ei mõtle,“ vaigistas Ravaraja. Aga ägestunud tohter ei võtnud teda kuuldavakski.

„Mis te siis pealt vaatate, kui teised rumalusi teevad?“ kärgatas ta. „Kus viga näed laita, seal tule ja aita.“

Lemming ei vastanud, ta haudus kava pealetungiks, milleks vastane teda üha provotseeris.

„Ehk siis vähemasti võtke sõna ja ütelge teistele, mis nad peavad tegema.“

„Mina ei tunne sellist retsepti, mis kõikide valu võtaks nagu käega,“ lausus Lemming. „Maailmavalu vastu otsitakse rohtu samakaua, kui vana on inimkond. Kes jõuaks loendada kõiki neid „tõdesid“, mille avastajad või leiutajad ja pooldajad uskusid, et see nüüd lunastab maailma. Ent niipea kui hakati neid rakedama suuremale hulgale, teostama kauemaks ajaks, osutusid nad suutmatuks ja kujunesid millekski muuks, kui algul mõeldud.“

Dr. Jott nikutas pead. „Sellise avasõnaga juhatab iga uue tõe leiutaja oma teooria sisse. Ootan põnevusega, mis sealt nüüd tuleb.“

„Minu teooria ei nõudle suutvust avitada igaiht igal ajal. Minu valem sobib ainult minule endale. Määrab ära minu suhtumise teise isikusse ja ümbrus-

konda, mitte nende suhtumist minusse. Olles skeptiline tema kohaldamises üldsusele, ma ei kavatse oma leiutist patenteerida, vaid avaldan ta neile, kes temast huvitatud, ilma reservatsioonita autoriõiguse kohta. Sobib ta kellelegi, nauditagu teda. Saadakse teda veel mõnel juhul rakendada, tehtagu seda kitsendusteta ja tuntuks sellest rõõmu.“

„Hästi öeldud,“ kiitis Dr. Jott, „just nagu eesõna mõnele teaduslikule traktaadile.“

See oli pilge. Lemming otsustas, enne kui oma koju suunduda, silmapilgu peatuda naabriõues. Ta pöördus Dr. Joti poole:

„Teie olete kihelkonna arst, elate kinnise loomuga rahva seas, kes teid haigevoodi ette kutsub alles siis, kui surm silmaga näha. Meie rahva peajoontes ühtlases tüves pealiskaudne silm ei märka suuri erivusi. Aga teie kolleegid, kes teotsevad kultuurilistes keskustes, suurlinnades ja mujal, kus rahvamassid enam eristunud ja nende vajadused mitmekesisemad, täheleavad inimestes olulisi vahesid, lugematuid teiseid, keda liigitatakse psühholoogilisteks ja karakteroloogilisteks tüüpideks.

Kui te liigute lõunamaal, siis näete inimesi, elurõõmsaid ja tegusaid, keda öeldakse suunduvat endast väljaspoole, sulavat ümbrusse; nad elavadki otse lageda taeva all, tänavail ja platsidel. Need on loomult demokraadid, empiirikud nagu Aristoteles mõtlejana. Teised jälle „sulevad aknaluugid heleda päikese eest ja pidutsevad summutatud sisevalgusel eneste sisemuses“, nende sisemistest tundevärinaist ei nähta väljaspoole mingit virvendust. Need on ole-

muselt aristokraadid, hingeliselt metafüüsikud nagu Plato.

Kujutlege nüüd, et teie olete üks äärmus, „ekstraverteeritud, tsüklotüümik“, nagu nimetatakse neid, kelle elu areneb kõikide silma all. Mina selle vastand, „introverteeritud, skitsotüümik“, kelles on kaks vastaspoolt: „mina“ ja „välismaailm“. Igas suhtumises mina asetan rõhu subjektile, elan seespidiselt, teie rõhutate objekti ja teotsete väljaspoole, õpetate inimesi ja parandate maailma, küsimata, kumb vajab enam parandust: maailm-objekt või teie ise-subjekt. See on vaid teie võimalus teostuda, modus vivendi.“

„Mina igatahes ei ole säärane erak ega „introverteeritu“, kes vahib oma naba, kuna maailm hukub... Jumalale tänu!“

„Jumalale tänu, hüüab variser, kes parandab maailma, sest maailmal pole õndunud teda parandada.“

See hoop tuli nii ootamata, et vastane ei osanud teda pareerida. Dr. Joti vastupanu oli murtud.

„See on teie filosoofia,“ järeldas ta leplikult. „Ja eetika?“

„Järgneb eelmisest. Ma lähtun seisukohalt, et inimestel on kalduvus oma hädas süüdistada teisi ja asjaolusid, mis neile pole soodsad. Kui teised ei suhtu minusse nagu tahaksin, siis ma küsin endalt, kas mina ise teisi rahuldan? Kas ma enne kõike iseennast rahuldan? Kui keegi üldse kedagi suudab rahuldada, siis peaks ta esijoones iseennast rahuldama. Vaadake, kellele tulevad adresseerida kõik need nõu-

ded, mis tavalikult asetatakse teistele. Iseendale — ja seda täie valjuse ja järjekindlusega.“

Dr. Jott silitas mõttes koonu. „Ja teie valem, nagu enne ütlesite?“

„Ära pane oma hüvet sõltuvaks mingist välisest.

Looda vaid iseendale, nõua ainult iseendalt; sest ainult sinu isik allub sinu kontrollile.

Ära nõua midagi teistelt, olgu need su omaksed, kaaskodanikud, rahvas, riik, ühiskond.

Ole teadlik oma kohustustest nende vastu.

Arvesta alati võimalust sinu õiguste rikkumiseks ja kitsendusteks, kindlusta neid niipalju kui jaksad. Aga ära pettu ja ahasta, kui see äpardub.

Ja ära tee väärjäreldusi, kui su ligimesed osutuvad kaabakateks, et miks siis mina peaksin olema aus? Sinult ei küsita teisi.

Ole ise aus, kohusetruu ja korrektne kõigis asjus.“

Lemming mõtiskles, kehtitas õlgu ja lausus:

„Ja see oleks vististi kõik. See on muidugi mõeldud „normaalseis“ oludes, „loomulikus“ poliitilises ja sotsiaalses seisundis. Üldised hüved, rahvuslik iseisvus ja isamaa hädaohus, need „normid“ ei ole enam kohustavad. Üldse on võimata näha ette norme kõigile olukordadele, mida elu leiutab.“

„See on küll uudis, mis te seal kuulutate,“ arvas Dr. Jott. „Ma ei tea, mis „ismi“ alla see viia... Ons see anarhism?“

„See on aristokratism par excellence. Aristokratism tähendab minule enesevalitsust, enesepiiramist enne kõike. Individualism kõige puhtamal kujul. Samal ajal demokraatliku põhimõtte kõige ava-

ram tõlgendus, kollektivism non plus ultra. Ainult sel eeldusel on mõeldav sotsialism ja kommunism.“

„Sinu õpetus ei lunasta tõesti maailma, selles on sul õigus,“ tähendas Ravaraja. „Ta on üsna lohutamatu.“

„Lohutamatu?“ küsis Lemming. Siis otsustavalt: „Ja muidugi — lohutamatu. Ma ei kavatsegi haigeile soovitada palderjani ja Hoffmanni tilku või ravimeid, mis kõrvaldavad tõve sümptoome. Lohutada võib vaid tõe, mis oma elamustest ja kogemustest tunnetatud. Suhtudes sest seisundist kaaskodanikesse ja ühiskonda, ilma et igas olukorras suudakski järjekindlalt toimida, ma vähemasti evin ilmavaate, mis rahuldab mu intellekti ja südametunnistust. Ja lõppeks, see ongi too, mida mina isiklikult vajan kõige enam.“

Dr. Jott oli vaheajal jõudnud end koguda ja asus seisukohta võtma. „Teie õpetus on seesama kurjale mittevastupanemine, mida ennegi jutlustatud. Teie järele pane käed rüppe ja lase endaga teha, mis keegi tahab. Seda evangeeliumi on proovitud, ent maailma see pole lunastanud.“

„Teie käsitus minu „evangeeliumist“ kinnitab veelgi minu veendumust tema kohatusest teistele. Teie ei mõista seda nõnda, nagu mina mõistan. See on alati olnud nõnda kõikide tõdedega, mida kuulutatud. Hulgad moonutavad nad äratundmatuseni. Kool, mis tekib mingist õppest, kogudus, kirik, tõlgendab seda omamoodi. Tõde muutub dogmaks, kujuneb rituaaliks.“

Need sõnad nähtavasti läksid Ravaraja kõrvust mööda. Ta tähendas:

„Programm sul on, sa võiksid asutada oma partei. Miks sa hoiad küünalt vaka all?“

„Ma ei hoia ju. Ma praegu võtsin vaka küünla pealt. „Et valgus paistaks kõigile, kes kojas on.““

„Sellest on vähe,“ arvas Dr. Jott. „Te peaksite kuulutama ka neile, kes on väljaspool koda.“

„Turul ja laatadel, ma tean. Miks peaksin seal inimesi segama? Nemad on väljas igauks oma asja eest. Inimesed ühiskonnas teotsevad nagu luik, haug ja vähk. Võta arst või aednik, mis üks soovitab, seda teine laidab. Parteid on ummikus, võitlevad teineteise vastu, halvavad igasuguse teo üldse. Mina olen ise oma partei. Keda peaksin ma veel oma parteisse kutsuma? Mina olen mina. Mina olen üksi ja ei ole enam teist minu sarnast.“

„Ennäe inimest!“ hüüdis Dr. Jott. „See kõlab ju nagu: Mina olen Issand sinu Jumal, sul ei pea olema teisi jumalaid minu kõrval...“

Lemming naeratas. „Allah on Allah ja Muhammed tema prohvet. Näete, see pole tänapäevane tarkus.“

„Fatalism,“ päätis Dr. Jott. „Teie arvates ei tarvitse midagi teha. Las see maailm olla, nagu ta on.“

„Seda ma pole ütelnud.“

„Juba jälle!... Millest see jutt siis oli?... Või kuidas seda maailma siis teie õpetuse järele parandada?“

„Sellest oli jutt.“

„Näiteks?“

„Arst, aita end ise! Kuidas sa parandad teisi, kui ise oled parandamatu? Nii on teda parandatud ligemaile kaks tuhat aastat, — ons ta palju parem? Subjektid ja objektid muutuvad, aga nende vahemine pinge püsib. Universum on mingi kujutlematu ratasvärk, mis keerleb omasoodu, hoia sa kinni või lükka tagant. Kui me ainult tunnetaksime suuna, milles ta liigub, et mitte vastupidi asetuda!“

Dr. Jott vajus mõttesse ja vahtis aineti enda ette. Siis lausus ta endamisi: „Er det himlens vilje at Norge rent skal gå under, så går det under, hvad enten vi støtter det eller ej...“

Lemming vahtis puhu aega keeletumalt Dr. Joti otsa. Siis küsis ta:

„Mis see oli?“

„Ibsen.“

„Algupärandis?“

Dr. Jott noogutas. „Mina ei kogu piipe, tiku-toose, keppe ega postmarke. Jõudetundidel harrastan kirjandust ja eelistan autoreid lugeda alguskeeles. Nii väldin vahendajaid, kes moonutavad algupäraseid mõtteid.“

Lemming oli löödud. Oli see sama Dr. Jott, kelle kohta ta oma otsuse juba langetanud?... Ja nüüd selgub, et ka Arula jaoskonna-arstil on oma huviala, millele ta rakendab oma vaimlisi võimeid. See väaris täielikku tunnustust ja imetlust, mille ta mahutas üllatushüüdu:

„Ennäe inimest!“



Kahekümnesüheksas peatükk.

TALLINNA VAADE.

Ülemiste veepeegel vasakul helkis ja sätendas. Lasnamäe veerul tossas sirge korsten, peen ja sihvakas nagu sigarett. Linna tumedad kontuurid tempasid hallist massist Soome lahe tagapõhjal.

Mida kaugemale seljataha taandusid põgusalt nähtud maastikud, mis enam ja enam omandasid sügise ilme: rukkinabrad kõrrepeõldudel, valmivad tõuviljaväljad ja ädalas haljendavad niidud, seda valdavamalt haaras kihk linna.

Silm ihaldas vahelduseks näha tänavate läikivat asfalti, käsi ihkas haarata moodsa majamüraka massiivse paraadukse vaskset käepidet, jalg astuda lifti õõtsuvale põrandale ja tõusta ülemisele korrale, samuda siis üle naksuva parketi, tõmmata nõõri, mis aknakardinad veab kahele poole ja avab vaate bulvarile, mille taga linn kohab ja müriseb. Majad mütsakus ning kobaras, eraldatud ristirästi uulidest ja kujadest, mis nagu veresooned vahendavad alatasa tuikavat ringvoolu.

Seal ta seisab, rüütlikants ja orduloss Kalevi kal-

mul. Toompea jalale sigis käsitöölisi, meistreid ja selle tsunftides, kaupmehi gildides, elamute kobarad suletud ringmüüri vahitornidega. Maamehele avanesid linnavärvad, kui ta tuli koormaga, maatuile ka eluasemeks. Mündrikud ja pistelmaakrid olid eestlased, kellelt kodanikud õppisid pühitsema hingede-päeva, Hinkepe. Teised pesitsesid värvate taga, maantee ääres. Siis varisesid müürid, nad sulasid linnaks, mis nüüd on vabariigi pealinn.

Tallinn, see nimi kehastab linna graafilist profiili.

Oleviste julge ja uhke T, lääne poolt meritse, ületab linna panoraami. Pühavaimu ja Raekoja minaretid tõusevad kui 11. Toompea kants kerkib nagu nn. Pikk Hermann või Niguliste, maisi idast, astub algtäheks nime ette. Aleksander Nevski katedraali kuppel poeb kühmakalt Toomkiriku kõrvale. Rahu-kogu hoone kelp kaanetab tsitadelli viimase silbi nagu tüpograafiline n. All-linna horisontaalset joont pikendavad Kaarli kaksikud ja Kik in de Köki postament. Oleviste üksi ja omaette.

Matkates maisi või meritse, tulles mistahes teed, lähenedes lääne või ida poolt, Lemming silmitses seda linna nagu esimest korda. Kujutles end turistiks, kellele kõik uudne ja huvitav, tähtis iga pisiasi. Aga ometi oli see linn osa temast endast. Turisti kõrval, kes vahtis paremale ja vasemale, jälgis tellingute vahelt kerkivaid ehitisi, tänavaisse uuristatud kaevandeid, millesse tõmmati torustikku, istus linnakodanik, kes nägi härjakarja teel tapamajja ja haistis krõmpsu lõhna leivavankrist.

Ravaraja autoroolil rikkus turisti illusiooni.
Küsis:

„Kuhu sind sõidutada?“

See oli taktitu. Korter oli küll likvideeritud, aga tema asjad seisavad alles Kaarli puisteel. Hotelli? Pagaasiks on ainult see kohver ja õhtul kavatsatud lahkuda. Seepärast kohe härjal sarvist.

„Siis sõidame minu bürosse. Seal saab ka pesta.“

On hea, kui sul on sõber, kelle nimi kuldtähtedes söövitatud musta marmorisse: Ylo Ravaraja, Inserter. Talletab su kohvri, mille lubab toimetada oma korterisse Poska tänaval, kus võib ööbida. Ravaraja olevat poissmees, naine olevat suvitamas. Kasutame neid viimaseid ilusaid päevi, soovitab ta, sõidame Piritale suplema.

Mr. Charles Posset ootas neid Kuld Lõvis. Einel räägiti asjad läbi. Küsimus oli äriesindajast, kes sooritaks bürootöö ja ajaks ametikohtades asju. Lemming aktsepteeris Mr. Posseti tingimused. Mr. Posset omalt poolt nõustus Lemmingu reservatsioonega. Üksikasjus oli vaja küsida Sir Henry Wallopi arvamist, aga teda polnud kodus. Igatahes, kui detailid täna ei peaks selguma, siis kirjutatakse neist talle maale.

Rõõmsas meeleolus Lemming tõusis mööda Lühikest jalga üles Toompeale. Täna peale ta ei lähe sinna enam alluva ametnikuna, vaid esindajana. See oli koht, millest paremat ei võinud uneski näha. Inglise büroos ei upu paberitesse. Firma nimel valitusasutustes asju ajada, see oli peaaegu diplomaatlik ülesanne. Sõbraliku võõra kapitali nõudeid soveldada

riiklike huvidega, see on tähtis valvepost. Seejuures oled rippumatu vabariigi kodanik, mõjutamata parteipoliitikast.

Trepil vastandus Leo Sarap. See oli muidu hea poiss, ainult teenistuses liiga kartlik. Sõbrad tahtsid ta asendit kindlustada, löid ta nimesse ühe kõva „t“ tugiteibaks ja hüüdsid teda „Satrap“, aga sellegi najal ei seisnud ta sirgemini.

„Ilmar Lemming!“ imestas Sarap. „Kuhu sa kadusid? Meie uus šeff soovib sind näha. On mitu korda taga küsinud.“

„Mis tal minuga asja? Ma olen puhkusel. Kui tulen ajapikendust nõudma, küll ta siis mind näeb. Täna lähen oma palga järele.“

Sarap vangutas pead. „Täna on laupäev, ministeeriumis lõppes praegu töö. Kassa on kinni. Ja sul just kui poleks aimu meie uuest šefist.“

„Muidugi ei ole. Ma pole kogu suve lugenud ajalehti. Kes ta on?“

„Kuidas — kes ta on?“

„Noo jaa, mis ta nimi on?“

Sarap pahvatas naerma. „Kas sa seda ei tea?“

„Ei tea.“

Sarap muutus tõsiseks.

„Tema ekstsellents, härra Johannes Mannesmann. Tunned seda härrat?“

„Ei ole kuulnud. Täiesti tundmata nimi.“

„Küll sa saad teda varsti tundma... Aga mul on praegu vähe aega. Pärast räägime pikemalt. Elad sa ikka vanas korteris?“

„Jaa. Aravere vallas, Salukülas, Savilepa talus.“

Sarap vaatas talle hämmastuses otsa. Maal muutub intelligentnegi inimene tobedaks. Laskus siis kiiresti trepist alla.

Lemming seisatas silmapilgu, otsustas pöörduda tagasi. Ministeeriumi ei maksnud tal täna kippudagi. Panka, kus veel oli jäänuseid jooksvast arvest, sama vähe. Aga raha oleks tarvis. Ravarajalt ei sobi küsida, liiatigi peab talle liigud tegema. „Hei, Sarap!“

Sarap vaatas tagasi ja seisatas.

„Saad sa mulle esmaspäevani laenata sada krooni?“

„Mis asja?“

„Sada krooni esmaspäevani.“

„Oled sa totakas?.. Aga juhuslikult on mul viiskümmend krooni taskus. Sellest võiksin sulle anda paarkümmend krooni, kõige rohkem kolmkümmend, tingimusega, et esmaspäeva hommikul maksad tagasi.“

Lemming oli nõus. Sarap luges talle kolm sinihalli pihku, noogutas pead ja läks.

„Sa jooksed ju, nagu põleks maa jalge all,“ hõikas Lemming järele.

Sarap käänas pead ja viskas üle õla: „Tahaksin näha säärast E. V. riigiametnikku, kel tänapäev maa jalge all ei põleks.“ Ja lippas edasi.

On parajasti aega ja meeleolu tallata neid tänavaid, kitsaid ja kõveraid, põikavaid loogeldi arhailiste majade vahele, suubuvaid nurgeti ahtaile platsidele suvepäeva meelerahus, mida ei häiri äriline rutt ega närvitsemine. Imetleda gooti portaale ja akendekaa-restikke, teravaid kelpi ning järsult kalduvaid katusid. Seisatab kujanurkadel ja õuesoppidel, kuhu taandunud endine idüll, otsib vaateid, mis keset täna-

vat avanevad mõnele ehitisele või hooneterühmale, mille jäljendid mälus talletatud.

Igalepoole ei pääse ligi, tänavaid on suletud tõke- tega, munakivid kistud üles, kaevatakse kanaleid to- rustiku ja kaablite tarvis. Teisal laotakse kive tagasi, sillutatakse kruusaga, prügitatakse ja tõrvatakse, kae- takse asfaldi ja bituumeniga. Tallinn ei saa eales val- mis. Ülemiste vana vaatab Lasnamäelt ja käib igal hommikul küsimas, kas linn valmis, siis ta vallandaks oma vetevoo. Aga linn ei ole ikka veel valmis. Siin on veel palju paljast maad, mulda ja muru nagu küla- tänavas.

Ülemiste vana on vististi üks neid tüüpe, kes bul- varil end päikesepaistes soendavad, pikis liimerda- vais palituis, lipp lipi peal, lapp lapi peal, siiski veel vatitopid ja voodriräbalad vahivad aukudest ja pilu- dest. Sonimütsi all kahl pulstunud juukseid, punased ninad punsunud näos, püksisääred narmendavad, jalas kotad, varbad väljas. Kummarduvad maast noppima „konisid“, lõmakstallatud paberossiotsi. Topivad neid suhu ja matsutavad mokki. Näojooned alistuses lõt- vunud. Sõnakehvad.

Kaugemal kilab kari lapsi, keda pole viidud mere- rannale ega saadetud maale suvitama. Seda nad ehk ei teagi soovida, neil on siis suvi, kui keldrikorteritest ja katusekambritest võib paljapäi ja paljajalu lipata tänavale, ulada teiste omasarnastega puisteel. Juuk- sed pleegivad päikeselõõsas siingi lumivalgeks, nägu, käed ja põtkad päevituvad. Nad on alles oma elu- hommikul. Päeva jooksul juhtub mõndagi ja enne

õhtut ehk neistki mõni tuleb end bulvarile soendama, hilp ees, tallukas taga.

Seal, kus enne oli Lemmingu vahipost, närvitseb nüüd elegantne kavalier, kollased glacékindad käes. Imelik on inimsüda, see paljas asjaolu pani ta ägedasti põksuma... Tuhastunud söed löövad tuulepuhangul hõõguma, ja Lemmingut haaras kihk, mis seni endamisi pakitses. Ei midagi muud kui näha, mangus ta algul. Nüüd nõudis avalikult ja suureliselt: tabada teda kavaleri seltsis! Teadlik oma rumalusest, Lemming tallas seda rada, mida ennegi oli sõtkunud, kui see kihk ta äkki vallutas.

Aga ta ei ilmunud, noorhärra näis meeleheitel. Selle tõttu Lemmingi kergema südamega loobus tühja tuult tallamast. Võib olla, ta ei olegi linnas, vaid suvepuhkusel. See kavalier ehk ei oodanudki teda, lohutas ta end ja siirdus teistele teedele, ise sügavas mõttes, kuna silmad eksisid vaateaknais, midagi nägemata. Äkki kasvas tema ette nõtke piht, mille puhul süda jälle hakkas ägedasti taguma. Lemming astus kiiresti mööda, heitis pilgu kõrvale ja ei suutnud hoiduda üllatushüüatusest.

See oli Stella. Valges rüüs, millest ta kunagi oli halvustusega kõnelnud, tema eelistas musta ja tume-sinist. Must barett peas. Jahmatas samuti, kerge puna jumestas tema muidu kahvatumat palet. Oli see rõõm või piinlikkusetunne ootamata kohtamisel? Lemming kahetses oma tundepuhangut ja vaikis. Stella ise alustas juttu.

„Sa oled jälle linnas... Pole sind niikaua näinud.

Kus sa oled olnud? Ma oleksin sind külastanud või sulle kirjutanud, oleksin ma teadnud, kus sa oled.“

See oli Stella. Lemming naeratas. „Ma usaldan oma silmi enam kui kõrva. Mis ma kuulen, unub. Mis ma oma silmaga näen, jääb alatiseks meele.“

Stella aimas selles vaistlikult pistet ja asus seda-
maid valvele.

„Ah, nii! See on ju väga kena...“ Ta pilk tardus, terav profiil ähmus, juba varjamatus apaatias ta küsis: „No, kuidas sa elad? Kuidas on su tervis?“

Lemming vihkas neid trafareetseid fraase, mis asendasid mittemidagi ütlevat suhtumist, ta ei vaevunud neid vastama. Selle asemel ta kuulis end küsivat:

„Võin ma sind õnnitleda?“

„Mille puhul?“ imestas Stella.

Lemming kahetses seda kallakut, kuhu poole nende kahekõne kaldus, aga ta ei saanud enam parata.

„Selle uue elegantse kavaleri puhul. Ma olen kuulnud, see olevat su peigmees. Sa minevat mehele...“ Ta luiskas nii, et endalgi oli häbi.

Stella naeris sunnitud, kaledat naeru. „Peigmees! Hahaha... Mina ja mehele!..“

Seegi hüüatus oli trafareet, mida ta sagedasti kor-
das, aga see ei heidutanud Lemmigut. Überpöördud. See äratas lootust. Stella suursugu näojooned, profiil ja elegants ses linases rüüski vallutasid jälle ta mee-
led. Ehk oli see ainult kuri unenägu, millest ta alles praegu ärkab?.. Vahest sünnib nüüd see ime, ilma milleta ei päädi ükski romaan ega kinofilm... Ta pani ette, kas nad ei läheks lõunatama, vestleksid seal

paar sõna. Aga Stella oli paindumata nagu ikka. Vastatas järsult ja kalgilt:

„Ma ei tule. Ma lähen koju.“

Lemming tingis. „Kui mitte lõunatama, siis kohviku või veinibaari.“

Stella raputas pead. „Mind ei huvita.“

Lemming tundis, kui rumalasti ta käitub, kui küsis: miks mitte?

„Ma ei taha.“

„Miks sa ei taha“

„Ma ei tea.“

See oli Stella. Ei maksnud aega viita ega vanu laipu galvaniseerida. Oli ses tüdrukus sattunud erootiline välimus ühinenud täieliku sisemise tühjuse ja apaatiaga? Ehk ongi see saatan naise näol, kes kõrveski kiusas erakuid? Mis temas mind õieti köidab? arutas Lemming, vaevalt on see ilu. Ta polegi ilus, sisemine uss pureb tema elujuurt, seda on välimusestki näha. Saatis teda trammipeatuseni, seal Stella ulatas oma koreda käe ja lausus:

„Ela hästi! Kirjuta mulle vahest, kui sul on aega“.

Nii oli Stella. Painutamatu, katkematu. Lemming käänas järsult selja. Istus teise trammi ja sõitis Poska tänavale, kus Ravaraja teda juba kärsitumalt ootas.

Ilus päev oli avatlenud rannale kogu Tallinna. Kollane liiv kirendas värvilistest trikoodest ja supel-mantlitest. Ei olnud kohta, kuhu jalaga astuda. Lemming pidi komistama paljaile sääridele, daam tõstis pead ja Lemming tundis temas Agnes Puguani. Tegi kerge

kummarduse, samal silmapilgul märkas ta proua Puguani vastas saleda neiu kõhuli, üle kostüümi veere pii-lusid häbelikult neitsilikud rinnad. Elektrivool sähvatas Lemmingus, ta komistas uuesti, astus üle punase lihahunniku ja vaatas veel korraks tagasi.

„Ah, sa tunnedki juba,“ tähendas Ravaraja, „ma mõtlesin, et vaja sind tutvustada. Kui sa üldse abi-ellud, siis nai see preili.“

„Milline preili?“ võõristas Lemming. „Mina tere-tasin prouat.“

„Mitte preili Sauvegarde'i?“

„Kes see on?“

„See, keda ma teretasin, seal poistesummas, kuhu sinagi noogutasid.“

Lemming vaatas veel kord tagasi. See pidi olema seesama, kelle büst teda nii imeliselt erutas. „Seda preilit ma ei tunne,“ ta lausus teeseldud ükskõiksu-sega.

„Tore preili!“ kiitis Ravaraja. „Ma võin sind tut-vustada.“

Lemming jäi otsustavalt seisma. „Ma olen valmis sulle endast tooma uue tõendi, et ma pole enam see põikpea, mis toona. Enne oleksin sulle näkku naernud, kui sa mulle oleksid soovitanud mõnda preilit heast perekonnast. Aga nüüd tutvusta, vaatame...“

„Kui me suplemast tuleme, siis... Kahju, et ma ise ei ole poissmees... Haruldane eksemplar: isa prantslane, ema rootslanna, ise tubli eesti preili...“

Lemming sulistas ja puristas jahedas merevees, lõbu, mida ta sel suvel polnud nautinud. Jooksis siis kaldale, kerge ja värske, ootas sõpra, kes veel ujus.

Suundusid otsejalu poistejõugu poole, kelle keskel istus see preili. Proua Puguani oli siirdunud teise kampa. Kui me neid ei sega, kahtles Lemming, tal on palju poisse ümber. Ravaraja oli uljas: need poisinolgid lööme uppi.

„Tead sa,“ jatkas Lemming kerges ärevuses, „kui ma sind Lasnamäel palusin tasemini sõita, siis vaatlesin ma Tallinna panoraami nagu oleksin välismaalane ja sõidaksin siia esimest korda. Jatkame seda mängu, ära ütle, kes ma olen, tutvusta mind kas või õlikivi inglasena.“

See uid meeldis Ravarajale. „Lubage, et ma teile üht välismaa härrat tutvustan: Mister Lemming, uue õlivabriku direktor... Räägib peale inglise keele ka teisi keeli... Mademoiselle Sauvegarde... Katsuge ise, mis keeles saate paremini hakkama...“

„Oh, charming!“ haaras Lemming pakutud käe. „How do you do?“

Sinised silmad, raamitud kullakarva juuksepahmakasse, vaatasid tungivalt ta otsa, ülemised huuled pinevil nagu ambuvibu.

Seni kui Ravaraja end mõnusalt liivale sirutas, arenes mademoiselle Sauvegarde'i ja Mr. Lemmingu vahel järgmine kahekõne:

„Talar Ni svenska?“ küsis preili laulva hääle rõhuga.

„Naturligtvis,“ vastas Lemming ja istus maha.

„Franska?“

„Också.“

„Och estniska?“

„Ingenting.“

Preili silmitses vähe hämmastuses võõrast härrat, kelle vastused olid nii kuivad ja kategoorilised, ent Ravaraja ei seernud seda, purskus naerma.

„Sa oled kaabakas,“ ta pahandas Lemminguga, „ise oskab kolm sõna rootsi keelt, aga petab preili ära...“

„Sa paljastasid mu incognito õigel ajal...“ rõõmustas Lemming. „Mu tagavara oligi otsas.“

„Ah, teie vigur!“ sõitles preili, silmad vallatuma rõõmu säral.

„Ega mina...“ puikles Lemming, „see Ravaraja...“

„Mina ei ole midagi valetanud,“ kaitses see end. „Härra Lemming tuli hiljuti välismaalt. Kõneleb peale inglise keele ka teisi keeli, nagu isegi praegu võisite veenduda. Ja on uue õlivabriku direktor in spe...“

„Aga see ingenting?“ võttis preili Lemmingu käsile.

„See on,“ vabandus Lemming, „nii ilus sõna, et ma teda alati meeleldi tarvitan, kui seks vähegi juhust...“

Preili sinised silmad imesid end Lemmingu näokülge. „Siis me saame sõpradeks, kui see sõna teile meeldib... Minu nimi on Inge.“

„Inge!“ hõikas Lemming ja summutas oma rõõmuavalduse viimasesse silpi: „ting“.

Noormeestele läks see igavaks, nad hakkasid enesetele otsima teist seltskonda ja uut ajaviidet. Kadusid ükshaaval või mitmekesi. Tekkis lühike paus, mille kestel Lemming võis segamata uurida neiu kaju. Iludus mitte, mõtles ta, aga stiilne. Õrnad saledad keha-

vormid, kõhnavõitu, nägu kondine, näojooned teravad, peaaegu kuivad ja valjud. Vanadust raske määrata. Lemming küsis avameelselt:

„Kui vana te olete?“

„Väga noor,“ naeris neiu, „ma mängin veel tittedega.“

„See on hea,“ kiitis Lemming. „Tütarlaps, kes tittedega mängib, küpseb ruttu naiseks. See, kes tittedes ei mängita, käitleb hiljem mehi nagu nukkusid.“

Neiu muutus tõsiseks. Peen piht ja nõtke talje, mõtles Lemming, need on, mis mind naistes kütkestavad. Ravaraja lamas seljali, vahtis taevast ja sõnas:

„Metobs ennustab sadu: madalrõhkkond läheneb.“

„Ära hirmuta,“ tõreles Lemming. „Maa januneb ammu vihma, aga seni pole tilka tulnud. Siis just nüüd, kus nii kena olla...“ Talle tärkas meele, et ei tohi mitte kaugele minna. Ennetas oma ärasõitu.

„Millal te sõidate?“ päris preili.

„Esmaspäeval.“

„Mina sõidan enne: juba homme hommikul.“

Seda Lemming polnud oodanud. „Kuhu?“

„Stokholmi.“

„Kauaks?“

„Sügisel tulen tagasi. Ma lähen oma isa külastama. Ema elab Tallinnas.“

„Jumalale tänu!“ ohkas Lemming, „seniks olen ka mina loodetavasti tagasi.“

„Mitte loodetavasti, vaid kindlasti,“ kinnitas Ravaraja. Ta pooldas mingit tegevust, ütles endal olevat igava muidu seista, pani ette võtta süstad ja sõuda jõe. Sellega polnud päri preili Sauvegarde ega

Lemming. Ravaraja läks siis üksi. Lemming nägi selles sõbra varjatud soovi neid kahekesi jätta ja ei püüdnud teda pidada. Nad jalutasid rannal ja jõe ääres, vaatlesid kloostrivaremeid, millest Lemming jutustas, nii palju kui ta teadis. Hiljem kohati rannasalongis, kus söödi õhtust.

Tuul painutas puudelatvu, kui nad linna sõitsid.

„Homme saate laineid,“ ennustas Lemming.

„Mina ei karda merehaigust,“ tähendas preili Inge.

Auto sööstis vuhinal, võpatas vahest sillutisel, röögatas ööpimedusse, ajas enda ees laia valgusejuga.

Poska tänava nurgal läks auto rikke, Ravaraja arvas, et ei maksa oodata, võtab palju aega. Lemming saatku preili koju, tema parandab seniks vea ära. Ei olnud midagi parata, tuli võtta takso. Lemmingul olid paberossid otsas. Preili palus teda all oodata, ta toob isa omi; trepil arvas, et Lemming võib ka üles tulla; ema ei ole küll kodus, tuleb alles hommikuse rongiga. Antrees tundus värsket värvilõhna, korter oli vast renoveeritud, põrandad võõbatud, seinad uuesti tapeeditud. Lemmingule tuletas see meele kooliaega, kui semestri algul kolis uude pansiooni.

„Nüüd olete minu külaline,“ tähendab Inge, „ma keedan teile teed. Ega härra Ravaraja oma autost nii-pea ikka asja saa...“ Ja torkas stöpsli kontakti.

Lemming laskus kušetile, hingas täie rinnaga seda kodust, hubast õhku. Telefon. Räägib Ravaraja. Kas härra Lemming on ehk seal?.. Ütelge talle, et auto on juba garaažis ja paraaduks lahti. Ta saab igal ajal sisse... Ei olnud ruttu ja aeg kadus kiiresti,

istudes teetassi juures ümmarguse söögilaua taga, vis-à-vis selle hästikasvatatud, sümpaatse neiuga, elavas vestluses tête-à-tête.

Majad magasid sügavas rahus, kui paraaduks viimaks sulgus. Tühjal tänaval lähenesid kolksuvad ja taaruvad sammud, mis öövaikusel kajatasid kui kangi löögid. Sinna sekka kostis väiteid ja vastuvaidlust. Ei tea, kas see kuraasikas mees tööpluusis ja sonimütsis oli meelsuselt nii radikaalne või oli ta vähenokastanud, aga tema kõne oli väga vali ja sõjakas. Lemmingul oleks olnud tuju temaga vennastada, aga ta astus kärmesti edasi, vilistades omaette tasast lauluviisi.

Hommikul sadas vihma. Just niisugusel ajal pidi see ammuodatud vihm tulema. Lemming nõutas siiski punaseid roose ja sõitis sadamasse. Inge Sauvegarde, hallis reisimantlis, nõjatus reelingule, pikk ja sale, vestles emaga, kes seisis kai ääres. Oli raske rääkida, üks ülal, teised all. Tuul kohas, rebis presente ja vihises vantides. Aurik huilgas. Lemming viskas üle parda laevale kahlu roose, need tabati osavasti.

„Hüvasti! Head reisi! Nägemiseni!“

Esmaspäeval Lemming korraldas ministeeriumis oma asjad, ei näinud aga uut ministrit, kes polnud tagasi Pärnust, kus ta perekond suvitas. Jättis oma aadressi ja lahkus. Lossiplats kihas autodest, Aleksander Nevski peakirik oli piiratud turistide salkadest, kes, pead kuklas, vahtisid šibulkupleid. Mõned astusid tagasi ja klõbistasid fotokaameraid. Gaid tuletas meele, et on aeg tõusta Pika Hermannini torni,

sealt avaneb suurepärase vaade linna üle. Aga ameeriklased olid leidnud enestele imetluseseme ja kiitsid aeva:

„Very nice, very, very nice.“

Nüüd sunnib voorimees oma setukat ülesmäge, see meenutab ennemini laamat kui hobu. Voorimehel pukis lai habe, kroogitud voldiline vammus üll, pussak vööl. Troskas kaks ameeriklast tähtsate nägudega, ajavad otse kirikutrepi ette. Kust nad küll säärase eksemplari leidsid? Selle anakronismi tollest ajast, kui Peterburis valitses Aleksander III ja vürst Šahhovskoi Tallinnas ehitas seda kirikut.

Turistide salgas tekib liikumine, kiriku imetlejate ring jookseb nagu silmus voorimehe ümber kokku. Rõõmuhõiskeid, naeru, kaamerate klõbin. Kaubeldakse platsi pärast troskas või selle ümber. Igaüks tahab end jäädvustada ses eksootilises miljöös: tagapõhjaks vene kirik, eelplaani iidne voorimees oma setukaga nagu dromedaar.

Juht tuletab jälle meele, et kes tahavad minna Pikka Hermannini, need tulgu kaasa. Mõned koguvadki tema ümber, muide üks lühike ja turd jenki golfipükstes, binokkel kaelas. Lemming paneb talle nimeks Mr. Babbitt. Temast lahutamata prillides daam, Mrs. Babbitt. Lemming vaatab kella, aega veel on. Võib mängida jälle turisti, seda enam, et ta kunagi pole Pika Hermannini otsas käinud.

Kitsad keerdtrepid hirmutasid sedagi salka, ainult Mr. ja Mrs. Babbitt olid südid, Lemming nende järele. Teel sai tõmmata hinge, läbi akende heita pilku tehaste tossavaile korstnaile, elevaatorile sadamas, kraanadele

Kopli poolsaarel, nagu kured reas. Paljudele need jäidki ainsaks nähtuks, vähesed jõudsid tornilaele, kus haaras hoogus tuul, rebis riideid ja peakatteid.

Käsi kübaral, teine kramplikult traadi küljes, kääneldi ümber lipuvarda vaatlema voorelist pindmikku, mustjate metsatukkadega keset sinirohelist maastikku, erepunast linnakatustikku valge küüduga harjul, valgeid purjekaid veeväljal.

„Look, oh, look“ loksus Mrs. Babbitt nagu munas-kana ja müksas meest.

Mr. Babbitt säilitas oma külma vere, häälitsetes vaid:

„Excellent, excellent!“

Lemming lõi silmad linna peale, aga ta ei näinud seda vaadet, mis avaneb lennukist: turgu nagu kihavat rauapuru, mida magneet ärritab, tänavaid, mida mööda ronivad autod nagu putukad, platsid ja õued sibavate inimestega, ainult pead ja jalad, kehi neil nagu ei olekski.

Reidil ootab ookeanilaev, vaksalis seisab rong sõiduvalmis.

Lemming vaatas kella ja laskus nobedasti trepist alla. Haaras vanalt naiselt ukse kõrval Tallinna vaatekaardi ja kirjutas sellele püstijalu:

„Tutvusin Teie ilusa pealinnaga ja veetsin temas unustamatuid hetki. Olen võlutud. Tervisi Tallinnast! Ingenting.“



Kolmekümnes peatükk.

P

PEREKONNALUGU.

äikesepaistessed soojad päevad olid hellitanud suveilmad, mis nüüd esimeste jahedate tuulte lõõtsu-misel said nohu. Eilne päev nakatas selle tänasele. Tuul mühises ja nohises, vihm pladises, sorises ja kõlksus ühetooniliselt plekkanumasse, asetatud räästa alla, rabises ajuti ägedasti vastu akent. Puud ja põõsad nõretasid lopsakalt, põllud rohendasid sina-kas uduvinas.

Lemming tõusis laua tagant, millel siniste kaan-tega kaustik avatud, ja kõndis kärsitumalt üle rõdu. Ta oli heitnud esimese pilgu oma suguvõsale, eelne-nud põlvedele, niipalju kui seda võimaldasid revisjoni-nimestikud, millest tema tellimisel olid tehtud ära-kirjad. See vihk oli istikuks, millest Ilmar genealoo-giliste uurimiste varal kavatses arendada Lemmingute sugupuu. Andmed, kuigi puudulikud, viisid sugu-võsa tagasi Rootsi aega, saatuslikku 1696. aastasse, mil pidi olema sündinud esimene teatav esi-isa.

Põhjasõja ja sellele järgnenud katku järele üri-tatud „elava inventaari“, inimeste ja loomade loendis, nõndanimetatud inkvisitsiooni-protokollis 1712. a.

registreeritakse Kassarus, Mangu Mathise talus: 1 perenaine, 1 perepoeg, 1 hobu, 1 paar künnihärgi ja 3 lehma. Aravere vallas, nüüdseis perekais külades, Araveres, Ivastes, Kassarus, Perassaares ja Salukülas, märgitakse kõigest 21 talundit; mõnes ainult perenaine alaealiste lastega, mõnes pole sedagi, vaid 1 või 2 künnihärga, hobune ja paar lehma.

Esimesest revisjonist, mis Katariina II käsul korraldati 1782 ka meie maal, nähtub, et säilinud perepoeg oli Mangu Hannus, kes siis on 86 aastat vana. Peremeheks Kassarus nr. 7 on Mangu Jürgen, sünd. 1721. Üks tema järeltulijaid Mangu Hannus, sünd. 1747, on pärast järgmist revisjoni 1795 Kassarust siirdunud Ivastesse nr. 15, kosinud leseperenaise Anu, sünd. 1746. Viiendas ülevenemaalises revisjonis 1811. a. märgitakse Hannuse kohta: oli Kassarus nr. 7. Teda kutsutakse nüüd „Sepa Hannuseks“.

Sepa Hannuse poeg Jürgen, sünd. 1776, õpib kangruks, naib Hiie (ürikus „Ige“) Tooma tütre Leeno, sünd. 1778. Seda esimest teatavat kõuku, kes pärispõlvest vabanes, kohtame hiljem Annussaare Jüri nime all. Tema vanem tütar Viio osutub edaspidi Kubja talu perenaiseks, noorem Mari kaob jäljetumalt. Poeg Hannus, sünd. 1819, naib Perassaare mõisa toaneitsi Maie, sünd. 1819 Vaku talu peretütrena. Hannus esineb 1850. a. revisjonis liignimega Lemming ja tema kohta märgitakse: Im Jahre 1841 nach Sallo küll abgegangen.

Hannuse poegadest vanem Jüri, sünd. 1842 juba Savilepal, loovutab oma peremeheõiguse nooremale vennale Jakobile ja läheb ise kroonut teenima.

Ilmar tõstis silmad siniselt kaustikult ja vaatas mõttes aeda. Läbi rõdu värvilise ruudustiku taevas ja maa näisid kummaliselt kollasena.

„Perassaare mõisa toaneitsi Maie esimene poeg Jüri, pikk, kuivetu, suure kongis ninaga, kas ei olnud tema õige nimi mitte Jürgen (Georg) von Ungern-Sternberg?..“

Hannuse lastest sureb tütar Liiso, sünd. 1845, neiuna, kõige noorem poeg Andres, sünd. 1852, onu Andres, rändas kaua ümber, enne kui lõplikult asus elama Siugumetsa tallu, Kaarla kihelkonnas. Savilepa peremeheks jäi keskmine vend Jakob Lemming, sünd. 1848, abielus Anna Vettikuga, sünd. 1850 Mustamatsil Perassaare mõisa endise rehepapi Matsi tütreana. See on Lemmingu suguvõsa kroonika, nagu ta selgub revisjonilehtedelt, mida täiendatud mõningate andmetega kirikuraamatust.

Umbes kaheksa inimpõlve kestel on Lemmingud asundanud kolm küla, Kassaru, Ivaste ja Saluküla, mille elanikud põimunud ja hõimunud abieludega. Üks esivanemaid on ajalookäikugi mõjutanud: 1813 nekru-tiks võetud ja nähtavasti Napoleoni vastu sõtta saadetud. Esineb vanu talude nimesid, mida enam ei tunta, Essa ja Onga, sugulasi, kellest polnud aimugi, kel teised perekonnanimed, tõepoolest aga põlvenevad samast esivanemast. Lemming, ons see algupärane nimi, pärit veel rootsi vakuraamatutest, või tuletis Flemingust või lemmikust?

Suguvõsade uurimisala on meil veel nii vähe haritud. Alles kõige viimasel ajal on sel põllul aetud esimesi vagusid. Kaugele tagasi ei saa neid viia, sel-

leks puuduvad andmed, aga hilisemadki perekonna-
lood on rahva elujõu selgitamiseks äärmiselt tähtsad.
Me oleme kõik tõusikud, iga silmapaistev isik on ise
enda esivanem. Järeletulijad kaovad jälle teadma-
tusse või osutuvad alaväärilisteks, degenerantideks.
Rahvas ei ela ega sure. Ons meil nii vähe jaksu või
peitub viga milleski muus?

Mälestusesemeid eelmisist põlvist on armetumalt
vähe, pilte vanemalt ajult ei olegi. Onu Jürist on
visiitülesvõtte soldatipõlvest Varssavis, muusika-
komando õlglappidega, kontrabass kerinud ümber
keha nagu boamadu. See madu ta kägistaski, imes ta
soontest sinise vere, kui tal seda oli, viimase köhis ta
kodus ja sülgas välja. Jüri suri poissmehena, Ungern-
Sternbergide verd igatahes pole Lemmingutesse edasi
süstitud. Tädi Tiina, mehe järele Puju, Saksamatsi
esimene perenaine, esineb Aravere segakoori grupp-
ülesvõttel VI laulupeol.

Siis veel see pleekinud perekonnapilt, ainuke do-
kument Savilepa õitsengust, vanamoeline ja naljakas:
Isat-emat istuvad, Lilli, see noorelt lahkunu, ja Ilse
nende selja taga püsti; Jaak ja Henn kükitavad jalge
ees maas, Ilmar, väike mees, isa põlvel. Neistki on
enamik juba varisenud hauda, perekonnanimekandjaid
on veel Siugumetsa Andres, kelle pojad hukkusid
sõjas ja surid haigustesse, Annussaare Jüri, vanapoiss,
ja Ilmar Lemming, ainuke Savilepa liinis.

Tõusis küsimusi, mille kohta ehk emagi oleks või-
nud seletust anda, aga ema on voodis haige, hingab
raskesti, ohkab ja oigab. Ilmar käib teda sageli vaa-
tamas, küsib, kas tal midagi vaja, püsibki rõdul tema

läheduses. Annab rohtu ja vahetab mähiseid, kui Hilda ei juhtu seal olema, riivab ka perekonna asju; aga ema ei tea nende kohta midagi ütelda, juhatab vana piiblit, mille vahel olevat mõned paberid. Jumala Sanna Ramatus on mälestusetähti ja muid lehti, ühele on isa oma väriseva käega kirjutanud:

„See on minu viimane tahtmine, et minu vanem poeg Jaak pärib Savilepa talukoha, nooremad pojad Henn ja Ilmar saavad kooliharidust niipalju, et nad sellest ennast võivad elatada. Tütar Ilse on oma osa kätte saanud.“ Puudub andepäev ja allkiri. Püha Kiri oli Jakob Lemmingule ka panipaigaks ja rahakapiks, milles ta hoidis dokumente ning suuremaid pangatähti, piklikke „katariinasid“.

„Kas leidsid?“ küsib ema nõrga häälega.

„Jaa. Aga mitte seda, mis ma otsin.“

„Mis sa neist uurid?“ pärib ema. „Kas perekonnalus on muudatusi oodata?“

„Ei... Ma tahtsin muidu teada...“

Ema kurvameelne märkus masendas Ilmari meeolu, ta koristab oma vihiku ja peidab lausahtli, tõmbab säärikud jalga, vihmakuue üle ja läheb jalutama. Aga vihma sajab alatasa, see alatine sadu peletab ta varsti jälle ulualla. Usutab baromeetrit, see näitab muutlik. Koputab, baromeeter teeb närvilise liigutuse ja võtab endise asendi: muutlik. Ilmateated ajalehes ei tööta ka midagi head. Metobs teatab:

L o o d e t a v i l m 14. a u g u s t i l.

Keskmise kiirusega edela ja lääne tuuled. Muutlik pilvitus. Paiguti vihma. Jahedan.

Hommiikul oligi taevas selgem, meeleolu tõusis, ent baromeeter osundas ikka: muutlik. Keskhommikust hakkas sadama, koputa või ära koputa, baromeeter näitab muutlik. Milline filosoofiline mald, imestas Lemming, paistku päike või sadagu vihma, tema ikka: muutlik. Kõik on siin maailmas muutlik, ka põud ja sadu. Sugupõlved vahelduvad, perekonnad õitsevad ja manduvad, rahvad sünnivad ja surevad. Millised on need bioloogilised ja sotsiaalsed seadused, mis määravad perekonna ea ja rahva saatuset?

Seda küsimust ei vastanud ka need raamatud ärkli-toas riivileil, laudadel ja nurgas põrandal, kuhu neid kõigest kolmest vennast kogunud. Nad ei otsinudki teaduslikke põhjendusi pärivuse ja ümbruskonna teooria kohta, vaid kujutasid balti aadli, saksa kaubahärrade ja inglise ülemkeskklassi õitsengut ja allakäiku. Üks üliõpilase ilusatest aegadest, teine Henu lemmikteos ja viimane alles reisul ostetud ja loetud. Neid lehitseti ja sirviti, nagu juhtus, et mälu värskendada.

Padure, „kõrged toad täis mahukat, rasket mahagonimööblit, suuri kahhelahjusid, esivanemate pilte ja vana hõbedat“, oli kord oma poliitiliste vaadete ja põllumajanduse poolest ümbruskonnale eeskujuks. Siegwart von der Warthe sõna kaalus igas asjas. Tema laenas raha sellele, kes seda vajas ja väärts, ning valvas valjult selle järele, et aadlimehe vanad, head kombet ei langeks. Siis lahkuu tütar vallandatud koduõpetaja pärast isamajast, poeg langeb duellil ja halvatus riisub parunilt tema piduliku ilme ja ilusa rühi.

Inimese nõuded ja riided muutuvad, väidetakse inglise romaanis, kuid inimloomus on ja jääb suurel määral seks, mis on Forsyte, eluvõimsast ja jõukast perekonnast, kes oma liigete erivusest hoolimata nagu veisekari, pead koos, astub koerale vastu, kui see ilmub väljale, valmis teda ründama ja jalgu trampima. Järgnevates köidetes mandub ka see tugev tõug. Siis konsul Buddenbrook'i maja, Mengstrasse, anno 183*, kui majatütar parajasti sirutab käe perekonnakroonika järele.

„Sie nahm es, blätterte darin, geriet ins Lesen und vertiefte sich. Was sie las, waren meistens einfache und ihr vertraute Dinge; aber jeder der Schreibenden hatte von seinem Vorgänger eine ohne Übertreibung feierliche Vortragsweise übernommen, einen instinktiv und ungewollt angedeuteten Chronikenstil, aus dem der diskrete und darum würdevollere Respekt einer Familie vor sich selbst, vor Überlieferung und Historie sprach... Sie blätterte zurück bis ans Ende des grossen Heftes, wo auf einem rauhen Foliobogen die ganze Genealogie der Buddenbrooks mit Klammern und Rubriken in übersichtlichen Daten von des Konsuls Hand resümiert worden war...“

Lugenud peatüki lõpuni, mil Tony Buddenbrook haarab sule ja märgib kroonika jatkuks oma kihluse, mille tema seltskondlik seisund määrab, Lemming sulges raamatu ja kuulatas, kuidas ema all oigas. „Kui nüüd võtta sulg,“ sähvas tal läbi pea, „ja kirjutada sinise kaustiku lõppu: „Ilmar Lemming... abielus Hilda Luigega 15. augustist 193...“

Koputati.



Kolmekümnesesimene peatükk.

LUIGI PINCELLI.

Hilda seisis lävel ja teatas: Härra Puguani on siin ja soovib härra Lemminguga rääkida.

Ilmar ärkas nagu unest: Milline Puguani?

„Hans. Maalija või mis ta on.“

Lemming ühmas midagi, tegi ebamäärase liigutuse, küsis järsult, mis ta tahab, häbenes siis oma jõhkrust ja lisandas leplikumalt:

„Ma tulen kohe.“

Hans Puguani istus rõdul, lai must kaabu näpu vahel ja suurekaustaline mapp kaenlas. Põrandal vee-loigud, mis tema kalossidest ja vihmakuuest nõrised. Kargas püsti ja vabandus häbelikult, ta tulnud väikese ärilise asja pärast.

„Ehk võtate oma märja mantli maha,“ soovitas Lemming. „Istume siinsamas; ema on haige, ma ei saa teid sisse paluda.“

„Ropp ilm, muud ei tee, kui sajab...“ urises Puguani, riputas vihmakuue varna ja puristas: „Oo-oh, vastik!“ Raputas oma kahupead, kust pudenes kõõma mustale sammetist žaketile ja istus.

„Vihma oli hädasti vaja,“ arvas Lemming, „aga nüüd juba aitaks. Mis teie pool head kuulda?“

„Ei midagi head,“ viskas Puguani näole langedud juuksesalga tagasi. „Koha üleandmine ei lähe nii libedasti, kui arvasin. Vana punnib vastu ja Sõstril ei ole raha kõike korruga välja maksta... Mul on siin üks uuem asi,“ harutas ta nööri paki ümbert, „ei tea kas see teid huvitaks...“

Puguani ulatas kartongi, millele ähmastes määratud värvides oli paisatud esemeid ja figure läbi-segi, kõik poolitatud ja katkendatud, nagu puruksestud ja hunnikusse tambitud. Lemming kõhkles sellest hakata kinni, see ei sisendanud talle mingit mõtet ega kujutelma, ta ei teadnud, milline on ülemine, milline alumine pool. See on mingi teine elutunne, mõtles ta, millele mina ei suuda anduda, seda tajumaks. Siis märkas ühte nurka kirjutatud „puguani hans“ ja haaras plakati, nagu seda pakuti.

See ei olegi tema tõeline elamus, vahetumalt väljendatud, käis tal läbi pea; vaid teesklemine, algupäratsemine, eputus. Puguani, nagu kõik „futuristid“ ja kubistid, jäljendab pimesi kedagi, kes oma tõrksast hingelaadist midagi sarnast kord üritanud, protestiks ja trotsiks taide tardunud vormidele. Kuid kes olen mina, et seda minule esitatakse, ja kes on see „puguani“, kes õigustatud seda tegema? Ta lihtsalt kobab millegi järele, mida ta isegi ei kujutle, sellepärast see paratamatu äpardus nagu Salme Puguani raplemine...

Aga võib olla, tuli talle mõte, et see ongi Salme pärast. Salme vajab raha ja see on vennal ainus või-

malus seda nõutada.. Pigistas teise silma kinni ja vaatles ainult ühega, ei näinud aga ikka muud kui autori nime „puguani hans“; see tuletas talle meele, et asjaomane seisab praegu ta ees ja ootab vastust, millest võib paljugi oleneda, ning otsustas selle teose osta, kuigi kogu ta olemine selle vastu protestis ja ta ei teadnud, milleks seda tarvitada. Küsis, palju see maksab.

Puguani, ennegi erutatud, sattus Lemmingu nõustusest ärevusse, kogeles, nimetas punastades hinna, mis säärase asja eest ei olnud sugugi madal, aga ka mitte nii kõrge, et see otse oleks heidutanud. Lemming asetaskartongi lauale ja läks raha tooma. Nõutud summa pangatähtedes hooletumalt tasku libistatud, Puguani ei püsinud enam istmel. Kui Lemming veel midagi soovib näha, siis astugu tema poole sisse, tähendas ta püsti tõustes, tal kaasas küll ei ole, aga kodus leiduks mõndagi...

„Miks nii ruttu?“ imestas Lemming. „Istuge natuke, vihm läheb ehk üle...“

Puguani uuris ilma ja jõudis otsusele, et tõepoolest taevas on nagu selgem. Praegu tibab veel vähe, aga varsti lakkab vististi sootumaks. Istuski hoo vahet ootama. Aga asjata Lemming lootis temalt midagi kodustest asjust kuulda. Isa ega õde sel kaunishingel nagu ei olnudki, ta kurtis vaid oma kutseraskusi, publiku tuimust ja ametivendade väiklast kadedust. Ta on katsunud uut ühingut asutada, et endale seljatagust soetada, aga see ettevõtte on äpardunud. Nüüd puistab kodumaa tolmu oma jalgelt ja rändab Austraaliasse.

Lemming kuulab teda hajameelselt ja tähendas endamisi:

„Taie eeldab suurt kultuuri. Selle eeldused aga pole meil veel kindlustatud. Enne kui freskod tellida, peavad seinad olema salvetud ja maja katuse all.“

„Jaa, aga sport?“ hüüdis Puguani. „Riik ja seltskond kulutavad „sääremarjakultusele“ suuri summasid; rahvas jookseb murdu jalgpallivõistlustele, kunstinäitusele ei tule ükski hing... Niisugune rahvas ei vääri mingit kunsti ja eesti seltskond on väärt, et talle „näkku syllata“.“

Tal on õigus, mõtles Lemming. Puguani on ka eestlane. Ja selliseid tüüpe on meil palju... Ta ei kuulnud enam Puguani salvavaid pisteid, süvenes endasse, mõtted pingul. Korruga ta katkestas selle meelegibedusest nõretava halina sõna pealt ja küsis:

„Olete midagi kuulnud Pincellist?“

„Mis?“ ehmus Puguani.

„Kas te tunnete Pincellit?“ kordas Lemming.

„Keda? Millist Pincellit?“

„Luigi Pincelli, itaalia maaliija. Te pole temast midagi kuulnud?“

„Ah, seda... ei... ei ole kuulnud...“

„Luigi Pincelli oli XIX sajandi Itaalia suurimaid maalijaid. Aga ta avastati alles hiljuti. See itaallane meenus mulle, kui ma kuulsin teie süüdistusi eesti seltskonna kohta, et see on nii loid teie artistlike ürituste vastu.“

Puguani hüüdis vahele: „Mitte ainult minu, vaid kõigi!“

Lemming jäi oma juure. „Nii siis, te pole Pincellist midagi kuulnud?...“

Puguani raputas pead.

„See on võimalik,“ möönis Lemming. „Eriaja-kirjadeski, niipalju kui need puutunud minu näppu, ma pole näinud tema nime. Aga poliitilised päeva-lehed kirjutasid temast kogu läinud talve. Tänavu kogu Itaalia pühitses tema saja-aastast sünnipäeva. Püstitati ausambaid, Pincelli teoste näitused rändasid linnast linna. Nägin üht, mille korraldas Società delle Belle Arti Florentsis. Mulje oli, kuidas ma pean teile ütleva, — masendav. Peaaegu kõik kujurliku tehnikavahendid olid esindatud: õli, vesivärvid, pastell, süsi, tušš ja külmnõel.“

Puguani vahtis vähe hädisel ilmel Lemmingu otsa. Lemming jätkas halastamatult:

„Pincelli kujutab kõike jõurikkalt ja tõepäraselt, eriti ta armastab tööd, nagu seda tehakse sadamais, dokkides, kaevandustes ja mujal. Teda loetakse nüüdisaja moodsamaks kujuriks, kuigi ise aastakümneid mulla all. Mulle eriti meeldis üks maaling...“

Lemming mõtiskles ja tuletas meele, ei leidnud aga sõnu, millega seda kirjeldada, ja jätkas:

„Kuulsin ka ühe loengu Luigi Pincelli elust ja loomingust. Ilmale ta polnud tulnud mitte neis paigus, kust muidu itaalia taidlejad pärit, vaid kusa-gil seal Adria mere ääres, Apuulias või Kalaabrias... Ah, ei! Abruzzis. Tema isa oli kitsekarjane mägedes, ema — kui ma ei eksi — käis Aquilas pesu pesemas... Kaheteistkümne-aastaselt ta matkab

rändnäitetrupiga mööda maad ja maalib nägusid, mink on tema esimeseks väljendusvahendiks. Kusa-gil sadamalinnas Luigi haigestub. Trupp jätab ta saatuse hoole.

Ma ei tea, kas teda seal keegi põetas, aga juba ta on terve, poetab enda laevale, mille kütturina pääseb üle ookeani. Lõuna-Ameerikas mitmed aastad „carbonerito“, talub raskeid söekotte, joonistab seinale stseene oma elust näiteseltskonnas. Seal tuleb ta and avalikuks, ta pääseb õppima. Kahekümne-aastasena vallutab alles lugemise ja kirjutamise. Natuke raha taskus, saabub kodumaale. Õpib kõik, mis üldse õpi-tav, oma eelkäijailt toskaana traditsioonis. Aga ei jäljenda kedagi. Iga joon tema ise — Luigi Pincelli.

Ei kuulu ühtegi kooli, ei poolda mingit voolu, käib oma rada, üksi ja vaba. Teadlik omast võimest ja läkitusest, kogub aegamööda enda ümber mõne sõbra, kes teda toetavad mõninga tellimisega. Üldi-selt aga jääb tundmatuks kõige oma eluaja. Oma kehvuses ta elab lihtsalt, alatiselt vahetumas ühen-duses ümbrusega, rahvaga, loodusega. Sellest ta ammendab jõudu ja elurõõmu, millest on pakil tema jooned ja värvid, millised nüüd tunnustatud ülehin-damata taideliseks väärtuseks. Inimkond on selle võrra rikkam.“

Lemming vaikis. Puguani, süvenenud mõttesse, ei lausunud hulgal ajal sõna. Siis kehtas minema. Lemming ei keelanud teda enam.

„Mul oli õieti veel üks asi...“ algas Puguani, ajades selga kobisevat vihmakuube. „Aga ma ei tea... ma jätan vististi täna...“

Lemming sai sest huvitatud. „Noo, mis asi see oli?“

Sellest julgustatud, Puguani tõmbas taskust vekslblanketi ja hoidis Lemmingu nina all. „Kas te ei kirjutaks alla?...“

„Giro? Mitte kunagi! Ehk siis ainult ärivekslile...“

Puguani käänas blanketi sõnalausumata kokku, asetaski hoolikalt kirjutusbloki vahele, vabandus ja läks. Käändus vaid korraks ümber ja tähendas:

„Kui teid vahest veel midagi huvitab, ehk astute siis minu poole.“

„Eks me vaata,“ arvas Lemming. „Elame, näeme.“ Võttis vastomandatud taideteose, vaatles seda igast küljest ja igatepidi, ei saanud temast otsa ega äärt kätte. Ainsaks juhiseks oli ehk veel vasakul nurgas nimi: puguani hans. Aga kindel ei võinud olla selleski, sest ka nime paigutamisel võivad vanad traditsioonid olla purustatud. Viis ja riputas ta väikesesse kambri, kus seni ei olnud veel ainustki maali.

Sadu oli üle. Päike pugese pilve alt.

Lemming saduldas noore mära, kelle ta ise treeninud, ja ratsutas vallamajja kuulama, kas talle ei ole kirja. Oli kiri, aga mitte see, mida ta ootas. Rava-rajalt oli kaart, milles teatas, et asjad on korras ja Lemming võib iga päev oodata Mr. Posseti kirja. Kirja Lemming avas alles hobuse seljas. Õieti see polnudki kiri, vaid luuletus proosas.

„Sajab... Suvi on läinud, aga ikka veel ma elan oma unistustemaailmas, millest ei taha ärgata.“

Kuid aeg läheneb...

Papa on minu vastu hea nagu ennegi, kuid mingi rusuv vaikus rõhub teda. Oma venda ma peaaegu ei näegi.

Vahest on see ainult vaikus enne tormi.

Härra Lemming, ka Teie olete minu unustanud. Ei imesta selle üle, tean kui halva mulje jätsin Teisse nii oma välimuse kui olemisega. Kahju, et tutvusin Teiega just sel õnnetumal päeval. Oleksin meeleldi soovinud võita Teie sümpaatiat, mida hindan väga kõrgeks. Kuid naise elus on aegu, mis ta muudavad põhjalikult — hingeliselt ja kehaliselt. Kuid milleks sellest pikemalt? Võõras olin Teilegi ja vististi jäängi selleks. Küsimus on — kas neistki vähestest, kellele minu sõprus saanud osaks, keegi mind on mõistnud.

Teatan Teile veel, et kapten Einar Huttinen, kellest Teile kirjutasin, nagu nüüd kuulen, olnud juba enne kihlatud ühe oma sugulase, rikka ärimehe tütreaga, kes pärib miljoneid. Nende laulatus olevat lähemal ajal. Mina olin talle siis ainult flirtimiseks, ajaviitemänguks. Imelik ainult, et kellelegi võis tulla meele oma mängukanniks valida mind, kes ma selleks nii vähe kohane, eriti nüüd! Ja kelle saatust see tulipea ometi teadis!...

Nii väga kui see üürrike unelm mind veetlebki, ta pole väärt mäletada.

Ikka veel sajab vihma. Hall udu tõuseb ja katab nurmed ja niidud. Udu tungib tuppagi uksest ja aknast, matab hinge, et lämbu.

Kus Te viibite, mis teete praegu? Sellest mõt-

len. Mis sünnib Teie hinges? Kuid kas tohin mina võõrana seda pärida?

Veel otsin mõttes pääseteed, papa pärast! Kas siis minu jaoks tõesti ei leidu mingit teed, kuidas siit pääseda? Jääge terveks! Teie Salme P.“

Lemming rebis kirja puruks, pigistas tükid peos nusarasse ja andis ratsule kannuseid. Hobu sööstis ülejala. Lemming eemaldas rusikast ühe sõrme, siis teise: paberiribad pudenesid peost, kandudes tuules lagedaile kõrrepõldudele.

Mis oli temal lõppeks asja kõige selle looga või tema esemega, et nüüd juba tema ümber hakati kuduma unistustevõrku? Algul ta imetles seda tüdrukut, hiljem imestas ja kahetses. Nüüd ei puudunud palju, et teda põlata.

Vikerkaar oli vinnatud üle vihmast nõretava rukkikõrre, nabad norutasid sorakil, valged pilvetombud ujusid raskena madalal, nagu otsides enesetele aset.

„Jälle see vanatestamentlik pilt,“ mõtles Lemming.

Päike veeres suurena ja punasena, loodekaar õhetas nagu valgest vasest taotud, pilveribad hõõgusid veripunaselt.

Lemming laskis ratsutimed lödvale, painutas rühi ette ja tegi: vhuüt!

Hobu sööstis ülejala. Pori pritsis näkku, tuul vuhises kõrva ääres. Peatas trepis. Hilda tuli toast, nägu punane ja tursunud, ta oli nutnud, kuigi püüdis seda varjata.

„Ema...“ ta nuuksatas.

Lemming vaatas talle otsa pika kūsiva pilguga, viskas ratsutimed hobuse kaela, kalpsas seljast ja tormas sõnalausumata otse haigetuppa. Akna eesriided olid lastud alla, küünal põles sängipeatsis, Juula seis sis jalutsis ja nuuksus.

Emä nägu, tõsine ja rahulik, näojooned otse läbi paistvalt selged, oli pöördud vastu lage, silmad kinni, käed risti rinnal, ta lamas pühalikult ja vaikselt.

Ilmar tardus voodi ette. Järsk hingetõmme kis kus ta kõhu vastu selgroogu, vajutas vaheliha ühes kopsudega õlaluudeni, surus ribide vahele kokku ja paiskus kohiseva ohkena suust. Silmad tulid vett täis, põlved nõksatasid kokku.



Kolmekümnesteine peatükk.

SURMASÕNUMED.

Hollandi tuulik seisis kingul, aermad haruli, nagu mardik tagumistel jalgel, kombitsas õieli. Tuuliku ümber asetses küla, talud aheldatud maantee ääre, pillutud üle välja laiali. Külad ja talud on nagu taimed, linnud ja taevatähed, mille nimi teadmata: me näeme neid ja unustame. Teame aga nende nime ja liiki, siis tunduvad nad kuidagi lähedasemana, omasemana. M. vald, N. küla, O. talu, see on sama konkreetne nagu: hernes — liblikõislane, hänilane västrikute perekonnast, Kapella Veomehe tähekogust.

Ometi üks tähis — post pika nimelauaga. Seda pole siin öeldud ja looduses ei märka mingit erivust, aga ajalugu teeb suurt vahet: ühel pool Estonia, teisel pool Livonia, kaks kunagi erinenud provintsi. Üks Taani kuningate valdus, teine ordu võimkond. Siis ühes protestantlik Rootsi valitsus, foogtid — Estland; teises katoliiklik Poola haldus, starostid — Inflanta. Kummaski 1629—1721 sajand „vana head Rootsi aega.“ Kaks sajandit Vene kubermangud:

lõunapoolseid maid hinnatakse taalrites, põhjapoolseid atrades.

Inimesedki, kinnistatud kohtadele, erinesid keeles ja kommetes. Peet ja Reet ühes vallas võõristasid Pearot ja Krõõta teises vallas. Ühel hackenrichter „selcke nahk maha pexema“, teise kepihoobid määras sillakohtunik. Maapäevad, Landtagid, nii Tallinnas kui Riias, üks esindatud maamarssali, teine rüütelkonna peamehe isikus. Aadel esines kogu maa nimel, kodanikel oli vähem, talupoegadel polnud mingit ütlemist. Väina kaldal nõuti aegsasti teistele seisustele esindust, aga ei antud. Ülemiste all nõustuti, aga liiga hilja.

Kaugelt kostab traktori müdin, kui Lemming ratsa läheneb Ubja külale, et õe Ilsele viia surmasõnumeid. Tuia lähetati linna kirjadega, mis ta veel eile õhtul kirjutas, puusärki tooma ja muud tarvilikku toimetama. Saadeti sõna, kuhu vaja. Hilda korraldab koduseid asju. Ilmar ise läheb otsima õde, keda ta pole enam ammu näinud.

Ubja pood asetseb Kaarla kiriku all, linnatee ääres, mida Lemming pole käinud sest ajast, kui tuli viimast korda koolist. Õde ja õemees asusid sinna elama hiljem; võtnud poe enese kätte ja rentinud veski, mis ammu seisis jõude. Tuuliku keresse paigutati nahvtamootor, see ajab valtsidega veskit ümber; mootor ühendatakse saeraamiga, kui pole jahvatust, on aga laudu lõigata. Ubja kaupmehel Jüri Parillal on ka traktor ja aurukatel, millega peksab talumeeste rehti.

Peksumasina hulvamine sumbub mürinasse ja

raginasse, mis kostab veski alt. Rullikud nihutavad saepakuröögatisi ketassae ette nagu sööta vihale ärritatud ketikoerale, kes neid haukab hirmsa ulumise ja hammastekiristamisega: lööb hambad larinal paku otsa, millega teda õrritatakse, ja kisub ta lõhki nagu naharibad, ühest otsast teise.

Lagedas, iluta ümbruses ei kasva muid puid ega põõsaid kui pappleid kirikumõisapargis, remmelgaid, pajuvõsa. Maantee liivaseid kaldaid on uuristatud kruusaveol; lohud on kattunud rohukamaraga, kallas näib nagu hiirtest näritud leivakannikas. Kingul vedeleb saepakke, rahne, laudu virnas. Vastu veskit, halli, madala poe kõrvale on siginenud Ubja ühispiimatalituse punane telliskivi hoone, uus äriline ettevõte, mis ei allu Jüri Parilla meelevalle alla.

Sellises ümbruses ja neis oludes elab nüüd Ilse, müüb talurahvale heeringaid, petrooleumi ja tallanahka. Jüril endal muidugi pole aega poes istuda, temal on tegemist saeveskis ja rehepeksumasina juures. Vaene Ilse! Varsti sa kuuled sõnumeid, mis lõikavad su südamesse valusamini kui kreissae larin. Kui Jüri veel pole su viimaseid tundeid surnuks mäterdanud, siis teen seda nüüd mina: katkestan viimse sideme Savilepaga...

Lemming sidus hobuse lasingusse ja astus poodi. Parilla oli ise leti taga. Turd keha, lihav turi, kitsa põhjaga sinakas nokats kuklas, lamas räätsakili letil ja viskas väledaid numbreid pruunile makulatuurile. Talumees taiutas ja tingis, ehk kaupmees jätab hinnast veel alla. Lemming võttis leti ees aset. Teel vaatles ta meelelahutuseks ümbrust ja mõtles muid

mõtteid, nüüd langes ta tuju paratamata. Tundis end nii väikese ja väetimana.

„Mis teil oli?“ küsis õemees, tõstmata silmi paberilt. Lemming ootas tema arvestuse tulemusi ja vaikis. Vaheuks eluruumi lükati hiljukesi lahti, poisijõmpsikas hiilis leti taha ja ajas käe kõrgesse kompvekikarpi.

„Jälle sa siin nihveldamas!“ käratas Parilla. „Marss tupp!“ Poiss kadus peotäie ponksidega, uks müratas kinni.

„Ei tea, kus see Ilse võiks olla?“ mõtles Lemming. Tagumistes tubades pole ta häält kuulda, seal müraavad poisid omapead. Parilla tõmbas kaks tugevat kriipsu lõppsumma alla, rõhutas seda ostjale ja riiwas seejuures silmadega uustulnukat.

„Tere.“ Ilmar sirutas käe. „Kus Ilse on?“

„Kae perra, Ilmarist härra ise! Tere! Kuidas sa siia said? Kuidas käbarad käivad?“

Ilmar kordas oma küsimust.

„Ilse sõitis hommikul linna. Väikese lapse silm on haige. Kaupa oli ka tarvis. Ei tule vististi enne kui homme. Mis siis nii hädalikku oli?... Eks astu tahapoole, ma tulen ka kohe. — Head aega! Ära nurise midagi hinna juures, see on kõige parem tallanahk, mis üldse olemas...“

Õemees avas vaheukse ja palus naisevenda sisse astuda.

„Ega mul pikka juttu polegi,“ seletas Lemming, „tahan paar sõna rääkida ja lähen kohe tagasi.“

„Noh, mis siis nii kiiret?“ imestas Parilla. „Kas kodus midagi juhtunud?“

„Ema on surnud,“ lausus Lemming võimalikult rahulikult ja vaatas maha.

Parilla jäi ammulisui tema otsa vahtima ja toetus aknalauale.

„Surnud?... Nii äkitselt!... Millal ta suri?“

„Eile õhtul kell üheksa. Pühapäeval on matused,“ teadustas Lemming, silmad maas.

Parilla ohkas. „Või surnud!... Ilse kippus küll suvistepühiks teda vaatama, viimati veel jaanipäevaks, aga mitte ei saanud mahti... Väike laps, vanaema ei saa sellega üksi toime... Mina veel trööstisin, et kui tuleb saanitee, eks sa siis sõida... Paneme hobuse ulualla, ma annan talle härjapäid. Ega sa täna ikka enam lähe.“

„Üks tund aega ma puhkan hobust, siis sõidan kohe tagasi.“

Tallis, tuues Ilmari hobusele sülega ristikuid, Parilla oli juba end kogunud ja käsitas asja praktilisest küljest.

„Kes siis nüüd hakkab kohta pidama — sina või?“

Lemming puikles. „Ei tea midagi nii äkki ütelda.“

„Või hakkad ise peremeheks?“ usutas Parilla, irooniline muie suu ümber.

Lemming kehtas õlgu. „Võib olla.“

„Parem müü maha, enne kui hoopis laguneb,“ arendas Parilla oma mõttekäiku. „Emale andsin seda nõu juba ammu. Aga tema, et las Ilmar tuleb koju, eks siis näe. Ega sina ju teda ikka pea?“

„Ehk me jätame praegu selle jutu,“ tähendas

Lemming juba teravasti. „Ma olen magamata ja väsinud.“

„Egas minul kiiret taga pole,“ vabandas Parilla. „Muudkui asi tahab korraldada. Minul ka praegu raskusi. Sai omal ajal rumalast peast antud mõned allkirjad, nüüd õienda ise...“

„Õiendame neid asju pärast matuseid,“ katkestas Lemming ja laskus sohvale.

„Kas nii palju raha on, et saab maetud?“ uuris Parilla.

Lemming pigistas silmad, ei vastanud. Parilla läks, kõneles poes ja käsutas teistes tubades. Manas lapsi, tõreles oma emaga, ara ja hirmunud vanainimesega, kelle hooleks oli lapsi karjatada. Ei saanud sellega toime, lapsed olid üleannetud ja tignedad, — Ilse lapsed. Ilmar kuulis, kui talle kästi süüa teha, Jüri lubas ise kõige väiksema hällis kiigutada magama.

Suuremad poisid pugesisid tuppa, kus Ilmar pikutas, vahtisid salaja onu, tõukasid teineteist, kihistasid. Parilla tuli ja pragas nad läbi. Jutustas oma perekonnaasju. Lilli on oma mehega Ameerikas, nende käsi käib hästi. Vanem poeg Ferdinand on raadiotelegrafistik, saab head palka. Adalbert on väeteenistuses, kui see läbi, läheb Saksamaale studeerima, tahab saada elektri-inseneriks, Ludvig käib alles reaalkoolis, tahab hakata lenduriks. Elmarit huvitavad masinad, tea, saab tast ka insener või... Kolmeaastase Herberti ja kuuekuise Leo kutsed ei olnud veel teada...

„Kui saaks silmapilgu rahu siin majas,“ mõtles Lemming. „Puhkaks natuke ja läheks jälle omateed. Et õde ka ei juhtunud kodus olema.“

Kõik tundus siin tuulelevil, maantee kaldal. Tee-käijaid käsitleti selt seisundilt, mis neilt oli võtta. Ilmarilegi ei kingitud seda, et ta lamas Parilla toas, tema sohval. Jüri Parilla ei kinkinud kellelegi midagi. Igaüks, kel oli tema juure asja, pidi tasuma — rikas rahaga, kehv seljanahaga. Ilmar pidi kuu-lama tema juttu oma äridest ja üritustest ning tunnus-tama: siin on mees, kes teab, mis ta teeb. Jüri Pa-rilla tunneb asja. Teie kõik olete pupujukud minu kõrval. Müts maha! Olen nüüd saanud endale jalad alla, aga kas arvad, et enne oli vähe rabelemist! Kellestki polnud abi, ei isast ega emast, õest ega ven-nast. Mõni arvab, et ta sai naisega suure noosi — tühi puha... Inimesed on nii saamatud: ema ei saa lastest jagu, naine ei oska poes kaubelda. Igalpool ole ise esimene ja viimane.

Lemmingud said ka oma osa. Ema oli tubli ini-mene, tema kohta ei või ütelda midagi halba. Äi ka, ega äialgi polnud süüdi, aga Jaak! Ise suure talu peremees, ei märka naist võtta, jandab ühe tühipalja teenijatüdrukuga ja teeb sellele lapse. Kas nii pee-takse talu? Henn, see jälle jandas nende koosolekute ja kõnedega, ajas maatõugu lehma taga. Ei tea, mis suurt kasu need pidid tooma? Mõisades peeti igal-pool angelni ja friisi karja. Ma ei taha ütelda, et ma tahan ütelda, et mina tegin kõik hästi ja õigesti, võis tema jutust taibata, aga tulemused on ju kõigil näha.

Siin oli see vana veskikere, emapuu mädanenud,

tiivad maha langenud, keegi ei osanud temaga midagi peale hakata. Ma ostsin ta enampakkumisel võileiva eest, panin masinad sisse ja veski käib jälle! Mina peksan maameeste rehed, mina jahvatan nende terad, mina müün neile põllurammu ja jõutoitu: ilma minuta talumees ei saaks kuhugi. Jäävad niigi pankrotti, hiljuti võtsin ühe talugi üle. Ja ootame natuke, — Parilla hääl kõlas ähvardavalt, — kuni nad oma ühisiipimatalitusega jäävad jänni, siis ma võtan meierei ka oma kätte. Siis Jüri Parilla on Ubja härra. Mis Ubja härra — Kaarla kuningas!

Lemmingu kõrvad huugasid.

„Parilla teeb endale teatrit,“ mõtles ta tülpinult. „Näitleja ja publik ühes isikus. Etendab kangelase-osa. Samal ajal istub ise loožis ja laksutab käsi: tuhat ja tuline, milline kange mees ma olen!

Eneseimetlus, see on õieti enesealandamine: Vaadake, millega mina saan toime! Peab olema vahet vägitegudes, et leida aega neid vaadelda ja ülistada.“

Siis katkes kontakt Jüri Parillaga: ei tea, kauaks. Lemming võpatas. Päike paistis aknast, tuba oli kuum. Süda tagus ägedasti.

Ah, see oli uni... Ta ei teadnudki, et uinus. Oli just praegu sõudnud Ivaste jõel, Salme Puguani tüüriil. Äkki paat vääratas ja Salme kukkus vette. Lemming sirutas kätt, ent vääratas ise ja ärkas sellest. Ta oli veel praegu täiesti sündmuse mõju all. Lamas sohval, vahtis pärani silmi lakke, kuni süda pikkamisi rahunes. Nägemus hajus, vaibus unustusse, juba tekkis kahtlus, kas teda üldse oligi.

Parilla tuli teisest toast ja küsis, kuidas ta maganud. Lemming raputas pead. Silmad vaevalt sulgenud, ta ehmus üles. Parilla vaatas ta otsa, poolkahetsevalt, poolpilkavalt. Seal on nüüd need haritud mehed ja nende närvid. Väsinud inimene heidab pikali ja ei maga...

Lemming palus Siugumetsa Andresele, kui võimalik, veel sõna saata, — kaardiga oli talle ema surmast teatatud, — jättis õele tervisi ja hüppas sadulasse. Parilla juhatas talle otsemat teed ja Lemming jõudiski rutemini tuttavaisse paikadesse.

Ivaste mõisa lual askeldas õhtuses hämaruses jõuk mehi ja naise laternatulega jõe ääres, ridvad ja pootshaagid käes. Lemming ei pööranud sellele tähelepanu; kiirustas koju, pea täis raskeid mõtteid.



Kolmekümneskolmas peatükk.

VIIMNE TEEKOND.

Noored kikkad sirutasid oma nõrgakesi kaelu, pisike pugu õieli, nagu orvade koor aidatrepil, pingutasid oma veel murdumata hääli ja kirgatasid teravasti ning eredasti, kui Mustamatsi auvääriline peremees Tõnis Vettik ütles lauseti laulusalmi, millega Savilepa õndsas perenaise maine põrm leinamajast saadeti tema viimsele teekonnale.

Must mära, talu raudvara, sileda läikiva karvaga, astus rahulikult ja väärikalt surnuvankri ees, kooritud tumeda tammise puusärgiga. Ohja Tuia peos, Ilmari käsi hoolitsevalt ümber kirstukaane, leinarong liikus õuest, Ilse Parilla vedruvankris järele, laps süles, suurem poiss kutsariks. Temale järgnes Jüri noorema pojaga pikal laual, siis Mustamatsi perenaine, Pujud, Ojalepa ja Juhkama rahvas, kõige lõpuks Annussaare Jüri üksi, nagu ei kuulukski omaste sekka.

Helge augustipäeva horisondile, pühaliktõuse taeva alla, kerkis pilvemägesid, puhta valge lumega harjal; õhkki tundus jahedam. Ilm oli tuulvaik, ükski puu-

leht ei liigutanud. Ülitundlik haabki ei libistanud lehti, püsis palvemeeleolus, ainult üksik leheke lipendas hääletumalt. Savilepa piiril vaikis laul, onu Tõnis istus vankrile ja Hilda läks teiste saatjatega tagasi. Hilda oli nüüd majalukk ja koduhoidja, kelle hooleks jäid kodused talitused ja kokad peieroogade valmistamisel.

Ivaste mõisa kohal Paul Sõster, kes ka oma kohuseks oli pidanud Savilepa perenaise põrmu kodunt saata, astus Puju vankrilt maha ja ühines teise voo- riga, mis mööda alleed liikus maanteele. Seda oli seal õhtul laternatulega jõest õngitsetud, hommikul toodi Savilepalegi surmasõnumeid: Salme Puguani uppunud Ivaste jõkke. Salme käinud iga päev sup- lemas, kurtnud, et mõisa all on vesi madal; läinud luhale sügavamat otsima, aga näe, sattus hauakohta, sai krambi ja vajus põhja. Veel ei ole oksa, lainel latva, õpetasid vanad inimesed.

Ema surmast uimane Lemming ei jõudnud juurd- lema, kas see oli õnnetus või meelega otsitud surm. Kui ta uppus kogemata, siis oli see tema surmaks antud, nagu vanemad inimesed arvasid, ja temale en- dale nii ehk paremgi... Nüüd olid tema eksirännakud lõppenud, surm tema kõigega lepitanud. Inime- sed, kes tast elus vähe hoolinud, kogusid murdu mõisaõuele, koolnule viimast austust avaldama.

Maantee sirgeldas seda rada, mida Ilmar mäletas esimeselt kirikusõidult ema seltsis. Aga need tutta- vad käänakud ja talumajade sammaldanud katused virvendasid hallis udus, puud ja põõsad nõretasid niiskusest. Lemming pühkis salamahti silmi, kust pal-

geile nõrgus märga. Inimesi tuli vastu, piimanõud vankris, näod ükskõiksed. See tundus kummaline, et inimesed jätkasid oma igapäevaseid toimetusi, nagu poleks midagi muutunud. Aga tema käsi tajus kogu aja seda, mis oli juhtunud.

Emal ei ole enam. Temale ei ole seda päikese-
paistet, neid pilvi taeva all ega rukkinapru väljadel. Ent maailm püsib ja elu kestab, Ilmar näeb seda oma ihusilmaga. Metsatuka tagant tervitab Arula kiriku torni terkjas tipp, see torkab südamesse nagu nõelapiste. Seda pistet ta tundis juba ema süles, aga siis sisendas see pühaliku hardumuse, mida süvendas kirikukellade kume helin.

Kirik kasvab mäekingul, hingekell lööb harva ja kaeblikult: toll... toll... toll... Need roostetanud hääled kostavad nagu lõhkisest pajapõhjast... Alevik kerkib nõlvakul nagu unenäos. Aga see on karm tõelikkus, mis paratamata läheneb. Endise kõrtsi, nüüd seltsimaja, ümber on siginenud teisi hooneid, kollakaid puukaste. Ühe sissekäigul ripub kuldkrinigel, teisel valge puusärk. Postkontor. Apteek. Äriaknas kõlguvad tallanahad, rangiroomad, pastlarihimad. Algkooli õuel sõduri raidkuju, kiiver peas ja kilp käes.

Kirikuvärvavas väike hall mehike — Siugumetsa Andres. Pea tudiseb otsas, silmad tinedad. Ilmar katsub temaga rääkida, aga vanake ei kuule hästi. Savilepale? Oh, ei! Tema, vana rauk, ei saa enam kuhugi. Kodus pole ka muud kui võõrad teenijad. Tütar? Tütar elab oma mehega linnas.

Oli veel aega, oodati pastorit. Inimesed seisid

asjaliktõsiste nägudega, vestlesid vaikse häälega. Mehed, mustad villased kuued tolmust haibunud, mõni heinakõrs seljal või hõlmal, nõjatusid müürile ja panid piipu. Saksamatsi Puju oma kummikraega ja vanamoelise kuuelõikega, Annussaare Jüri, suur mehekolakas, tugevad käelabad paljaste randmetega lühikestes varrukates, tundus endale ülearune, imes ristikuvart ja vaatas eluvõõra pilguga nagu räts.

Ilse oli muutunud välimuselt ja sisemuselt võõrdunud. Näost otsa lõppenud nagu surmavari, õlad ja rinnad sisse langenud, keha keskelt nagu pooleks murtud. Asjata kuivatas ta silmi, tema pisaraid ei vaigistanud miski asi. Lemming suundus kiriku-aiale, igivanade tammede ja põliste pärnade alla, vaatles vanu kääpaid, luges hauakirju marmoris, malmis, graniidis ja paes.

Aadlipõrm kihelkonna mõisadest magas siin viimset und. Padula Uexkülldid, Perassaare Ungern-Sternbergid, Unna Tiesenhausenid, Aravere Stackelbergid, Kassaru Rosenid, Ohtla Taubed, Pakaste Wrangellid, Illustvere Fersenid, Ivaste Huened ja Saluküla Breded, krahvid, parunid ja vonid, landraadid, kammerhärrad ja kindralid, senaatorid ja junkrud läbisegi. Enne maeti aadel altari ette, talurahvas kirikuõuele. Siis keelati see ja mõisad omasid siingi talumaa. Piiratud raudaedadega ja eraldatud ahelatega sellest tuhost, mida siia kantud suitsutaredest, teostati pärast surmagi eesõigustatud klassi ja eraomandi põhimõtte...

On aeg kanda puusärki altari ette. Kirik tundub nii kitsas, müürid on tolmust ähmased. Altaripilt

kujutab Kristust Õlimäel imelistes hallides toonides. Nikerdatud raamis see arhailine kiri, mida Ilmar juba lapsena võõristas: Sest miño ikke on hea, ja minno koorm kebja. Matt. 11, 30. Vanake köster Sebedeus tuleb käärkambrist, kühmas ja kössis, tatsab väärile. Kõik kaldub kaduvuse teele. Vana praost Seligi asemel ilmub noor pastor Laane, kellele auvääriline Tõnis Vettik avab altariukse.

Orel üritab kohisevalt koraali, laululehed krabisevad. Lemming kõhatas oma tenori puhtaks, hääli voolas ja paisus, osutus aga ebakindlaks, tikkus värisema. Vast sattunud hoosse, vakatas orel ja pastor algas matmisekõnet. Otsekui oleks kohisev kosk suletud paisu taha, lakkas orelimäng, pastori sõnad pudenesid moke otsast nagu ojamulin. Ei liiguta see leinajaid ega veena omakseid. Peelised kuulasid totrate nägudega, Ilse vaid nuttis tasa.

See on üldse saatusepilge, et Alfred Laane matatab Lemmingu ema. Koolipingil ta katsus selle kinniseloomulise poisiga sõbrustada, pettus temas aga kibedasti. Mingi üleannetuse puhul langes kahtlus Lemmingule, kes selles oli täiesti süütu. Laane oleks võinud seda tunnistada, aga ta ütles, et ta midagi ei tea. Lemmingu süüdivus samuti nagu süütus jäidki tõestamata, aga kahtlusevari õpetajate silmis temale püsima. Sellest silmapilgust aga ei olnud seda tuupijat Lemmingu jaoks enam olemas.

Nüüd tegeleb ta nende reliikviatega, mis tunduvad nagu petrefaktid. Kirik mõjub üldse nagu muuseum, geoloogiline või arheoloogiline kabinett. Ristilöödu on Lemmingus surnud, teda ei ärata Alfred

Laane õpitud retoorika. Kui saaks südamega uskuda, nagu ema uskus, kas või ainult täna. Või nagu usuvad Ilse, onu Tõnis, Tuia ja Puju. Ojalepa Jüri ja Juhkama Toomas ehk ei usu, Seervand muidugi mitte. Ojalepa Elli võib olla usub, võib olla ei usu. Aga Ellil polegi vaja uskuda, tema tuli vaid kaastundest üleaedset perenaist matma.

Üksikud usuvad midagi, meie igaüks usume midagi; onu Tõnis omamoodi, õde Ilse omamoodi, mina omamoodi. Aga meil puudub side, mis meid ühises leinas köidaks ja liidaks. Me elame igaüks oma isiklikku elu. Aga kui keegi meie seast jäädavalt lahkub, siis seisame tema puusärgi ees juhmilt ja tui-malt, tunneme end rumalas seisundis ja ei tea millist nagu teha... Nagu mingi süüteo kaasteadjad kohtu-järje ees.

Siin kirikus on Lemmingud ikka seisnud altari ümber, kirikhärra silma all, inimestena, kelle südame-tunnistus puhas, elukombed laitmatud. Nead, korralikud koguduseliikmed ja ausad kodanikud, võisid oma hingekarjasele igal ajal julgesti silma vaadata. Siin on ka Ilmar Lemming seisnud, isa süles või ema käe kõrval, suguselts nende ümber, hallipäine praost Selig kõigile noogutamas pead ja kätlemas üksikult. Kõiki ta tundis, kedagi Lemmingut ei võinud näpuga näidata...

Nüüd ei palveta siin enam hallipäine Selig, vaid punapõseline Laane, ei tea millistel ajedel valinud selle ameti... Ja Lemmingutest seisavad siin viimased riismed. See uhke ja haraline sugupuu kõduneb. Meesharud murduvad üksteise järele ja uusi pole vör-

sumas. Naisoksad püsivad veel, kuid nemad ei kannu seda nime. Ons meie veri läinud sandiks?... Kus ühe Lemmingu veri ühineb mõne Parilla verrega, seal on sigivus suur, ent Parilla pojad ei ole Lemmingud...

Orel hüürgas jälle mühisema ja kohisema, laulu-lehed krabisesid. Lemming peletas endast kõik kahtlevad ja targutavad mõtted, andus kõige innuga koraa-lile, mille helidel tuhanded läinud julgesti surma, mille me laenanud võõralt kirikult ja võtnud omaks. Kand-jad haarasid kanderaami, peelised liikusid selle järele, altari eest torni alla, käändusid sealt värava poole, kuna kiriku avali ustest kostsid oreli viimased akor-did: Ligemal', Jumal, Sull' ihkab mu vaim...

Rahu-alleel elupuude vahel liikus vaikne leina-rong kalmistule, käändus sammaldanud paplite ja remmelraukade alla, variseva paekivist müüri ääres, kus kruusavallil valus klibukivistik ja haigutas lah-tine haud. Kõrval hall marmorist rist, milles kuldeste tähtedega kirjutatud:

Siin hingab Jumala rahus

LEMMING

J a k o b

A n n a,

sünd. Vettik

* 21. dets. 1848

* 7. nov. 1850

† 5. märts. 1907

† XXXXXXXXXX

Õndsad on need surnud, kes Issandas surevad sest ajast. Joh. ilm. 14, 13.

Kirstult tõstetakse kaas, viimne pilk palest palgesse. Ema nägu on ikka rahulik ja pühalikult tõsine, kuid koltunud nahk on tardunud luukontide ümber. See on vaid petrefakt, mille fotograaf klaasplaadil jäädvustab. Vaikselt ja kannatlikult nagu ta elas, heitis ema hinge. Isa surm oli vägivaldne akt, millega murti paindumata elutahe. Hing hoidis ihust otsekui hammastega kinni, ei tahtnud temast lahkuda. Taganes visalt, protestiga. Ema suri nagu kustub lamp, mille taht nõrgunud kuivaks.

Jälle loetakse ja lauldakse, pajatab ja palvetab lahkunu vend, kes ses leinas kisendab oma hingehäda. Seski kõnes on raske eraldada tehnikat ja maneeeri tõelikust tundest. Tõnis on lugeja palvevend, oma ameti õppinud vennastekoguduses. Lemming toetub puu najale, silmad kiindunud Ilesse, kes puusärgi peatsis nuuksub taskurätti, õlanukid tõmblevad kramplikult. Õemees seisab jalutsis, vahib aineti tühja hauda, nägu tuim ja ükskõikne.

Tuia laskub hauda puusärki vastu võtma, Ojalepa peremees, Puju ja Parilla lasevad kirstu nõõridega alla. Ilse viskab kolm peotäit mulda, ta silmad on kuivad, ta ei nuta enam. Ilmar läheb ja viskab oma kolm peotäit, igäuks lisandab oma andami. Siis asuvad labidad tõhe ja kivid kolksuvad vastu kirstukaant.

Ilse põlvitab hauapeatsis, Ilmar laskub tema kõrvale. Aga ta ei oska palvetada. Loeb issameiet, mõtiskleb iga lauset. „Meie igapäevast leiba...“ sellest pole praegu küsimus, vaid hingepalvest ema haua... Ta koondab oma meeli ja keskendab mõtteid, manab ema elavana silma ette, nagu teda mäle-

tab varasemast noorusest, hellamailt hetkilt. Pingu-
tab kõiki hingelisi võimeid, kuni tunneb nagu puuri-
taks ta rinda, kuhu voolab midagi sisse ja kust hoo-
vab midagi välja. Pea läheb selgeks, süda imeliselt
jahedaks.

Siis katkestab teadlikult selle voolu ja tõuseb
püsti, meel kerge ja rõõmus. Leinajad on kääpa üm-
bert lahkunud, nemad on jäänud kahekesi. Naised
valguvad kalmistul laiali, seistes omaste haudadel,
mälestavad ja kahetsevad kadunuid. Mehed on käris-
tanud sidemed manalaga, vajuvad vestluses maistest
asjadest mööda kitsast rada üle alangu seltsimaja
poole, kus neid ootavad hobused ja eine pärast täide-
tud ühiskondlik-inimlikke kohustusi, tehtud tööd ja
nähtud vaeva.

Ilmar ja Ilse, Savilepa Lemmingute kolmanda
sugupõlve viimaseid liikmeid, seisavad veel kaua sõna-
tumalt perekonna viimses rahupaigas värske kalmu
ümber, kuhjatud kuuseokste, lillede ja pürgadega.
Siis ulatab vend õele käsivarre ja talutab ta üle kal-
mistu, kus igäüks sängitatud mulla alla samas korras,
nagu ta elas maa peal.

Uhkavas puhmastikus marmorristide all raud-
aedades puhkavad lugupeetud ja armsad omaksed
vanemast põlvest.

Hilisemate lahkunute mälestus on jäädvustatud
päevapildiga ristil, kuna leinajate tänumeel on põlis-
tatud metallpärjas, mis tohutumas plekkanumas ase-
tatud risti najale.

Kehvemate alandlikud malmristid on vajunud

längu, nende ümber punetavad männi- ja kuuseokstest pununud vanikud, põimitud kanarbiku ja samblaga.

Moodsamad kääpad samas klassis on valatud tsementkastidesse, millesse vormitud ristikuju õlipuu lehtedega.

Armetumat hauaküngast ehib kilupurk, milles kimp põllulilli.

Halapajude ja raeremmelgate all on hauad maha tallatud, teerajad üle sõtkutud.

Ei risti ega mälestusmärki. Lillede asemel naadid ja pujud põõsastes.

Kunagi on siia maetud vaeseid patuseid, peatsi pistetud kadakane rist, millele ei vaevunud koolnu nimegi kirjutama. Neil inimestel ei olnud elulugu, nende nimesid ei tarvitse mäletada...

Jalgväravgi on siin räätsakili, hinged roostetanud.

Eemal, paplite ja lembrite all, seisab salk inimesi lahtise haa ümber, mehed paljapäi, naised mustades rättides. Kühmus köster ütleb laulusalmi ja üritab viisi, peielised haaravad sellest nagu roostetanud hingedega väravast, mis kriuksub ja käriseb. Leinalaul kostab haledasti ja kriiskavalt halapajude ja raeremmelgate alt.



Kolmekümnesneljas peatükk.

INVENTUUR.

Täna ei ole enam seda, mis eile. Ilm on küll jälle selge ja päikesepaisteline, ent suve roots on murtud, lehed närtsivad. Pilved, maa ja mustmuldki on omandanud nagu nutuse ilme. Ööd on udused, kaste püsib hommikuti kaua.

Muutus pole leidnud aset üksi looduses, vaid ka kodus, Savilepal. Ruumid on tühjad ja õudsed. Ema ei ole enam. Käi kõik toad läbi, otsi köögis, keldris või aidas, ema ei ole. Ilmar pidi hommikul endale läinud sündmustest andma aru, enne kui sai olukor-
rast käsituse.

Päike paistis aeda, läbi lahtise akna kostis pääsukeste elav vidin, õhk kihas nende keeritustest, neid sagis laias kaares akna all. See läbistas Ilmari nagu elektrisäde:

Pääsukestel on pojad väljas! Noored linnud teevad vanade juhatusel lennuharjutusi.

See oli märguanne. Lemming riietus kärmesti ja astus õue. Esko tuli talle vastu, lömitas alandlikult, liputas saba. Tassot ei olnudki näha. Ilmar kordas

ringkäiku, mille eile sooritas lelle Andrese, keda ei lastud kirikumäel lahkuda, onu Tõnise, endise tädi-mehe Puju, Tuia, Ilse ja Parilla seltsis. Käidi aidas ja laudas, tallis ja kuuris, vaadati talu vallasvara.

Parilla oli mures, et kas see kõik tervenisti hoidub alal, onu Tõnis arvas, et peab tegema inventuuri, koostama nimestiku vallasvarast. Salved on tühjad, mõõta ja kaaluda pole midagi, see viljaraasuke kulub igapäevaseks tarviduseks. Ent kari, hobused, masinad, põllutööriistad ja majakraam tuleb võtta arvele. Parilla päris jälle, kuidas lugu sularahaga, lubas seda hankida, kui vaja.

Kõik need asjad osutasid üht ja sedasama: Savi-lepa ei ole enam endine. Olukord on põhjalikult muutunud. Ilmari muretul oleskelul on lõpp.

Eine kinnitas sedasama. Tuia tõstatas küsimuse rehepeksust, mainis kesaharimist rukkikülviiks. Juula kaebas Esko peale, hunt on arust ära, murdnud lamba. Lemming hüvastas Tuia kavatsuse, tellida peksu-masin ja Seervand hakaku vedrutama, ise tõusis otsus-tavalt lauast. Esko piilus peretoas laua alt, kui ta tuli kuurist piitsa ja sedelgarihmaga. Urises, kui talle rihma kaela seoti, ent sai piitsaga nihvakuid, mis murdsid ta vastupanu. Kuriteo paigal, kisutud lamba raipe juures, ta sai oma nahatäie.

Siis Lemming käsutas Hilda ja Tuia endale appi, näidatagu talle kõik varandus, mis talus olemas, too-dagu kõik kilu-kolu ette. Ise käis ühest ruumist teise, suur poogen ja pliiats käes, kirjutas põlve peal ja seinajal. Tuhnis läbi lakad ja pööningud, hingas tolmu, kattus tahma ja ämblikuvõrkudega. Loendas

majakraami, köögi- ja sööginõusid, hobuseid, lehma, sõidukeid, atru, äkkeid, niidumasinaid, hobureha ja kõik, mida õuel või kuuris iganes leida.

Tutvus alles nüüd Savilepa varjukülgedega. Need olid igapäevased väikesed asjad, tolmused ja tahmased, porised ja reaalsed, millega taluinimene tegeleb, temal ei ole mahti ilutseda ega uneleda. Siis tuli rehepeks, masin aeti õue, viljakoormad voorisid väljalt, terakotid tuli toimetada aita, aganad, põhk ja sasi koristada kõlgustikku, küüni ja lakka. Need tööd tehtud, võis endalt riisuda tolmunud vatid, kümmelda ja istuda kirjutuslauda.

Saadameist ei teadnud Tuia ega Hilda, andamid tehti kindlaks. Võlakohustused olid Tuiale teatavad niipalju, kui ta nendega otse seotud. Tuli uurida ja eritleda kõik paberid, mis sahtlites ja kappides vedelised, enne kui tekkis mingi ülevaade pangalaenudest, tasumata palkadest ja muist väljaminekutest. Tulusid peale harilikkude sissetulekute polnud näha. Talunduse õige nägu hakkas selguma. Pärija osutus seisundis, mis talt nõudis aruannet iseenda kohta.

Isendlikud õigused asetada kindlasse vahekorda ühiskondlikkude kohustustega. Koostada bilanss, milles aktiva head ja passiva vead oleksid tasakaalus krediti- või deebet-saldoga, näidates ülejääki hüvede või pahede poolel. Riigimajanduse pearaamatus selgitada Ilmar Lemmingu conto nostro ja loro: mis tal saada teistelt, ühiskonnalt, mida võlgneb neile, seltskonnale. Emba-kumba: kas täieõigusliku kodanikuna kehanduda riiklikku organismi või maksujõuetuna elatuda neist raasukestest, mis ühiskonna laualt langevad.

Kummast motiivist, mille alged temas idanevad, laenata põhitoone isiksuse meloodiale, vanapagana või kavalantsu omast? Inimese sotsiaalsed kalduvused põhinevad psüühilistel eeldustel, psüühilised eeldused olenevad füüsilistest omadustest, pärivusest ja ümbrusest. Karakterit saab muuta, kui temas kätkeb selleks jõulätteid. Muidu peaks ümber sündima. Aga ka taaskehastuse teooria põhjal inimene sünnib teatud konstellatsioonis nende omadustega, milleks ta eelmises elus loonud eeldusi.

Savilepa Lemmingute lugu on lõpul. Viimane võsu, Ilmar, on siirdunud linna. Ümberistutatud puu vajab juuremulda taimelavast, selle ammendamiseks peab jääma mingi side. Vanapagana ja kavalantsu motiivid on mõeldavad nii maal kui linnas, aga need on äärmused, mis ei sobi asjaomase hingelaadiga. Neist tuleb valida keskmised, mis lähtuvad „punktist vastu punkti“ ja arendada kummagi meloodilist liini iseseisvalt ja kooskõlas. Vanapaganale on soodsam kõlapind maal, kavalantsul linnas.

Jumalaga siis, Hilda. Sina jääd maale, mina lähen linna. Seal avanevad uued põhivaated. Tänavate asfaldi sile bituumen, hommikuses kastes või vihmast märg, läigib päikesepaistel puiestee roheluses, mille vahelt paistavad moodsate ehitiste fassaadid, graniit, raudbetoon, paas ja klaas. Haljad käepidemed ustel. Aiavõre sissekäigu kõrval. Niidetud muruplatsid, pügatud puud, ilupõõsad. Lilled lavades, vaasides, aknasimsidel. Aiamaja vaiksel põikuulil, palmid ja kummipuud värskelt võõbatud tubades, avatud aknal Inge.

Rõdu ägas rohke õunasaagi all. Põuas kasvanud vili ei püsinud puul, sadas maha, Ilmar ja Hilda nopisid neid hommikuti: ilusamad korjati korvidesse, vigased viidi kööki, ussipuru sigade ette. Aeda ilmus asjatundjaid, kes Savilepa hüvedest olid huvitatud. Tihane vahtis uudishimus aknast sisse, porr mõõtis ilupuude tüvesid alt üles, rähn koputas vanu õunapuid nagu vilunud maja-arst. Pasknärid käisid mitupuhku usutamas, aga koerad kihutasid nad õuelt, enne kui päritavast talust jõudsid nokata oma „mõeldavad osad“.

Siis tuli Sõster, leidis Lemmingu pabereisse süvenenud ja küsis, kas ta ei saaks kuidagi abiks olla. Lemming tänas, on juba lõpul, palus aga külalise lõunale; igatses Ivaste uudiseid kuulda, muide kuidas selle Puguani eesõiguse omandamisega õieti lugu on. Sõster oli nõus Puguani normaaltalu üle võtma ja asja nii korraldama, et vana Taavet ei tarvitseks minna hulkuma. Kuid asjal oli oma konks. Tal ei ole õiget perenaist ja majapidamine muutub veel raskemaks, kui laieneb.

„Tähendab: naist on tarvis,“ järeldas Lemming.

„Perenaist on, jah, tarvis,“ möönis Sõster. „Aga sel asjal on jälle oma konks.“

„Igalpool need konksud,“ imestas Lemming.

„Jaa. Muidu on kõik hästi. Majandus laieneb iga aastaga, kuid ühes asjas ei ole mul edu — naistega ei vea...“

Paluti lõunalauda. Hilda vabandus, tema ei saa ühes süüa.

„Kartulid on tänavu toredad,“ kiitis Sõster. „Meil on nad head, teil veel paremad.“

„Need ei ole kartulid, vaid valged roosid,“ arvas Lemming. „Näete, nii kui pakatanud õienupp... Mis on selle konksuga naiste suhtes?“

„Selle konksuga on paha lugu,“ tunnistas Sõster. „Teie olete ka alles poissmees.“

„Minu majapidamine ei kannata naist. Oleksin ma põllumees, siis loomulikult ka naisemees.“

„Mina ei usu seda teooriat, mis vähest abielluvust seletab ainult puhtmajanduslike põhjustega,“ väitis Sõster. „Miks siis jõukad vanapoisid ei nai? Kas või näiteks mina... Vallaliste protsent meie rahvas on erutavalt kõrge. Seks peab olema hingelisi või tõulisi põhjusi. Meie rahvaarv ei kasva, ennemini kahaneb. Surevus võrreldes sündivusega on liiga suur. Mis meist niiviisi saab? Kaua me suudame oma positsioone siin pidada?“

Jätame selle ebakohase kõneaine lõunalaual, oleks Lemming tahtnud ütelda, see takistab maolima nõristust. Aga peremehena tal polnud selleks õigust. Katsum sellest üldistes lausetes pääseda. Tähenas vastumeelselt:

„Igal elaval organismil on oma iga: rakul, inimesel, sugukonnal, rahval. Üks kasvab täis, areneb lõpule ja sureb. Teine astub tema asemele.“

„See on üldine tõde,“ jätkas Sõster. „Aga kas teiesugune filosoof ei ole tegelenud meie erijuhtumiga?“

Lemmingu nägu muutus veel tõsisemaks, ta sõi puhu vaikides.

„Kas ma selle küsimusega tegelenud, küsite. Olen. Kui eestlane ja kui Lemming. See nähtus, mis ilmneb kogu rahvas, avaldub eriti teravalt meie suguvõsas. Ma olen üldise olukorra eritelust jõudnud oma perekonnaloole uurimisele. Millised tegurid siin mängus, seda ei tea ma teile täna veel ütelda. Igatahes pean konstateerima, et Lemmingud surevad välja.“

„Annussaare Jüri,“ tuletas Sõster meeles.

„See on vanem liin. Siugumetsa Andresel ei ole ka meespärijat, ainult üks tütar. Pojad surid kodus ja hukkusid sõjas. Savilepa lugu te teate isegi.“

„Teie peate küll abielluma... tingimata...“ nõudis Sõster. „Miks te ei naitu?“

„Mina abiellun... esimesel paremal juhul. Aga kui see kusagil teisiti on otsustatud ja kirjutatud, taevatähtedes või peopesas, siis jääb see ainult kavatsuseks. Ma pole enam nii noorest perekonnast, kelle liikmeil jätkub vahvust oma saatust kahevõitlusele kutsuda ja selles kangelasena langeda...“

„Saatus on tühipaljas ettekääne ja juhuseks pole muud vaja, kui ainult natuke armastust ja vastastikust sümpaatiat. Kui seda ka ei ole, siis on lugu täbar. Mina vist ei oska armastada... Kas teie oskate? Neiu Hilda õpetas mind küll sõstratest veini valmistama, aga kuidas Sõster käärima panna, seda ta ei ütle. Tunnete teie seda retsepti?..“

Lemming muigas.

„Retsepti ma võin teile ju anda, aga ained peavad teil omal olema...“

Sõster varus endale reservatsiooni:

„Kui see ei eelda mahlu, mida minu näärmed ei nõrasta...“

„Armastus on nagu noor vein. Ta peab sisaldama tarviliku annuse suhkrut ja oma jao hapet. Talle peab lisandama kultuurpäarmi ja laskma käärida. Ses osenduses armastus areneb rüüpeks, mis on kange ja joo-vastav nagu vana hea vein.“

„Ärge unustage üht — viinamarju...“

„Marjad on muidugi oluline osis. Aga viinamarjad meie kliimas hästi ei edene. Me peame lep-pima sõstratega.“

„Sõstratest ei saa head veini. Hapud. Nõuavad palju suhkrut. Kelle neerud seda taluvad?“

Sellega lõppeski see jutt rahva vähesest sigivusest, abielust ja armastusest. Lemming vajas värsket õhku ja liikumist, läks Sõstrit saatma. Jalutas ligemaile Ivaste asunduseni, teel kohtasid Puguani. Vahtasid sõnalausumata vastastikku käepigistusi. Siis küsis Lemming:

„Kuidas on teie papa tervis?“

„Papa... Papa on imelik. Ma ei saa temast lihtsalt mitte aru. Enne ma arvasin, et ta seda ei ela üle, et ta ise paneb käe enda külge. Aga nüüd ma seda enam ei karda. Aga tema mõistuses ma kahtlen. Ta näeb viirastusi ja unes kõneleb Salmega. Ta nõudleb olevat Salmet näinud, Salme riided nõretanud veest...“

Sõster tegi jubedusetundest kärsituma liigutuse. Lemming ei lausunud midagi. Eneseteadmata pääsis talt ohe. Puguani jatkas:

„Ehk tuleksite teie ja räägiksite temaga. Te olete võõras ja oskate seda paremini.“

Lemming kõhkles. „Täna mul pole seks aega ega tuju. Aga homme või ülehommema lähem posti otsima, siis astun teie poole sisse. Kuid ärge seepärast erutage. Ootame rahulikult asjade arenemist. Mis te minust arvate, olen ma täie mõistuse juures?“

Puguani vaatas hämmastuses enne Sõstri, siis Lemmingu otsa. „Ma arvan,“ rõhutas ta, „nii ootamata kui see küsimus tuleb.“

„Mina nägin ka teie õde sel silmapilgul, kui ta uppus... Ma ei tea kindlasti, kas ma olin tukastanud või olin täiesti ärkvel.“

„Mis te nüüd... ärge'nd pajatage selliseid õudusi...“ protestis Sõster.

„Kas teie...“ viiksatas Puguani. „Kust see tuleb, et mina ei näe midagi, või teine, kolmas? Härra Sõster vististi ka seda ei usu.“

Sõster raputas ägedasti pead. „Mina ei näe ega usu. Aga see on vististi jälle nahaküsimus...“

„Mis nahaküsimus?“ päris Puguani.

„See käib minu pihta,“ seletas Lemming. „Kui ma olin väike, siis ma hirmsasti kartsin kõdi... õieti veel praegugi. Minu üle heideti nalja, mul olevat nahk nagu neitsil. Muidugi oli mul piinlik. Aga nüüd ei häbene ma seda enam. Miks ma peaksin häbenenema, kui mul on seljas glacé, teistel aga juhtnahk...“

Puguani vaatas küsivalt ühe otsast teise otsa ja katsus naeratada. Lõppeks Sõstergi muigas. „Aga millega te seda siiski seletate?“ küsis ta tõsiselt.

„Isikliku kontaktiga nähtava ja nägija vahel.“

„Kas teie ise seda usute?“

„Kui ma vastaksin „jaa“, siis oleksin teie silmis ebausklik või hull. Ütleksin ma „ei“, siis oleks mu isiklik au päästetud, aga asi ise mitte. Liiatigi poleks kumbki vastus küllalt täppis. Mina oma ihu-silmaga pole õieti kunagi näinud „vaime“ või „nägemusi“, kui selle väikese juhtumi luudame. Uskuda paratamata seda, mis teised ütlevad olevat näinud, ei saa alati; mõnikord kahtled selleski, mis oma silmaga oled näinud. Kuid ma olen veendunud: see maailm pole mitte ainult see, mida me oma meeltega peirime, või isegi, nagu ka tõendatakse, ta pole üldse see. Inimeses on võimeid, mis enamikus veel täiesti magavad. Neid pole arendatud. Inimkond on omas üldsuses kehaliikult ja materiaalselt kasvanud kiiremini kui tema hingelised jõud. Aineliste huvide taotlusel hinge-areng on jäänud kängu. Rahvad haevad uusi asumaid, ent inimhinges on veel maakondi, millised täiesti uurimata... Meie alateadvuses uinub varandusi, mille avastus avaks uusi võimalusi ja väljavaateid, mille ulatust praegu ei näe üle...“

Puguani ja Sõster vaikisid, esimene passiivse koolajana, teise protestivaim koondas oma jõude vastupanuks uutel positsioonel. Aga enne kui alata võitlust elu ja surma peale, ta esitas ultimaatumid.

„Teie usute siis tõesti?“

„Faktid on olemas, minu uskumatusest nad ei saa olematuks. Neid ei eita enam nõndanimetatud täpsate teaduste esindajadki. Ennemalt tembeldati esijärgu õpetlane, kes tegeles nende asjadega, lihtsalt napakaks, spiritistiks, nüüd nad juba tohivad avaldada

oma uurimistetulemusi, ilma oma nime määrimata. Küsimus on vaid meetodist. Vaimsed ilmuvused avalduvad teisiti kui ainelised. „Neid peab vaimliselt ära mõistetama,“ ütleb apostel. Mõõdupuu, kaal, mikroskoop ja fotoplaat siin vaevalt viivad sihile...“

„Vabasurm on viimaks veel kõige õigem,“ arvas Puguani. „Nii jõuab kõige ennemini teadvusele: kas on veel sealpool hauda midagi või pole mitte midagi.“

„Ja kuhu te ruttate?“ võõristas Lemming. „Kas teil aega ei ole?“

„Elu on mõttetu... mis me siin maailmas vireleme...“

„Ärge virelege, elage! Õppige elama. Elu ei vasta teie kujutelma, filmi, mida näete kinos, sellest pettumus, loidus, ükskõiksus. Põrkate tõelikkusega kokku — hingeline katastroof. Süüdi on maailm, kõik muu, ainult mitte teie ise. Siit „vabasurm“, enesetapp. Elu pole alatine õnnepõli. Elu on treening. Ärge nõudke kõike elult, andke ka ise midagi. Surra on ikka aega. Elada on vaja.“

Elurõõm, mis Lemming teistele püüdis sisendada, haaras sel silmapilgul ta enda; ta ei püsinud enam, sirutas käe ja käänas kannalt ümber, nagu oleks tal suur rutt. Teotahe kääris ja kohus ta soontes, kiheles lihastes ja kihutas kiirel sammul kodu poole. Kui ta korraks tagasi vaatas, nägi Sõstrit ja Puguani ikka veel keset teed seisvat, pead norus. Lemmingu südant täitis mingi seletamatu õnnetunne, meel oli kerge ja rõõmus. Ei kärsinud toas, pärast õhtusööki astus õue imetlema augusti-ööd.

Horisont nagu liinealiga veetud üle lagendiku. Läbi tuhkjate pilverankude nagu nõestunud lumehangede sõõrdus ihmjat valgust. Jalakad sirutasid oma kaharate võrade siluetid vastu helendavat taevakaart, vahtrate saledad varjud venisid pikalt üle muru. Puudeladvad kohisesid, kulurohi sahises põõsastes.

Silmapilguks vilksatas kuu hõbepale ja seletas rohu-udemeid maakamaral. Tuul tuhistas puudeladvus ja põõnutas kulurohus. Rabarberi lopsakad lehed õõtsusid eksootilistes mõõttudes aiapeenardel.

Pilved laskusid madalamale. Ilm hämardus. Tuul paisus, kohises veenvalt ja ähvardavalt. Sagis ja vint-sutas akaatsiat nagu pilliroogu. Ent akaatsia vängutas rangelt pead.

Pilvekambad ruttasid kuhugi, tuul nende kannul, veeretas ja rullis neid nagu vahutavaid voogusid ulgumerel.



Kolmekümnesviies peatükk.

GOOD BYE!

St. Bernhardi koer najatas pea käppadele ja piilus altkulmu oma noort isandat, kes istus rõdul hispaania pilliroost tugitoolis, paberileht põlvil, millelt tema poole pildus silmavilkeid, kuna ta käsi seejuures alataasa sirgeldas.

Mylord ei olnud koolis käinud ega joonestust õppinud, tema oid vaid taipas seda, et peremehe tähelepanu oli kiindunud temasse: vaatas teda hea silmaga, ise muheles ja mõnules, vilistas tasakesi, see tema isand ja noor sõber.

Hans Puguani oli Mylordi üle uhke. Selles oli tõugu ja tüüpi, karakterit ja iseteadvust. Karjakrantsid ei sallinud teda silma otsas. Nad oleksid ta purenud surnumullaks, kui nad oleksid tohtinud lähemalt kui kolme sammu tagant klähvida, ent seda Mylord ei võtnud teatavaks. Need karvanässid olid temale kui õhk, kõige rohkem kärbsed, keda napsatakse, kui nad tikuvad kasukakarvadesse.

See oli tõusiku uhkus, Puguani oivles seda isegi, koera õlul kehkida, kui ta jalutas põllupeenart pidi

üles või tuli maanteed mööda alla, ikka see puhastverd aristokraat kaasas. Ent praegu oli see kujuri loomisrõõm; joonis õndus, koera targad silmad jälgisid tema toimingut läbinägevalt ja arusaavalt ka jäljendis.

„Liisil on ka koer,“ muheles Hans. „Õieti on ta nimi Alice ja koer on Elli oma. Väike mustavalgekirju karvanuustakas! Kui Alice näeks Mylordi! Kui ta üldse oleks Ivastes, näeks, kuidas kujur Hans Puguani elab ja töötab. Nad käiksid kahekesi jalutama, Hans maaliks, Alice tema kõrval keerutaks oma roosat päevavarju. Või nad mängiksid pargis tennist või teeks saalis muusikat...“

Puguani kujutles Alice Oja siia peddigrohr-sohvale. Elunäitelaval ju ka esinetakse edukamalt pealtvaatajate juuresolekul. Kui neid ei ole, siis mõeldakse nad. Arvustajad meelsamini luudetakse mängust ja Hans Puguani ei tuletanud silmapilgukski oma lahusnaist Agnest meele.

Läbi tubade lähenes samme, kuuldus isa häält. Hansule meenus õnnetus, mis nende maja tabanud. Ta häbenes veidi oma kergemeelsust. Salme on vaevalt mullapõues ja tema mõtleb juba oma iharaid mõtteid.

Uks avanes ja isa kõrge kuju, vesti väel, lai õlgkübar peas, ilmus rõdule. Ta lees rahulikuna. Mylord käänas pead ja liputas saba. Siis tõusis maast ja urises. Nuusutas vana Puguani ja vahtis ukse poole. Sealt järgnesid Sõster ja Lemming. Esimest tonkas korraks ninaga, viimast vaatles ja imetles suuril silmil.

„Ma tõin sulle külalisi,“ tähendas Taavet. „Mind palun vabandada, ma pean minema töö juure tagasi.“

Lemming patsutas ja silitas koera laia pealage, see vaid õiendas koonu. Siis langes ta silm joonistusele. „Tore! Vaata, niisugust asja ma tahaksin saada: algupärandi või koopia.“

Sõster jooksis silmega rõdul ümber. „Ma olen esimest korda teie ateljees. Pean ütlema, siin on huvitavaid asju.“

„Ma pole ju kaua enam midagi teinud. Need on kõik alles esimesi katsetusi,“ vabandus taidleja. „Võtke istet. See seal on mu kogu tänavune voos.“

Osutas suurele lõuendile, mis poolvalmina asetses molbertil. See tahtis olla värvirõõmus näopilt lihavnevast daamist lillas, spaniel kaenlas, kaktuse jumikas potiga ümaral laual, millele nõjatus parem käsi.

„Ojalepa Elli!“ hüüatas Sõster üllatanult.

„Neiu Oja elusuuruses,“ rõhutas Puguani iseteadvalt.

„Preili jääb nüüd maale,“ teadustas Sõster.

„Ma tean,“ kinnitas Puguani. „Ahvenson laskis enda maha.“

„Kes see Ahvenson õieti oli?“ küsitles Lemming.

„Üks suur spekulant ja marodöör...“

„Ma mõtlen, mis ta enne seda oli?“

„Käsitöeline: lukussepp või rätsep. Või koguni lihunik, mina kindlasti ei tea. Sõja ajal hakkas äri-meheks. Siis angeldasid ju kõik.“

Lemming noogutas pead. Siis pajatas:

„Ma kõnelesin teie papaga.“

„Noh?“

„Ma ei ole ju psühhiaat ega metapsüühik. Või parapsühholoog, nagu neid ka nimetatakse. Aga see on igale selge, et see sündmus teda tugevasti vapustas. Muidu jätab normaalse inimese mulje. Igatahes pole põhjust pahemat oletada. Ma katsusin ta meelt lahutada, rääkisin talle ilmast ja maast. Minu baromeetriloo üle ta isegi muigas.“

„Täitsa normaalne,“ kinnitas Sõster. „Kui need vaimunägijad on kõik sellised, siis ma ei oska midagi ütelda.“

„Ehk toibub,“ avaldas poeg lootust.

„Nii,“ päätis Lemming. „Ja nüüd, kui me selle peni asjus ei lepi kokku, siis lubage enesele soovida head tervist.“

„Ostke see portree,“ viitas Sõster peaga. „Meie tulevane madam Pompadour.“

„Tulevane või minevane, mina ei ole õuekonna inimene. Kõige parem, kui ta jääks Ojalepale pere-naiseks. Vanemad on juba väga armetumad.“

Puguani kõhkles joonises, mis polnud veel täiesti valmiski. Meeleldi võtaks selle ise kaasa, kui lahkub Ivastest. Aga olgu, raha on raha!

Lemming märkas seda enesevõitlust ja tähendas, et kujur võib selle ohvri panna tema arvele. Puguani tuli sest üpris rõõmsaks.

„Ma kolin varsti linna,“ pahutas ta. „Ehk leian seal mõne pomu, keda veel pole pokri pistetud või kes end pole maha lasknud. Jäädvustan ta rumaljultunud molu ja sõidan Itaaliasse. Ega te ei tea, kus Pincellit nüüd võiks näha?“

„Keda?“ Lemming jahmatas.

„Luigi Pincellit, itaalia maalijat XIX. sajandist, seda endist kitsekarjast Abruzzist, kellest toona rääkisite.“

„Ah, seda... Ma ei mäleta, kas ta nimi oligi Pincelli... Ma ei tea ka kindlasti, kas ta oligi Abruzzist. Sama hästi ta võis olla piemontlane, lombardlane või toskaanlane.“

„See on ükstakõik. Tähtis on vaid see, et ta on tunnustatud kõige modernsemaks maalijaks. Ja et ta käis oma rada, kuulumata kuhugi rühma või kooli. Ja et ta mingit senist voolu ei esinda. Ning kõiki maali vahendeid võrdse meisterlikkusega käsitas.“

„Ma ütlen, ma ei ole veendunud, kas kõik need andmed kanduvad sellele... Luigi Pincellile. On teisigi sarnaseid... Võimalik, et ma olen vahetanud nende nimed, seganud omadusi, mida siit ja sealt lugenud kokku. Aga niipalju on kindel, et sääraseid maalijaid on olnud ja neid sünnib tulevikuski.“

Puguani vahtis hämmastuses Lemmingu otsa. See ei andnud talle aega toibuda, ulatas käe ja ütles:

„Elage hästi! Palju edu pealinnas. Ja head teed, kui lähete matkale, Canberrasse ning Florentsi...“

Paul Sõster tuli kaasa. „Ma tulen, saadan teid. Te sõidate nüüd ära, ega tea millal jälle näeme.“ Tal näis midagi südamel kipitavat ja pärast lühikest pausi ta võttiski uuesti sõna. „Te lähete nüüd linna, katsume neile parteidele mõjuda, et nad kord jätaks selle karjapoiste tembutuse, — kivikuningamängu.“

„Kivikuningamängu?“

„Nojaa, te teate: igauks tikub kivi otsa ja tõrjub teisi tagasi. See, kes parajasti kivil, on kivikuningas,

teised all „sitalusikad“. Seda mängitakse ju Riigikogus kogu aeg.“

Lemming noogutas. „Nii see on... Aga ega mina pole mingi nuiamees.“

„Te ei ole nuiamees, sellepärast hoiatage neid. Muidu tulevad nuiamehed.“

„Keda ma hoiatan: Põllumehi? Rahvaerakonda? Tööerakonda? Asunikke? Sotse?“

„Küllap leidub igas erakonnas mõni mõistlik mees. Rääkige nendega!“

„Nimetage nimesid.“

„Minu pärast või Tohmanniga... Vaglarauaga... Ütelge neile, et kui nad muud ei oska mõtelda ja ütelda kui: mina kivikuningas, sina sitalusikas, siis me võtame matrid kätte ja peksame nad laiali...“

„Teie peksate?“

„Mina kah. Olen ennegi palja käega läinud bandiitide vastu ja kihutan ka selle bande Toompealt minema...“

„Ei teie üksi palja käega kihuta kedagi.“

„Üksi ja palja käega muidugi mitte. Aga meil leidub veel küllalt mõistlikku elementi. Rahvatuum on üldse poliitiliselt alles terve. Ainult tema esindajad ei kõlba mitte...“

„Kes neid valis?“

„Kes neid valis? Te teate ju, kuidas neid valitakse!“

„Ja mis mina sinna saan parata?“

„Teie selja taga seisab väliskapital. Ma imestan, et üldse veel leidub inimesi, kes julgevad oma raha meie maale paigutada. Siin ei saa ju töötada. Varsti

oleme niikaugel, et võib korduda esimene detsember. Me ei tea ainult, mis kuupäeval ja kust poolt ta tuleb. Ja millised on ta tagajärjed...“

„Diktatuur?“ küsis Lemming.

Sõster ei vastanud muud kui:

„Kas me selleks võitlesime iseseisvuse, et need tohmannid ta oma poliitilises totruses ja saagi-ihas mängiks maha?..“

„Ei, härra Sõster,“ lausus Lemming. „Seda ei ütle ma neile mitte, et te neid diktatuuriga ähvardate. Mul oleks kahju teie majapidamisest, mida te aeva laiendate... Arutame asja omavahel. Ütleme, et nuiamehed käisid Toompeal ja löid seal laadapoed uppi...“

„Seda tuleb teha... varem või hiljem...“

„Hüva. Ja teie olete diktaator.“

„Riigivanem. Aga tõeline, mitte ainult nimeline.“

„Riigivanem, hüva. Ja mis te teeksite?“

„Seda, mis riigivanema kohus: valitseksin maad ja rahvast.“

„Valitseksite maad ja rahvast. Aga kuidas viisi?“

„Ise teen ja ise vastutan. Ei veereta süüd mitte partei keskkomiteede ja komisjonide kaela.“

„Jumala üksi?“

„Mispärast üksi?.. Mul oleksid ministrid valit-suses ja asemikud maakondades — maavanemad, neil oleksid oma abilised — vallavanemad, rahva otsesed esindajad. Vallavolikogus oleksid kõik kihid esin-datud. Üle maa kõik kutsed organiseeritud. Minu staap, valitsus, töötleks seaduse eelnõud, milleks asu-tused esitavad aluseid ja kavu. Nad hüvastataks min-

gil üldisel „kaigul“, parlamendis või kõikide kutsete ühishõukogus, seda näitab praktika...“

„Tähendab: teil oleks tarvilik kaader asjatundjaid, erapooletumaid jõude. Kust te need võtate?“

„Sealt, kust leian. Teid, näiteks, palkaksin jälle riigiteenistusse. Ma annaksin teile isegi välisministri portfelli. Aga sel ajal on jälle oma konks...“

„Jälle see konks!“ pahandas Lemming. „Milline siis nüüd?“

„Teie usutunnistus. Dr. Jott rääkis mulle sellest. Kui see on teie veendumus, siis ma ei tea, kas meie riigi julgeolek teie käes oleks kindlustatud.“

„Siis mõni teine, kes ilma tõlgita asju ajaks. Vahelträäkija kaudu tekib arusaamatusi, nagu vene kohtutest veel mäletame. Meie välispoliitika põhi-jooned on selged ja kindlad. Jääb neid vaid teostada.“

„Mina suunaksin nad enam põhjapoole. Pooldaksin rohkem Skandinaavia orientatsiooni.“

„Idealist. Poliitik peab arvestama reaalseid olusid ja fakte.“

„Nagu seda on veri. Soome veli kuulis juba hallis minevikus verehäält, aga hilines. Toona tuli õigel ajal. Meie praegused liitlased tulid meile ühes välisvaenlastega kaela...“

„Aga Kaupo, esimene kadakasaks?“ hüüdis Lemming.

„Kaupo oli erand,“ arvas Sõster. „Lätlased on meile võõrad tõuldasa ja veel rohkem iseloomult. Mis liit se on: üks juhm ja kohtlane, teine kergats ja petis?.. See on nagu vanapagana leping kavalantsuga...“

„Abielus öeldakse vastandid kõige paremini sobivat... Ja poliitilisi abielusid sõlmitakse isegi sarviku vanaemaga. Te tunnete minu „usutunnistust“, millest doktor Jott teile rääkinud?.. Asetuge minu nahasse. Kuid nii hull see asi ei ole. Ma vaatasin hiljuti Läti-Eesti maavõistlust jalgpallis. Ja ma pean ütlema, et meie publik ei olnud võõraste vastu mitte väga viisakas. Kõnelemata spordivaimust, mille juhtsõnaks on fair play...“

Sõster ei lasknud end segada: „Vabadussõjas tüsiasid meid jällegi. Esiteks ei tunnistanud sõlmitud lepingut, siis nühhkisid meid piiriga ja lõppeks võtavad meilt veel Võnnu lahingu!..“

„Esimesel novembril 1923 kirjutati Toompeal, Kiriku plats nr. 1, leping alla, millega kustutati kõik vanad arved. Need aktid on kapis, kattunud tolmuhaibuga, jätke nad sinna... Tänapäevane lätlane ei ole lätlane anno tuhat kakssada ja — mis me ütleme? — seitseteistkümmend. Lätlaste suhtumine nii meisse kui sakslastesse XIII sajandi algul oli täiesti loomulik.“

„Loomulik, loomulik,“ osatas Sõster ja noogutas peaga.

„Võtame asja oluliselt...“

„Võtame oluliselt,“ nõustus Sõster.

„Kui te loete lätlaste eneste kirjutatud ajalugu, siis kuulete, et neil olnud muiste oma jumalad, — te võite neid ka puuslikkudeks nimetada, — oma vürstid ja suurvürstid. Rassiliselt nad olid sama aaria tõugu, mis vallutajad, seega ka psüühiliselt sugulased. Järelikult neid ähvardas vaid hädaoht, et nende jumalad

ja vürstid tagandatakse ja asendatakse germaanlastega. Institutsioonid ise jäid alles. Meie selle vastu ei tunnistanud enne ega salli nüüdki vürsti eneste seas. Jumalaid meil ei olnudki, kogu loodus oli meie jumal...

Praegu tunnistame mõlemad protestantismi, mis meile jätab individuaalse vabaduse uskuda nagu tahad, või üldse mitte uskuda. Need seitsesada aastat on lätlasi samuti masseerinud ja vorminud nagu meid, me oleme saatusvennad ühtlases geopoliitilises asendis. Järelikult meid ähvardab ka tulevikus ühine hädaoht. Ja see asjaolu on otsustav. Minust ei saa välisministrit teie kabinetti. Mina pooldan senist orientatsiooni. Lai dživo Latvija!“

Sõster peksis hajameelselt kepiga takjapäid. Kui Lemming ikka vaigis, vaatas ta sellele otsa ja lausus:

„Palun, jatkake. Arendage oma mõttekäiku edasi, ma kuulan ja kaalun. Vahest kutsun teid siiski oma kabinetti. Teie isiklik veendumus lõppeks ei puutu minusse. Minule on tähtis vaid maa ja rahva julgeolek.“

„Ma ei soovitaks teile kogu oma programmi rajada sellele fiktsioonile. Millal oli meie maal julgeolek? See on seisev vesi, mis sigitab vaid limukaid, vingerjaid ja vetikaid. Meie kesksed maa- ja kihelkonnad muiste olid vaenlastest varjatud. Hea põllumaa, rahvas elas jõukasti. Aga mis teab neist ajalugu? Kroonikad kõnelevad ääremaiste rahvaste tegudest, kes asetsesid alatises hädaohus. Sellest hoolimata on nad praegugi vitaalsemad kui sisemaalised. Järvakas

Fählmann oli andekam, aga virulane Kreutzwald sitkem.

Ei. Meie peame olema teadlikud, et meid alatasa varitseb hädaoht. Me elame kärestikus, kus elutsevad lõhid ja iherused. Sellepärast olgem valvel, julged ja vaprad! Enesekaitseks relva haarata ja käsitada, see on kodaniku suurim vabadus ja au. Meie maa on lahti tuultele, mis puhuvad igast ilmakaarest. Need toovad ikka värsket õhku, mis karastab. Julgeolek ahju taga hellitab ja teeb lodevaks. Me tunneme ajaloost neid tunge, mis meie kohta avaldatud. Nende vastu peame end ka tulevikus varuma.

Suured rahvad on ekspansiivsed nagu gaasid, mis taotlevad ruumis levida. Nad nõudlevad enestele kohta päikese all, upitavad oma prestiiži ja kuulutavad vähemaile oma usku. Usundite sisu muutub, aga mitte ajed neid levitada. Ei ole mingit tagatist, et ühel kurjal päeval ei tulda meile jälle uut usku kuulutama ja meid sellest, mis kord peale sunnitud, „ümber pöörama“. Loodus ei salli tühjust, ajalugu ka mitte. Biokratism on meie ajastiil. Me teame, mis meid ootab ja mis meil teha.“

„See käputäis neis tungides ja ajedes teiste suurte vahel...“ norutas Sõster.

„Keegi ei tea poliitiliselt homset ilma ennustada. Tänaestest, eilsetest ja tunaeilsetest tähelepanekutest aga teame üht: Sündmuste tulemus ei ole kunagi üksikute jõutegurite üldsumma, nagu akord ei ole ühinenud helide summa, vaid midagi uut, tervikut. Selle põhjal võime oletada, et ka rahvaste ja riikide saatus ei kujune alati nii nagu tahetakse, ei saavu-

tata seda, mida taotletakse. Nii siis, mitte paberlikke tagatise, vaid murdumata meelt! Meie juhtsõna olgu: Alati valmis!“

Sõster virgus nagu unest. Sirutas Lemmingule käe ja hüüdis:

„Käsi! Ma teen teile ametliku ettepaneku, kui portfelligid on juba minu käes jagada. Esiotsa on meil päevakorras sisepoliitiline küsimus: kuidas jõudusid koondada, et ametkonnad üle võtta...“

„Seda arutage juba oma siseministriga,“ naeris Lemming. „Mina esindan väliskapitali, minul ei kõlba maa sisemistesse asjadesse segada...“

Sõster lõi käega. „Tont teiega! Elage hästi ja palju õnne uues ametis! Loodan, et te jääte ustavaks põhimõttele: Eesti mees, su mehemeel, pole mitte surnud veel!“

„Täna! Aitäh teie abi ja osavõtu eest minu leinas! Olge terve!“

Sõster käändus minema. Lemming kuulis veel selja tagant tema hüüdu:

„Näe, milline rodu pääsuke! Mis parlamenti need siis peavad?...“

Lemming vaatas tagasi. Pääsukesed istusid telefonitraadil korrapärastes ridades, nagu noodid heliredelil; vaiksed ja mõtlikud eneste pidulikes mustis saterkuubis. Mõni vidistas omaette, teised sagisid lennelda. Aga see võis ka olla katkenud riba mõnest raamatust mingis tundmata keeles, millest silm seletas vaid lühemaid ja pikemaid sõnu, mis vastupidi tõmmatud kommadega olid eraldatud.

„Ma arvan,“ tähendas Lemming, „et teilgi poleks midagi sellise parlamendi vastu, kus nii rahulikult asju arutatakse... Pigemini see on korporatiivne kord; sündikaadid hierarhiliselt järjestatud, ühed ülemaal, teised alamal...“

„Aga kes on need, kes vastupidi istuvad — kõnelejad või oponendid?“

„Juhid, loomulikult...“

„Neid on aga ka õige palju...“

„Igal rühmal oma... Aga nali naljaks, see on tõesti pääsukeste konverents, kus nad oma ühiskondlike asju arutavad, praegu on muidugi reisikava päevakorral... Või on see proovilend asjatundjate komisjoni ees?... Eksam noortele enne starti pikale teekonnale... Kuhu siis nüüd?... Egüpti, Tuniisi, Hispaaniasse? Head teed, tuleval aastal tulge jälle! Savilepal olete alati teretunud, olen mina seal või mitte. Näete mu sõpra linavästriku, tervitage ja ütelge, et temagi on Savilepal meeeldi nähtud. Hüvasti! Good bye! Good bye!“



Kolmekümneskuues peatükk.

M PÄRISOSA.

„Mina pean ära sõitma,“ teatas Lemming kodus Hildale.

„Millal?“ kohkus Hilda.

„Juba homme. Tuia viib mu hommikusele rongile.“

„Päriselt?“

„Igatahes kauemaks ajaks. Kevadel tulin siia selle mõttega, et ma oma senisele kohale enam ei lähe tagasi. Ja ma ei lähegi. Aga ma sain uue koha. Minu tegevusala on siiski linnas, mitte maal. Muld oli mulle sedasama, mis Kreeka muinaskangelasele: toetasin korraks jala vastu maad, sain sellest uut jõudu.“

Hilda laskis nõutuna käed rüppe.

„Ma pole kunagi julgenud hellitada lootust, et teie siia jääte, aga teie lahkumine tuleb siiski ootamata. Mis saab siis Savilepast?“

„Ma tänan teid kõigi nende teenete eest, mis te aastate kestel olete osutanud minu emale, Savilepale ja viimaks minule isiklikult... Te jääte muidugi siia, ma tahaksin loota. Te olete seotud meie perekon-

naga, nagu mulle teatavaks saanud. Teil on seks õigusi. Aga muidugi, mina ei saa teid kohustada, kui te ise ei soovi...“

„Kuhu ma ikka lähen,“ kostis Hilda nukralt. „Kui te lubate mind jääda...“

„Kui te jääte,“ rõhutas Lemming, „siis palun ma teid olla minu asemikuks. Nagu te teate, ma pole siin veel peremees. Ilse Parilla on teine pärija. Ja kuigi ma temaga lepiksin hõlpsasti kokku, Jüri Parillal, naise abielunõuandjal, on ka oma sõna ütelda.“

Hilda vaatas suuril silmil Lemmingu otsa.

„Mis mina siin siis teeksin?“

„Teie juhiksite majapidamist, Tuia hooleks oleks väliste asjade korraldamine. Ma näeksin meeleldi, et kõik teenijad jäävad omale kohale, peale Seervandi, kelle teenistuseaeg saab sügisel täis. Siis on veel keegi, kel minu teada Savilepa kohta õigusi. See on Pillapalla Malle poeg Hanno. Mina omalt poolt tahaksin seda asja korraldada nii, et tema võiks oma tööjõu pühendada Savilepale.“

Minul endal on üks nõudmine. See maatükk, mis Harakasaares eraldatud ja ka kaardil tähistatud, jääb minu omaks. See on minu pärisosa vanemaist jäänud päranditombust.“

„Aga te saate ju kogu talu, kui te õele tasute tema osa...“ sõnas Hilda.

„Mina ei ole põllumees, ma olen jõudnud sellele otsusele. Talupidamine ei ole meeleolutsemine, see on väga reaalne ja proosaline elukutse. Ja keerukas kutse. Ei tea vanagi põllumees alati tabada õiget joont, kas külvata varem või hiljem. Ükskord õnnes-

tub varane külv, teinekord hiline. Ei ole põld korralikult väetatud, kiratseb vili. On ta rammutatud üle, heidab vili maha ja mädaneb.“

„Aga milleks siis see Harakasaare?“

„Mulle näis kord,“ seletas Lemming, „nagu huvitaks mind talundus vähemas mõõtkavas, — nii umbes popsikoht. Ent seegi võis tulla ajutisest meeoleolust. Meeleolud aga on muutlikud. Täna ma läksin läbi metsa vallamajja. Kogu suve olen unistanud sinna asumisest. Aga täna pettusin.

Suvi on möödas. Elutõsine sügis kaineneb iga päevaga. Päike käib madalalt, sageli ujub pilverüngastes. Õhk on jahe, tuul puhub viludalt. Hommikuti tõuseb tihe udu ja kaste hiilgab kaua krookslehis. Muru roheline sametvaip on kulunud ja luitunud. Metsa all variseb roostes kaselehti, pihlakate oksid kallutavad punased marjatarjad. Haab keeb nagu elusal tulel.

Puuladvadki kohisevad teisiti kui suvel.

Raismikus valuvad toore puidu süllad pargal kändude vahel. Äbarikud kuused, pääsnud varjust lagedale, soenduvad hilises päikesepaistes. Kaadunud kaskede närbunud lehestik täidab õhku magusvänge leinalõhnaga — kogu mets lehkab nagu kalmistu.

Kevadine luule on haihtunud, lapsepõlve mälestused vaibunud.“

Lemming pidas üürikese pausi ja jätkas siis rõhuga:

„Sest... mis ma siin õieti tahtsin — oli mängida ja unistada varase nooruse mängumaal.“

Hilda näppis vaikides salli narmaid, mis tal ripnesid üle õla rüppe.

„Ma siiski ei saa aru, milleks see maatükk?“ ta viiksatas.

„See maatükk?“ Lemming nagu ärkas.

„Võib tulla murrang nagu muiste, et mul ei ole muud teha, kui pageda metsa. Ja üldse... Võitlus kultuuri ja ürginstinktide vahel ei ole minus veel otsustatud. Paremal juhtumil vaid ajutiseks edasi lükatud. Ühel ööl, kui ma magan, metsaline võib mu kägistada. Ja siis roimar, see ürginimene põgeneb kultuurikeskusest, linnast, siia pallu, et võtta aset ses osmikus, mille kavatsen sinna püstitada: pisitalu rohu-aia, variku, põllu ja heinamaadega. Eeltöödega algan niipea kui saan mahti. Ma saadan veel tänavu sügisel maamõõtja, kes sellest teeb kaardi. Koha eraldan ja kinnistan oma nimele. Ma loodan, et teie mind selleski avitate, töölisi juhatada ja arveid pidada...“

Mahe naeratus paistis Hilda palgeilt nagu hilisuvine päike üle katkutud linapõllu.

Tõusis ja lahkus toast. Lemming astus tema järele õue. Varsti kõlas ta kurblik hääl karjataras.

Sa laulad lõunalaanedes,
Kus pole sügiset.
Mul raske mure südames, —
Kes pühiks silmist vett?

Päevatera kustus. Loode taevakaar oli nagu päikeselõõmas sulanud uurdest lahti, pilu kärises pikemaks ja laiemaks ja läbi selle avause avanes vaade seraafilises valguses otsekui teise maailma.

Lõpp.

SISUKORD.

	Lk.
Esimene peatükk: Hämarik	5
Teine peatükk: Koit	15
Kolmas peatükk: Hommik	21
Neljas peatükk: Vaikelu	33
Viies peatükk: Siuru	45
Kuues peatükk: Asjad endamisi	54
Seitsmes peatükk: Uht	65
Kaheksas peatükk: Muiste	76
Üheksas peatükk: Vanapagan	83
Kümnes peatükk: Viirastus	89
Üheteistkümnes peatükk: Aglaja motiiv	94
Kaheteistkümnes peatükk: Akt	105
Kolmeteistkümnes peatükk: Protsess	115
Neljateistkümnes peatükk: Viimane sõna	139
Viieteistkümnes peatükk: Otsus	148
Kuueteistkümnes peatükk: Pööripäev	157
Seitsmeteistkümnes peatükk: Pilgar	166
Kaheksateistkümnes peatükk: Elu on reaalne	186
Üheksateistkümnes peatükk: Seitsesada aastat	194
Kahekümnes peatükk: Aruanne	222
Kahekümnesesimene peatükk: Kesa	229
Kahekümnesesine peatükk: Emand Amanda	240
Kahekümneskolmas peatükk: Madam Puju	252
Kahekümnesneljas peatükk: Pioneer	265
Kahekümnesviies peatükk: Viimane mohikaanlane	277
Kahekümneskuues peatükk: „Vissi, Punu...“	290
Kahekümnesseitsmes peatükk: Pärija	301
Kahekümneskaheksas peatükk: Ennäe inimest!	310
Kahekümnesüheksas peatükk: Tallinna vaade	324
Kolmekümnes peatükk: Perekonnalugu	341
Kolmekümnesesimene peatükk: Luigi Pincelli	348
Kolmekümnesesine peatükk: Surmasõnumed	358
Kolmekümneskolmas peatükk: Viimne teekond	367
Kolmekümnesneljas peatükk: Inventuur	377
Kolmekümnesviies peatükk: Good bye!	389
Kolmekümneskuues peatükk: Pärisosas	402